सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन

Global Health Advocacy Incubator

नागरी नोंदणी प्रणाली माहिती पुस्तिका

राज्य आरोग्य माहिती व जीवन विषयक आकडेवारी कार्यालय,
पुणे, महाराष्ट्र

नागरी नोंदणी प्रणाली
माहिती पुस्तिका
2026

मंत्री
सार्वजनिक आरोग्य व
कुटुंब कल्याण
महाराष्ट्र राज्य
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
www.maharashtra.gov.in

दिनांक : 21 FEB 2026

संदेश

सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या "राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय पुणे" यांच्या वतीने प्रथमच "नागरी नोंदणी प्रणाली माहिती पुस्तिका" तयार करण्यात येत असून या पुस्तिकेच्या माध्यमातून नागरिकांना जन्म-मृत्यू-विवाह नोंदणीबाबतची संपूर्ण माहिती अचूक व सोप्या भाषेत एकत्रित उपलब्ध होईल.

जन्म, मृत्यू व विवाह नोंदणी ही प्रत्येक नागरिकाच्या जीवनाशी निगडित अत्यंत महत्त्वाची आणि कायदेशीरदृष्ट्या अनिवार्य अशी प्रक्रिया आहे. या नोंदींमुळे व्यक्तीची ओळख निश्चित होते तसेच विविध शासकीय योजना, सेवा मिळविण्यास मदत होत असल्यामुळे नोंदणी वेळेत व अचूक पद्धतीने होणे अत्यावश्यक असून जन्म, मृत्यू व विवाह नोंदणीसाठी ही पुस्तिका सर्वांसाठी मार्गदर्शक ठरेल, असा मला विश्वास आहे.

(प्रकाश आबिटकर)

संदेश

समाजात घडणाऱ्या जन्म, मृत्यू, उपजत मृत्यू (Still Birth) तसेच विवाह यांची अचूक, समयोचित आणि सर्वसमावेशक नोंद ही सुशासन, सामाजिक न्याय व प्रभावी सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थेसाठी अत्यंत आवश्यक आहे. नागरी नोंदणी प्रणाली (Civil Registration System–CRS) ही राज्याच्या लोकसंख्या आकडेवारीचा भक्कम पाया असून, विविध शासकीय योजना, धोरणनिर्मिती, संसाधनांचे नियोजन आणि कल्याणकारी उपक्रमांची परिणामकारक अंमलबजावणी यासाठी ती महत्त्वपूर्ण ठरते.

मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणित नोंदणी (Medical Certification of Cause of Death–MCCD) तसेच मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण–ग्रामीण (Survey of Cause of Death–Rural) या प्रणालींमुळे मृत्यूच्या कारणांची शास्त्रीय, विश्वसनीय आणि विश्लेषणात्मक माहिती उपलब्ध होते. या माहितीच्या आधारे आजारांची कारणे, जोखमीचे घटक आणि उदयोन्मुख आरोग्य आव्हाने ओळखून, आरोग्य सेवा अधिक बळकट करता येतात.

तसेच, विवाह नोंदणी ही नागरिकांच्या कायदेशीर हक्कांचे संरक्षण करणारी महत्त्वाची प्रक्रिया आहे. विशेषतः महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी, सामाजिक सक्षमीकरणासाठी आणि विविध शासकीय योजनांचा लाभ सुनिश्चित करण्यासाठी विवाह नोंदणी अनिवार्य व उपयुक्त आहे.

या पुस्तिकेद्वारे नागरी नोंदणी प्रणाली, मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणित नोंदणी (MCCD), मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण–ग्रामीण (SCD–Rural) तसेच विवाह मंडळांचे विनियमन व विवाह नोंदणी (Marriage Registration) प्रक्रियेबाबत आवश्यक माहिती मार्गदर्शक स्वरूपात सादर करण्यात आली आहे.

राज्यातील सर्व संबंधित अधिकारी, आरोग्य कर्मचारी, नोंदणी प्राधिकारी तसेच नागरिकांनी जन्म-मृत्यू नोंदणी कायदा आणि विवाह नोंदणी कायद्याची काटेकोर अंमलबजावणी करून गुणवत्तापूर्ण व १००% नोंदणीचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी सक्रिय सहकार्य करावे, ही अपेक्षा.

राज्याच्या आरोग्य व्यवस्थेच्या बळकटीकरणासाठी आणि नागरिकांच्या हक्कांच्या संरक्षणासाठी ही पुस्तिका निश्चितच मार्गदर्शक ठरेल, असा मला विश्वास आहे. शुभेच्छासह !

आपली,

(मा. ना. श्रीमती मेघना बोर्डीकर)
राज्य मंत्री
सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग,
मंत्रालय, मुंबई

सत्यमेव जयते

निपुण विनायक
प्रधान सचिव (१)

महाराष्ट्र शासन
सार्वजनिक आरोग्य विभाग
१०वा मजला, गोकुळदास तेजपाल सम्मालय कॉम्प्लेक्स बिल्डींग,
ए विंग, एल. डी. मार्ग, नबिन मंत्रालय, मुंबई- ४००००१
☎ ०२२-२२६१७३८८
psec.pubhealth@maharashtra.gov.in

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA
Public Health Department
10th Floor, G.T. Hospital Complex Building,
A Wing. LT. Marg, New Mantralaya, Mumbai- 400 001.
☎ 022-22617388
psec.pubhealth@maharashtra.gov.in

मनोगत

समाजात घडणाऱ्या जन्म, मृत्यू व विवाह या महत्त्वाच्या घटनांची नोंद अचूक व वेळेत ठेवणे ही नागरिकांचे कायदेशीर हक्क सुनिश्चित करणारी तसेच शासनाच्या कार्यक्षम व प्रभावी नियोजनासाठी अत्यावश्यक अशी प्रक्रिया आहे.

नागरी नोंदणी प्रणाली (Civil Registration System–CRS): याद्वारे जन्म व मृत्यू, उपजत मृत्यू किंवा मृत जन्म (Still birth) यांची अचूक, नियमित व कायमस्वरूपी नोंद ठेवली जाते. यामुळे लोकसंख्या व जीवनविषयक आकडेवारीच्या माहितीची विश्वासार्हता वाढते. ही माहिती विविध शासकीय योजना, धोरणनिर्मिती व विकासात्मक नियोजनासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरते.

मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण (Medical Certification of Cause of Death–MCCD): या योजने अंतर्गत मृत्यूमागील कारणांची शास्त्रीय व विश्वासार्ह माहिती उपलब्ध होते. या माहितीच्या आधारे विविध आरोग्य सेवांचे नियोजन व धोरण आखले जाते तसेच विविध आरोग्य समस्यांवर प्रतिबंधात्मक व उपचारात्मक उपाययोजनेसाठी ही योजना उपयुक्त ठरते.

मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (Survey of Cause of Death–Rural): या योजने अंतर्गत वैद्यकीय प्रमाणपत्र (MCCD) उपलब्ध नसलेल्या मृत्यूंच्या बाबतीत, मृत व्यक्तीच्या नातेवाईकांकडून किंवा, काळजीवाहकांकडून मौखिक शवविश्लेषण पद्धतीद्वारे (Verbal Autopsy Technique) मृत्यूच्या कारणांची माहिती संकलित केली जाते व मृत्यूचे संभाव्य कारण निश्चित केले जाते. ही सुद्धा शास्त्रीय पद्धत असून, याद्वारे सुद्धा आरोग्यसेवा सुधारण्यास मदत होते.

तसेच, विवाह नोंदणी (Marriage Registration): ही सामाजिक व कायदेशीर दृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाची असून, नागरिकांचे हक्क संरक्षित करण्यास, विशेषतः महिलांच्या सुरक्षिततेस तसेच विविध शासकीय सेवांचा लाभ घेण्यास सहाय्यक ठरते.

या पुस्तिकेत नागरी नोंदणी प्रणाली (CRS), मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण योजना (MCCD), मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (SCD-R) तसेच विवाहमंडळांचे विनियमन व विवाह नोंदणी प्रक्रियांबाबत आवश्यक माहिती, कार्यपद्धती व जबाबदाऱ्या सुस्पष्ट स्वरूपात मांडण्यात आल्या आहेत. सर्व संबंधित अधिकारी, निबंधक (जन्म-मृत्यू), आरोग्य कर्मचारी, नोंदणीकर्ते व नागरिकांनी या नोंदणी प्रणालींची अंमलबजावणी प्रभावीपणे करावी.

शुभेच्छासह !

आपला,

(डॉ. निपुण विनायक, भा.प्र.से.)
प्रधान सचिव–१
सार्वजनिक आरोग्य विभाग,
मंत्रालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

बेटी बचाओ
save the girl child

जन्म व मृत्युची नोंदणी करा.
REGISTER ALL BIRTH AND DEATHS

डॉ. निरुपमा जे. डांगे, भा.प्र.से.
निदेशक, जनगणना निदेशालय एवं
निदेशक, नागरिक पंजीकरण, महाराष्ट्र
भारत सरकार के संयुक्त सचिव
गृह मंत्रालय, भारत सरकार

सत्यमेव जयते

Dr. Nirupama J. Dange, I.A.S.
Director of Census Operations and
Director of Citizen Registration, Maharashtra
Joint Secretary to Government of India
Ministry of Home Affairs, Government of India

मनोगत

राज्यात घडणाऱ्या विविध जीवनविषयक घटनांची (उदा. जन्म, मृत्यू, उपजत मृत्यू व विवाह) अचूक, संपूर्ण व वेळेत नोंद ठेवणे हे सक्षम प्रशासन, सामाजिक सुरक्षितता आणि प्रभावी सार्वजनिक आरोग्य नियोजनाचे मूलभूत अधिष्ठान आहे.

नागरी नोंदणी प्रणाली (Civil Registration System CRS) ही जन्म व मृत्यू नोंदणीची प्रमुख यंत्रणा असून, त्याद्वारे संकलित होणाऱ्या माहितीच्या आधारे लोकसंख्याविषयक विश्लेषण, विविध आरोग्यविषयक धोरणांची आखणी तसेच विकासात्मक नियोजन करण्यात येते. विश्वसनीय व अद्ययावत नोंदीमुळे शासनास परिणामकारक निर्णय घेणे सुलभ होते.

मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण (Medical Certification of Cause of Death - MCCD) तसेच मृत्यू कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (Survey of Cause of Death - Rural) या प्रणाली मृत्यूमागील कारणांची शास्त्रीय व विश्वासार्ह माहिती उपलब्ध करून देतात. या माहितीच्या आधारे आजारांचे स्वरूप व त्यांची कारणमीमांसा समजून घेणे, रोगनियंत्रण व प्रतिबंधात्मक उपाययोजना राबविणे तसेच आरोग्य सेवेचा दर्जा उंचावणे शक्य होते.

विवाह नोंदणी ही नागरिकांचे कायदेशीर हक्क सुनिश्चित करण्यासाठी व सामाजिक न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी अत्यंत आवश्यक आहे. विवाह नोंदणीमुळे विशेषतः महिला व कुटुंबांच्या सुरक्षिततेस बळकटी मिळते आणि विविध शासकीय योजनांचा व सेवांचा लाभ घेणे सुलभ होते.

सदर पुस्तिकेत CRS, MCCD, SCD व विवाह नोंदणी प्रक्रियांबाबत आवश्यक माहिती, कार्यपद्धती व संबंधित अधिकारी व कर्मचाऱ्यांच्या जबाबदाऱ्या सुलभ व स्पष्ट स्वरूपात मांडण्यात आल्या आहेत. सर्व संबंधित अधिकारी, आरोग्य कर्मचारी, नोंदणीकर्ते व नागरिक यांनी या नोंदणी प्रणालींची प्रभावी अंमलबजावणी करून नोंदींची गुणवत्ता, पूर्णता व समयबद्धता सुनिश्चित करावी, ही अपेक्षा आहे.

शुभेच्छांसह !

आपली

Dange

(डॉ. निरुपमा डांगे, भा.प्र.से.)
संचालक, महाराष्ट्र जनगणना संचालनालय
गृह मंत्रालय, भारत सरकार, मुंबई

एक्सचेंज बिल्डिंग, २री मंजिल, सर शिवसागर राम गुलाल मार्ग, बेलार्ड एस्टेट, मुंबई-400001
Exchange Building, 2nd Floor, Sir Shivsagar Flamgulam Marg, Ballard Estate, Mumbai 400001
Tel Fax +91-22-22591266 Tel +91-22-22615454 email doo-mahgi@icensusindia.gov.i website: www.censusindia.gov.in

ई. रविंद्रन, भा.प्र.से.
सचिव-२
E. Ravendiran, I.A.S.
Secretary-2

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन
Government of Maharashtra
सार्वजनिक आरोग्य विभाग
Public Health Department

मनोगत

राज्यात घडणाऱ्या जन्म, मृत्यू व विवाह या महत्त्वाच्या घटनांची नोंदणी अचूक व वेळेत करणे हे नागरिकांचे कायदेशीर हक्क असून, ते शासनाच्या कार्यक्षम व प्रभावी नियोजनासाठी अत्यावश्यक आहे.

नागरी नोंदणी प्रणाली (Civil Registration System–CRS) द्वारे जन्म व मृत्यू, उपजत मृत्यू / मृत जन्म (Still birth) यांची अचूक व कायमस्वरूपी नोंद नियमितपणे ठेवली जाते. ही माहिती शासनाच्या विविध योजना, धोरणनिर्मिती व विकासात्मक नियोजनासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरते.

मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण योजना (Medical Certification of Cause of Death–MCCD) या अंतर्गत मृत्यूच्या कारणांची शास्त्रीय माहिती उपलब्ध होते. या माहितीच्या आधारे विविध आरोग्य सेवांचे नियोजन व नविन आरोग्य विषयक धोरण आखले जाते तसेच ही योजना प्रतिबंधात्मक व उपचारात्मक उपाययोजनेसाठी उपयोगी ठरते.

मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण योजना-ग्रामीण (Survey of Cause of Death–Rural) या योजनेअंतर्गत वैद्यकीय प्रमाणपत्र उपलब्ध नसलेल्या मृत्यूंच्या बाबतीत, मृत व्यक्तीच्या नातेवाईकांकडून किंवा, माहितगारांकडून मौखिक शवविश्लेषण तंत्राद्वारे (Verbal Autopsy Technique) मृत्यूच्या कारणांची योग्य माहिती संकलित करून, मृत्यूचे संभाव्य कारण निश्चित केले जाते. अशा प्रकारच्या शास्त्रीय पद्धतीद्वारे सुद्धा आरोग्य सेवा सुधारण्यास मदत होते.

विवाह नोंदणी (Marriage Registration): ही सामाजिक न्याय, कायदेशीर संरक्षण व विविध शासकीय सेवांचा लाभ मिळविण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाची आहे. विवाह नोंदणी मुळे विशेषतः महिला व बालकांच्या हक्कांचे संरक्षण होते.

या पुस्तिकेत नागरी नोंदणी प्रणाली (CRS), मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण योजना (MCCD), मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (SCD-Rural) तसेच विवाहमंडळांचे विनियमन व विवाह नोंदणी प्रक्रियांबाबत आवश्यक असणारी माहिती, कार्यपद्धती व जबाबदाऱ्या स्पष्टपणे मांडण्यात आल्या आहेत. सर्व संबंधित अधिकारी, निबंधक (जन्म-मृत्यू), आरोग्य कर्मचारी, नोंदणीकर्ते व नागरिकांनी या नोंदणी प्रणालींची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करावी.

शुभेच्छासह !

आपला,

(डॉ. ई रवींद्रन, भा.प्र.से.)
सचिव–२
सार्वजनिक आरोग्य विभाग,
मंत्रालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

बी विंग, १०वा मजला, गोकुळदास तेजपाल रुग्णालय इमारत, नवीन मंत्रालय, मुंबई ४०० ००१.
दुरध्वनी क्र. : ०२२-२२६१७३९२ ई मेल: psec2.pubhealth@maharashtra.gov.in
B Wing, 10th Floor, G.T. Hospital Compound Bldg, L.T. Marg, New Mantralaya, Mumbai - 400 001.
Tel: 022-22617392 E-mail: psec2.pubhealth@maharashtra.gov.in

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन

डॉ. कादंबरी बलकवडे, भा.प्र.से.
आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा
संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान
महाराष्ट्र

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन
आयुक्त (आसे) तथा
अभियान संचालक (राआअ)
महाराष्ट्र
वेब : https://nhm.maharashtra.gov.in
https://phd.maharashtra.gov.in

भूमिका

राज्यात घडणाऱ्या विविध जीवनविषयक घटनांची (उदा. जन्म, मृत्यू, उपजत मृत्यू व विवाह) अचूक, संपूर्ण व वेळेत नोंद ठेवणे हे सक्षम प्रशासन, सामाजिक सुरक्षितता आणि प्रभावी सार्वजनिक आरोग्य नियोजनाचे मूलभूत अधिष्ठान आहे.

नागरी नोंदणी प्रणाली (Civil Registration System–CRS) ही जन्म व मृत्यू नोंदणी बाबतची मुख्य यंत्रणा असून, त्याद्वारे मिळणाऱ्या माहितीनुसार लोकसंख्याविषयक विश्लेषण करणे, विविध आरोग्यविषयक धोरण आखणे व विकासात्मक नियोजन केले जाते.

मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण (Medical Certification of Cause of Death–MCCD) आणि मृत्यू कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (Survey Cause of Death–Rural) या दोन्ही प्रणाली मृत्यूमागील कारणांची शास्त्रीय व विश्वासार्ह माहिती उपलब्ध करून देतात. या माहितीच्या आधारे आजारांचे स्वरूप व कारणे समजून घेणे, रोगनियंत्रण व प्रतिबंधात्मक उपाययोजना राबविणे तसेच आरोग्य सेवांचा दर्जा उंचावणे शक्य होते.

तसेच, विवाह नोंदणी ही नागरिकांचे कायदेशीर हक्क सुनिश्चित करण्यासाठी व सामाजिक न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी अत्यंत आवश्यक आहे. विवाह नोंदणीमुळे विशेषतः महिला व कुटुंबांच्या सुरक्षिततेस बळकटी मिळते आणि विविध शासकीय सेवांचा लाभ घेणे सुलभ होते.

सदर पुस्तिकेत CRS, MCCD, SCD व विवाह नोंदणी प्रक्रियांबाबत आवश्यक माहिती, कार्यपद्धती व जबाबदाऱ्या सुलभ स्वरूपात मांडण्यात आल्या आहेत.

सर्व संबंधित अधिकारी, आरोग्य कर्मचारी, नोंदणीकर्ते व नागरिकांनी या नोंदणी प्रणालींची प्रभावी अंमलबजावणी करून नोंदींची गुणवत्ता, पूर्णता व समयबद्धता सुनिश्चित करावी, ही अपेक्षा.

शुभेच्छासह!

आपली,

कादंबरी

(डॉ. कादंबरी बलकवडे, भा.प्र.से.)
आयुक्त तथा अभियान संचालक,
राष्ट्रीय आरोग्य अभियान,
आरोग्य सेवा आयुक्तालय, मुंबई.

बेटी बचाओ
save the girl child

"आरोग्य भवन", ८ वा मजला, सेंट जॉर्ज रुग्णालय आवार, पी. डिमेलो रोड, फोर्ट, मुंबई ४०० ००१.
दूरध्वनी : ०२२-२२६२०२३५ ईमेल : commissioneer.heealth@maharashtra.gov.in / mdnerhm09@gmail.com

NHM
राष्ट्रीय आरोग्य अभियान
महाराष्ट्र

Dr. Nitin Ambadekar
Director of Health Services-1 (Hospitals)
Mumbai

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA
Commissionerate of Health Services
"Arogya Bhavan", 7th Floor, St. George's Hospital Compound,
P.D'melo Road, Fort, Mumbai - 400 001.
Tel. : 022-226 1006 / 2262 0292
E-mail : director.dhs-mh@gov.in

प्रारंभिक निवेदन

नागरिकांच्या जन्म, मृत्यू, उपजत मृत्यू व विवाह यांची अचूक, संपूर्ण व समयबद्ध नोंद ही सक्षम प्रशासन, सामाजिक सुरक्षितता आणि सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थेच्या प्रभावी नियोजनासाठी अत्यंत आवश्यक आहे. राज्यात या कार्यपद्धतीवर नियंत्रण ठेवण्याकरिता आरोग्य व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय पुणे येथे कार्यरत आहे.

नागरी नोंदणी प्रणाली (Civil Registration System-CRS) द्वारे जन्म व मृत्यूची कायदेशीर व प्रमाणित नोंद ठेवली जाते, जी लोकसंख्या व जीवनविषयक आकडेवारीच्या माहितीची विश्वासार्हता वाढविण्यास मदत करते. जून २०२४ पासून CRS सुधारित प्रणाली कार्यरत आहे.

मृत्यू कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्र योजना (Medical Certification of Cause of Death - MCCD) अंतर्गत मृत्यूमागील वैद्यकीय कारणांची शास्त्रीय माहिती उपलब्ध होते. त्याद्वारे सार्वजनिक आरोग्य निर्देशकांचे मूल्यमापन केले जाते व नविन आरोग्य विषयक धोरणे आखली जातात तसेच विविध आजारांवर नियंत्रणासाठी उपाययोजना केल्या जातात.

एम.सी.सी.डी. प्रमाणपत्र उपलब्ध नसल्यास, निवडक घरांमध्ये जाऊन, मौख्रिक शवविश्लेषण तंत्राद्वारे (Verbal Autopsy Technique-VAT) मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (Survey Cause of Death-Rural) या प्रणाली अंतर्गत मृत्यूमागील कारणांची शास्त्रीय माहिती गोळा केली जाते. या माहितीच्या आधारे आजारांचे स्वरूप व कारणे समजून घेणे, रोगनियंत्रणासाठी उपाययोजना आखणे तसेच आरोग्य सेवांचा दर्जा सुधारण्यासाठी नियोजन करता येते.

विवाह नोंदणी ही नागरिकांचे कायदेशीर हक्क सुनिश्चित करण्यासाठी तसेच सामाजिक सुरक्षिततेस बळकटी देण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाची असून, विवाह नोंदणीमुळे विशेषतः महिला व कुटुंबांच्या हिताचे संरक्षण होते आणि विविध शासकीय सेवांचा लाभ घेणे सुलभ होते.

सदर पुस्तिकेसाठी डॉ. बबिता एस. कमलापूरकर उपसंचालक आ.मा.जी.आ. कार्यालय पुणे, डॉ. सुनिल चिद्रावार वैद्यकिय अधिकारी (MCCD), श्री. अनिकेत कांबळे सांख्यिकी अधिकारी व सर्व संबंधित कर्मचारी यांनी अथक परिश्रम घेतले आहेत.

आपला

(डॉ. नितिन अंबाडेकर)
संचालक-१ (रुग्णालय)
आरोग्य सेवा संचालनालय, मुंबई

महाराष्ट्र शासन
आरोग्य सेवा संचालनालय, पुणे

संचालक दूरध्वनी क्रमांक कार्यालय दूरध्वनीक्र	२६१२२२५६ (वै) २६१२२५०८ (का) २६११९५७८ (का)	नवीन मध्यवर्ती इमारत, पहिला मजला पुणे ४११००१(महाराष्ट्र) पुणे Email ID: dhspune1@gmail.com website: arogya.maharashtra.gov.in

प्रस्तावना

समाजातील जन्म, मृत्यू, उपजत मृत्यू व विवाह यांची अचूक, संपूर्ण व समयबद्ध नोंद ही सक्षम प्रशासन, सामाजिक सुरक्षितता आणि सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थेच्या प्रभावी नियोजनासाठी अत्यंत आवश्यक आहे. राज्यात या कार्यपद्धतीवर नियंत्रण ठेवण्याकरिता आरोग्य व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय पुणे येथे कार्यरत आहे.

नागरी नोंदणी प्रणाली (Civil Registration System-CRS) द्वारे जन्म व मृत्यूची कायदेशीर व प्रमाणित नोंद ठेवली जाते, जी लोकसंख्या व जीवनविषयक आकडेवारीच्या माहितीची विश्वासार्हता वाढविण्यास मदत करते. जून २०२४ पासून CRS सुधारित प्रणाली कार्यरत आहे.

मृत्यू कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्र योजना (Medical Certification of Cause of Death - MCCD) अंतर्गत मृत्यूमागील वैद्यकीय कारणांची शास्त्रीय माहिती उपलब्ध होते. त्याद्वारे सार्वजनिक आरोग्य निर्देशकांचे मूल्यमापन केले जाते व नविन आरोग्य विषयक धोरणे आखली जातात तसेच विविध आजारांवर नियंत्रणासाठी उपाययोजना केल्या जातात.

एम.सी.सी.डी. प्रमाणपत्र उपलब्ध नसल्यास, निवडक घरांमध्ये जाऊन, शवविश्लेषण तंत्राद्वारे (VAT) मृत्यू कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (Survey Cause of Death-Rural) या प्रणाली अंतर्गत मृत्यूमागील कारणांची शास्त्रीय माहिती गोळा केली जाते. या माहितीच्या आधारे आजारांचे स्वरूप व कारणे समजून घेणे, रोगनियंत्रणासाठी उपाययोजना आखणे तसेच आरोग्य सेवांचा दर्जा सुधारण्यासाठी नियोजन करता येते.

विवाह नोंदणी ही नागरिकांचे कायदेशीर हक्क सुनिश्चित करण्यासाठी तसेच सामाजिक सुरक्षिततेस बळकटी देण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाची असून, विवाह नोंदणीमुळे विशेषतः महिला व कुटुंबांच्या हिताचे संरक्षण होते आणि विविध शासकीय सेवांचा लाभ घेणे सुलभ होते.

या पुस्तिकेत CRS, MCCD, SCD व विवाह नोंदणी संदर्भातील कार्यपद्धती, जबाबदाऱ्या व मार्गदर्शक सूचना सुलभपणे मांडण्यात आल्या आहेत. तसेच आवश्यक असणारे कायदेविषयक बाबींचा सुद्धा उल्लेख केलेला आहे.

सदर पुस्तिकेसाठी डॉ. बबिता एस. कमलापूरकर (उपसंचालक आ.मा.जी.आ. कार्यालय पुणे), डॉ. सुनिल चिद्रावार (वैद्यकिय अधिकारी-MCCD), श्री. अनिकेत कांबळे (सांख्यिकी अधिकारी) व सर्व संबंधित कर्मचारी यांनी अथक परिश्रम घेतले आहेत.

ही पुस्तिका जन्म-मृत्यू निबंधक, वैद्यकीय अधिकारी, डॉक्टर्स व नागरिकांसाठी उपयुक्त ठरणार आहे. या नोंदणी प्रणालींची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करून, गुणवत्तापूर्ण व नियमित वेळेवर नोंदींची सुनिश्चितता करावी, ही अपेक्षा.

आपला

(डॉ. विजय कंदेवाड)
संचालक-२ (प्राथमिक)
आरोग्य सेवा संचालनालय, पुणे-१

महाराष्ट्र शासन सार्वजनिक आरोग्य विभाग
राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय
उरो रुग्णालय तिसरा मजला औंध - २७

उपसंचालक आरोग्य सेवा (आमाजीआ)
तथा उपमुख्य निबंधक जन्म व मृत्यू
महाराष्ट्र राज्य पुणे

संकेतस्थळ : arogya.maharashtra.gov.in
कार्यालय : ०२० – २६०५००२६
नानोप विभाग : ०२० – २६०५८७४७
कायदा विभाग : ०२० – २६०५००२७
इ- मेल : crs_d81@yahoo.com

प्रास्ताविक

नागरिकांच्या जन्म, मृत्यू, उपजत मृत्यू किंवा मृतजन्म व विवाह यांची अचूक, संपूर्ण व समयबद्ध नोंद ही सक्षम प्रशासन, सामाजिक सुरक्षितता आणि सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थेच्या प्रभावी नियोजनासाठी अत्यंत आवश्यक आहे.

आजमितीला (जून २०२४ पासून) सुधारित नागरी नोंदणी प्रणाली (Revamped Civil Registration System–CRS) द्वारे जन्म व मृत्यूची कायदेशीर व प्रमाणित नोंद ठेवली जाते, जी लोकसंख्या व जीवनविषयक आकडेवारीच्या माहितीची विश्वासार्हता वाढविण्यास मदत करते. CRS सुधारित कार्यरत आहे.

मृत्यू कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्र योजना (Medical Certification of Cause of Death – MCCD) अंतर्गत मृत्यूमागील वैद्यकीय कारणांची शास्त्रीय माहिती उपलब्ध होते. त्याद्वारे आरोग्य निर्देशकांचे (Health indicators) मूल्यमापन केले जाते व त्यानुसार नविन आरोग्य विषयक धोरणे आखली जातात तसेच विविध साथरोग व इतर आजारांवर नियंत्रणासाठी उपाययोजना केल्या जातात.

एम.सी.सी.डी. प्रमाणपत्र उपलब्ध नसल्यास, निवडक घरांमध्ये जाऊन, मौख्यिक शवविश्लेषण तंत्राद्वारे (Verbal Autopsy Technique-VAT) मृत्यू कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण (Survey of Cause of Death–Rural) या प्रणाली अंतर्गत मृत्यूमागील कारणांची शास्त्रीय माहिती गोळा केली जाते व सदर माहितीच्या आधारे आजारांचा कल समजून घेणे, रोगनियंत्रणासाठी उपाययोजना आखणे तसेच आरोग्य सेवांचा दर्जा सुधारण्यासाठी नियोजन केले जाते.

विवाह नोंदणी ही नागरिकांचे कायदेशीर हक्क सुनिश्चित करण्यासाठी तसेच सामाजिक सुरक्षिततेस बळकटी देण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाची असून, विवाह नोंदणीमुळे विशेषतः महिला व कुटुंबांच्या हिताचे संरक्षण होते आणि विविध शासकीय सेवांचा लाभ घेणे सुलभ होते.

आ. मा. जी. आ. कार्यालय पुणे अंतर्गत कार्यरत असलेले डॉ. सुनिल चिद्रावार - वैद्यकिय अधिकारी, श्री. अनिकेत कांबळे - सांख्यिकी अधिकारी, श्री. भूषण चोपडे - संगणक तज्ञ, श्री. संजय मसळे - सांख्यिकी पर्यवेक्षक, श्री. संजय भोईटे - सांख्यिकी पर्यवेक्षक, श्री. अमोल घाडगे - सांख्यिकी अन्वेषक व सर्व संबंधित कर्मचारी यांनी सदर पुस्तिकेसाठी अथक परिश्रम घेतले आहेत.

ही पुस्तिका जन्म–मृत्यू निबंधक, वैद्यकीय अधिकारी, डॉक्टर्स व सर्व सामान्य नागरिकांसाठी उपयुक्त ठरणार अशी मी आशा व्यक्त करते.

आपली

(डॉ. बबिता एस. कमलापूरकर)
उपसंचालक, आरोग्य सेवा
आ.मा.जी.आ. कार्यालय, पुणे-२७

Global Health Advocacy Incubator

Dr. Om Prakash Bera.
Regional Advisor, Asia
Health Systems Strengthening
Global Health Advocacy Incubator (GHAI), US.

The Government of Maharashtra has demonstrated visionary leadership in strengthening the Civil Registration and Vital Statistics (CRVS) system, reaffirming its commitment to accountable governance, data-driven planning, and public health advancement. The State's continued efforts to improve the registration of births, deaths, stillbirths and marriages represent a progressive shift toward a more transparent, inclusive, and evidence-based administrative framework.

Civil registration is not merely a statutory function—it is a cornerstone of legal identity, social equity, and development planning. A complete and reliable CRVS system ensures that every birth is recognized, every death is recorded, and every stillbirth is acknowledged with dignity. Such data form the foundation for informed policymaking, equitable resource allocation, and responsive health systems.

Maharashtra's sustained commitment to strengthening the registration of births, deaths, and stillbirths has significantly enhanced the completeness, timeliness, and reliability of vital statistics across the State, positioning it as a national benchmark in advancing Civil Registration and Vital Statistics reforms. Improvements in birth registration coverage, greater attention to stillbirth reporting, continued strengthening of Medical Certification of Cause of Death (MCCD), and effective utilization of the CRS portal collectively reflect a comprehensive and forward-looking approach to system strengthening. Supported by strategic Information, Education and Communication (IEC) initiatives and improved coherence with broader statistical systems, including the Survey of cause of Death-Rural (SCD), the State is steadily advancing toward more accurate, integrated, and policy-relevant vital statistics that reinforce governance, public health planning, and the vision of a healthier and more equitable community.

Sustainability remains central to this progress. Long-term system strengthening requires institutional commitment, predictable public financing, capacity development, digital integration, and continuous quality improvement. Embedding CRVS within the State's governance and budgetary architecture ensures that gains are sustained and progressively strengthened over time.

Improved data integration across administrative and health systems enhances the utility of registration data for maternal and child health planning, non-communicable disease prevention, social protection delivery, and broader development monitoring. A strong CRVS system ultimately contributes to a healthier and more equitable Maharashtra—where policies are grounded in evidence and every life event is counted.

This Book reflects both guidance and commitment. It underscores Maharashtra's determination to strengthen systems, ensure sustainability, and advance the principle that every life counts.

We congratulate the Government of Maharashtra for its remarkable dedication and leadership in advancing CRVS reform and setting a benchmark for excellence in civil registration and vital statistics.

Yours Sincerely

Dr. Om Prakash Bera.

प्रस्तावना

समाजात घडणाऱ्या जन्म, मृत्यू व विवाह या महत्त्वाच्या घटनांची नोंद अचूक व वेळेत करणे ही नागरिकांचे कायदेशीर हक्क सुनिश्चित करणारी तसेच शासनाच्या कार्यक्षम व प्रभावी नियोजनासाठी अत्यावश्यक अशी प्रक्रिया आहे.

नागरी नोंदणी प्रणाली: याद्वारे जन्म व मृत्यू, उपजत मृत्यू किंवा मृत जन्म यांची अचूक, नियमित व कायमस्वरूपी नोंद ठेवली जाते. यामुळे लोकसंख्या व जीवनविषयक आकडेवारीच्या माहितीची विश्वासार्हता वाढते. ही माहिती विविध शासकीय योजना, धोरणनिर्मिती व विकासात्मक नियोजनासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरते.

मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण: या योजने अंतर्गत मृत्यूमागील कारणांची शास्त्रीय व विश्वासार्ह माहिती उपलब्ध होते. या माहितीच्या आधारे विविध आरोग्य सेवांचे नियोजन व धोरण आखले जाते तसेच विविध आरोग्य समस्यांवर प्रतिबंधात्मक व उपचारात्मक उपाययोजनेसाठी ही योजना उपयुक्त ठरते.

मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण: या योजने अंतर्गत वैद्यकीय प्रमाणपत्र उपलब्ध नसलेल्या मृत्यूंच्या बाबतीत, मृत व्यक्तीच्या नातेवाईकांकडून किंवा, काळजीवाहकांकडून मौखिक शवविश्लेषण पद्धतीद्वारे मृत्यूच्या कारणांची माहिती संकलित केली जाते व मृत्यूचे संभाव्य कारण निश्चित केले जाते.

विवाह नोंदणी: ही सामाजिक व कायदेशीर दृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाची असून, नागरिकांचे हक्क संरक्षित करण्यास, तसेच विविध शासकीय सेवांचा लाभ घेण्यास सहाय्यक ठरते.

ही पुस्तिका **ग्लोबल हेल्थ ॲडव्होकेसी इन्क्युबेटर** यांच्या सहाय्याने तयार करण्यात आली असून, या प्रक्रियेमध्ये त्यांनी पुस्तिकेचा आशय, तांत्रिक पुनरावलोकन आणि सुधारणेच्या प्रक्रियेसाठी आवश्यक तांत्रिक योगदान दिले आहे.

या पुस्तिकेत नागरी नोंदणी प्रणाली, मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण योजना, मृत्यूच्या कारणांचे सर्वेक्षण-ग्रामीण तसेच विवाहमंडळांचे विनियमन व विवाह नोंदणी प्रक्रियांबाबत आवश्यक माहिती, कार्यपद्धती व जबाबदाऱ्या सुस्पष्ट स्वरूपात मांडण्यात आल्या आहेत.

ऋणनिर्देश

- मा. ना. श्री. प्रकाश आबिटकर, मा. मंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण, महाराष्ट्र राज्य.
- मा. ना. श्रीमती. मेघना बोर्डीकर, मा. राज्यमंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण, महाराष्ट्र राज्य.
- डॉ. निपुण विनायक (भा. प्र. से.), मा. प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, महाराष्ट्र.
- श्री. ई. रवींद्रन (भा. प्र. से.), मा. सचिव (2), सार्वजनिक आरोग्य विभाग, महाराष्ट्र
- डॉ. निरुपमा डांगे (भा. प्र. से.), संचालक जनगणना कार्यालय, महाराष्ट्र.
- डॉ. कादंबरी बलकवडे (भा. प्र. से.), आयुक्त आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, महाराष्ट्र.
- डॉ. नितीन अंबाडेकर, संचालक (रुग्णालय) आरोग्य सेवा, महाराष्ट्र, मुंबई.
- डॉ. विजय कंदेवाड, संचालक (प्राथमिक) आरोग्य सेवा व मुख्य निबंधक जन्म-मृत्यू, महाराष्ट्र, पुणे.
- डॉ. बबिता कमलापूरकर, उपसंचालक आरोग्य सेवा व उप मुख्य निबंधक जन्म मृत्यू, महाराष्ट्र, पुणे.
- डॉ. कैलास बाविस्कर, उपसंचालक आरोग्य सेवा, IEC ब्युरो, महाराष्ट्र, पुणे.
- डॉ. ओम प्रकाश बेरा, रिजनल ॲडव्हायजर - आशिया, ग्लोबल हेल्थ ॲडव्होकेसी इन्क्युबेटर (GHAI).
- डॉ. सतीश ताजने, राज्य प्रमुख, पाथ (PATH), पुणे, महाराष्ट्र.
- डॉ. सुनील चिद्रावार, वैद्यकीय अधिकारी, राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय, पुणे.
- श्री. अनिकेत कांबळे, सांख्यिकी अधिकारी, राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय, पुणे.
- श्री. भूषण चोपडे, संगणक तज्ञ, राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय, पुणे.
- श्री. संजय भोईटे, सांख्यिकी पर्यवेक्षक, राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय, पुणे.
- श्री. अमोल घाडगे, सांख्यिकी अन्वेषक, राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय, पुणे.

विषय सूची

अ.क्र.	विषय	पान क्र.
१	**Section - A** जन्म व मृत्यु नोंदणी (Registration of Birth and Death)	२-१०६
२	**Section – B** मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्र योजना (Medical Certification of Cause of Death)	१०७-१३०
३	**Section – C** मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना (Survey of cause of Death)	१३१-१६३
४	**Section – D** नागरी नोंदणी पद्धती (Civil Registration System)	१६४-१८९
५	**Section – E** विवाह नोंदणी (Marriage Registration)	१९०-२५७
६	**Section – F** माहिती, शिक्षण आणि संवाद (IEC) साहित्य	२५८-२६२

SECTION - A

जन्म व मृत्यु नोंदणी

REGISTRATION OF BIRTH AND DEATH.

The Registration of Births and Deaths Act, 1969

(Act No. 18 of 1969)

[315 May 1969]

An Act to provide for the regulation of registration of births and deaths and for matters connected therewith.

Be it enacted by Parliament in the Twentieth Year of the Republic of India as follows:

CHAPTER I

PRELIMINARY

1. Short title, extent and commencement–

(1) This Act may be called the Registration of Births and Deaths Act, 1969.

(2) It extends to the whole of India.

(3) It shall come into force in a State on such date as the Central Government may, by notification in the Official Gazette, appoint:

Provided that different dates may be appointed for different parts of a State

2. Definitions and interpretation-

(1) In this Act, unless the context otherwise requires,

(a) "birth" means live-birth or still-birth;

(b) "death" means the permanent disappearance of all evidence of life at any time after live-birth has taken place:

(c) "foetal death" means absence of all evidence of life prior to the complete expulsion or extraction from its mother of a product of conception irrespective of the duration of pregnancy;

(d) "live-birth" means the complete expulsion of extraction from its mother of a product of conception, irrespective of the duration of pregnancy, which, after such expulsion or extraction, breathes or shows any other evidence of life, and each product of such birth is considered live-born;

(e) "prescribed" means prescribed by rules made under this Act;

(f) "State Government", in relation to a Union territory, Administrator thereof; means the

(g) "still-birth" means foetal death where a product of conception has attained at least the prescribed period gestation. of

(2) Any reference in this Act to any law which is not in force in any area shall, in relation to that area, be construed as a reference to the corresponding law, if any, in force in that area.

CHAPTER II

REGISTRATION ESTABLISHMENT

3. Registrar General, India

(1) The Central Government may, by notification in the Official Gazette, appoint a person to be known as the Registrar-General, India.

(2) The Central Government may also appoint such other officers with such desigriations as it thinks fit for the purpose of discharging, under the superintendence and direction of the Registrar-General, such functions of the Registrar-General under this Act as he may, from time to time, authorize them to discharge.

(3) The Registrar-General may issue general directions regarding registration of births and deaths in the territories to which this Act extends, and shall take steps to co-ordinate and unify the activities of Chief Registrars in the matter of registration of births and deaths and submit to the Central Government an annual report on the working of this Act in the said territories.

4. Chief Registrar-

(1) The State Government may, by notification in the Official Gazette, appoint a Chief Registrar for the State.

(2) The State Government may also appoint such other officers with such designations as it thinks fit for the purpose of discharging, under the superintendence and direction of the Chief Registrar, such of his functions as he may, from time to time. authorize them to discharge.

(3) The Chief Registrar shall be the chief executive authority in the State for carrying into execution the provisions of this Act and the rules and orders made thereunder subject to the directions, if any, given by the State Government.

(4) The Chief Registrar shall take steps by the issue of suitable instructions or otherwise, to co-ordinate, unify and supervise the work of registration in the State for securing an efficient system of registration and shall prepare and submit to the State Government, in such manner and at such intervals as may be prescribed, a report on the working of this Act in the State alongwith the statistical report referred to in sub-section (2) of section 19.

5. Registration divisions - The State Government may, by notification in the Official Gazette, divide the territory within the State into such registration divisions as it may think fit and prescribe different rules for different registration divisions.

6. District Registrar –

(1) The State Government may appoint a District Registrar for each revenue district and such number of Additional District Registrars as it thinks fit who shall, subject to the general control and direction of the District Registrar, discharge such functions of the district Registrar as the District Registrar may, from time to time, authorize them to discharge.

(2) The District Registrar shall superintend, subject to the direction of the Chief Registrar, the Registration of births and deaths in the district and shall be responsible for carrying into execution in the district the provisions of this Act and the orders of the Chief Registrar issued from time to time for the purpose of this Act.

7. Registrars-

(1) The State Government may appoint a Registrar for each local area comprising the area within the jurisdiction of a municipality, Panchayat or other local authority or any other area or a combination of any two or more of them:

Provided that the State Government may appoint in the case of a municipality. Panchayat or other local authority, any officer or other employee thereof as a Registrar.

(2) Every Registrar shall, without fee or reward, enter in the register maintained for the purpose all information given to him under section 8 or section 9 and shall also take steps to inform himself carefully of every birth and of every death which takes place in his jurisdiction and to ascertain and register the particulars required to be registered.

(3) Every Registrar shall have an office in the local area for which he is appointed.

(4) Every Registrar shall attend his office for the purpose of registering births. and deaths on such days and at such hours as the Chief Registrar may direct and shall cause to be placed in some conspicuous place on or near the outer door of the office of the Registrar a board bearing, in the local language, his name with the addition of Registrar of Births and Deaths for the local area for which he is appointed, and the days and hours of his attendance.

(5) The Registrar may, with the prior approval of the Chief Registrar, appoint Sub-Registrars and assign to them any or all of his powers and

duties in relation to specified areas within his jurisdiction.

CHAPTER III

REGISTRATION OF BIRTHS AND DEATHS

8. Persons required to register births and deaths -

(1) It shall be the duty of the persons specified below to give or cause to be given, either orally or in writing, according to the best of their knowledge and belief, within such time as may be prescribed, information to the Registrar of the several particulars required to be entered in the forms prescribed by the State Government under sub-section (1) of section 16,-

(a) in respect of births and deaths in a house, whether residential or non-residential, not being any place referred to in clauses (b) to (e), the head of the house or, in case more than one household live in the house, the head of the household, the head being the person, who is so recognized by the house or the household, and if he is not present in the house at any time during the period within which the birth or death has to be reported, the nearest relative of the head present in the house, and in the absence of any such person, the oldest adult male person present therein during the said period;

(b) in respect of births and deaths in a hospital, health center, maternity or nursing home or other like institution, the medical officer in charge or any person authorized by him in this behalf;

(c) in respect of births and deaths in a jail, the jailor in charge;

(d) in respect of births and deaths in a choultry, chattram, hostel, dharmasala, boarding house, lodging house, tavern, barrack, toddy shop or place of public resort, the person in charge thereof;

(e) in respect of any new-born child or dead body found deserted in a public place, the headman or other corresponding officer of the village in the case of a village and officer in charge of the local police station elsewhere:

Provided that any person who finds such child or dead body, or in whose charge such child or dead body may be placed, shall notify such fact to the headman or officer aforesaid;

(f) in any other place, such person as may be prescribed.

(2) Notwithstanding anything contained in sub-section (1), the State Government, having regard to the conditions obtaining in a registration division, may be order require that for such period as may be specified in the order, any person specified by the State Government by designation in this behalf, shall give or cause to be given information regarding births and deaths in a house referred to in clause (a) of sub-) section (1) instead of the persons specified in that clause.

9. Special provision regarding births and deaths in a plantation- In the case of births and deaths in a plantation, the superintendent of the plantation shall give or cause to be given to the Registrar the information referred to in section 8:

Provided that the persons referred to in clauses (a) to (1) of sub-section (i) of section 8 shall furnish the necessary particulars to the superintendent of the plantation.

Explanation In this section, the expression "plantation" means any land not less than four hectares in extent which is being prepared for the production of, or actually produces, tea, coffee, pepper, rubber, cardamom, cinchona or such other products as the

State Government may, by notification in the Official Gazette, specify and the expression "superintendent of the plantation" means the person having the charge or supervision of the labourers and work in the plantation whether called a manager, superintendent or by any other name.

10. Duty of certain persons to notify births and deaths and to certify cause of death-

(1) It shall be the duty of-

(i) the midwife or any other medical or health attendant at a birth or death,

(ii) the keeper or the owner of a place set apart for the disposal of dead bodies or any person required by a local authority to be present at such place, or

(iii) any other person whom the State Government may specify in this behalf by his designation,

to notify every birth or death or both at which he or she attended or was present, or which occurred in such areas as may be prescribed, to the Registrar within such time and in such manner as may be prescribed.

(2) In any area, the State Government, having regard to the facilities available therein in this behalf, may require that a certificate as to the cause of death shall be obtained by the Registrar from such person and in such form as may be prescribed.

(3) Where the State Government has required under sub-section (2) that a certificate as to the cause of death shall be obtained, in the event of the death of any person who, during his last illness was attended by a medical practitioner, the medical practitioner shall, after the death of that person, forthwith, issue without charging any fee, to the person required under this Act to give information concerning the death, a certificate in the prescribed form stating to the best of his knowledge and belief the cause of death; and the certificate shall be received and delivered by such person to the Registrar at the time of giving information concerning the death as required by this Act.

11. Informant to sign the register - Every person who has orally given to the Registrar any information required under this Act shall write in the register maintained in this behalf, his name, description and place of abode, and, if he cannot write, shall put his thumb mark in the register against his name, description and place of abode, the particulars being in such a case entered by the Registrar.

12. Extracts of registration entries to be given to informant-The Registrar shall, as soon as the registration of a birth or death has been completed, give, free of charge, to the person who gives information under section 8 or section 9 an extract of the prescribed particulars under his hand from the register relating to such birth or death.

13. Delayed registration of births and deaths.

(1) Any birth or death of which information is given to the Registrar after the expiry of the period specified therefore, but within thirty days of its occurrence, shall be registered on payment of such late fee as may be prescribed.

(2) Any birth or death of which delayed information is given to the Registrar after thirty days but within one year of its occurrence shall be registered only with the written permission of the prescribed authority and on payment of the prescribed fee and the production of an affidavit made before a notary public or any other officer authorized in this behalf by the State Government.

(3) Any birth or death which has not been registered within one year or its occurrence, shall be registered only on an order made by a magistrate of the first class or a

Presidency Magistrate after verifying the correctness of the birth or death and on payment of the prescribed fee.

(4) The provisions of this section shall be without prejudice to any action that may be taken against a person for failure on his part to register any birth or death within the time specified therefore and any such birth or death may be registered during the pendency of any such action.

14. Registration of name of child.-

Where the birth of any child has been registered without a name, the parent or guardian of such child shall within the prescribed period give information regarding the name of the child to the Registrar either orally or in writing and thereupon the Registrar shall enter such name in the register and initial and date of the entry.

15. Correction or cancellation of entry in the register of births and deaths - If it is proved to the satisfaction of the Registrar that any entry of a birth or death in any register kept by him under this Act is erroneous in form or substance, or has been fraudulently or improperly made, he may, subject to such rules as may be made by the State Government with respect to the conditions on which and the circumstances in which such entries may be corrected or cancelled, correct the error or cancel the entry by suitable entry in the margin, without any alteration of the original entry, and shall sign the marginal entry and add thereto the date of the correction or cancellation.

CHAPTER IV

MAINTENANCE OF RECORDS AND STATISTICS

16. Registrars to keep registers in the prescribed form-

(1) Every Registrar shall keep in the prescribed form a register of births and deaths for the registration area or any part thereof in relation to which he exercises jurisdiction.

(2) The Chief Registrar shall cause to be printed and supplied a sufficient number of register books for making entries of births and deaths according to such forms and instructions as may, from time to time, be prescribed; and a copy of such forms in the local language shall be posted in some conspicuous place on or near the outer door of the office of every Registrar.

17. Search of births and deaths register-

(1) Subject to any rules made in this behalf by the State Government, including rules relating to the payment of fees and postal charges, any person may--

(a) cause a search to be made by the Registrar for any entry in a register of births and deaths; and

(b) obtain an extract from such register relating to any birth or death:

Provided that no extract relating to any death, issued to any person, shall disclose the particulars regarding the cause of death as entered in the register.

(2) All extracts given under this section shall be certified by the Registrar or any other officer authorised by the State Government to give such extracts as provided in section 76 of the Indian Evidence Act, 1872 (1 of 1872), and shall be admissible in evidence for the purpose of proving the birth or death to which the entry relates.

18. Inspection of registration offices- The registration offices shall be inspected and the registers kept therein shall be examined in such manner and by such authority as may be specified by the District Registrar.

19. Registrars to send periodical returns to the Chief Registrar for compilation-

(1) Every Registrar shall send to the Chief Registrar or to any officer

specified by him, at such intervals and in such form as may be prescribed, a return regarding the entries of births and deaths in the register kept by such Registrar.

(2) The Chief Registrar shall cause the information in the returns furnished by the Registrars to be compiled and shall publish for the information of the public a statistical report on the registered births and deaths during the year at such intervals and in such form as may be prescribed.

CHAPTER V

MISCELLANEOUS

20. Special provision as to registration of births and deaths of citizens outside India-

(1) The Registrar General shall, subject to such rules as may be made by the Central Government in this behalf, cause to be registered information as to births and deaths of citizens of India outside India received by him under the rules relating to the registration of such citizens at Indian Consulates made under the Citizenship Act, 1955 (57 of 1955), and every such registration shall also be deemed to have been duly made under this Act.

(2) In the case of any child born outside India in respect of whom information has not been received as provided in sub-section (1), if the parents of the child returns to India with a view to settling therein, they may, at any time within sixty days from the date of the arrival of the child in India, get the birth of the child registered under this Act in the same manner as if the child was born in India and the provisions of section 13 shall apply to the birth of such child after the expiry of the period of sixty days aforesaid.

21. Power of Registrar to obtain information regarding birth or death-

The Registrar may either orally or in writing require any person to furnish any information within his knowledge in connection with a birth or death in the locality within which such person resides and that person shall be bound to comply with such requisition.

22. Power to give directions-The Central Government may give such directions to any State Government as may appear to be necessary for carrying into execution in the State any of the provisions of this Act or of any rule or order made thereunder.

23. Penalties-

(1) Any person who-

(a) fails without reasonable cause to give any information which it is his duty to give under any of the provisions of sections 8 and 9; or

(b) gives or causes to be given, for the purpose of being inserted in any register of births and deaths, any information which he knows or believes to be false regarding any of the particulars required to be known and registered; or

(c) refuses to write his name, description and place of abode or to put his thumb mark in the register as required by section 11, shall be punishable with fine which may extend to fifty rupees.

(2) Any Registrar or Sub-Registrar who neglects or refuses, without reasonable cause, to register any birth or death. occuring in his jurisdiction or to submit any returns as required by sub-section (1) of section 19 shall be punishable with fine which may extend to fifty rupees.

(3) Any medical practitioner who neglects or refuses to issue a certificate under sub-section (3) of section 10 and any person who neglects or refuses to deliver such certificate shall be punishable with fine which may extend to fifty rupees.

(4) Any person who, without reasonable cause, contrvenes any provision of this Act for the contravention of

which no penalty is provided for in this section shall be punishable with fine which may extend to ten rupees.

(5) Notwithstanding anything contained in the Code of Criminal Procedure, 1898 (5 of 1898), an offence under this section shall be tried summarily by a Magistrate.

24. Power to compound offences-

(1) Subject to such conditions as may be prescribed, any officer authorised by the Chief Registrar by a general or special order in this behalf may, either before or after the institution of criminal proceedings under this Act, accept from the person who has committed or is reasonably suspected of having committed an offence under this Act, by way of composition of such offence a sum of money not exceeding fifty rupees.

(2) On the payment of such sum of money, such person shall be discharged and no further proceedings shall be taken against him in respect of such offence.

25. Sanction for prosecution- No prosecution for an offence punishable under this Act shall be instituted except by an officer authorised by the Chief Registrar by general or special order in this behalf.

26. Registrars and Sub-Registrars to be deemed public Registrars and Sub-servants- All Registrars shall, while acting or purporting to act in pursuance of the provisions of this Act or any rule or order made thereunder be deemed to be public servants within the meaning of section 21 of the Indian Penal Code (45 of 1860).

27. Delegation of powers- The State Government may, by notification in the Official Gazette, direct that any power exercisable by it under this Act (except the power to make rules under section 30) or the rules made thereunder shall, subject to such conditions, if any, as may be specified in the direction be exercisable also by such officer or authority subordinate to the State Government as may be specified in the direction.

28. Protection of action taken in good faith-

(1) No suit, prosecution or other legal proceeding shall lie against the Government, the Registrar General, any Registrar, or any person exercising any power or performing any duty under this Act for anything which is in good faith done or intended to be done in pursuance of this Act or any rule or order made thereunder.

(2) No suit or other legal proceeding shall lie against the government for any damage caused or likely to be caused by anything which is in good faith done or intended to be done in pursuance of this Act or any rule or order made thereunder.

29. Act not to be in derogation of Act 6 of 1886- Nothing in this Act shall be construed to be in derogation of the provisions of the Births, Deaths and Marriages Registration Act, 1886.

30. Power to make rules-

(1) The State Government may, with the approval of the Central Government, by notification in the Official Gazette, make rules to carry out the purposes of this Act.

(2) In particular, and without prejudice to the generality of the foregoing provision, such rules may provide for-

(a) the forms of registers of births and deaths required to be kept under this Act,

(b) the period within which and the form and the manner in which information should be given to the Registrar under section 8;

(c) the period within which and the manner in which births and deaths shall be notified under sub-section (1) of section 10;

(d) the person from whom and the form in which a certificate as to

cause of death shall be obtained;

(e) the particulars of which extract may be given under section 12

(f) the authority which may grant permission for registration of a birth or death under sub-section (2) of section 13;

(g) the fees payable for registration made under section 13;

(h) the submission of reports by the Chief Registrar under sub-section (4) of section 4;

(i) the search of birth and death. registers and the fees payable for such search and for the grant of extracts from the register;

(j) the forms in which and the intervals at which the returns and the statistical report under section 19 shall be furnished and published;

(k) the custody, production and transfer of the registers and other records kept by Registrars;

1. Ins. by Act 4 of 1986, s.2 and Schedule (w.e.f.15.5.1986).

(l) the correction of errors and the cancellation of entries in the register of births and deaths;

(m) any other matter which has to be, or may be, prescribed.

[1][(3) Every rule made under this Act shall be laid, as soon as may be after it is made, before the State Legislature].

31. Repeal and saving-

(1) Subject to the provisions of section 29, as from the coming into force of this Act in any State or part thereof, so much of any law in force therein as relates to the matters covered by this Act shall stand repealed in such State or part, as the case may be..

(2) Notwithstanding such repeals, anything done or any action taken (including any instruction or direction issued, any regulation or rule or order made) under any such law shall, in so far as such thing or action is not inconsistent with the provisions of this Act, be deemed to have been done or taken under the provisions aforesaid, as if they were in force when such thing was done or such action was taken, and shall continue force accordingly until superseded by anything done or any action taken under this Act. in

32. Power to remove difficulty- If any difficulty arises in giving effect in a State to the provisions of this Act in their application to any area, the State Government may, with the approval of the Central Government, by order make such provisions or give such directions not inconsistent with the provisions of this Act as appears to the State Government to be necessary or expedient for removing the difficulty:

Provided that no order shall be made under this section in relation to any area in a State after the expiration of two years from the date on which this Act comes into force in that area.

ANNEXURE II: MODEL REGISTRATION OF BIRTHS AND DEATHS RULES, 1999

In exercise of the powers conferred by section 30 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969, (18 of 1969) the State Government/Governor/Administrator of……. with the approval of the Central Government, hereby makes the following rules, namely;

1. SHORT TITLE

(1) These rules may be called the Registration of Births and Deaths Rules, 1999.

(2) They shall come into force with effect from 1.1.2000 through notification in the Official Gazette.

(3) These rules will replace the...... Registration of Births and Deaths Rules, ... and all its subsequent amendments notified from time to time.

2. DEFINITIONS

In these rules, unless the context otherwise requires:

(a) "Act" means the Registration of Births & Deaths Act, 1969

(b) "Form" means a Form appended to these rules; and

(c) "Section" means a section of the Act.

3. PERIOD OF GESTATION

The period of gestation for the purposes of clause (g) of sub-section (1) of section 2 shall be twenty-eight weeks.

4. SUBMISSION OF REPORT UNDER SECTION 4(4)

The report under sub-section (4) shall be prepared in the prescribed format appended to these Rules and shall be submitted along with the statistical report referred to in sub-section (2) of section 19, to the State Government by the Chief Registrar for every year by the 31st July of the year following the year to which the report relates.

5. FORM, ETC. FOR GIVING INFORMATION OF BIRTHS AND DEATHS

(1) The information required to be given to the Registrar under section 8 or section 9, as the case may be, shall be in Form Nos. 1, 2 and 3 for the Registration of a birth, death and still birth respectively, hereinafter to be collectively called the reporting forms. Information if given orally, shall be entered by the Registrar in the appropriate reporting forms and the signature/thumb impression of the informant obtained.

(2) The part of the reporting forms containing legal information shall be called the 'Legal Part' and the part containing statistical information shall be called the 'Statistical Part'.

(3) The information referred to in sub-rule (1) shall be given within twenty one days from the date of birth, death and still birth.

6. BIRTH OR DEATH IN A VEHICLE

(1) In respect of a birth or death in a moving vehicle, the person in charge of the vehicle shall give or cause to be given the information under sub-section (1) of section 8 at the first place of halt.

Explanation-For the purpose of this rule the term "Vehicle" means conveyance of any kind used on land, air or water and includes an aircraft, a boat, a ship, a railway carriage, a motor-car, a motor-cycle, a cart, a tonga and a rickshaw.

(2) In the case of deaths (not falling under clauses (a) to (e) of sub-section (1) of section (8) in which an inquest is held, the officer who conducts the inquest shall give or cause to be given the information under sub-section (1) of section 8.

7. FORM OF CERTIFICATE UNDER SECTION 10(3)

The certificate as to the cause of death required under sub-section (3) of section 10 shall be issued in Form No.4 or 4A and the Registrar shall, after making necessary entries in the register of deaths, forward all such certificates to the Chief Registrar or the officer specified by him in this behalf by the 10th of the month immediately following the month to which the certificates relate.

8. EXTRACTS OF REGISTRATION ENTRIES TO BE GIVEN UNDER SECTION 12

(1) The extracts of particulars from the register relating to births or deaths to be given to an informant under section 12 shall be in Form No.5 or Form No.6, as the case may be.

(2) In the case of domiciliary events of births and deaths referred to in clause (a) of sub-section (1) of Section 8 which are reported direct to the Registrar of Births and Deaths, the head of the house or household as the case may be, or, in his absence, the nearest relative of the head present in the house may collect the extracts of birth or death from the Registrar within thirty days of its reporting.

(3) In the case of domiciliary events of births and deaths referred to in clause (a) of sub-section (1) of section 8 which are reported by persons specified by the State Government under sub-section (2) of the said section, the person so specified shall transmit the extracts received from the Registrar of Births and Deaths to the concerned head of the house or household as the case may be, or, in his absence, the nearest relative of the head present in the house within thirty days of its issue by the Registrar.

(4) In the case of institutional events of births and deaths referred to in clauses (b) to (e) of sub-section (1) of section 8, the nearest relative of the new born or deceased may collect the extract from the officer or person in charge of the institution concerned within thirty days of the occurrence of the event of birth or death.

(5) If the extract of birth or death is not collected by the concerned person as referred to in sub-rules (2) to (4) within the period stipulated therein, the Registrar or the officer or person in charge of the concerned institution as referred to in sub-rule (4) shall transmit the same to the concerned family by post within fifteen days of the expiry of the aforesaid period.

9. AUTHORITY FOR DELAYED REGISTRATION AND FEE PAYABLE THEREFORE

(1) Any birth or death of which information is given to the Registrar after the expiry of the period specified in rule 5, but within thirty days of its occurrence, shall be registered on payment of a late fee of rupee two.

(2) Any birth or death of which information is given to the registrar after thirty days but within one year of its occurrence, shall be registered only with the written permission of the officer prescribed in this behalf and on payment of a late fee of rupees five.

(3) Any birth or death which has not been registered within one year of its occurrence, shall be registered only on an order of a Magistrate of the first class or a Presidency Magistrate and on payment of a late fee of rupees ten.

10. PERIOD FOR THE PURPOSE OF SECTION 14

(1) Where the birth of any child had been registered without a name, the parent or guardian of such child shall, within 12 months from the date of registration of the birth of child, give information regarding the name of the child to the Registrar either orally or in writing:

Provided that if the information is given after the aforesaid period of 12 months but within a period of 15 years, which shall be reckoned

(i) in case where the registration had been made prior to the date of commencement of the Registration of Births & Deaths (Amendment) Rules, 19..., from such date, or

(ii) in case where the registration is made after the date of commencement of the Registration of Births & Deaths (Amendment) Rules 19..., from the date of such registration, subject to the provisions of sub section (4) of section 23, the Registrar shall

(a) if the register is in his possession forthwith enter the name in the relevant column of the concerned form in the birth register on payment of a late fee of rupees five

(b) if the register is not in his possession and if the information is given orally, make a report giving necessary particulars, and, if the information is given in writing, forward the same to the officer specified by the State Government in this behalf for making the necessary entry on payment of a late fee of rupees five

(2) The parent or the guardian, as the case may be, shall also present to the Registrar the copy of the extract given to him under section 12 or a certified extract issued to him under section 17 and on such presentation the Registrar shall make the necessary endorsement relating to the name of the child or take action as laid down in clause (b) of the proviso to sub-rule (1).

11. CORRECTION OR CANCELLATION OF ENTRY IN THE REGISTER OF BIRTHS AND DEATHS

(1) If it is reported to the Registrar that a clerical or formal error has been made in the register or if such error is otherwise noticed by him and if the register is in his possession, the Registrar shall enquire into the matter and if he is satisfied that any such error has been made, he shall correct the error (by correcting or canceling the entry) as provided in section 15 and shall send an extract of the entry showing the error and how it has been corrected to the State Government or the officer specified by it in this behalf.

(2) In the case referred to in sub rule (1) if the register is not in his possession, the Registrar shall make a report to the State Government or the office specified by it in this behalf and call for the relevant register and after enquiring into the matter, if he is satisfied that any such error has been made, make the necessary correction.

(3) Any such correction as mentioned in sub-rule (2) shall be countersigned by the State Government or the officer specified by it in this behalf when the register is received from the Registrar.

(4) If any person asserts that any entry in the register of births and deaths is erroneous in substance, the Registrar may correct the entry in the manner prescribed under section 15 upon production by that person a declaration setting forth the nature of the error and true facts of the case made by two credible persons having knowledge of the facts of the case.

(5) Notwithstanding anything contained in sub-rule (1) and sub-rule (4) the Registrar shall make report of any correction of the kind referred to therein giving necessary details to the State Government or the officer specified in this behalf.

(6) If it is proved to the satisfaction of the Registrar that any entry in the register of births and deaths has been fraudulently or improperly made, he shall make a report giving necessary details to the officer authorized by the Chief Registrar by

general or special order in this behalf under section 25 and on hearing from him take necessary action in the matter.

(7) In every case in which an entry is corrected or cancelled under this rule, intimation thereof should be sent to the permanent address of the person who has given information under section 8 or section 9.

12. FORM OF REGISTER UNDER SECTION 16

The legal part of the Forms No. 1, 2 and 3 shall constitute the birth register, death register and still birth register (Form Nos. 7, 8 and 9) respectively.

13. FEES AND POSTAL CHARGES PAYABLE UNDER SECTION 17

(1) The fees payable for a search to be made, an extract or a non-availability certificate to be issued under section 17, shall be as follow:

	Re.
(a) Search for a single entry in the first year for which the search is made	2.00
(b) for every additional year for which the search is continued	2.00
(c) for granting extract relating to each birth or death	2.00
(d) for granting non-availability certificate of birth or death	2.00

(2) Any such extract in regard to a birth or death shall be issued by the Registrar or the officer authorized by the State Govt. in this behalf in Form No. 5 or, as the case may be, in Form No. 6 and shall be certified in the manner provided for in section 76 of the Indian Evidence Act, 1872 (1 of 1872).

(3) If any particular event of birth or death is not found registered the Registrar shall issue a non-availability certificate in Form No.10.

(4) Any such extracts or non-availability certificate may be furnished to the person asking for it or sent to him by post on payment of the postal charges therefore.

14. INTERVAL AND FORMS OF PERIODICAL RETURNS UNDER SECTION 19(1)

(1) Every Registrar shall after completing the process of registration send all the Statistical Parts of the reporting forms relating to each month along with a Summary Monthly Report in Form No. 11 for births, Form No. 12 for deaths and Form No. 13 for still births to the Chief Registrar or the officer specified by him on or before the 5th of the following month.

(2) The officer so specified shall forward all such statistical parts of the reporting forms received by him to the Chief Registrar not later than the 10th of the month.

15. STATISTICAL REPORT UNDER SECTION 19(2)

The statistical report under sub-section (2) of section 19 shall contain the tables in the prescribed formats appended to these rules and shall be compiled for each year before the 31st July of the year immediately following and shall be published as soon as may be thereafter but in any case not later than five months from that date.

16. CONDITIONS FOR COMPOUNDING OFFENCES

(1) Any offence punishable under section 23 may, either before or after the institution of criminal proceedings under this Act, be compounded by an officer authorized by the Chief Registrar by a general or special order in this behalf, if the officer so authorized is satisfied that the offence was committed through inadvertence or oversight or for the first time.

(2) Any such offence may be compounded on payment of such sum, not exceeding rupees fifty for offences under sub-sections (1), (2)

and (3) and rupees ten for offences under sub-section (4) of section 23 as the said officer may think fit.

17. REGISTERS AND OTHER RECORDS UNDER SECTION 30(2)(K)

(1) The birth register, death register and still birth register shall be records of permanent importance and shall not be destroyed.

(2) The court orders and orders of the specified authorities granting permission for delayed registration received under section 13 by the Registrar shall form an integral part of the birth register, death register and still birth register and shall not be destroyed.

(3) The certificate as to the cause of death furnished under sub-section (3) of the section 10 shall be retained for a period of at least 5 years by the Chief Registrar or the officer specified by him in this behalf.

(4) Every birth register, death register and still birth register shall be retained by the Registrar in his office for a period of twelve months after the end of the calendar year to which it relates and such register shall thereafter be transferred for safe custody to such officer as may be specified by the State Government in this behalf.

भारत सरकार
विधी, न्याय व कंपनी मंत्रालय

सत्यमेव जयते

जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९
(१९६९ चा अधिनियम क्रमांक १८)

(१५ मे, १९८६ रोजी अंमलात असल्याप्रमाणे)

महानिबंधक, जन्म-मृत्यु, गृह मंत्रालय,
भारत सरकार, नवी दिल्ली

जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९
कलमांचा क्रम

प्रकरण १ ले
प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नांव, विस्तार व प्रारंभ

२. व्याख्या व निर्वचन.

प्रकरण २ रे
नोंदणी आस्थापना

३. भारताचा महानिबंधक

४. मुख्य निबंधक

५. नोंदणी विभाग

६. जिल्हा निबंधक

७. निबंधक

प्रकरण ३ रे
जन्म मृत्यु यांची नोंदणी

८. जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी कोणत्या व्यक्तीने करणे आवश्यक.

९. मळयामधील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधातील विशेष उपबंध.

१०. जन्म मृत्यु यांचे वृत्त कळविण्याचे आणि मृत्यूचे कारण प्रमाणित करण्याचे विवक्षित व्यक्तीचे कर्तव्य.

११. माहितीदाराने नोंद पुस्तकात सही करावयाची.

१२. नोंदणीच्या नोंदीचे उतारे माहितीदारास द्यावयाचे.

१३. जन्म व मृत्यु याची उशिरा झालेली नोंदणी.

१४. बालकाच्या नावाची नोंदणी.

१५. जन्म मृत्यूच्या नोंद पुस्तकातील नोंद दुरुस्त किंवा रद्द करणे.

प्रकरण ४ थे
अभिलेख व आकडेवारी ठेवणे

१६. निबंधकांनी विहीत नमुन्यात नोंदपुस्तके ठेवावयाची.

१७. जन्म मृत्यूची नोंद पुस्तके तपासून पाहणे / शोधणे.

१८. नोंदणी कार्यालयांची पाहणी.

१९. निबंधकाने नियतकालिक प्रतिवेदने संकलनासाठी मुख्य निबंधकाकडे पाठवावयाची.

प्रकरण ५ वे

संकीर्ण

२०. भारताबाहेरील नागरिकांच्या जन्म-मृत्यूच्या नोंदणीसंबंधी विशेष उपबंध.

२१. जन्म आणि मृत्यु यासंबंधीची माहिती मिळविण्याची निबंधकाची शक्ती.

२२. निदेश देण्याची शक्ती.

२३. दंड

२४. गुन्हे आपसांत मिटविण्याची शक्ती.

२५. अभियोगास मंजुरी.

२६. निबंधक आणि उपनिबंधक यांना लोकसेवक मानावयाचे.

२७. शक्तीचे प्रत्यायोजन.

२८. सद्भावपूर्वक केलेल्या कार्याला संरक्षण.

२९. हा अधिनियम, १८८६ चा अधिनियम ६ याला न्युनकारी नसावयाचा.

३०. नियम करण्याची शक्ती.

३१. निरसन व व्यावृत्ती.

३२. अडचणीचे निवारण करण्याची शक्ती.

जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९
(१९६९ चा अधिनियम क्रमांक १८)

जन्म व मृत्यु यांच्या नोंदणीचे विनियमन करण्याबाबत व त्याच्याशी निगडीत असलेल्या बाबीसंबंधी उपबंध करण्यासाठी अधिनियम

भारतीय गणराज्याच्या २० व्या वर्षी संसदेकडून पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :

प्रकरण १ ले
प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ :

(१) या अधिनियमास जन्म आणि मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९ असे म्हणता येईल.

(२) त्याचा विस्तार संपूर्ण भारतभर आहे.

(३) केंद्र शासन शासकिय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे नियत करील अशा दिनांकास तो राज्यामध्ये अंमलात येईल.

परंतु राज्याच्या निनिराळ्या भागाकरिता निरनिराळे दिनांक नियत करता येतील.

२. व्याख्या व निर्वचन :

(१) या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक नसेल तर

(क) 'जन्म' या अर्थ, जिवंत अवस्थेतील जन्म किंवा मृतावस्थेतील जन्म असा आहे.

(ख) 'मृत्यु' याचा अर्थ, जिवंत अवस्थेतील जन्म झाल्यानंतर कोणत्याही वेळी जिवंतपणाची सर्व लक्षणे कायमची नाहीशी होणे असा आहे.

(ग) 'गर्भमृत्यु' याचा अर्थ धारणगर्भ मातेच्या उदरातून संपूर्णपणे बाहेर पडण्यापूर्वी किंवा बाहेर काढण्यात येण्यापूर्वी जिवंतपणाच्या लक्षणाचा सर्वस्वी अभाव असणे असा आहे -मग गर्भारपणाचा अवधी कितीही असो.

(ध) 'जिवंत अवस्थेतील जन्म' याचा अर्थ, जो धारणागर्भ मातेच्या उदरातून बाहेर पडल्यानंतर किंवा बाहेर काढण्यात आल्यानंतर श्वासोच्छ्वास करील किंवा जिवंतपणाचे अन्य कोणतेही लक्षण दर्शवील, असा धारणगर्भ मातेच्या उदरातून संपूर्णपणे बाहेर पडणे किंवा बाहेर काढणे असा आहे मग गर्भारपणाचा अवधी कितीही असो, आणि याप्रमाणे जन्मलेला प्रत्येक जीव हा जिवंत जन्मलेला असल्याचे समजण्यात येते.

(ड) 'विहीत' याचा अर्थ, या अधिनियमाखाली केलेल्या नियमांव्दारे विहीत केलेला असा आहे.

(च) 'राज्यशासन' याचा संघ राज्यक्षेत्राच्या संबंधातील अर्थ, त्याचा प्रशासक असा आहे.

(छ) 'मृतावस्थेतील जन्म' याचा अर्थ, ज्या बाबतीत धारणगर्भाचा गर्भवास निदान विहीत गर्भवहन काळाइतका झालेला आहे त्याबाबतीत अशा जीवाचा गर्भमृत्यु असा आहे.

(२) एखाद्या क्षेत्रात अंमलात नसलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या या अधिनियमातील कोणत्याही उल्लेखाचा त्या क्षेत्राच्या संबंधातील अर्थ, त्या क्षेत्रामध्ये कोणताही समणरुप कायदा अंमलात असल्यास त्या कायद्याचा उल्लेख म्हणून लावण्यात येईल.

प्रकरण २ रे
नोंदणी आस्थापना

३. भारताचा महानिबंधक –

(१) केंद्र शासनास शासकीय राजपत्रातील अधिसुचनेव्दारे भारताचा महानिबंधक म्हणून ओळखल्या जायच्या व्यक्तीची नियुक्ती करता येईल.

(२) त्याचप्रमाणे महानिबंधकाची या अधिनियमाखालील जी कार्ये पार पाडण्याकरीता तो वेळोवेळी प्राधिकृत करील अशी कार्ये महानिबंधकाचे अधिक्षण व निदेशण यांखाली पार पाडण्याच्या प्रयोजनार्थ केंद्र शासनाला स्वतःस योग्य वाटतील अशा पदनामानिशी व अशा अन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करता येईल.

(३) महानिबंधक ज्या राज्यक्षेत्रावर या अधिनियमाचा विस्तार आहे अशा राज्यक्षेत्रातील जन्म मृत्यूंच्या नोंदणीसंबंधी सर्वसाधारण निदेश देऊ शकेल, आणि तो जन्म व मृत्यु यांच्या नोंदणीच्या बाबतीत मुख्य निबंधकांच्या कार्यामध्ये समन्वय साधण्यासाठी व एकसूत्रता आणण्यासाठी उपाययोजना करील आणि उक्त राज्यक्षेत्रामधील या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसंबंधी चाललेल्या कामाबाबत केंद्र शासनास वार्षिक अहवाल सादर करील.

४. मुख्य निबंधक –

(१) राज्य शासनास शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे, राज्याकरिता मुख्यनिबंधकाची नियुक्ती करता येईल.

(२) त्याचप्रमाणे मुख्यनिबंधकाची या अधिनियमाखालील जी कार्ये पार पाडण्याकरिता तो वेळोवेळी प्राधिकृत करील अशी कार्ये मुख्यनिबंधकाचे अधिक्षण व निदेशण यांखाली पार पाडण्याच्या प्रयाजनार्थ राज्य शासनाला स्वतःस योग्य वाटतील अशा पदनामानिशी व अशा अन्य अधिकाऱ्याची नियुक्ती करता येईल.

(३) या अधिनियमाचे उपबंध आणि त्याखाली केलेले नियम व आदेश यांची, राज्य शासनाने काही निदेश दिलेले असल्यास त्याच्या अधिनतेने, अंमलबजावणी करण्यासाठी मुख्यनिबंधक हे राज्यातील मुख्यकार्यकारी प्राधिकरण असेल.

(४) मुख्यनिबंधक, नोंदणी पध्दती कार्यक्षम करण्यासाठी राज्यातील नोंदणीच्या कार्यामध्ये समन्वय साधण्याच्या, एकसूत्रता आणण्याच्या व त्यावर पर्यवेक्षण करण्याच्या दृष्टीने योग्य ते निदेश देऊन किंवा अन्यथा उपाययोजना करील आणि विहीत करण्यात येईल अशा रितीने व अशा कालांतरागणिक, राज्यातील या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसंबंधीचा अहवाल तयार करुन कलम १९, पोटकलम (२) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या आकडेवारी अहवालासह, राज्य शासनास सादर करील.

५. नोंदणी विभाग -

राज्य शासनाला शासकिय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे राज्यातील क्षेत्राची, त्यास योग्य वाटेल अशा नोंदणी विभागांमध्ये विभागणी करता येईल आणि निरनिराळया नोंदणी विभागाकरीता निरनिराळे नियम करता येतील.

६. जिल्हा निबंधक -

(१) राज्य शासनाला प्रत्येक महसुली जिल्हयासाठी जिल्हा निबंधकाची आणि आपणास योग्य वाटेल इतक्या अप्पर जिल्हा निबंधकांची नियुक्ती करता येईल, आणि जिल्हा निबंधकाची जी कार्ये पार पाडण्यास जिल्हा निबंधक त्यांना वेळोवेळी प्राधिकृत करील अशी कार्ये ते, जिल्हा निबंधकाचे सर्वसाधारण नियंत्रण व निदेशन यांच्या अधिनतेने पार पाडतील.

(२) जिल्हा निबंधक मुख्य निबंधकाच्या निदेशांच्या अधिनतेने, जिल्हयातील जन्म व मृत्यु यांच्या नोंदणीच्या कामाचे अधिक्षण करील आणि तो, या अधिनियमाचे उपबंध व मुख्य निबंधकाने या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ वेळोवेळी दिलेले आदेश यांची जिल्हयामध्ये अंमलबजावणी करण्यास जबाबदार असेल.

७. निबंधक –

(१) राज्य शासनास नगरपालिका, पंचायत किंवा अन्य स्थानिक प्राधिकरण यांच्या अधिकारीतेतील क्षेत्र किंवा अन्य कोणतेही क्षेत्र किंवा त्यापैकी कोणतीही दोन किंवा अधिक क्षेत्रे मिळून झालेल्या प्रत्येक स्थानिक क्षेत्रासाठी निबंधकाची नियुक्ती करता येईल.

परंतु, राज्य शासनास नगरपालिका, पंचायत, अन्य स्थानिक प्राधिकरण यांच्या बाबतीत त्याचा कोणताही अधिकारी किंवा इतर कर्मचारी यांची नियुक्ती करता येईल.

(२) प्रत्येक निबंधक कलम ८ किंवा कलम ९ खाली त्याला देण्यात आलेल्या सर्व माहितीची नोंद त्या प्रयोजनार्थ ठेवण्यात आलेल्या नोंदवहीमध्ये फी किंवा मोबदला न घेता करील आणि तसेच आपल्या आधिकारीतेमध्ये होणारा प्रत्येक जन्म व मृत्यु याची स्वतःला काळजीपूर्वक माहिती करुन घेण्याची आणि त्याचप्रमाणे नोंद करण्याची आवश्यकता असलेल्या तपशीलाबाबत खातरजमा करुन त्याची नोंदणी करण्याची कार्यवाही राहील.

(३) प्रत्येक निबंधकाचे तो ज्या स्थानिक क्षेत्रासाठी नियुक्त करण्यात आला असेल त्या क्षेत्रात एकेक कार्यालय असेल.

(४) प्रत्येक निबंधक हा मुख्य निबंधक निर्देशित करील अशा दिवशी व अशा वेळी जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी करण्याच्या प्रयोजनार्थ आपल्या कार्यालयात उपस्थित राहील आणि आपले नाव व सोबत कोणत्या स्थानिक क्षेत्राकरीता निबंधक जन्म व मृत्यु म्हणून आपली नियुक्ती करण्यात आली आहे आणि कोणत्या दिवशी व कोणत्या वेळी आपण उपस्थित राहणार तो तपशील स्थानिक भाषेत नमूद करणारा फलक कार्यालयाच्या बाहेरच्या दरवाजावर ठळक जागी किंवा त्याच्या जवळपास लावण्याची व्यवस्था करील.

(५) मुख्य निबंधकाच्या पूर्वमान्यतेने निबंधकास उपनिबंधकाची नियुक्ती करुन त्यांच्याकडे आपल्या अधिकारीतेतील विनिर्दिष्ट क्षेत्रांच्या संबंधातील आपल्या कोणत्याही किंवा सर्व शक्ती आणि कर्तव्ये सोपवता येतील.

प्रकरण ३ रे

जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी

८. जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी कोणत्या व्यक्तींनी करणे आवश्यक -

(१) पुढील बाबतीत कलम १६, पोटकलम (१) खाली राज्य शासनाने विहीत केलेल्या नमुन्यामध्ये नोंद करणे आवश्यक असलेल्या निरनिराळ्या तपशीलांची माहिती खाली विनिर्दिष्ट केलेल्या व्यक्तींनी विहीत करण्यात येईल अशा मुदतीत त्यांच्या उत्तम माहितीप्रमाणे व समजुतीप्रमाणे तोंडी किंवा लेखी देणे किंवा देण्याची व्यवस्था करणे हे त्यांचे कर्तव्य असेल –

(क) खंड (ख) ते (ड) यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही जागेहून अन्य अशा निवासी किंवा निवासेतर गृहामध्ये होणारे जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधात जो गृहप्रमुख किंवा त्या गृहात एकाहून अधिक परिवार रहात असल्यास जो परिवार प्रमुख त्या गृहात किंवा परिवारात तसा प्रमुख म्हणून ओळखण्यात येत असेल तो, आणि ज्या मुदतीत जन्म किंवा मृत्यु यांचे वृत्त कळवावयाचे असते त्या मुदतीत एखाद्या वेळी तो प्रमुख उपस्थित नसेल तर, गृहामध्ये उपस्थित असलेला त्या प्रमुखाचा सर्वात जवळचा नातेवाईक आणि अशा कोणत्याही व्यक्तींच्या अभावी उक्त कालावधीत तेथे उपस्थित असलेली सर्वात वयस्क अशी प्रौढ पुरुष व्यक्ती,

(ख) रुग्णालय, आरोग्य केंद्र, प्रसुति किंवा परिचर्या गृह किंवा अन्य तत्सम संस्था यामधील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधात, प्रभारी वैद्यकिय अधिकारी किंवा या बाबतीत त्याने प्राधिकृत केलेली कोणतीही व्यक्ती,

(ग) तुरुंगातील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधात प्रभारी वैद्यकिय तुरुंगाधिकारी.

(घ) सराई, छत्र, वसतीगृह, धर्मशाळा, खाणावळ, निवासगृह, पांथशाळा, बराक, ताडीचे दुकान किंवा सार्वजनिक राबत्याची जागा यांच्या संबंधात त्या ठिकाणची प्रभारी व्यक्ती.

(ड) सार्वजनिक ठिकाणी परित्यक्त अवस्थेत आढळलेले नवजात अर्भक किंवा मृतदेह यांच्या संबंधात, खेडेगावाच्या बाबतीत मुखिया किंवा अन्य तत्सम अधिकारी आणि इतरत्र पोलिस ठाण्याचा प्रभारी अधिकारी,

परंतु ज्या व्यक्तीला असे अर्भक किंवा मृतदेह आढळून येईल, किंवा जिच्या ताब्यात असे अर्भक किंवा मृतदेह देण्यात येईल ती व्यक्ती, पुर्वोक्त अशा मुखियाला किंवा अधिकाऱ्याला ती गोष्ट कळवील.

(च) अन्य कोणत्याही जागेच्या संबंधात, विहीत करण्यात येईल अशी व्यक्ती

(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, नोंदणी विभागातील प्रचलित परिस्थिती लक्षात घेऊन, राज्य शासन आदेशाव्दारे, पोटकलम (१) च्या खंड (क) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या गृहात झालेले जन्म व मृत्यु संबंधातील माहिती त्या खंडात विनिर्दिष्ट केलेल्या व्यक्तीच्या ऐवजी त्या आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा मुदतीपुरते या बाबतीत राज्य शासनाकडून पदनामाने विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीने द्यावी किंवा देण्याची व्यवस्था करावी असे फर्मावू शकेल.

९. मळयामधील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधातील विशेष उपबंध -

मळयामध्ये झालेले जन्म व मृत्यु यांच्या बाबतीत, मळयाचा देखरेखदार कलम ८ मध्ये निर्दिष्ट केलेली माहिती निबंधकाला देईल किंवा देण्याची व्यवस्था करील,

परंतु, कलम ८, पोटकलम (१), खंड (क) ते (च) यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या व्यक्ती आवश्यक तो तपशील मळयाच्या देखरेखदाराला पुरवतील.

स्पष्टीकरण - या कलमात 'मळा' या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, किमान ४ हेक्टर इतक्या व्याप्तीची जी जमीन चहा, कॉफी, मिरे, रबर, वेलदोडा, सिकोना किंवा राज्य शासन शासकीय राज्यपत्रातील अधिसुचनेव्दारे विनिर्दिष्ट करील अशी अन्य उत्पन्ने काढण्यासाठी तयार केली जाते किंवा जिच्यामध्ये ती उत्पन्ने प्रत्यक्षात काढली जातात अशी कोणतीही जमीन असा आहे, आणि 'मळयाचा देखरेखदार' या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, मळयातील कामगार व काम यावर हुकूमत किंवा देखरेख असलेली व्यक्ती असा आहे मग ती व्यवस्थापक किंवा देखरेखदार म्हणून किंवा अन्य कोणत्याही नावाने ओळखली जावी.

१०. जन्म व मृत्यु यांचे वृत्त कळविण्याचे आणि मृत्युचे कारण प्रमाणित करण्याचे विवक्षीत व्यक्तींचे कर्तव्य –

(१) (एक) जन्माच्या किंवा मृत्यूच्य वेळची प्रसाविका किंवा अन्य कोणताही वैद्यकिय किंवा आरोग्य उपचारक,

(दोन) मृतदेहाची विल्हेवाट लावण्यासाठी राखून ठेवण्यात आलेल्या जागेचा रक्षक किंवा मालक किंवा अशा ठिकाणी उपस्थित राहण्यास स्थानिक प्राधिकरणाने जिला आवश्यक केले असेल अशी कोणतीही व्यक्ती, किंवा

(तीन) राज्य शासन याबाबतीत जी व्यक्ती तिच्या पदनामाने विनिर्दिष्ट करील अशी अन्य कोणतीही व्यक्ती,

यांनी ज्या जन्माच्या किंवा मृत्यूच्या किंवा दोन्हीच्या वेळी तेथील व्यवस्था सांभाळली किंवा ते हजर राहिले अथवा विहीत करण्यात येईल अशा क्षेत्रांमध्ये जो घडून आला असा प्रत्येक जन्म किंवा मृत्यु किंवा दोन्ही यांचे वृत्त विहीत करण्यात येईल अशा मुदतीत व अशा रितीने निबंधकाला कळविणे हे त्यांचे कर्तव्य असेल.

(२) कोणत्याही क्षेत्रात राज्य शासन, विहीत करण्यात येईल अशा व्यक्तीकडून व अशा नमुन्यात निबंधकाने मृत्यूच्या कारणाचे प्रमाणपत्र घ्यावे, असे त्या क्षेत्रात उपलब्ध असलेल्याच्या याबाबतच्या सोयी विचारात घेऊन आवश्यक करु शकेल.

(३) ज्या व्यक्तीच्या शेवटच्या आजारात वैद्यक व्यावसायिने तिच्यावर उपचार केले होते अशी कोणतीही व्यक्ती मृत्यु पावल्यास त्या प्रसंगी तिच्या, मृत्युच्या कारणाचे प्रमाणपत्र घ्यावे असे पोटकलम (२) खाली राज्य शासनाने आवश्यक केले असेल तेथे, तो वैद्यक व्यावसायी त्या व्यक्तीच्या मृत्युनंतर ताबडतोब, या अधिनियमाखाली आवश्यक करण्यात आलेल्या व्यक्तीस, कोणतीही फी न आकारता, विहीत नमुन्यात आपल्या उत्तम माहितीप्रमाणे व समजुतीप्रमाणे मृत्युचे कारण नमूद करणारे प्रमाणपत्र देईल, आणि असे प्रमाणपत्र मिळवून अशी व्यक्ती या अधिनियमान्वये आवश्यक केल्याप्रमाणे, मृत्यु संबंधातील माहिती देतेवेळी ते निबंधकाकडे सुपुर्द करील.

११. माहितीदाराने नोंद पुस्तकात सही करावयाची- या अधिनियमाखाली आवश्यक केल्याप्रमाणे, जिने निबंधकास कोणतीही तोंडी माहिती दिली असेल अशी प्रत्येक व्यक्ती, याबाबतीत ठेवलेल्या नोंद पुस्तकात आपले नाव, वर्णन व राहण्याचे ठिकाण लिहील, आणि जर तिला लिहीता येत नसेल तर, अशा बाबतीत नोंद पुस्तकात तिचे नाव, वर्णन व राहण्याचे ठिकाण हा तपशील निबंधकाने भरल्यानंतर त्यासमोर ती अंगठयाचा ठसा उमटवील.

१२. नोंदणीच्या नोंदीचे उतारे माहितीदारास दयावयाचे - जन्माची किंवा मृत्यूची नोंदणी पूर्ण होताच, निबंधक कलम ८ किंवा कलम ९ खाली ज्या व्यक्तीने माहिती दिली असेल तिला, नोंद पुस्तकातून अशा जन्माच्या किंवा मृत्यूच्या संबंधातील विहीत तपशीलाचा उतारा आपल्या सहिनीशी विनामूल्य देईल.

१३. जन्म व मृत्यु यांची उशिरा झालेली नोंदणी-

(१) ज्या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची माहिती त्याकरीता विनिर्दिष्ट केलेला कालावधी संपल्यानंतर, पण तो घडल्यापासून ३० दिवसांच्या आत देण्यात आली असेल त्याची नोंदणी, विहीत करण्यात येईल अशी विलंब फी भरण्यात आल्यावर करण्यात येईल.

(२) ज्या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची माहिती तो घडल्यानंतर ३० दिवसानंतर इतक्या उशिराने, पण एक वर्षाच्या आत निबंधकास देण्यात आली असेल त्याची नोंदणी, विहीत प्राधिकरणाच्या लेखी परवानगीने व विहीत फी भरण्यात आल्यावर किंवा आणि लेख प्रमाणक किंवा याबाबतीत राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेला अन्य कोणताही अधिकारी यांच्यासमोर केलेला प्रतिज्ञालेख सादर करण्यात आल्यावरच करण्यात येईल.

(३) ज्या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची माहिती, तो घडल्यानंतर एक वर्षाच्या आत नोंदणी करण्यात आली नसेल त्याची नोंदणी जन्माचा किंवा मृत्यूचा तपशील बरोबर असल्याची खातरजमा करुन पाहिल्यानंतर प्रथम वर्ग दंडाधिकारी किंवा इलाका शहर दंडाधिकारी याने दिलेल्या आदेशावरुन आणि विहीत फी भरण्यात आल्यावरच करण्यात येईल.

(४) एखादी व्यक्ती कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची नोंदणी तीसाठी विनिर्दिष्ट केलेल्या मुदतीत करण्यास चुकल्याबद्दल तिच्या विरुध्द जी कोणतीही कारवाई करण्यात येईल तिला या कलमाच्या उपबंधामुळे बाधा येणार नाही आणि अशी कोणतीही कारवाई प्रलंबीत असताना अशा कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची नोंदणी करता येईल.

१४. बालकाच्या नावाची नोंदणी- जेथे कोणत्याही बालकाच्या जन्माची त्याच्या नावाशिवाय नोंदणी करण्यात आली असेल तेथे, अशा बालकाच्या आई वा बाप किंवा पालक बालकाच्या नावासंबंधातील माहिती निबंधकास विहीत कालावधीत तोंडी किंवा लेखी कळवेल आणि तद्नंतर निबंधक अशा नावाची नोंद पुस्तकांत नोंद करील आणि अशा नोंदीसमोर अद्याक्षरी करुन दिनांक घालील.

१५. जन्म मृत्यूच्या नोंदवहीतील नोंद दुरुस्त किंवा रद्द करणे - निबंधकाने या अधिनियमाखाली ठेवलेल्या कोणत्याही नोंद पुस्तकातील जन्माची किंवा मृत्यूची कोणतीही नोंद प्रारुप किंवा आशय या दृष्टीने चुकीचे आहे, किंवा ती कपटाने किंवा अयोग्य रितीने करण्यात आली आहे असे, निबंधकाची खात्री होईल अशारितीने शाबीत करण्यात आले तर, कोणत्या शर्तीवर व कोणत्या परिस्थितीत अशा

नोंदी दुरुस्त किंवा रद्द करता येतील त्यासंबंधी राज्य शासन करील अशा नियमाच्या अधिनतेने, निबंधकास मुळ नोंदीत कोणताही फेर बदल न करता समासात योग्य ती नोंद करुन ती चुक दुरुस्त करता येईल किंवा नोंद रद्द करता येईल आणि तो समासातील नोंदीजवळ स्वाक्षरी करुन त्याच्या जोडीला त्यावर दुरुस्तीचा किंवा रद्द केल्याचा दिनांक घालील.

प्रकरण ४

अभिलेख व आकडेवारी ठेवणे

१६. निबंधकांनी विहीत नमुन्यात नोंद पुस्तके ठेवावयाची -

(१) प्रत्येक निबंधक, तो ज्याच्या संबंधात अधिकारतेचा वापर करीत असेल त्या नोंदणी क्षेत्राकरीता किंवा त्याच्या कोणत्याही भागाकरिता विहीत नमुन्यात जन्म मृत्यूचे नोंदपुस्तकात ठेवील.

(२) मुख्य निबंधक, वेळोवेळी विहीत करण्यात येईल अशा नमुन्यानुसार व अनुदेशांनुसार, जन्म व मृत्यू यांच्या नोंदी करण्यासाठी पुरेशा नोंदवहया छापण्याची व पुरवण्याची व्यवस्था करील, आणि अशा नमुन्यांची स्थानिक भाषेतील एकेक प्रत प्रत्येक निबंधकाच्या कार्यालयाच्या बाहेरच्या दरवाजावरील किंवा जवळील एखाद्या ठळक ठिकाणी लावण्यात येईल.

१७. जन्म मृत्यूंची नोंद पुस्तके तपासून पाहणे -

(१) फी व टपालहशील देण्यासंबंधीच्या नियमांत सुद्वा, राज्य शासनाने याबाबतीत केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या अधिनतेने, कोणत्याही व्यक्तीला.

(क) जन्ममृत्यूच्या नोंदपुस्तकातील कोणत्याही नोंदीची निबंधकाकरवी तपासणी करवता येईल आणि

(ख) अशा नोंद पुस्तकातून कोणत्याही जन्माच्या किंवा मृत्यूच्या संबंधातील उतारा मिळवता येईल.

परंतु, कोणत्याही मृत्यूच्या संबंधी कोणत्याही व्यक्तीस दिलेल्या कोणत्याही उता-यावरुन, नोंद पुस्तकात नमूद केला तसा मृत्यूच्या कारणासंबंधीचा तपशील उघड होता कामा नये.

(२) या कलमाखाली दिलेले सर्व उतारे, निबंधक किंवा <u>**भारतीय पुरावा**</u> अधिनियम १८७२ (१८७२ चा १) कलम ७६ मध्ये उपबंधित केल्याप्रमाणे असे उतारे देण्यास राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेला अन्य कोणाताही अधिकारी यांच्याकडून प्रमाणित करण्यांत येतील आणि ती नोंद ज्याच्याशी संबंधित असेल तो जन्म किंवा मृत्यु या बाबतच्या शाबीतीसाठी ते पुराव्यात स्वीकारर्ह असतील.

१८. नोंदणी कार्यालयाची पाहणी - जिल्हा निबंधक विनिर्दिष्ट करील अशा पद्धतीने आणि अशा प्राधिकरणाकडून नोंदणी कार्यालयाची पाहणी केली जाईल आणि त्यामध्ये ठेवलेल्या नोंद पुस्तकांची तपासणी केली जाईल.

१९. निबंधकांनी नियतकालीक प्रतिवेदने संकलनासाठी मुख्य निबंधकाकडे पाठवायाची -

(१) प्रत्येक निबंधक, त्याने ठेवलेल्या नोंद पुस्तकातील जन्म मृत्यूच्या नोंदीसंबंधीचे प्रतिवेदन विहीत केले जाईल अशा कालांतरागणिक आणि अशा नमुन्यात मुख्य निबंधकाकडे किंवा त्यानं विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही अधिका-याकडे पाठविल.

(२) मुख्य निबंधक हा निबंधकांनी सादर केलेल्या प्रतिवेदनामधील माहितीचे संकलन करवील आणि त्या वर्षातील नोंदणी केलेले जन्म व मृत्यु या संबंधिचा आकडेवार अहवाल, विहीत केले जाईल अशा कालांतरागणिक आणि अशा नमुन्यात जनतेच्या माहितीसाठी प्रकाशित करील.

प्रकरण ५ वे

संकीर्ण

२०. भारताबाहेरील नागरीकांच्या जन्म मृत्यूच्या नोंदणीसंबंधी विशेष उपबंध :

(१) याबाबतीत केंद्र शासन करील अशा नियमांच्या अधिनतेने, महानिबंधक, "नागरीकत्व अधिनियम १९५५" (१९५५ चा ५७) याखाली भारतीय कॉसुलेटमधील नागरीकांच्या नोंदणीसंबंधी केलेल्या नियमांखाली त्याला मिळालेल्या, भारताबाहेरील भारतीय नागरीकांच्या जन्म-मृत्यू संबंधीच्या माहितीची नोंदणी करवील आणि अशी प्रत्येक नोंदणी या अधिनियमाखाली रीतसर केली असल्याचेही मानण्यात येईल.

(२) भारताबाहेर जन्मलेल्या ज्या बालकासंबंधी पोटकलम (१) मध्ये उपबंधित केल्याप्रमाणे माहिती मिळालेली नाही अशा कोणत्याही बालकाच्या बाबतीत जर त्याचे पालक भारतात स्थायिक होण्याच्या हेतूने भारतात परत आले तर बालकाचे भारतात आगमन झाल्याच्या दिनांकापासून ६० दिवसांत कधीही त्यांना, जणू काही ते बालक भारतात जन्मले असावे त्याप्रमाणे त्याचरितीने या अधिनियमाखाली या बालकाच्या जन्माची नोंदणी करुन घेता येईल आणि कलम १३ मधील उपबंध पुर्वोक्त साठ दिवसांचा कालावधी संपल्यानंतर अशा बालकाच्या जन्माच्या बाबतीत लागू होतील.

२१. जन्म किंवा मृत्यु यासंबंधीचे माहिती मिळविण्याची निबंधकाची शक्ती: निबंधक कोणत्याही व्यक्तीला, ती जेथे रहात असेल त्या स्थानिक भागातील एखादा जन्म किंवा मृत्यु यांच्या संबंधात तिला ज्ञात असलेली कोणतीही माहिती सादर करण्यास तोंडी किंवा लेखी आज्ञा करु शकेल आणि ती व्यक्ती अशा आज्ञेचे पालन करण्यास बांधलेली असेल.

२२. निदेश देण्याची शक्ती: केंद्र शासन, या अधिनियमाचे किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाचे किंवा आदेशाचे कोणतेही उपबंध यांच्या राज्यात अंमलबजावणी करण्यासाठी आवश्यक वाटतील असे निदेश कोणत्याही राज्य शासनाला देऊ शकेल.

२३. दंड :

(१) जर कोणत्याही व्यक्ती -

(क) कलम ८ आणि ९ च्या कोणत्याही उपबंधाखाली जी माहिती देणे ही तिचे कर्तव्य असेल अशी कोणतीही माहिती देण्यास वाजवी कारणाशिवाय चुकेल, किंवा

(ख) जो तपशील माहिती असणे व नोंदवणे आवश्यक आहे अशा तपशीलापैकी कोणत्याही बाबीसंबंधीची जी माहिती खोटी असल्याचे स्वतःला माहित आहे किंवा तसे ती स्वतः समजते ती माहिती जन्म मृत्यूच्या नोंदपुस्तकात समाविष्ट करण्यासाठी देईल किंवा देववील, किंवा

(ग) कलम ११ द्वारे आवश्यक केल्याप्रमाणे नोंदपुस्तकात आपले नांव, वर्णन आणि राहण्याचे ठिकाण लिहिण्यास किंवा अंगठयाचा ठसा उमटविण्यास नकार देईल, तर ती ५० रुपयापार्यत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(२) जो कोणताही निबंधक किंवा उप निबंधक, त्याच्या अधिकारीतेत घडणा-या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची नोंद करण्याबाबत किंवा कलम १९ च्या पोटकलम (१) द्वारे आवश्यक केलेली कोणतीही प्रतिवेदने सादर करण्याबाबत वाजवी कारणाशिवाय उपेक्षा करील किंवा नकार देईल तो, ५० रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(३) जो कोणताही वैदयक व्यावसायी, कलम १० च्या पोटकलम (३) खाली प्रमाणपत्र देण्याबाबत उपेक्षा करील किंवा नकार देईल तो आणि जी व्यक्ती असे प्रमाणपत्र सुपूर्द करण्याबाबत उपेक्षा करील किंवा नकार देईल ती व्यक्ती, ५० रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(४) या अधिनियमाच्या ज्या कोणत्याही उपबंधाच्या व्यक्तीक्रमाणाबद्दल या कलमामध्ये कोणत्याही दंडाचा उपबंध केलेला नाही अशा उपबंधाचे जी व्यक्ती वाजवी कारणाशिवाय व्यतीक्रमण करील ती व्यक्ती, १० रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(५) "फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १८९८" (१८९८ चा ५) या मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या कलमाखाली कोणत्याही गुन्हयाची दंडाधिकाऱ्याकडून संक्षिप्तरित्या संपरीक्षा केली जाईल.

२४. गुन्हे आपसात मिटविण्याची शक्ती -

(१) विहीत करण्यात येतील अशा शर्तींच्या अधिनतेने, याबाबत सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे मुख्यनिबंधकाने प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला या अधिनियमाखाली फौजदारी कार्यवाही सुरु करण्यापूर्वी किंवा सुरु केल्यानंतर, ज्या व्यक्तीने या अधिनियमाखालील गुन्हा केला आहे किंवा केला असल्याचा वाजवी संशय आहे त्या व्यक्तीकडून तडजोड म्हणून जास्तीत जास्त ५० रुपये इतकी रक्कम स्वीकारता येईल.

(२) अशी रक्कम भरण्यात आल्यानंतर, अशा व्यक्तीला विनादोषारोप सोडण्यात येईल आणि तिच्या विरुध्द अशा गुन्हयाच्या संबंधात पुढील कार्यवाही केली जाणार नाही.

२५. अभियोगास मंजूरी - या अधिनियमाखाली शिक्षेस पात्र असलेल्या कोणत्याही गुन्हयाबद्दल कोणताही अभियोग या बाबतीत मुख्य निबंधकाने दिलेल्या सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याखेरीज कोणलाही सुरु करता येणार नाही.

२६. निबंधक आणि उपनिबंधक यांना लोकसेवक मानावयाचे - सर्व निबंधक आणि उपनिबंधक, ते या अधिनियमाच्या उपबंधाना किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांना किंवा आदेशांना अनुसरुन कार्य करीत असतांना किंवा तसे करण्याचे अभिप्रेत असताना "भारतीय दंडसंहिता, १८६०" (१८६० चा ४५) कलम २१ च्या अर्थानुसार लोकसेवक असल्याचे मानण्यात येईल.

२७. शक्तीचे प्रत्यायोजन - राज्य शासन शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे असा निदेश देऊ शकेल की, या अधिनियमाखाली (कलम ३० खाली) नियम करण्याची शक्ती खेरीज करुन) किंवा त्याअन्वये केलेल्या नियमांखाली त्याने वापरण्यायोग्य अशी कोणतीही शक्ती, निदेशामध्ये दिनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे राज्य शासनाला दुय्यम असणाऱ्या अशा अधिका-याला किंवा प्राधिकारणालाही वापरता येईल.

२८. सद्भावपूर्वक केलेल्या कारवाईल संरक्षण –

(१) या अधिनियमाला किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाला किंवा आदेशाला अनुसरुन सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे योजलेल्या कोणत्याही गोष्टीबद्दल शासन, महानिबंधक, कोणताही निबंधक किंवा या अधिनियमाखाली कोणतीही शक्ती वापरणारी किंवा कोणतेही कर्तव्य पार पाडणारी कोणतीही व्यक्ती यांच्याविरुध्द दावा, अभियोग किंवा अन्य वैध कार्यवाही होऊ शकणार नाही.

(२) या अधिनियमाला किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाला किंवा आदेशाला अनुसरुन सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करावयाचे योजलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे घडलेल्या किंवा घडण्याचा संभव असलेल्या कोणत्याही नुकसानाबद्दल शासनाविरुध्द दावा किंवा अन्य वैध कार्यवाही होऊ शकणार नाही.

२९. हा अधिनियम १८८६ चा अधिनियम ६ याला न्यूनकारी नसावयाचा - या अधिनियमातील कोणतीही गोष्ट 'जन्म, मृत्यु किंवा विवाह नोंदणी अधिनियम १८८६' च्या उपबंधांना न्युनकारी आहे. असा तिचा अर्थ लावला जाणार नाही.

३०. नियम करण्याची शक्ती-

(१) राज्यशासनाला या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी केंद्र शासनाच्या मान्यतेने शासकीय राजपत्रातील अधिसुचनेव्दारे नियम करता येतील.

(२) विशेषतः आणि पूर्वगामी उपबंधाच्या व्यापकतेला बाध न येता, अशा नियमांमध्ये पुढील गोष्टींसाठी उपबंध करता येतील.

क) या अधिनियमाखाली ठेवावयाच्या जन्म मृत्यु नोंद पुस्तकांचे नमुने.

ख) कलम ८ खाली निबंधकाला किती कालावधीत व कोणत्या रितीने माहिती द्यावयाची.

ग) कलम १० च्या पोटकलम (१) खाली जन्ममृत्यूची वार्ता किती कालावधीत व कोणत्या रितीने कळविली जाईल.

घ) मृत्यूच्या कारणाबाबतचे प्रमाणपत्र कोणत्या व्यक्तीकडून आणि कोणत्या नमुन्यात मिळवले जाईल.

ड) कलम १२ खाली ज्यातील उतारा देता येईल तो तपशील,

च) कलम १३ च्या पोटकलम (२) खाली जन्म किंवा मृत्यू यांच्या नोंदीसाठी कोणते प्राधिकरण परवानगी देऊ शकेल.

छ) कलम १३ खाली करावयाच्या नोंदणीसाठी द्यावी लागणारी फी.

ज) कलम ४ च्या पोटकलम (४) खाली मुख्यनिबंधकाने अहवाल सादर करणे.

झ) जन्ममृत्यूंची नोंद पुस्तके तपासून पाहणे आणि अशा तपासणीसाठी आणि नोंद पुस्तकातून उतारे दिल्याबद्दल द्यावी लागणारी फी,

य) कलम १९ खाली प्रतिवेदने आणि आकडेवार अहवाल कोणत्या नमुन्यात व किती कालांतरागणिक सादर करुन प्रकाशित केले जातील,

ट) निबंधकांनी ठेवलेल्या नोंद पुस्तकाची आणि अन्य अभिलेखांची अभिरक्षा, ते हजर करणे आणि त्यांचे हस्तांतरण करणे.

ठ) जन्म-मृत्यु नोंदपुस्तकांमधील चुकांची दुरुस्ती करणे आणि नोंदी रद्दबातल करणे.

ड) जी बाब विहीत करावयाची आहे किंवा करता येईल अशी अन्य कोणतीही बाब.

(३) **या अधिनियमाअंतर्गत तयार केलेला प्रत्येक नियम तयार होताच राज्य शासनाचे विधीमंडळा समोर मांडण्यात येईल. (** सन १९८६ च्या अधिनियम क्र.४ अन्वये दिनांक १५/५/१९८६ पासून लागू)

३१. निरसन व व्यावृती-

(१) कलम २९ च्या उपबंधाच्या अधिनतेने, हा अधिनियम कोणत्याही राज्यांमध्ये किंवा त्याच्या भागामध्ये अंमलात आल्याच्या दिनांकी व तेव्हापासून या अधिनियमाच्या व्याप्तीत येणाऱ्या बाबींशी संबंधित असेल तेवढा तेथे अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याचा भाग, अशा राज्यांमध्ये किंवा, प्रकरण परत्व, त्याच्या भागामध्ये निरसित ठरेल.

(२) असे निरसन झाले तरी, अशा कोणत्याही कायदयाखाली केलेली कोणतीही गोष्ट किंवा केलेली कोणतीही कारवाई (दिलेला कोणताही अनुदेश किंवा निदेश, काढलेला कोणताही विनियम किंवा नियम किंवा आदेश या सुध्दा) या अधिनियमाच्या उपबंधांशी विसंगत नसेल तेथवर जणू काही अशी गोष्ट किंवा अशी कारवाई करण्याच्या वेळी पुर्वोक्त उपबंध अंमलात होते त्याप्रमाणे ती त्याखाली केली असल्याचे मानण्यात येईल, आणि ती गोष्ट किंवा कारवाई या अधिनियमाखाली केलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे किंवा कारवाईमुळे ती निष्प्रभावी होईपर्यंत अंमलात राहील.

३२. अडचणीचे निवारण करण्याची शक्ती- या अधिनियमाच्या उपबंधाची एखादया राज्यात अंमलबजावणी करताना एखादया क्षेत्राला ते लागू करण्याबाबत एखादी अडचण उदभवली तर, राज्य शासन केंद्र शासनाच्या मान्यतेने आदेशाव्दारे अडचणीच्या निवारणार्थ त्याला आवश्यक किंवा उचित वाटतील असे, या अधिनियमाच्या उपबंधाशी विसंगत नसलेले उपबंध करु शकेल किंवा असे निदेश देऊ शकेल.

परंतु, राज्यातील कोणत्याही क्षेत्रासंबंधी या कलमाखाली कोणताही आदेश त्या क्षेत्रात हा अधिनियम अंमलात येईल त्या दिनांकापासून २ वर्ष संपल्यानंतर काढण्यात येणार नाही.

महाराष्ट्र शासन

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यु नोंदणी नियम, २०००

मुख्य निबंधक, जन्म-मृत्यु,
तथा संचालक आरोग्य सेवा,
महाराष्ट्र राज्य, मुंबई ४०० ००१

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२. दिनांक २० एप्रिल २०००

अधिसूचना

जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९

क्रमांक जमृनों. १०९९/८९६/प्र.क्र.१७३/कु.क.३ जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ (१९६९ चा १८) च्या कलम ३० द्वारे प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा आणि याबाबतीत त्यास समर्थ करणा-या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करुन महाराष्ट्र शासन, केंद्र शासनाची मान्यता घेऊन याद्वारे महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, १९७६ चे नियम रद्द करुन खालील नियम तयार करीत आहे ते म्हणजे :

१. संक्षिप्त नाव व विस्तार:

१) या नियमास महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यु नोंदणी नियम, २००० असे म्हणण्यात येईल.

२) हे नियम संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यात लागू करण्यात येतील.

३) हे नियम दिनांक १/४/२००० पासून महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रातील अधिसूचने नुसार लागू करण्यात येतील.

४) हे नियम महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यु नोंदणी नियम, १९७६ व त्यानंतर त्या संबंधात वेळोवेळी अधिसुचित करण्यात आलेल्या सुधारणांची जागा घेतील.

२. व्याख्या: या नियमामध्ये संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक असेल तर

अ) "अधिनियम" म्हणजे जन्म आणि मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९ असा आहे.

ब) "नमुना" म्हणजे या नियमांना सोबत जोडलेले नमुने असा आहे आणि

क) "कलम" म्हणजे अधिनियमाचे कलम असा आहे.

३. कलम २ (१) (ग) गरोदरपणाचा कालावधी :

कलम २ चे पोटकलम (१) च्या खंड (ग) च्या प्रयोजनाखाली गरोदरपणाचा कालावधी हा अठ्ठावीस आठवडयांचा असेल.

४. कलम ४(४) खाली सादर करावयाचा अहवाल -

कलम ४ च्या पोटकलम (४) नुसार अहवाल या नियमांच्या सोबत जोडलेल्या नमुन्यात तयार करण्यात येईल आणि तो कलम १९ च्या पोटकलम (२) मध्ये निर्देशित केलेल्या सांख्यिकी अहवालासोबत, तो अहवाल ज्या वर्षाशी संबंधित आहे, त्या वर्षानंतरच्या वर्षाच्या ३१ जुलै पर्यंत मुख्य निबंधक, जन्म व मृत्यु याच्याकडून राज्य शासनास सादर करण्यात येईल.

५. कलम ८ व ९ जन्म व मृत्युची माहिती देण्यासाठी नमुने इ. -

१) निबंधकास जन्म आणि मृत्युची नोंदणी करण्यासाठी कलम ८ अथवा यथास्थिती कलम ९ अनुसार आवश्यक असलेली माहिती, जिवंत जन्म, मृत्यु आणि मृत जन्म (उपजत मृत्यु) यांच्या

नोंदणीसाठी अनुक्रमे नमुना क्र. १,२ आणि ३ या माहिती नमुन्यामध्ये लेखी देण्यात येईल. (यापुढे या सर्वांना माहिती देण्याचे नमुने असे संबोधण्यात येईल.) आणि जर ही माहिती मौखिक स्वरुपात दिली असेल तर निबंधक संबंधित नमुन्यात समर्पक रकान्यामध्ये निरनिराळा तपशील नमूद करुन, माहिती देणाऱ्याची सही / अंगठा घेईल.

२) माहिती नमुन्यापैकी कायदेशीर माहिती असणाऱ्या भागाला 'कायदेशीर भाग' आणि सांख्यिकी माहिती असणाऱ्या भागाला 'सांख्यिकी भाग' असे म्हणण्यात येईल.

३) पोट कलम (१) मध्ये निर्देशित केल्याप्रमाणे द्यावयाची माहिती, जिवंत जन्म, मृत्यु व मृतजन्म (उपजत मृत्यु) संबंधी घटना घडल्याच्या दिनांकापासून २१ दिवसाच्या आत देण्यात येईल.

६. वाहनातील जन्म अथवा मृत्यु -

१) चालत्या वाहनात जन्म अथवा मृत्यु झाल्यास, त्याबाबत कलम ८ च्या पोट कलम (१) अनुसार त्या वाहनाचा प्रभारी चालक पुढील प्रथम थांब्याच्या ठिकाणी माहिती देईल अथवा देण्याची व्यवस्था करील.

स्पष्टीकरण : या नियमाच्या प्रयोजनासाठी 'वाहन' या शब्दाचा जमीन, आकाश अथवा पाणी यावरुन चालणारे कोणतेही वाहन असा अर्थ अभिप्रेत आहे, आणि त्यामध्ये कोणतेही वाहन उदा. विमान, जहाज, आगगाडी, मोटारगाडी, मोटार सायकल, गाडी, टांगा आणि रिक्षा इत्यादीचा समावेश आहे.

२) ज्या बाबतीत तपास केला आहे पण कलम ८ च्या पोट कलम (१) च्या खंड (अ) ते (इ) मध्ये न येणाऱ्या मृत्यु बाबत कलम ८ च्या पोट कलम (१) अनुसार द्यावयाची माहिती तपास करणारा अधिकारी देईल अथववा देण्याची व्यवस्था करील.

७) कलम १० (३) नुसार प्रमाणपत्राचा नमुना -

मृत्युच्या कारणासाठी प्रमाणपत्र कलम १० खाली पोटकलम (३) अनुसार यथास्थिती नमुना क्रमांक ४ अथवा ४ अ मध्ये देण्यात येईल आणि निबंधक, मृत्युच्या नोंदवहीमध्ये आवश्यक माहिती भरल्यानंतर अशी सर्व प्रमाणपत्रे उपमुख्य निबंधक जन्म मृत्यु, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांना नमुन्यात भरलेली माहिती ज्या महिन्यातील आहे त्या महिन्यानंतरच्या महिन्याच्या १० तारखेपर्यंत पाठवील.

८. कलम १२ खाली नोंदणीवहीतील नोंदीच्या द्यावयाचा उतारा-

१) कलम १२ अनुसार, जन्म आणि मृत्यु नोंदवहीमधील तपशीलाचा उतारा, माहिती देणाऱ्या व्यक्तीस यथास्थिती नमुना क्रमांक ५ अथवा नमुना क्रमांक ६ मध्ये देण्यात येईल.

२) कलम ८ च्या पोट कलम (१) मधील खंड (अ) मध्ये निर्देश केल्याप्रमाणे, घरी घडलेल्या जन्म आणि मृत्युच्या ज्या घटना, निबंधक, जन्म व मृत्यु यांना थेट कळविल्या आहेत, असा घर प्रमुख अथवा कुटूंब प्रमुख किंवा यथास्थिती त्याच्या अनुपस्थितीत घरी उपस्थित असलेला जवळचा नातेवाईक इतिवृत्त कळविल्यापासून ३० दिवसाच्या आत जन्म अथवा मृत्यु संबंधीचा उतारा निबंधक, जन्म व मृत्यु यांच्याकडून प्राप्त करील.

३) कलम ८ च्या पोट कलम (१) मधील खंड (अ) मध्ये निर्देश केल्याप्रमाणे घरी घडलेल्या आणि उक्त कलमाच्या पोट कलम (२) अनुसार राज्य शासनाने विनिर्दिष्ट केलेल्या व्यक्तीकडून

कळविलेल्या जन्म आणि मृत्यु घटनांच्या बाबतीत, अशी विनिर्दिष्ट व्यक्ती, निबंधक, जन्म व मृत्यु यांच्याकडून प्राप्त झालेले उतारे, संबंधित घर प्रमुखास अगर यथास्थिती, कुटूंब प्रमुखास अथवा त्याच्या अनुपस्थितीत घरात उपस्थित असलेल्या जवळच्या नातेवाईकाकडे ते, निबंधकाकडून प्राप्त झाल्याच्या दिवसापासून तीस दिवसांच्या आत, पाठवतील.

४) कलम ८ च्या पोट कलम (१) च्या खंड (ब) ते (इ) मध्ये निर्देशित केल्याप्रमाणे, संस्थांमध्ये घडलेल्या जन्म आणि मृत्यूच्या संबंधातील उतारा, नवजात बालकाचा अथवा मृताचा जवळचा नातेवाईक, संबंधित अधिका-याकडून अथवा संस्थांच्या प्रभारी अधिका-याकडून जन्म अथवा मृत्यु घटना घडल्यापासून तीस दिवसांच्या आत प्राप्त करुन घेईल.

५) पोट कलम (२) ते (४) मध्ये निर्देश केलेल्या संबंधित व्यक्तीने, जर जन्म अथवा मृत्युसंबंधीचा उतारा, त्यामध्ये विहीत केलेल्या मुदतीत घेतला नाही तर, निबंधक अथवा पोट कलम (४) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेले अधिकारी अथवा संबंधित संस्थांच्या प्रभारी व्यक्ती, सदर उतारे संबंधित कुटुंबास टपालाने पूर्वोक्त मुदत संपल्यानंतर पंधरा दिवसांच्या आत पाठवतील.

९. विलंबीत नोंदणीसाठी प्राधिकारी व त्यासाठी दयावी लागणारी विलंब फी-

(१) कोणत्याही जन्माची अथवा मृत्यूची माहिती, नियम ५ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीनंतर परंतु जन्म अथवा मृत्यूच्या घटनेनंतर तीस दिवसांच्या आत निबंधकास दिली गेली असेल तर दोन रुपये विलंब फी भरल्यानंतर नोंदणी करण्यांत येईल.

(२) कोणत्याही जन्म अथवा मृत्युची माहिती, निबंधकास ही घटना घडल्यापासून तीस दिवसानंतर परंतु एक वर्षाच्या आत दिली गेली असेल तर यासाठी ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागासाठी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी/मुख्याधिकारी/कार्यकारी अधिकारी यांच्या लेखी परवानगीने आणि पाच रुपये विलंब फी अधिकारी/आरोग्य भरल्यानंतरच नोंदणी करण्यात येईल.

(३) जर एखादी जन्म अथवा मृत्यूची घटना, घडल्यापासून एक वर्षाच्या आत नोंदणी झाली नसेल, तर त्या कार्यक्षेत्रातील कार्यकारी दंडाधिकारी यांच्या आदेशाने व रुपये दहा विलंब फी भरल्यानंतरच नोंदणी करण्यात येईल.

१०. कलम १४ च्या प्रयोजनासाठी कालावधी -

(१) जेव्हा कोणत्याही मुलाच्या जन्माची नावाशिवाय नोंदणी करण्यात आली असेल तेव्हा अशा मुलाचे आई-वडिल किंवा पालनकर्ता मुलाच्या नावासंबंधी माहिती तोंडी अथवा लेखी स्वरुपात निबंधकास मुलाच्या जन्म नोंदणीच्या दिनांकापासून बारा महिन्यांच्या आत देतील, जर अशी माहिती बारा महिन्यानंतर परंतु पंधरा वर्षाच्या आत दिली तर

१.१) जर त्यांची नोंदणी, जन्म आणि मृत्यु नोंदणी नियम, (दुरुस्ती १९८५) च्या प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी केली असेल तर, त्या दिनांकापासून अथवा

१.२) जर त्यांची नोंदणी, जन्म आणि मृत्यु नोंदणी नियम, (दुरुस्ती १९८५) च्या प्रारंभाच्या दिनांकानंतर असेल तर, अशा नोंदणी केलेल्या दिनांकापासूनच्या पूर्वोक्त बारा महिन्यांच्या कालावधीनंतर पण पंधरा वर्षाच्या कालावधीत केली असेल तर मान्य करण्यात येईल. कलम २३, पोट कलम (४) च्या अधीन राहून निबंधक –

अ) जर नोंदवहया त्याच्या ताव्यात असतील तर रुपये पाच विलंब फी घेऊन ताबडतोब नोंदवहीत संबंधित रकान्यात नावाची नोंद घेईल.

ब) जर नोंदवहया त्याच्या ताब्यात नसतील तर आणि ही माहिती तोंडी दिली असल्यास, आवश्यक असलेले तपशील देऊन अहवाल तयार करतील आणि माहिती लेखी स्वरुपात दिली असल्यास, ती राज्य शासनाने विनिर्दिष्ट केलेल्या अधिका-याकडे, ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागासाठी मुख्याधिकारी / आरोग्य अधिकारी / कार्यकारी आरोग्य अधिकारी /कार्यकारी अधिकारी हे रुपये पाच विलंब फी घेऊन आवश्यक असलेली नोंद घेण्यासाठी पाठवील.

(२) मुलाचे आई वडील किंवा यथास्थिती पालनकर्ता, त्याला कलम १७ अनुसार प्रमाणित उता-याची अथवा कलम १२ खालील प्रतही निबंधकाला सादर करील आणि अशा रितीने नुसार देण्यात आलेल्या सादर करण्यात आल्यानंतर निबंधक मुलाच्या नावासंबंधीचे आवश्यक पृष्ठांकन किंवा पोट नियम (१) च्या खंड (ब) मध्ये घालून दिलेल्या पध्दती अनुसार कार्यवाही करील. हे करण्यापूर्वी ग्रामीण भागातील निबंधक संबंधित कार्यक्षेत्रासाठी गट विकास अधिकारी याची परवानगी घेईल.

११. कलम १५ नुसार जन्म आणि मृत्यु संबंधीच्या नोंदवहयामधील नोंदीमध्ये दुरुस्ती करणे अथवा नोंदी रद्द करणे -

१) जर निबंधकास अशी माहिती देण्यात आली की, नोंदवहीमध्ये काही लेखन प्रमाद अथवा औपचारिक चूक झालेली आहे, अथवा जर अशा काही चुका आढळून आल्या आणि नोंदवहया त्याच्या ताब्यात असतील तर निबंधक अशा विषयामध्ये चौकशी करील आणि जर त्याचे समाधान झाले असेल तर अशा चुका कलम १५ मधील तरतुदीनुसार (दुरुस्ती अथवा रद्द करुन) दुरुस्ती करेल आणि अशा दुरुस्तीसह उतारा, ज्यामध्ये असे दाखविले जाईल की त्रुटी काय होत्या आणि त्या कशा दुरुस्त केल्या गेल्या आहेत ते, उपमुख्य निबंधक जन्म मृत्यु, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांना पाठवील.

२) पोट नियम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट प्रकरणामध्ये, जर नोंदवह्या निबंधकाच्या ताब्यात नसतील तर तो ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागासाठी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी / आरोग्य अधिकारी / मुख्याधिकारी / कार्यकारी अधिकारी यांना कळवील आणि संबंधित नोंदवही मागवील आणि या विषयामध्ये चौकशी केल्यानंतर जर त्याची खात्री झाली तर अशा चुकीची आवश्यकतेप्रमाणे दुरुस्ती करील.

३) पोट निगम (२) मध्ये उल्लेखिलेली कोणतीही दुरुस्ती केल्यानंतर ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी निबंधकाकडून नोंदवही मिळाल्यानंतर प्रति स्वाधारी करील.

४) जन्म आणि मृत्यूच्या नोंदवहीतील एखादी नोंद सारतः चुकीची आहे, असे जर एखादी व्यक्ती खात्रीने सांगत असेल तर निबंधक, त्या चुकीचे स्वरुप आणि या प्रकरणाबद्दलची सत्यस्थितीची माहिती असलेल्या दोन विश्वसनीय व्यक्तींनी दिलेली प्रकरणाची सत्यस्थिती मांडणारे प्रतिज्ञापन त्या व्यक्तीने सादर केल्यानंतर कलम १५ खाली विहीत केलेल्या पध्दतीची अवलंब करून नोंदीची दुरुस्ती करील.

5) पोट कलम (१) आणि पोट कलम (४) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरीही निबंधक त्यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या प्रकाराची कोणतीही दुरुस्ती, त्याच्या आवश्यक तपशीलासहित उपमुख्य निबंधक जन्म व मृत्यु, महाराष्ट्र राज्य पुणे यांना कळवील.

६) जर निबंधकाने, जन्म आणि मृत्यूच्या नोंदवहीतील एखादी नोंद कपटाने अथवा अयोग्य रितीने केली गेली आहे असे समाधानकारकरित्या शाबीत केले असेल, तर तो, मुख्य निबंधकाने यासंबंधात सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे कलम २५ खाली ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागाससाठी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी / आरोग्य अधिकारी / मुख्याधिकारी / कार्यकारी अधिकारी आवश्यक तपशीलासहीत एक अहवाल सादर करील आणि त्याचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर या विषयामध्ये आवश्यक ती कारवाई करील.

७) या नियमाखाली दुरुस्त अथवा रद्द करण्यात आलेल्या प्रत्येक नोंदीची माहिती कलम ८ अथवा कलम ९ अनुसार, माहिती देणा-या व्यक्तीस त्याच्या घरच्या कायम पत्त्यावर पाठविण्यात येईल.

१२. कलम १६ खालील नोंदवहीचे नमुने -

कलम १६ खाली निबंधकाने ठेवावयाची जिवंत जन्म, मृत्यु व मृत जन्माची (उपजत मृत्यू) नोंद नमुना क्रमांक १, २ व ३ या नमुन्यामध्ये असेल व त्यातील कायदेशीर भाग हा अनुक्रमे जिवंत जन्म, मृत्यु व मृत जन्म (उपजत मृत्यु) नोंदवही नमुना क्र.७, ८ व ९ म्हणून संबोधण्यात येईल.

१३. कलम १७ खाली देय फी आणि डाक खर्च-

(१) कलम १७ खाली करण्यात येणारा शोध अथवा द्यावयाचा उतारा अथवा अनुपलब्धता दाखला यासाठी देय फी खालीलप्रमाणे असेल -

	रुपये
(अ) ज्यासाठी शोध करण्यात आला आहे, त्या पहिल्या वर्षातील एका नोंदणीच्या शोधासाठी	२.००
(ब) तपासणी चालू ठेवलेल्या प्रत्येक अधिक वर्षासाठी	२.००
(क) प्रत्येक जन्म अथवा मृत्यूसंबंधी उतारा मंजूर करण्यासाठी	५.००
(ड) जन्म किंवा मृत्युची नोंद/नोंदवही उपलब्ध नसल्यास तसा अनुपलब्धता दाखला देण्यासाठी	२.००

(२) जन्म आणि मृत्यूच्या संबंधीचा असा कोणताही उतारा निबंधक अथवा ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागासाठी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी / आरोग्य अधिकारी / मुख्याधिकारी / कार्यकारी अधिकारी नमुना क्र. ५ अथवा यथास्थिती नमुना क्र. ६ मध्ये देईल आणि भारतीय साक्षीपुरावा अधिनियम, १८७२ (१८७२ चा १) च्या कलम ७६ मध्ये नमूद केलेल्या पध्दतीने प्रमाणित करील.

(३) जन्म किंवा मृत्यूच्या एखादया विशिष्ट घटनेची नोंद न झाल्याचे आढळल्यास अथवा एखादया विशिष्ट वर्षाची जन्म किंवा मृत्यूची नोंदवही उपलब्ध नसल्यास निबंधक यथास्थिमी नमूना क्र. १० (अ) किंवा १० (ब) मध्ये अनुपलब्धता दाखला देईल.

(४) असा कोणताही उतारा अथवा अनुपलब्धता दाखला, तो मागवणा-या व्यक्तीस देता येईल अथवा यासाठी डाक खर्चाची देय रक्कम त्याने दिल्यानंतर डाकेने पाठविता येईल.

१४. कलम १९ (१) अनुसार नियतकालिक विवरणांचे नमुने व कालावधी -

१) प्रत्येक निबंधक त्याच्या नोंदणीची प्रक्रिया पूर्ण झाल्यानंतर संबंधित महिन्याचे सर्व प्रकारचे सांख्यिकी स्वरुपातील अहवाल मासिक गोषवा-यासह जन्माचा, मृत्यूचा, मृत जन्माचा (उपजत मृत्यु) नमुना क्र. अनुक्रमे ११, १२ व १३ मध्ये ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागासाठी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी / आरोग्य अधिकारी / मुख्याधिकारी /कार्यकारी अधिकारी यांना पुढील महिन्याच्या पाच तारखेच्या आत पाठवील.

२) ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागासाठी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी / आरोग्य अधिकारी / मुख्याधिकारी / कार्यकारी अधिकारी, जन्म आणि मृत्यूच्या नोंदवहीमध्ये केल्या गेलेल्या नोंदीच्या प्राप्त झालेल्या अशा सर्व नोंदीचा सांख्यिकी भाग उशिरात उशिरा त्या महिन्याच्या दहा तारखेपर्यत उपमुख्य निबंधक जन्म व मृत्यु, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्याकडे पाठवील.

१५. कलम १९ (२) खालील सांख्यिकी अहवाल -

कलम १९ च्या पोट कलम (२) खालील सांख्यिकी अहवाल पुढे जोडलेल्या विहित नमुन्यात असेल. त्यांचे प्रत्येक वर्षासाठीचे संकलन संबंधित वर्षाच्या पुढील वर्षाच्या ३१ जुलैपूर्वी करण्यात येईल. त्यांचे प्रकाशन, त्यानंतर शक्य आहे तेवढ्या लवकर परंतु कोणत्याही परिस्थितीत वरील तारखेनंतर पाच महिन्यांपेक्षा अधिक उशीर होऊ न देता करण्यात येईल.

१६. कलम २३ खालील अपराध प्रशमित अटी :

१) मुख्य निबंधकाने कलम २३ च्या खाली शिक्षापात्र असलेल्या कोणत्याही अपराधाचे या अधिनियमाखाली मूळ कार्यवाही दाखल करण्यापूर्वी किंवा नंतर ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी तसेच शहरी भागासाठी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी / आरोग्य अधिकारी / मुख्याधिकारी / कार्यकारी अधिकारी प्रशमन करु शकेल. परंतु या अधिका-याने हा गुन्हा अनावधानाने किंवा नकळत किंवा प्रथमच करण्यात आला आहे, याबाबत समाधात झालेले असले पाहिजे.

२) उक्त अधिका-याला योग्य वाटेल त्याप्रमाणे कलम २३ च्या पोट कलम (१), (२) व (३) खालील अपराधांबद्दल रुपये पन्नास भरल्यानंतर आणि २३ कलमाच्या पोट कलम (४) खालील अपराधाबद्दल रुपये दहा भरल्यानंतर असा कोणताही अपराध प्रशमित करता येईल.

१७. कलम ३० (२) (क) खालील नोंदवहया व इतर अभिलेख -

१) जन्म, मृत्यु व मृत जन्माच्या (उपजत मृत्यु) नोंदवहया हे कायम स्वरुपी महत्वाचे अभिलेख असतील आणि ते नष्ट करण्यात येऊ नयेत.

२) निबंधकास विलंबीत नोंदणीची परवानगी देणारे न्यायालयीन आदेश आणि याबाबतीत विनिर्दिष्ट केलेले प्राधिकारी यांचे कलम १३ अनुसार मिळालेले आदेश हे जन्म नोंदवही, मृत्यु नोंदवही व

मृत जन्माच्या (उपजत मृत्यु) नोंदवहीचे अविभाज्य भाग समजले जावेत आणि ते नष्ट करण्यात येऊ नयेत.

३) कलम १० च्या पोट कलम (३) अनुसार सादर केलेल्या मृत्यूच्या कारणाचा वैदयकीय दाखला उपमुख्य निबंधक जन्म व मृत्यु, महाराष्ट्र राज्य, पुणे हे किमान ५ वर्षाच्या कालावधीपर्यत जतन करुन ठेवतील.

४) प्रत्येक नोंदवही आणि वर्ष अखेरीस त्यातील नोंदीसंबंधीचे नमुने ते ज्या कॅलेंडर वर्षाशी संबंधित आहेत, त्यानंतर ६ वर्षापर्यत जन्माची नोंदवही व १ वर्षापर्यत मृत्यूची/मृत जन्माची (उपजत मृत्यु) नोंदवही, निबंधक स्वतःच्या ताब्यामध्ये ठेवील आणि त्यानंतर अशा नोंदवहया व नमुने सुरक्षित अभिरक्षेसाठी ग्रामीण भागासाठी गट विकास अधिकारी यांचेकडे सुपूर्द करेल. शहरी भागातील संबंधित निबंधक जन्म मृत्यु हे जन्म, मृत्यु व मृत जन्माचे (उपजत मृत्यु) अभिलेख कायमस्वरुपी जतन करण्याची व्यवस्था त्यांचे पातळीवरच करतील.

१८. फी भरणा करण्याची पध्दती -

या अधिनियमाखाली कलम क्र. १३, १४ व १७ अंतर्गत देय असलेल्या फीचा भरणा रोख अथवा मनी ऑर्डर अथवा पोस्टल ऑर्डरने करता येईल.

महाराष्ट्र राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(सीमा ढमढेरे)
शासनाचे उपसचिव

नोंदणी अधिकारी श्रेणी

जन्म आणि मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९ (१९६९चा१८) याचे कलम ४ चे पोट कलम (१) व (२) आणि कलम ६ चे पोट कलम (१) व (२) आणि कलम ७ चे पोट कलम (१) नुसार प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा आणि या बाबतीत त्यास समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करुन महाराष्ट्र शासनाने सोबत जोडलेल्या अनुसुचीच्या स्तंभ (२) मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे विनिर्दिष्ट केलेल्या अधिकारांचा व उल्लेख केलेल्या अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी स्तंभ (३) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या पदनाम अनुसूची प्रमाणे आणि स्तंभ (४) मध्ये निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे स्थानिक क्षेत्रांसाठी नोंदणी अधिकारी म्हणून नेमणूका केल्या आहेत.

अनुसूची

अ. क्र.	अधिकाऱ्याचे पदनाम	विनिर्दिष्ट पदनाम	अधिनियमाखाली स्थानिक क्षेत्र
(१)	(२)	(३)	(४)
१	संचालक आरोग्य सेवा, महाराष्ट्र राज्य	मुख्य निबंधक, जन्म व मृत्यु	संपूर्ण महाराष्ट्र राज्य
२	उपसंचालक, आरोग्य सेवा, (राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय) महाराष्ट्र राज्य, पुणे	उपमुख्य निबंधक, जन्म व मृत्यु	संपूर्ण महाराष्ट्र राज्य
३	सर्व जिल्हा परिषदांचे जिल्हा आरोग्य अधिकारी	जिल्हा निबंधक, जन्म व मृत्यु	संबंधित महसूल जिल्हा
४	उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पंचायत) जिल्हा परिषद	अप्पर जिल्हा निबंधक, जन्म व मृत्यु	संबंधित महसूल जिल्हा
५	गटविकास अधिकारी पंचायत समिती	अप्पर जिल्हा निबंधक, जन्म व मृत्यु	संबंधित पंचायत समिती
६	कार्यकारी आरोग्य अधिकारी / आरोग्य अधिकारी / मुख्य अधिकारी	निबंधक, जन्म व मृत्यु	संबंधित महानगरपालिका किंवा नगरपालिका
७	कॅन्टोन्मेंट बोर्डचे कार्यकारी अधिकारी	निबंधक, जन्म व मृत्यु	संबंधित कॅन्टोन्मेंट बोर्ड क्षेत्र
८	ग्रामसेवक अथवा ज्या ठिकाणी ग्रामसेवक नाहीत अशा ठिकाणी सहाय्यक ग्रासेवक	निबंधक, जन्म व मृत्यु	संबंधित ग्रामपंचायतीचे क्षेत्र
९	विनिर्दिष्ट क्षेत्राचे प्रशासक	निबंधक, जन्म व मृत्यु	संबंधित विनिर्दिष्ट क्षेत्र

नमुना क्रमांक १

(नियम ४ पहा)

अधिनियमाच्या कार्यवाहीबाबत अहवाल

१. राज्य, त्यांच्या सिमा, महसूली जिल्हयाचे संक्षिप्त वर्णन.

२. प्रशासकीय क्षेत्रातील बदल.

३. क्षेत्रीय भिन्नतेबद्दल स्पष्टीकरण.

४. नोंदणी क्षेत्रातील बदल विस्तार.

५. वेगवेगळया स्तरावरील नोंदणी यंत्रणेची प्रशासकिय व्यवस्था.

६. या अधिनियमाबाबत जनतेचा सर्वसाधारण प्रतिसाद.

७. जन्म व मृत्युबाबत अधिसुचना.

८. मृत्युच्या कारणाच्या वैद्यकिय दाखल्यासंबंधी प्रगती.

९. अभिलेखाची परिरक्षा.

१०. दाखला देण्यासाठी जन्म व मृत्यु नोंदवहयांचा तपास.

११. उशिरा केलेली नोंदणी प्रकरणे.

१२. अपराधाबाबतचे अभियोग आणि प्रशमन.

१३. अधिनियमाच्या अंमलबजावणीमध्ये उद्भवलेल्या अडचणी.

    १) प्रशासकिय

    २) इतर

१४. अधिनियमाखाली निर्गमित केलेले आदेश व सूचना.

१५. सर्वसाधारण शेरा.

रजिस्ट्री सं॰ डी॰ एल॰—(एन)04/0007/2003—23 REGISTERED NO. DL—(N)04/0007/2003—23

भारत का राजपत्र
The Gazette of India

सी.जी.-डी.एल.-अ.-12082023-248044
CG-DL-E-12082023-248044

असाधारण
EXTRAORDINARY
भाग II — खण्ड 1
PART II — Section 1
प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY

सं॰ 23] नई दिल्ली, शुक्रवार, अगस्त 11, 2023/ श्रावण 20, 1945 (शक)
No. 23] NEW DELHI, FRIDAY, AUGUST 11, 2023/SRAVANA 20, 1945 (SAKA)

इस भाग में भिन्न पृष्ठ संख्या दी जाती है जिससे कि यह अलग संकलन के रूप में रखा जा सके।
Separate paging is given to this Part in order that it may be filed as a separate compilation.

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE
(Legislative Department)

New Delhi, the 11*th August*, 2023/*Sravana* 20, 1945 (*Saka*)

The following Act of Parliament received the assent of the President on the 11th August, 2023 and is hereby published for general information:—

THE REGISTRATION OF BIRTHS AND DEATHS (AMENDMENT) ACT, 2023

No. 20 of 2023

[11*th August*, 2023.]

An Act further to amend the Registration of Births and Deaths Act, 1969

Be it enacted by Parliament in the Seventy-fourth Year of the Republic of India as follows:—

1. (*1*) This Act may be called the Registration of Births and Deaths (Amendment) Act, 2023. Short title and commencement.

(*2*) It shall come into force on such date as the Central Government may, by notification in the Official Gazette, appoint.

18 of 1969 **2.** Throughout the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (hereinafter referred to as the principal Act), for the word "Registrar-General", wherever it occurs, the words "Registrar General of India" shall be substituted. Construction of references of certain expressions by certain other expressions.

Amendment of section 2.

3. In section 2 of the principal Act, in sub-section (*1*),—

(*i*) clause (*a*) shall be re-numbered as clause (*ab*) thereof, and before clause (*ab*) as so re-numbered, the following clauses shall be inserted, namely:—

'(*a*) "Aadhaar number" shall have the same meaning as assigned to it in clause (*a*) of section 2 of the Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, Benefits and Services) Act, 2016; 18 of 2016.

(*aa*) "adoption" shall have the same meaning as assigned to it in clause (*2*) of section 2 of the Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2015;'; 2 of 2016.

(*ii*) clause (*b*) shall be re-numbered as clause (*ba*) thereof, and before clause (*ba*) as so re-numbered, the following clause shall be inserted, namely:—

'(*b*) "database" means the organised collection of data, generally stored and accessed in electronic form from a computer network;'.

Amendment of section 3.

4. In section 3 of the principal Act,—

(*i*) in the marginal heading, for the words "Registrar-General, India", the words "Registrar General of India" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (*1*), for the words "Registrar-General, India", the words "Registrar General of India" shall be substituted;

(*iii*) in sub-section (*3*), for the words "and submit", the words "and the database of registered births and deaths and submit" shall be substituted;

(*iv*) after sub-section (*3*), the following sub-sections shall be inserted, namely:—

"(*4*) The Registrar General of India shall maintain the database of registered births and deaths at the National level and it shall be obligatory upon the Chief Registrars and the Registrars to share the data of registered births and deaths to such database.

(*5*) Subject to the proviso to sub-section (*1*) of section 17 and with the prior approval of the Central Government, the database of registered births and deaths maintained under sub-section (*4*) may, on request, be made available to the authorities dealing with the preparation or maintenance of database relating to—

(*a*) population register;

(*b*) electoral rolls;

(*c*) Aadhaar number;

(*d*) ration card;

(*e*) passport;

(*f*) driving licence;

(*g*) property registration; and

(*h*) such other databases at the National level as may be notified,

and the authority shall inform the action taken, within such period as may be notified from time to time, to the Central Government:

Provided that the preparation or maintenance of database relating to electoral rolls in clause (*b*) shall be without prejudice to the provisions of the Representation of the People Act, 1950.". 43 of 1950.

Amendment of section 5.

5. In section 4 of the principal Act, after sub-section (*4*), the following sub-sections shall be inserted, namely:—

"(*5*) The Chief Registrar shall take steps to register births or deaths and maintain a unified database of registered births and deaths at the State level by using the portal as approved by the Registrar General of India and it shall be obligatory upon the Registrars to share the data of registered births and deaths to such database.

(*6*) Subject to the proviso to sub-section (*1*) of section 17 and with the prior approval of the State Government, the database of registered births and deaths maintained under sub-section (*5*) at the State level may, on request, be made available to the authority dealing with other databases at the State level and the authority shall inform action taken, within such period as may be notified from time to time, to the State Government:

43 of 1950. Provided that the preparation or maintenance of database relating to electoral rolls shall be without prejudice to the provisions of the Representation of the People Act, 1950.".

Amendment of section 7.

6. In section 7 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*2*),—

(*a*) after the words "enter in the register maintained", the words ", electronically or otherwise," shall be inserted;

(*b*) after the word and figure "section 9", the words "in respect of births and deaths which has taken place in his jurisdiction" shall be inserted;

(*ii*) in sub-section (*5*),—

(*a*) for the words "appoint Sub-Registrars and", the words "appoint Sub-Registrars and, in the event of any disaster or epidemic, appoint Special Sub-Registrars" shall be substituted;

(*b*) the following *Explanation* shall be inserted, namely:—

'*Explanation.*—For the purposes of this sub-section, the expressions,—

53 of 2005. (*i*) "disaster" shall have the same meaning as assigned to it in clause (*d*) of section 2 of the Disaster Management Act, 2005;

3 of 1897. (*ii*) "epidemic" means the epidemic referred to in the Epidemic Diseases Act, 1897.'.

Amendment of section 8.

7. In section 8 of the principal Act, in sub-section (*1*),—

(*i*) in the opening portion,—

(*a*) for the words "orally or in writing", the words "orally or in writing with signature" shall be substituted;

(*b*) after the words "several particulars", the words "including the Aadhaar number of parents and the informant, if available, in case of birth," shall be inserted;

(*ii*) in clause (*a*), the word "male" shall be omitted;

(*iii*) after clause (*a*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*aa*) in respect of non-institutional adoption, the adoptive parents;

(*ab*) in respect of birth of a child to a single parent or unwed mother from her womb, the parent;

(*ac*) in respect of birth of a child through surrogacy, the biological parent;";

(*iv*) after clause (*d*), the following clauses shall be inserted, namely:—

'(*da*) in respect of a child who is taken on adoption from the Specialised Adoption Agency, the person in-charge of the Specialised Adoption Agency.

2 of 2016. *Explanation.*—For the purposes of this clause, the expression "Specialised Adoption Agency" shall have the same meaning as assigned to it in clause (*57*) of section 2 of the Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2015;

(*db*) in respect of an orphan or abandoned child or surrendered child in any child care institution, the person in-charge or caretaker of the child care institution.

Explanation.—For the purposes of this clause, the expressions "abandoned child" or "child care institution" or "orphan" or "surrendered child" shall have the same meanings as respectively assigned to them in clauses (*1*), (*21*), (*42*) and (*60*) of section 2 of the Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2015; 2 of 2016.

(*dc*) in respect of birth of a child through surrogacy in a surrogacy clinic, the person in-charge of the surrogacy clinic.

Explanation.—For the purposes of this clause, the expressions "surrogacy" and "surrogacy clinic" shall have the same meanings as respectively assigned to them in clauses (*zd*) and (*ze*) of sub-section (*1*) of section 2 of the Surrogacy (Regulation) Act, 2021;'. 47 of 2021.

Amendment of section 10.

8. In section 10 of the principal Act, for sub-sections (*2*) and (*3*), the following sub-sections shall be substituted, namely:—

"(*2*) Where death occurs in any medical institution providing specialised treatment or general treatment, every such institution, irrespective of ownership, shall, free of charge, provide a certificate of the cause of death, including the history of illness, if any, signed by the medical practitioner who attended that person during his recent illness to the Registrar in such form as may be prescribed and provide a copy of such certificate to the nearest relative.

(*3*) In the event of death of any person occurring in any place other than medical institution, and such person was, during his recent illness, attended to by a medical practitioner, such medical practitioner shall, after the death of that person, free of charge, forthwith issue, a certificate of the cause of death, including the history of illness, if any, to the person required under this Act to give information concerning the death in such form as may be prescribed, and the person, on receipt of the certificate, shall deliver the same to the Registrar at the time of giving information of the death as required under this Act.".

Amendment of section 11.

9. In section 11 of the principal Act, for the words "place of abode, and, if he cannot write", the words "place of abode and put his signature thereto, and, if he cannot write" shall be substituted.

Substitution of new section for section 12.

10. For section 12 of the principal Act, the following section shall be substituted, namely:—

Certificate of registration of births or deaths.

"12. The Registrar shall, as soon as the registration of a birth or death has been completed, but not later than seven days, give, free of charge, electronically or otherwise under his signature, to the person who gives information under section 8 or section 9, a certificate extracted from the register relating to such birth or death in such form and manner as may be prescribed.".

Amendment of section 13.

11. In section 13 of the principal Act, for sub-sections (*2*) and (*3*), the following sub-sections shall be substituted, namely:—

'(*2*) Any birth or death of which delayed information is given to the Registrar after thirty days but within one year of its occurrence, shall be registered only with the written permission of the District Registrar or such other authority, on payment of such fee and on production of self-attested document in such form and manner as may be prescribed.

(*3*) Any birth or death of which delayed information is given to the Registrar after one year of its occurrence, shall be registered only on an order made by a District Magistrate or Sub-Divisional Magistrate or by an Executive Magistrate authorised by the District Magistrate, having jurisdiction over the area where the birth or death has taken place, after verifying the correctness of the birth or death and on payment of such fee as may be prescribed.

Explanation.—For the purposes of this sub-section, the expression "Executive Magistrate" means the Executive Magistrate appointed under sub-section (*1*) of section 20 of the Code of Criminal Procedure, 1973.'. 2 of 1974.

12. In section 16 of the principal Act, in sub-section (*1*), after the words "register of births and deaths", the words ", electronically or otherwise," shall be inserted. Amendment of section 16.

13. In section 17 of the principal Act,— Amendment of section 17.

(*i*) in sub-section (*1*), for clause (*b*), the following clause shall be substituted, namely:—

"(*b*) obtain, electronically or otherwise, a certificate of birth or death from such register and issued in such form and manner as may be prescribed:

Provided that no certificate relating to any death, issued to any person, shall disclose the particulars regarding the cause of death as entered in the register.";

(*ii*) in sub-section (*2*), for the word "extracts" occurring at both the places, the word "certificates" shall be substituted;

(*iii*) after sub-section (*2*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*3*) Notwithstanding anything contained in any other law for the time being in force, the certificate referred to in sub-section (*2*) or section 12, shall be used to prove the date and place of birth of a person who is born on or after the date of commencement of the Registration of Births and Deaths (Amendment) Act, 2023, for the purposes of—

(*a*) admission to an educational institution;

(*b*) issuance of a driving licence;

(*c*) preparation of a voter list;

(*d*) registration of a marriage;

(*e*) appointment to a post in the Central Government or State Government or a local body or public sector undertaking or in any statutory or autonomous body under the Central Government or State Government;

(*f*) issuance of a passport;

(*g*) issuance of an Aadhaar number; and

(*h*) any other purpose as may be determined by the Central Government.".

14. In section 18 of the principal Act, for the words "by the District Registrar", the words "in general or special order by the Chief Registrar" shall be substituted. Amendment of section 18.

15. In section 23 of the principal Act,— Amendment of section 23.

(*a*) in sub-section (*1*),—

(*i*) in the opening portion, for the words "Any person", the words, brackets, figure and letter "Any person, except the person specified in sub-section (*1A*)," shall be substituted;

(*ii*) in clause (*c*), after the words "thumb mark", the words "or signature, as the case may be," shall be inserted;

(*iii*) in the long line, for the words "fifty rupees", the words "two hundred and fifty rupees" shall be substituted;

(*b*) after sub-section (*1*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*1A*) Whoever, being a person specified in clauses (*b*), (*c*), (*d*), (*da*), (*db*), (*dc*) and (*e*) of sub-section (*1*) of section 8,—

(*a*) fails without reasonable cause to give any information which it is his duty to give; or

(*b*) gives or causes to be given, for the purpose of being inserted in any register of births and deaths, any information which he knows or believes to be false regarding any of the particulars required to be known and registered; or

(*c*) refuses to write his name, description and place of abode or to put his thumb mark or signature in the register as required under section 11, shall be punishable with fine which may extend to one thousand rupees in respect of each birth or death.";

(*c*) in sub-section (*2*),—

(*i*) after the words "in his jurisdiction", the words and figures "or to give a certificate to the informant under section 12" shall be inserted;

(*ii*) for the words "fifty rupees", the words "two hundred and fifty rupees" shall be substituted;

(*d*) for sub-section (*3*), the following sub-section shall be substituted, namely:—

"(*3*) Any person who neglects or refuses to provide or issue a certificate as required under sub-section (*2*) or sub-section (*3*) of section 10 or any person neglects or refuses to deliver such certificate to the Registrar, shall be punishable with fine which may extend to fifty rupees.";

(*e*) in sub-section (*4*),—

(*i*) for the words "Any Person", the words, brackets, figure and letter "Any person except the person specified in sub-section (*1A*)" shall be substituted;

(*ii*) for the words "ten rupees", the words "two hundred and fifty rupees" shall be substituted;

(*f*) after sub-section (*4*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*4A*) Any person specified in sub-section (*1A*), who, without reasonable cause, contravenes any provision of this Act for the contravention of which no penalty is provided for in this section, shall be punishable with fine which may extend to one thousand rupees in respect of each birth or death.";

(*g*) in sub-section (*5*), for the words and figures "Code of Criminal Procedure, 1898", the words and figures "Code of Criminal Procedure, 1973" shall be substituted. 5 of 1898. 2 of 1974.

Amendment of section 24.

16. In section 24 of the principal Act, in sub-section (*1*), for the portion beginning with the words "proceedings under this Act" and ending with the words "fifty rupees", the following shall be substituted, namely:—

"proceedings under this Act,—

(*a*) accept from the person, except the person specified in sub-section (*1A*) of section 23, who has committed or is reasonably suspected of having committed an offence under this Act, by way of composition of such offence a sum of money not exceeding two hundred and fifty rupees;

(*b*) accept from the person specified in sub-section (*1A*) of section 23, who has committed or is reasonably suspected of having committed an offence under this Act, by way of composition of such offence a sum of money not exceeding one thousand rupees in respect of each birth or death.".

Insertion of new section 25A.

17. After section 25 of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:—

Appeal.

"25A. (*1*) Any person aggrieved by any action or order of,—

(*i*) the Registrar, may prefer an appeal to the District Registrar; or

(*ii*) the District Registrar, may prefer an appeal to the Chief Registrar, within a period of thirty days from the date of such action or receipt of such order, as the case may be, in such form and manner as may be prescribed.

(*2*) The District Registrar or the Chief Registrar, as the case may be, shall decide the appeal referred to in sub-section (*1*) within a period of ninety days from the date of preferring of such appeal.".

Amendment of section 30.

18. In section 30 of the principal Act, in sub-section (*2*),—

(*i*) for clauses (*d*), (*e*) and (*f*), the following clauses shall be substituted, namely:—

"(*d*) the form of certificate of the cause of death under sub-sections (*2*) and (*3*) of section 10;

(*e*) the form and manner in which the certificate of birth or death may be given under section 12;

(*f*) the authority which may grant permission for registration of a birth or death and the form and manner of production of self-attested document under sub-section (*2*) of section 13;";

(*ii*) after clause (*g*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*ga*) the form and manner in which the certificate of birth or death may be obtained under clause (*b*) of sub-section (*1*) of section 17;

(*gb*) the form and manner of preferring an appeal under sub-section (*1*) of section 25A;";

(*iii*) in clause (*i*), for the word "extracts", the word "certificates" shall be substituted.

DR. REETA VASISHTA,

Secretary to the Govt. of India.

UPLOADED BY THE MANAGER, GOVERNMENT OF INDIA PRESS, MINTO ROAD, NEW DELHI–110002
AND PUBLISHED BY THE CONTROLLER OF PUBLICATIONS, DELHI–110054.

जन्म-मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ व सुधारणा अधिनियम, २०२३ अन्वये विलंबाने करावयाच्या जन्म-मृत्यू नोंदीबाबतची कार्यपध्दती निश्चित करणे बाबत......

महाराष्ट्र शासन

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

शासन निर्णय क्रमांकः जमृनों २५२५/ (ई. ऑ.९९११८१)/प्र.क्र.२२/कु.क.

१० वा मजला, बी विंग, गो. ते. रूग्णालय संकूल इमारत नवीन मंत्रालय, लो.टि. मार्ग, मुंबई- ४०० ००१

दिनांक : १२ मार्च, २०२५.

वाचा - १) विधि व न्याय विभाग, भारत सरकार, नवी दिल्ली, जन्म मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९

२) महाराष्ट्र जन्म - मृत्यू नोंदणी नियम, २०००, दि. २०/०४/२००० ची अधिसूचना.

३) विधि व न्याय विभाग, भारत सरकार, नवी दिल्ली, यांची अधिसूचना दि. ११/०८/२०२३.

प्रस्तावना -

वाचा क्र. १ येथील अधिनियमान्वये राज्यात दि. ०१/११/१९७७ पासून जन्म-मृत्यूच्या नोंदणी करण्यात येतात. सदर अधिनियमाच्या कलम ३० अन्वये प्रदान केलेल्या अधिकारांचा आणि याबाबतीत त्यास समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करुन केंद्र शासनाच्या मान्यतेने वाचा क्र. २ येथील महाराष्ट्र जन्म मृत्यू नोंदणी नियम अंमलात असून राज्यातील जन्म-मृत्यूच्या नोंदी सदर नियमांतर्गत घेण्यात येतात. वाचा क्र. ३ येथील अधिसूचनेन्वये जन्म-मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ चे कलम १३ मध्ये सुधारणा करण्यात आली आहे.

त्यानुसार, ज्या जन्म व मृत्यूच्या नोंदणीबाबत एक वर्षापेक्षा अधिक कालावधीने सूचना प्राप्त होते, अशा प्रकरणात नोंदी घेण्यासाठी जिल्हा दंडाधिकारी किंवा उप विभागीय दंडाधिकारी किंवा कार्यकारी दंडाधिकारी, ज्यांना जिल्हा दंडाधिकारी यांनी प्राधिकृत केले आहे, अशा कार्यक्षेत्रासाठी ज्या ठिकाणी अशा व्यक्तीचा जन्म व मृत्यू झाला आहे, त्याबाबतच्या अचूकतेबाबत खात्री करुन विलंब शुल्क आकारुन अशा नोंदी घेण्याबाबत आदेशित करण्याची सुधारीत तरतूद करण्यात आली आहे.

काही परकीय नागरिकांकडून विलंबाने जन्म नोंदी करुन घेतल्या जात असल्याबाबतच्या तक्रारी शासनाच्या निदर्शनास आल्या आहेत. अशा प्रकरणांना वेळीच प्रतिबंध करण्यासाठी जन्म-मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ मधील तरतूदीनुसार तसेच महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, २००० नुसार एका वर्षापेक्षा जास्त विलंबाच्या जन्म-मृत्यू नोंदी घेण्याबाबतची कार्यपध्दती निश्चित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय-

जन्म-मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ मधील कलम १७ व महाराष्ट्र जन्म-मृत्यू नोंदणी नियम, २००० मधील नियम १३ (३) नुसार जन्म व मृत्यू घटना नोंदणी संदर्भातील निबंधक, जन्म व मृत्यू यांनी अनुपलब्धता प्रमाणपत्र देण्यासंबंधी तरतूद करण्यात आली आहे. त्यानुसार आता जन्म व मृत्यू नोंदणीसंदर्भात निबंधक तसेच जिल्हा दंडाधिकारी किंवा उप विभागीय दंडाधिकारी किंवा कार्यकारी दंडाधिकारी, ज्यांना जिल्हा दंडाधिकारी यांनी प्राधिकृत केले आहे, त्यांनी अनुसरावयाची कार्यपध्दती पुढीलप्रमाणे निश्चित करण्यात येत आहे.

जन्म-मृत्यू नोंद नसल्याचे अनुपलब्धता प्रमाणपत्र देतांना निबंधकाने अनुसरावयाची कार्यपध्दती :-

१) निबंधकाच्या कार्यक्षेत्रात नागरीकांच्या जन्म-मृत्यूबाबतची घटना घडली असल्यास त्याबाबतचा सबळ पुरावा (उदा. शव विच्छेदन अहवाल, प्रथम खबरी अहवाल, जन्म घरी झाल्यास अंगणवाडी सेविका व तत्सम अन्य कर्मचारी यांचे जवाब/प्रतिज्ञापत्र, रुग्णालयीन नोंदीचे कागदपत्र, अन्य शासकीय अभिलेखे इ.) प्राप्त करुन तसेच त्याबाबतची खात्री करुनच जन्म मृत्यू नोंदीचे अनुपलब्धता प्रमाणपत्र देण्यात यावे.

२) जन्म - मृत्यू नोंदीचे अनुपलब्धता प्रमाणपत्राकरीता किंवा जन्म-मृत्यूची नोंद घेण्यास १ वर्षापेक्षा जास्त उशीर झालेला आहे अशा प्रकरणी प्राप्त मागणी अर्जासोबत ज्यांची जन्म-मृत्यूची नोंद घ्यावयाची आहे त्यांचे रुग्णालयाचे प्रमाणपत्र, आरोग्य विषयक नोंदीचे पुरावे (उदा. लसीकरण, शाळा प्रवेश निर्गम उतारा इ.) त्यांच्या आई-वडील, रक्ताच्या नातेवाईकांचे अधिवास प्रमाणपत्र, जन्म प्रमाणपत्र, शाळा सोडल्याचा दाखला, जमीन उतारा, खरेदी खत, कर पावती, आधार कार्ड, पॅन कार्ड अन्य शासकीय ओळखपत्र इत्यादी पुराव्यांचा विचार करुन तसेच अर्जदाराची वंशावळ आणि त्यांची ओळख पटविणारे शासकीय अभिलेखे तसेच रहिवासाबाबतचे शासकीय दस्तऐवज (उदा. वीज पावती, कर पावती इ.) यावरुन सत्यता पटवूनच खात्री झाल्यानंतर जन्म -मृत्यू नोंदीचे अनुपलब्धता प्रमाणपत्र देण्यात यावे.

३) अर्जदार स्थानिक रहिवाशी असल्याची पडताळणी करुनच निबंधकाने जन्म - मृत्यू नोंदीचे अनुपलब्धता प्रमाणपत्र द्यावे. अन्यथा स्थानिक रहिवाशी नसेल तर जन्म - मृत्यू नोंदीचे अनुपलब्धता प्रमाणपत्र देण्यात येऊ नये. याकरीता स्थानिक चौकशी / पंचनामा करुन खात्री करावी.

४) विलंबाने जन्म-मृत्यू नोंदीबाबत कारणमिमांसेसह पडताळणी करावी. तसेच एकाच कुटुंबातील अनेक सदस्य एकाच वेळी नोंदी घेण्याबाबत अर्ज सादर करीत असतील अशावेळी अधिक सखोल चौकशी करण्यात यावी.

५) जन्म-मृत्यूच्या विलंबाने नोंदीबाबत पुरावे उपलब्ध झाल्यास आणि पडताळणी व खात्री झाल्यानंतरच निबंधकाने अनुपलब्धता प्रमाणपत्र अर्जदारास द्यावे तसेच याबाबत आदेशास्तव संपूर्ण प्रस्तावाची एक प्रत स्वयंस्पष्ट अभिप्रायासह जिल्हा दंडाधिकारी / उप विभागीय दंडाधिकारी / तालुका दंडाधिकारी / ज्यांना जिल्हा दंडाधिकारी यांनी प्राधिकृत केले आहे त्यांना सादर करावी.

६) ज्या प्रकरणी सबळ पुरावे उपलब्ध होत नाहीत, खोटे / बनावट पुरावे प्राप्त झाल्याचे निदर्शनास आल्यावर अशा प्रकरणांची माहिती तात्काळ पोलीस विभागास देण्यात यावी.

जन्म मृत्यू नोंदीचे अनुपलब्धता प्रमाणपत्राच्या आधारे पारीत करावयाच्या आदेशाबाबत जिल्हा दंडाधिकारी, उप विभागीय दंडाधिकारी, तालुका दंडाधिकारी, ज्यांना जिल्हा दंडाधिकारी यांनी प्राधिकृत केले आहे त्यांनी अनुसरावयाची कार्यपध्दतीः-

१) विलंबाने जन्म-मृत्यू नोंद घेण्याबाबतची प्रकरणे **"अर्ध-न्यायिक (Quasi-Judicial)"** स्वरुपाची असल्याने त्यांची रितसर नोंदणी करुन आवश्यक कार्यपध्दती अनुसरावी.

२) अर्जदाराकडून प्राप्त अर्ज व निबंधकाद्वारे प्राप्त प्रस्तावानुसार जिल्हा दंडाधिकारी, उप विभागीय दंडाधिकारी, तालुका दंडाधिकारी ज्यांना जिल्हा दंडाधिकारी यांनी प्राधिकृत केले आहे, त्यांनी १५ दिवसांचे जाहीर **प्रगटन स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या कार्यालयामध्ये, कार्यकारी दंडाधिकारी यांचे कार्यालय, संबंधित जन्म मृत्यू निबंधक यांचे कार्यालय इ. कार्यालये तसेच, स्थानिक वृत्तपत्रामध्ये** अर्जदाराच्या खर्चाने प्रसिध्द करावे.

३) अर्जदाराच्या विलंबाच्या जन्म-मृत्यू नोंदीच्या अनुषंगाने खालीलप्रमाणे पुरावे उपलब्ध करुन घेण्यात यावेत:-

(अ) जन्माच्या अनुषंगाने (जसेः रुग्णालयाच्या नोंदीचे, लसीकरणाचे पुरावे),

(ब) मृत्यूच्या अनुषंगाने (जसे: शव विच्छेदन अहवाल, प्रथम खबरी अहवाल, रुग्णालयीन कागदपत्रे, इ.)

(क) शैक्षणिक पुरावे (जसे: शाळेच्या प्रवेश-निर्गम रजिस्टरचा उतारा, बोनाफाईड प्रमाणपत्र, शाळा सोडल्याचा दाखला इ.),

(ड) रहिवासाचे पुरावे (जसे : मालमत्ता कराची पावती, पाणीपट्टी, विज बील इ.),

(इ) मालमत्तेचे पुरावे (जसे: सातबारा उतारा, नमुना ८-अ चा उतारा, वारस नोंदीचे फेरफार, मिळकत उतारा, नोंदणीकृत दस्त इ.),

(फ) ओळखीबाबतचे पुरावे (जसे- वाहन परवाना, मतदान ओळखपत्र, पारपत्र, आधार कार्ड, बँक / पोस्ट पासबुक, पॅन कार्ड, जॉब कार्ड, इत्यादी),

(ग) कौटुंबिक पुरावे (जसे: परिवारातील सदस्यांचे जन्म प्रमाणपत्र, शिधापत्रिका, विवाह प्रमाणपत्र इ.),

४) प्राप्त अर्जासोबतचे उपरोक्त कागदपत्रे बनावट/अवैध असण्याची शक्यता विचारात घेवून त्यांच्या सत्यतेबाबत पडताळणी होणे आवश्यक आहे. याकरीता संबंधित कार्यालयाकडून त्याबाबतच्या पडताळणीचे लेखी अभिप्राय १५ दिवसांच्या आत मागविण्यात यावेत.

५) अर्जदाराच्या स्वयंघोषणापत्र / शपथपत्रावर दोन स्थानिक प्रतिष्ठीत नागरीक, पोलीस पाटील, विशेष कार्यकारी अधिकारी, तंटामुक्ती अध्यक्ष, राजपत्रित अधिकारी यांची साक्षीदार म्हणून स्वाक्षरी घेण्यात यावी.

६) अर्जदाराच्या विलंबाच्या नोंदीबाबत निर्णय घेतांना त्याच्या जन्माच्या वेळी त्याच्या कुटुंबाच्या रहिवासाची व कुटुंबातील सदस्यांच्या जन्माच्या पुराव्याची माहिती घेण्यात यावी. तसेच, अर्जदाराने जन्म झाल्यापासून ते विलंबाच्या जन्म नोंदीच्या अनुषंगाने अर्ज सादर करेपर्यंतच्या कालावधीत कोठे वास्तव्य केले याबाबतचे पुरावे घेण्यात यावेत.

७) अर्जदाराच्या स्थानिक रहिवासाच्या ठिकाणी तलाठी / ग्रामसेवक यांचेमार्फत स्थानिक चौकशी / पंचनामा करुन वस्तुस्थितीदर्शक अहवाल मागविण्यात यावा.

८) अर्जदाराच्या स्थानिक जन्माच्या ठिकाणचा व रहिवासाचा तपास करुन चौकशी अहवाल पोलीस विभागाकडून मागविण्यात यावा.

९) अर्जदाराच्या शाळेच्या दाखल्यात, पॅन कार्ड, आधार कार्ड, पासपोर्ट, मतदान ओळखपत्र, वाहन चालविण्याचा परवाना, इत्यादी मध्ये नोंदविलेली जन्मतारीख ही जन्म तारखेचा पुरावा म्हणून विचारात घेता येत नाही, असे मा. उच्च न्यायालयाने निरीक्षण नोंदविलेले असल्याने प्रकरण परत्वे निर्णय घेताना या बाबीचा विचार करावा.

१०) अर्जदाराच्या जन्म-मृत्यू नोंदीच्या अनुषंगाने तत्कालीन पुरावे जसे रुग्णालयाचे पुरावे, रहिवासाचे पुरावे, कुटुंबातील अन्य सदस्यांचे जन्माचे व रहिवासाचे पुरावे घेणे अत्यावश्यक आहे, तसेच त्यांचे कौटुंबिक नातेसंबंध तपासूनच अशा व्यक्तीच्या जन्म-मृत्यूच्या विलंबाने नोंद घेण्याबाबत आदेशित करणे आवश्यक आहे.

११) ज्या व्यक्तीची विलंबाने जन्म नोंद घ्यावयाची आहे अशा सज्ञान व्यक्तीनेच अर्ज सादर करणे बंधनकारक आहे. त्याबाबत अर्जदाराकडून अर्ज, शपथपत्र, घोषणापत्र, जबाब व तपासणी समक्ष करणे आवश्यक राहील. अन्य व्यक्ती मार्फत तसेच, बनावटी व्यक्तीच्या नावे विलंबाने जन्म नोंदी घेतल्या जाणार नाहीत, याची खातरजमा करण्यात यावी.

१२) जाहीर प्रगटनानुसार प्राप्त हरकती / तक्रारींच्या अनुषंगाने आणि उपलब्ध कागदपत्रे / पुरावे यांच्या आधारे सुनावणी घेऊन विलंबाच्या जन्म-मृत्यू नोंदीच्या सिध्दतेबाबत सविस्तर आदेश पारीत करावा व या आदेशाची प्रत निबंधकांना अग्रेषित करण्यात यावी.

१३) ज्या प्रकरणात नोंदणी घेण्यासाठी सबळ पुरावे नसतील, खोटे व बनावट पुरावे तयार करुन सादर केल्याचे निदर्शनास आल्यास, अशा प्रकरणांत आदेश पारित करुन त्याबाबतची माहिती तात्काळ पोलीस विभागाला देण्यात यावी. तसेच, खोट्या /बनावटी पुरावे दाखल केल्याबाबत अशा अर्जदाराविरुध्द फौजदारी स्वरुपाची कार्यवाही करण्यात यावी.

जन्म-मृत्यू नोंदीचे कामकाज हाताळणाऱ्या सर्व संबंधितांनी सर्व यंत्रणांशी समन्वय साधून उपरोक्त कार्यपध्दतीचे काटेकोरपणे पालन करावे.

सदर शासन निर्णय महसूल व वन विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत असून, तो महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा सांकेतांक क्र. २०२५०३१२०८५५०९०४१७ आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(डॉ. निपुण विनायक)
सचिव (१), महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई
२. मा. मंत्री (महसूल) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
३. मा. मंत्री (सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
४. मा. राज्यमंत्री (सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
५. सचिव (१) सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई
६. सचिव (२) सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई
७. पोलीस महासंचालक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
८. विभागीय आयुक्त, (सर्व)
९. जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा दंडाधिकारी (सर्व)
१०. आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई
११. संचालक (१), आरोग्य सेवा, आरोग्य सेवा आयुक्तालय, मुंबई
१२. संचालक (२), आरोग्य सेवा तथा मुख्य निबंधक, जन्म-मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१३. उप संचालक, आरोग्य सेवा तथा उप मुख्य निबंधक, जन्म मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१४. कार्यकारी आरोग्य अधिकारी तथा निबंधक जन्म-मृत्यू, बृहन्मुंबई महानगरपालिका, मुंबई
१५. जिल्हा शल्य चिकित्सक, (सर्व)
१६. जिल्हा आरोग्य अधिकारी तथा जिल्हा निबंधक जन्म-मृत्यू (सर्व)
१७. वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी तथा निबंधक, जन्म-मृत्यू, महानगरपालिका (सर्व)
१८. निवडनस्ती (कु.क. कार्यासन)

अवैध विलंबित जन्म-मृत्यू नोंदी रद्द करुन प्रमाणपत्र परत मिळविण्याबाबतची कार्यपध्दती व कालबध्द कार्यक्रम

<u>मार्गदर्शक सूचना</u>

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग

शासन परिपत्रक क्रमांक: संकीर्ण-२०२५/प्र.क्र.०३/(ई-१२९२८४७)/आस्था-१अ

पहिला मजला, मुख्य इमारत, मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२. दिनांक : १ डिसेंबर, २०२५

<u>वाचा :-</u>

१. जन्म व मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९

२. महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, २०००

३. विधि व न्याय विभाग, भारत सरकार, नवी दिल्ली अधिसूचना, दि. ११.०८.२०२३

४. सार्वजनिक आरोग्य विभाग, शासन निर्णय क्र. जमृनों-२५२५/ (ई.ऑ.९९११८१)/प्र.क्र.२२/कु.क., दिनांक १२ मार्च, २०२५.

५. सार्वजनिक आरोग्य विभाग, शासन निर्णय क्र. जमृनों-२५२५/(ई.ऑ.११५३१४३)/प्र.क्र.२२/कु.क.-२, दिनांक १६ सप्टेंबर, २०२५.

<u>प्रस्तावना :-</u>

भारत सरकारने जन्म-मृत्यू अधिनियम, १९६९ मध्ये सुधारणा करुन विलंबित जन्म-मृत्यू नोंदीचे प्रमाणपत्र देण्याचे अधिकार तहसिलदार तथा तालुका दंडाधिकारी, उपविभागीय दंडाधिकारी व जिल्हा दंडाधिकारी यांना प्रदान केले आहेत. जन्म व मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ व महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, २००० अन्वये जन्म व मृत्यू नोंदणी करण्याची कार्यपध्दती निश्चित करण्यात आलेली आहे. यासंदर्भात सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भ क्र.४ व ५ येथील शासन निर्णयान्वये विलंबित जन्म-मृत्यू नोंदी घेण्याबाबतची सविस्तर कार्यपध्दती विहित करण्यात आलेली आहे. त्यानुसार केलेल्या कार्यवाहीबाबतचा आढावा घेण्यासाठी अपर मुख्य सचिव (गृह) यांच्या अध्यक्षतेखाली अपर मुख्य सचिव (महसूल) यांच्यासमवेत दि.११.११.२०२५ रोजी बैठक आयोजित करण्यात आली. सदर बैठकीमध्ये सर्व संबंधितांनी सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भ क्र.४ व ५ येथील शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार विलंबित जन्म व मृत्यु नोंदणी प्रमाणपत्रे परत घेणे / फेर तपासणी होण्याबाबतची कार्यवाही तातडीने होत नसल्याने सर्व विभागीय आयुक्त, जिल्हाधिकारी, तहसीलदार यांना तातडीने कार्यवाही करण्याचे महसुल व वन विभागाच्या वतीने निर्देश देण्याची विनंती केली. त्यानुषंगाने अपर मुख्य सचिव (महसूल) यांनी महसूल व वन विभागाकडून सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भाधीन शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार सर्वसमावेशक सूचना निर्गमित करण्याचे निर्देश दिले.

<u>परिपत्रक -</u>

अपर मुख्य सचिव (गृह) यांच्या अध्यक्षतेखाली अपर मुख्य सचिव (महसूल) यांच्यासमवेत दि.११.११.२०२५ रोजी बैठक आयोजित करण्यात आली. सदर बैठकीमध्ये झालेल्या चर्चेनुसार सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भ क्र.४ व ५ येथील शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार विलंबित जन्म व मृत्यु नोंदणी प्रमाणपत्रे परत घेणे / फेर तपासणी होण्याबाबतची कार्यवाही सर्वप्राथम्याने होण्याच्या अनुषंगाने सर्वसमावेशक मार्गदर्शक सुचनेनुसार कार्यवाही करण्यात यावी.

१) जन्म व मृत्यु नोंदणी कायदा, १९६९ मध्ये दि.११.८.२०२३ रोजी करण्यात आलेल्या सुधारणेनंतर नायब तहसीलदार यांनी वितरीत केलेली प्रमाणपत्रे परत घेण्यात यावीत, तसेच परत घेण्यात आलेल्या प्रमाणपत्रांची सक्षम प्राधिकारी / जिल्हाधिकारी यांच्या स्तरावर पडताळणी करावी.

२) राज्यामध्ये स्थगिती देण्यात आलेल्या प्रलंबित अर्जावर तातडीने कार्यवाही होणे आवश्यक असल्याने, सर्व संबधित कार्यालयांकडे प्रलंबित अर्ज प्रकरणी सार्वजनिक आरोग्य विभाग, दि.१६.०३.२०२५, २९.०५.२०२५ व दि.१६.०९.२०२५ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेल्या नियमावलीतील तरतूदीनुसार तपासुन कार्यवाही करावी. तसेच या SOP प्रमाणे प्रमाणपत्र नसतील ते ताबडतोब रद्द करण्यात यावे. तसेच CRS पोर्टल वरील नोंद तात्काळ वगळण्यात यावी.

३) प्रलंबित अर्ज तपासतांना आधार क्रमांक व जन्म प्रमाणपत्र तारीख यामध्ये भिन्नता आढळल्यास तात्काळ पोलीस स्टेशनमध्ये तक्रार दाखल करावी.

४) खालील नमूद शहरे / तालुक्यांमध्ये सदर अनधिकृत जन्म-मृत्यू प्रकरणे मोठ्या प्रमाणावर आढळून आल्याने सर्व संबधित तहसीलदार / पोलीस स्टेशन गांभीर्याने सदरची प्रकरणे तपासावी.

i. अमरावती, ॥. सिल्लोड iii. अकोला iv. संभाजीनगर शहर v. लातूर vi. अंजनगाव सुर्जी vii. अचलपूर viii. पुसद ix. परभणी x. बीड xi. गेवराई xii. जालना xii. अर्धापूर xiv. परळी

५) तहसीलदारांनी दिलेल्या आदेशानंतर सर्व संबधित महापालिका / नगरपालिका यांनी विलंबित जन्म नोंदी घेऊन वितरीत करण्यात आलेल्या प्रमाणपत्रांमध्ये मोठ्या प्रमाणात तफावत / बनावट प्रमाणपत्र निर्गमित केल्याचे आढळुन आले आहे, सबब, तहसीलदारांनी दिलेल्या आदेशानंतर सर्व संबधित महापालिका / नगरपालिका यांनी वितरीत केलेल्या विलंबित जन्म नोंदींचे Reconciliation करण्यात यावे.

६) तहसीलदार यांनी विलंबित जन्म नोंदी घेण्याचे आदेश दिले नसतांनाही काही कार्यालयांकडून प्रमाणपत्र निर्गमित केल्याचे दिसून येत आहेत. सबब, सदर प्रमाणपत्रांची पडताळणी करण्यासाठी सर्व संबधित महापालिका / नगरपालिका यांच्याशी समन्वय साधून आवश्यक ती कार्यवाही करण्यात यावी.

७) सार्वजनिक आरोग्य विभाग, दि. १६.०३.२०२५, २९.०५.२०२५ व दि.१६.०९.२०२५ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेल्या नियमावलीतील तरतूदीनुसार सदर प्रमाणपत्रांची पडताळणी करावी, अवैध प्रमाणपत्रे तात्काळ रद्द करण्यात यावीत तसेच CRS पोर्टल वरील त्या प्रमाणपत्रांची नोंद तात्काळ वगळण्यात यावी.

८) आधार कार्ड हे कोणताही विषय / प्रकरणासाठी पुरावा म्हणून ग्राह्य धरता येणार नाही.

९) अनेक तहसीलदार कार्यालयांनी अर्जदार / लाभार्थी यांनी फक्त आधार कार्डला पुरावा ग्राह्य मानून जन्म प्रमाणपत्र दिलेले आहे. (शाळेचा कोणताही दाखला किंवा जन्म तारीख /स्थळाचा कोणताही पुरावा नसताना) जे विलंबित जन्म प्रमाणपत्र देण्याचे आदेश देण्यात आले आहेत ते त्रुटीपूर्ण आहेत आणि अशा प्रमाणपत्रांचा पुनर्विचार करणे हे कार्यकारी दंडाधिकारी /तहसीलदारांची जबाबदारी आहे. सार्वजनिक आरोग्य विभागाकडून जी नियमावली (SOP) प्रसिध्द झाली आहे किंवा १९६९ जन्म-मृत्यू नोंद कायद्यातही असे स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले आहे की, विलंबित जन्म नोंदीसाठीचे प्रमाणपत्र दिल्यानंतर कुठल्याही तक्रारी आढळल्यास त्या आदेशाचा पुनर्विचार करावा.

१०) जन्म तारखेत तफावत असलेले सगळी प्रमाणपत्रे रद्द करणे ही कार्यकारी दंडाधिकारी, उपविभागीय अधिकारी यांची जबाबदारी आहे. अशी यादी बनवून त्यांनी पोलीसांनाही द्यायची आहे. अशा लोकांविरुद्ध पोलीसात तक्रार दाखल करावी.

११) तहसीलदार / उपविभागीय कार्यालयाने पुढच्या काही दिवसात फक्त आधार कार्डला मूळ जन्म प्रमाणपत्रासाठीचा मूळ महत्त्वाचा पुरावा धरला असेल, अश्या व्यक्तींची यादी व अर्जदाराने केलेल्या अर्जात दिलेल्या माहिती / पुराव्यात जन्म तारखेत तफावत असलेल्याची यादी ताबडतोब पोलीस स्टेशन येथे द्यावी. ज्या तहसीलमध्ये पोलीस तक्रार झाली नसेल, गुन्हा /FIR दाखल झाला नसेल, तर असे तफावत असलेल्या जन्म तारखेचे म्हणजेच अर्जदाराने बनावट/फसवणूक केली आहे म्हणून त्यांच्या विरोधात गुन्हा दाखल करण्याची जबाबदारी हे तहसीलदार यांची आहे. त्यांनी अश्या ठिकाणी गुन्हे ताबडतोब दाखल करावेत.

१२) जे जन्म प्रमाणपत्र रद्द करण्यात आले आहेत, तहसीलदार व स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे अधिकारी यांनी समन्वयाने हे सगळे मूळ प्रमाणपत्र लाभार्थी / अर्जदाराकडून प्राप्त करून घ्यायचे आहे. हे मूळ प्रमाणपत्र परत मिळत नसेल तर स्थानिक पोलिसांची मदत घ्यावी.

१३) रद्द करण्यात आलेले मूळ जन्म प्रमाणपत्र परत आलेले नाही, तसेच असे अर्जदार /लाभार्थी हे सापडत नसतील, त्यांचे पत्ते सापडत नसतील, अशा व्यक्तींची यादी तयार करून त्यांच्या विरोधात स्थानिक पोलीस स्टेशन येथे तक्रार / गुन्हा दाखल करण्याची जबाबदारी ही स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे मुख्य अधिकारी, निबंधक / आरोग्य अधिकारी तसेच तहसीलदार यांची असेल.

१४) महानगरपालिका, नगरपालिका / नगरपरिषद यांच्या अधिकाऱ्यांनी असे सापडत नसलेले किंवा गायब झालेले अर्जदार / लाभार्थ्यांची यादी तयार करावी. तहसीलदार यांच्या सहकाऱ्याने तहसीलदार याची पोलिसात तक्रार दाखल करावी. जे अर्जदार मूळ जन्म प्रमाणपत्र घेऊन निघून गेले त्यांना फरार घोषित करण्याची प्रक्रिया स्थानिक पोलीस स्टेशनने करायची आहे.

१५) विभागीय आयुक्त यांनी त्यांच्या अध्यक्षेखाली विलंबित जन्म व मृत्यु नोंदणी प्रमाणपत्रे परत घेणे / फेर तपासणी होण्यासाठी जिल्हाधिकारी, सर्व संबधित तहसीलदार, सर्व संबधित महापालिका / नगरपालिका / जिल्हा परिषद यंत्रणा / पोलीस यंत्रणा यांच्याशी समन्वय साधून एक दिवसीय मेळावा आयोजित करावा.

१६) जन्म व मृत्यु नोंदणी कायदा, १९६९ मध्ये दि.११.८.२०२३ रोजी करण्यात आलेल्या सुधारणेनंतर शासनातर्फे देण्यात आलेल्या स्थगितीच्या वेळी किंवा त्यांनतर प्राप्त झालेल्या अर्जावर अद्याप कोणतीही कार्यवाही झालेली नाही. त्यामुळे पुढील बाबींच्या अनुषंगाने जिल्हाधिकारी स्तरावरुन खालील माहिती विवरणपत्रात माहिती शासनास सादर करावी.

जन्म व मृत्यु नोंदणी अर्ज

जन्म च मृत्यु नोंदणीसाठी प्राप्त अर्ज	किती अर्ज मंजूर करण्यात आले	किती प्रमाणपत्र वितरीत करण्यात आले	किती प्रमाणपत्र परत घेण्यात आले
१	**२**	**३**	**४**

२. उपरोक्त सर्व प्रक्रिया सार्वजनिक आरोग्य विभाग, दि. १६.०३.२०२५, २९.०५.२०२५ व दि.१६.०९.२०२५ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेल्या नियमावलीतील तरतूदीनुसार तसेच उपरोक्त मार्गदर्शक सुचनेनुसार विशेष मोहिम राबवून कालमर्यादित पूर्ण करावी. उपरोक्त मोहीमेत रद्द केलेल्या नोंदींचा तपशिल संकलीत करुन संबंधित जिल्हाधिकारी / आयुक्त, महानगरपालिका यांचेमार्फत वरील विवरणपत्रामध्ये तालुकानिहाय / जिल्हानिहाय तयार करुन शासनास तातडीने सादर करावा.

३. सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेताक २०२५१२०११२४२१६१४१९ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(महेश वरुडकर)
शासनाचे उप सचिव

प्रत,

१. मा. राज्यपाल यांचे सचिव

२. मा. मुख्यमंत्री तथा गृहमंत्री यांचे सचिव
३. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव
४. मा. मंत्री (महसूल) यांचे खाजगी सचिव
५. मा. मंत्री (सा.आ. व कुक.) यांचे खाजगी सचिव
६. मा. राज्यमंत्री (सा.आ. व कुक.) यांचे खाजगी सचिव
७. अपर मुख्य सचिव, गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई
८. अपर मुख्य सचिव, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
९. प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१०. सचिव, ग्राम विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
११, विभागीय आयुक्त, (सर्व)
१२. आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व)
१३. आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई
१४. जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा दंडाधिकारी (सर्व)
१५. पोलीस आयुक्त/पोलीस अधीक्षक (सर्व)
१६. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व) व कटक मंडळे (सर्व)
१७. संचालक-१, आरोग्य सेवा, आरोग्य सेवा आयुक्तालय, मुंबई
१८. संचालक-२, आरोग्य सेवा तथा मुख्य निबंधक, जन्म-मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१९. संचालक, नगरपरिषद संचालनालय, मुंबई
२०. मुख्याधिकारी, नगरपालिका/नगरपंचायत (सर्व)
२१. उप संचालक, आरोग्य सेवा तथा उप मुख्य निबंधक, जन्म-मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
२२. जिल्हा शल्य चिकित्सक, (सर्व)
२३. जिल्हा आरोग्य अधिकारी तथा जिल्हा निबंधक, जन्म-मृत्यू (सर्व)
२४. सर्व निबंधक, जन्म व मृत्यू (मुख्य निबंधकामार्फत)
२५. निवडनस्ती (आस्था-१-अ)

अवैध विलंबित जन्म-मृत्यू नोंदी रद्द करुन प्रमाणपत्र परत मिळविणेबाबतची कार्यपध्दती व कालबध्द कार्यक्रम

महाराष्ट्र शासन
सार्वजनिक आरोग्य विभाग
शासन शुद्धीपत्रक क्रमांक जमृनों-२५२५/ई.ऑ.११५३१४३/प्र.क्र.२२/कु.क.- २
१० वा मजला, बी विंग, गो. ते. रुग्णालय संकूल इमारत, नवीन मंत्रालय, लो. टि. मार्ग, मुंबई-०१
दिनांकः ०६ जानेवारी, २०२६

वाचा :-

शासन निर्णय सा.आ.वि. क्रमांक जमृनों २५२५/ ई.ऑ.११५३१४३/ प्र.क्र.२२/ कु.क. - २., दि. १६.०९.२०२५.

शासन शुध्दीपत्रक :-

वाचा येथील शासन निर्णयातील अ) येथील परिच्छेद क्र. २ मधील शेवटच्या ओळीतील "या मुदतीत प्रमाणपत्र जमा न केल्यास ***पोलीसांकडून*** प्रमाणपत्र जप्त करण्यात येईल" या ऐवजी ***"या मुदतीत प्रमाणपत्र जमा न केल्यास पोलीस यंत्रणेच्या मदतीने प्रमाणपत्र जप्त करण्यात येईल"*** तर परिच्छेद क्र. ४ "स्थानिक पोलिस स्टेशन प्रभारी यांनी संबंधित व्यक्तीचा शोध घेऊन मूळ जन्म-मृत्यू प्रमाणपत्र जप्त करुन घ्यावे" या ऐवजी ***"महसूल यंत्रणेने पोलिस यंत्रणेच्या मदतीने संबंधित व्यक्तीचा शोध घेऊन मूळ जन्म-मृत्यु प्रमाणपत्र जप्त करुन घ्यावे"*** असे वाचावे. तसेच परिच्छेद क्र. ५ व ६ मध्ये "पोलिस स्टेशन प्रभारी यांचे कडून / पोलिसांकडून" या ऐवजी ***"पोलिस स्टेशन प्रभारी / पोलिसांच्या मदतीने"*** असे वाचावे.

२. सदर शासन शुध्दीपत्रक शासनाच्या महसूल व वन विभाग आणि गृहविभाग यांच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे. हे शुध्दीपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून, त्याचा सांकेतांक २०२६०१०६१६१०३०९२१७ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(कैलास साळुंके)
शासनाचे उप सचिव

प्रतः-

१. मा. राज्यपाल यांचे सचिव
२. मा. मुख्यमंत्री तथा गृहमंत्री यांचे सचिव

३. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव
४. मा. मंत्री (महसूल) यांचे खाजगी सचिव
५. मा. मंत्री (सा.आ. व कुक.) यांचे खाजगी सचिव
६. मा. राज्यमंत्री (सा.आ. व कुक.) यांचे खाजगी सचिव
७. अपर मुख्य सचिव, गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई
८. अपर मुख्य सचिव, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
९. प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१०. सचिव, ग्रामविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
११. विभागीय आयुक्त, (सर्व)
१२. आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व)
१३. आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई
१४. जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा दंडाधिकारी (सर्व)
१५. पोलीस आयुक्त/पोलीस अधिक्षक (सर्व)
१६. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व) व कटकमंडळे (सर्व)
१७. संचालक (रुग्णालय), आरोग्य सेवा, आरोग्य सेवा आयुक्तालय, मुंबई
१८. संचालक (प्राथमिक), आरोग्य सेवा तथा मुख्य निबंधक, जन्म-मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१९. संचालक, नगरपरिषद संचालनालय, मुंबई
२०. मुख्याधिकारी, नगरपालिका/नगरपंचायत (सर्व)
२१. उप संचालक, आरोग्य सेवा तथा उप मुख्य निबंधक, जन्म-मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
२२. जिल्हा शल्य चिकित्सक, (सर्व)
२३. जिल्हा आरोग्य अधिकारी तथा जिल्हा निबंधक, जन्म-मृत्यू (सर्व)
२४. सर्व निबंधक, जन्म व मृत्यू (मुख्य निबंधकामार्फत)
२५. निवडनस्ती (कु.क.)

नमुना क्र.१

जन्म अहवाल

(नियम क्रमांक ५(१)हा)

कायदेशीर माहिती

हा भाग जन्म नोंदवही म्हणून कायमस्वरूपी जतन करावा.

माहिती देणाऱ्याने खालील रकाने भरावेत.

१) जन्म दिनांक [D D - M M - Y Y Y Y]

२) लिंग पुरुष, स्त्री, अथवा तृतीयपंथी

३) बाळाचे संपूर्ण माहिती

बाळाचे नाव ____ [FirstName] [MiddleName] [LastName]

आधारकार्ड क्र.(असल्यास) [ ]

४) वडिलांचे संपूर्ण माहिती

(अ) नाव [FirstName] [MiddleName] [LastName]

(ब) आधारकार्ड असल्यास [ ]

(क) मोबा.नं [ ]

(ड) ई-मेल आयडी ....

५) आईचे संपूर्ण माहिती

(अ) नाव

(ब) आधारकार्ड असल्यास [ ]

(क) मोबा.नं [ ]

(ड) ई-मेल आयडी ....

६) बाळाच्या जन्मा वेळी आईवडिलांचा पत्ता घर नं.

परिसर प्रभाग क्रमांक (शहर आणि उपलब्ध असल्यास)

टाऊन गाव: उपजिल्हा: जिल्हा:

राज्य/केंद्रशासित प्रदेश: पिन कोड: [ ]

७) आईवडिलांचा कायमचा पत्ता घर नं.

परिसर प्रभाग क्रमांक (शहर आणि उपलब्ध असल्यास)

टाऊन गाव: उपजिल्हा: जिल्हा:

राज्य/केंद्रशासित प्रदेश: पिन कोड: [ ]

८) जन्माचे ठिकाण (खाली नमूद केलेल्या अ.ब.क. किंवा या पैकी एका वर संपूर्ण माहिती भरण्यात यावी) उदा. रुग्णालय /घर/इतर ठिकाणी जेथे जन्म झाला असेल ते ठिकाण.

अ. रुग्णालय / संस्था ____________________

नाव व पत्ता ____________________

ब. घर ____________________

(घराचा ठावठिकाणा पत्ता)

क. इतर ____________________

घराचा पत्ता घर नं.

परिसर प्रभाग क्रमांक (शहर आणि उपलब्ध असल्यास)

टाऊन गाव: उपजिल्हा: जिल्हा:

राज्य/केंद्रशासित प्रदेश: पिन कोड: [ ]

९) माहिती देणाऱ्याची माहिती

अ) नाव

ब) आधारकार्ड असल्यास [ ]

नमुना क्र.१

जन्म अहवाल

सांख्यिकी माहिती

या भागाची माहिती कापून पुढील संकलनासाठी न.प./न.सं./न.पा./म.न.पा./कॅ. बोर्डाकडे पाठविण्यात यावी.

माहिती देणाऱ्याने खालील रकाने भरावेत.

१०) आईचे नेहमीचे राहण्याचे ठिकाण

(जेथे आई नेहमी राहते ते ठिकाण जेथे प्रसूती झाली त्याहून वेगळे असू शकेल.)

(हे ठिकाण पुढल्या ठिकाणापेक्षा वेगळे असू शकेल.)

परिसर प्रभाग क्रमांक (शहर आणि उपलब्ध असल्यास)

गाव आहे का शहर आहे

१) गाव २) शहर

तालुक्याचे नाव ....

जिल्ह्याचे नाव ....

राज्याचे नाव ....

पिन कोड: [ ]

११) धर्म ("हिंदू" किंवा "मुस्लिम" किंवा "ख्रिश्चन" किंवा "शीख" किंवा "बौद्ध" किंवा "जैन" किंवा "इतर(कृपया उल्लेख करा)" असा योग्य धर्म लिहिण्यात यावा.

१) हिंदू २) मुस्लीम ३) ख्रिश्चन ४) शीख ५) बौद्ध ६) जैन इतर धर्माचे नाव लिहावे.)

१२) वडिलांचे शिक्षण ____________________

(जी इयत्ता / पदवी पास होऊन पूर्ण केली असेल ते शिक्षण लिहावे.)

१३) आईचे शिक्षण ____________________

(जी इयत्ता / पदवी पास होऊन पूर्ण केली असेल ते शिक्षण लिहावे.)

१४) वडिलांचा व्यवसाय/नोकरी ____________________

(जर नसेल तर निरंक लिहावे.)

१५) आईचा व्यवसाय/नोकरी ____________________

(जर नसेल तर निरंक लिहावे.)

माहिती देणाऱ्याने खालील रकाने भरावेत.

१६) आईचे लग्नाच्या वेळचे वय ____________________

(जर दोनदा लग्न झालेले असेल तर पहिल्या लग्नाच्या वेळचे वय लिहावे.)

१७) बाळाच्या जन्माच्या वेळी आईचे वय ____________ वर्षे.

१८) एकूण जिवंत जन्मलेल्या अपत्यांची संख्या ____________

(या बाळासह)

१९) प्रसूती कोठे झाली

अ) शासकीय संस्था

ब) खाजगी संस्था

क) घरी का इतर ठिकाणी प्रसूतीच्या वेळी झाली असल्यास कोणी केली.

(क-१) डॉक्टर, नर्स, प्रशिक्षित दाई

(क-२) पारंपारिक दाई

(क-३) नातेवाईक किंवा इतर

२०) प्रसूतीचा प्रकार

अ) स्वाभाविक ब) सिझेरियन क) फोर्सेप / इतर

२१) जन्माच्या वेळी बाळाचे वजन ....

(वजन किलोग्रॅम मध्ये)

२२) गर्भधारणेचा कालावधी ....

(आठवड्यात)

(एकापेक्षा अधिक जन्मांच्या बाबतीत, प्रत्येक मुलासाठी स्वतंत्र फॉर्म भरा आणि डावीकडील बॉक्समधील टिप्पणी कॉलममध्ये, जसे असेल तसे "जुळे जन्म किंवा तिहेरी जन्म इ. लिहा.)

(नमुद रकाने पूर्ण भरल्यावर डावीकडील संपूर्ण माहिती देणाऱ्याने सही करावी.)

(७) मोबा.नं. | | | | | | | | | | |

(८) ई-मेल आयडी ....

पत्ता : घर नं.

परिसर   इमारत क्रमांक (उत्तर आणि उपलब्ध असल्यास)

टाउन नाव: उपजिल्हा:   जिल्हा:

राज्य/केंद्रशासित प्रदेश: पिन कोड: | | | | | | |

घोषणा:

मी माझ्या माहितीनुसार आणि विश्वासानुसार वरील माहिती दिली आहे. [illegible] जन्म आणि मृत्यु नोंदणी कायदा, १९६९ (२०२३ मध्ये सुधारित) च्या कलम २३ अंतर्गत ... माहिती आहे. तसेच, मी आधार (आर्थिक आणि इतर अनुदानांचे लक्षित वितरण, लाभ आणि सेवा) कायदा, २०१६ अंतर्गत, आधार प्रमाणीकरणाद्वारे ओळख प्रमाणित करण्यासाठी संमती देतो.

दिनांक ---------- माहिती देणाऱ्याची सही/डाव्या हाताचा अंगठा

निबंधकाने भरावयाची माहिती

नोंदणी क्रमांक

नोंदणी दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

नोंदणी शाखेचे नाव:

उप जिल्हा:

जिल्हा:

टिप्पणी (असल्यास):

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

निबंधकाने भरावयाची माहिती

तपशील	नाव	जनगणना संकेतांक (कोड नं.)
जिल्हा		
तालुका		
गाव/शहर		
नागरी संस्था		

नोंदणी क्रमांक ....

नोंदणी दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

मृत्यु दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

लिंग : १) पुरुष   २) स्त्री   ३) तृतीयपंथी

मृत्युचे ठिकाण : ४) रुग्णालय   ५) घर   ६) इतर

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

टीप:- योग्य त्या ठिकाणी ✓ खूण करावी

नमुना क्र. १-अ	नमुना क्र. १-ब
[illegible] जन्म नोंदणी अहवाल	[illegible]
कायदेशीर माहिती	सांख्यिकी माहिती

Left column (कायदेशीर माहिती)

[illegible]

१ जन्म दिनांक: D D - M M - Y Y Y Y

२ लिंग: पुरुष, स्त्री, अथवा तृतीयपंथी

३ बाळाचे संपूर्ण माहिती

बाळाचे नाव (असल्यास): प्रथम नाव | वडिलांचे नाव | आडनाव

आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

[illegible]

[illegible]

४ आईची संपूर्ण माहिती (असल्यास)

(अ) नाव

(ब) आधारकार्ड असल्यास

(क) मोबा. नं

(ड) ई-मेल आयडी ....

५ वडिलांची संपूर्ण माहिती (असल्यास)

(अ) नाव: प्रथम नाव | वडिलांचे नाव | आडनाव

(ब) आधारकार्ड असल्यास

(क) मोबा. नं: D D - M M - Y Y Y Y

(ड) ई-मेल आयडी ....

[illegible]

(अ) दिनांक

[illegible] ....

[illegible]

(अ) नाव: प्रथम नाव | वडिलांचे नाव | आडनाव

(ब) आधारकार्ड असल्यास

(क) मोबा. नं

(ड) ई-मेल आयडी ....

[illegible]

(अ) नाव: प्रथम नाव | वडिलांचे नाव | आडनाव

(ब) आधारकार्ड असल्यास

(क) मोबा. नं

(ड) ई-मेल आयडी ....

[illegible]

शहर/गाव: तालुका: जिल्हा:

राज्य पिनकोड:

[illegible]

शहर/गाव: तालुका: जिल्हा:

राज्य पिनकोड:

[illegible]

१. रुग्णालय / संस्था नाव ____________

२. घर ____________

[illegible]

३. इतर ____________

[illegible]

शहर/गाव: तालुका: जिल्हा:

राज्य पिनकोड:

[illegible]

शहर/गाव: तालुका जिल्हा:

राज्य पिनकोड:

१३ माहिती देणाऱ्याची माहिती

(अ) नाव

(ब) आधारकार्ड असल्यास

(क) मोबा. नं

(ड) ई-मेल आयडी ....

[illegible]

शहर/गाव: तालुका जिल्हा:

राज्य पिनकोड:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

दिनांक ________ माहिती देणाऱ्याची सही / [illegible]

Right column (सांख्यिकी माहिती)

[illegible]

[illegible]

"हिंदू" किंवा "मुस्लिम" किंवा "ख्रिश्चन" किंवा "शीख" किंवा "बौद्ध" किंवा "जैन" किंवा [illegible]

[illegible]

(अ) [illegible]

१. हिंदू २. मुस्लिम ३. ख्रिश्चन

४. इतर धर्म : [illegible]

(ब) [illegible]

१. हिंदू २. मुस्लिम ३. ख्रिश्चन

४. इतर धर्म : [illegible]

(१४) [illegible] :

(१५) [illegible] :

(१६) [illegible] :

[illegible]

(१७) [illegible] :

निबंधकाने भरावयाची माहिती

मी क्रमांक :

प्राप्ती दिनांक : | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

संस्थेचे नाव :

शहर/ गाव :   तालुका :

जिल्हा पिनकोड : | | | | | | |

निरीक्षणे :

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

नोंदणी कार्यालयाचे नाव :

नोंदणी क्रमांक ....

	नाव	सांकेतांक
जिल्हा		
तालुका		
शहर / गाव		

नोंदणी दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

जन्म दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

लिंग : १ पुरुष   २ स्त्री   ३ तृतीयपंथी

जन्म ठिकाण: १ रुग्णालय   २ घर   ३ इतर

निवासस्थान, आरोग्यविषयक

नमुना क्र.२
मृत्यू अहवाल
(नियम क्रमांक ५ पहा)
वैधानिक माहिती
हा भाग मृत्यू नोंदवही म्हणून कायमस्वरूपी जतन करावा

माहिती देणाऱ्याने खालील रकाने भरावेत

१ मृत्युचा दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |
दिनांक महिना वर्ष

२ मृताची संपूर्ण माहिती
(अ) नाव — प्रथम नाव | मधले नाव | आडनाव
(ब) मृत व्यक्तिचा आधारकार्ड क्र. (असल्यास)
(क) जन्म दिनांक असल्यास | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |
(ड) वय :
३ मृत व्यक्तिचे लिंग, पुरुष स्त्री तृतीयपंथी
४ आईची संपूर्ण माहिती
(अ) नाव — प्रथम नाव | मधले नाव | आडनाव
(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)
(क) मो.नं.
(ड) ई-मेल आयडी
५ वडिलांचे संपूर्ण माहिती
(अ) नाव — प्रथम नाव | मधले नाव | आडनाव
(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)
(क) मो.नं.
(ड) ई-मेल आयडी.........................
६ पतीचे/पत्नीचे/नाव/आवश्यकतेनुसार
(अ) नाव — प्रथम नाव | मधले नाव | आडनाव
(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)
(क) जन्म दिनांक (असल्यास) | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |
(ड) वय

(इ) मो.नं. ई-मेल आयडी.
(फ) ई-मेल
७ मृत्युच्या वेळी मृत व्यक्तीचा पत्ता : घर क्र. परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास)
शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:
राज्य: पिनकोड:
८) मृत व्यक्तीचा कायमचा पत्ता : घर क्र. परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास)
शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:
राज्य: पिनकोड:
९) मृत्यूचे ठिकाण (खालील योग्य क्र. १ किंवा २ किंवा ३ वर खूण करा आणि "व रुग्णालय/संस्थेचे" नाव आणि पत्ता किंवा "घर" किंवा "इतर ठिकाण" जिथे मृत्यू झाला त्या ठिकाणाचा पत्ता द्या)
१) रुग्णालय/संस्था रुग्णालय/संस्थेचे नाव:

२ घर (पत्ता घराचा पत्ता) ३) इतर
पत्ता घर क्र.
परिसर प्रभाग क्रमांक (शहर आणि उपलब्ध असल्यास)
शहर / गाव: तालुका: जिल्हा: पिन कोड:

१० माहिती देणाऱ्याची माहिती
(अ) नाव — प्रथम नाव | मधले नाव | आडनाव
(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)
(क) मोबाईल क्र.
(ड) ई-मेल आयडी.
(इ) पत्ता घर क्र. परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास)
शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:
राज्य: पिनकोड:
घोषणा: मी याद्वारे वरील माहिती माझ्या आणि माझ्या माहितीनुसार खरी माहिती दिली आहे. मला मृत्यूची माहिती याबाबत घेतल्याबद्दल जन्म आणि मृत्यू नोंदणी कायदा, १९६९ (२०२३ पर्यंत सुधारित) च्या कलम ४२ अंतर्गत शिक्षेची माहिती आहे. तसेच, मी आधार प्रमाणीकरणाद्वारे ओळख प्रमाणित करण्यासाठी संमती देतो.
माझ्या समजुतीनुसार आणि माहितीनुसार, मृत व्यक्तीचा आधार नसल्यास उपलब्ध नाही.
(फॉर्म शब्द १ ते २१ पूर्ण केल्यानंतर, माहिती देणाऱ्याने तारीख आणि स्वाक्षरी करावी)

| तारीख | D | D | - | M | M | Y | Y | Y | Y |

माहिती देणाऱ्याची सही/डाव्या हाताच्या अंगठ्याचा ठसा व नाव

निबंधकाने भरावयाची माहिती
नोंदणी क्रमांक
नोंदणी दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |
नोंदणी केलेले गाव:
शहर/ गाव तालुका :
जिल्हा पिनकोड:

शेरा (असल्यास)

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

नमुना क्र.२
मृत्यू अहवाल
(नियम क्रमांक ५ पहा)
सांख्यिकी माहिती
हा भाग मृत्यू नोंदवही म्हणून कायमस्वरूपी जतन करावा

माहिती देणाऱ्याने खालील रकाने भरावेत

११ मृत व्यक्तीचे नेहमीचे राहण्याचे ठिकाण ....
(हे ठिकाण मृत्यूच्या ठिकाणापेक्षा वेगळे असू शकेल.)
परिसर प्रभाग क्रमांक (शहर आणि उपलब्ध असल्यास)
अ) गाव/शहराचे नाव

ब) गाव आहे का शहर आहे.
१) गाव २) शहर

क) तालुक्याचे नाव ....

ड) जिल्ह्याचे नाव.......................................

इ) राज्याचे नाव ....
पिन कोड: | | | | | | |

१२ धर्म (योग्य त्या धर्माचे नाव नमूद करावे)
"हिंदू" किंवा "मुस्लिम" किंवा "शिख" किंवा "ख्रिश्चन" किंवा "बौद्ध" किंवा "जैन" किंवा इतर (धर्माचे नमूद करावे)" असा योग्य धर्म प्रविष्ट करा.
१) हिंदू २) मुस्लीम ३) ख्रिश्चन ४) बौद्ध ५) जैन इतर (धर्माचे नाव लिहावे)

१३ मृत व्यक्तिचा व्यवसाय/नोकरी ....

१४ मृत्यूपूर्वी घेतलेल्या वैद्यकिय सेवेचा प्रकार
१ वैद्यकिय संस्था
२) अ वैद्यकिय इतर वैद्यकिय सेवा
३ वैद्यकिय सेवा मिळाली नाही.

१५ मृत्यूचे कारण वैद्यकीयदृष्ट्या प्रमाणित होते का (खालील योग्य नोंद करा)
१. होय २. नाही

१६ रोगाचे नाव किंवा मृत्यूचे वास्तविक कारण वैद्यकीयदृष्ट्या प्रमाणित असो वा नसो :

१७ जर स्त्रीचा मृत्यू झाला असेल तर, गर्भधारणेदरम्यान, प्रसूतीच्या वेळी किंवा गर्भपात नंतर
सहा आठवड्यांच्या आत मृत्यू झाला का (खालील योग्य पर्याय निवडा).
१. होय २. नाही

१८ धुम्रपानाचा काळ असल्यास - किती वर्षे वापरत आहात

१९ तंबाखूचा सवय वापरण्याची सवय असल्यास - किती वर्षे

२० जर मेळावा/पान मसाला/गुटखा/तंबाखूमिश्रित पदार्थ सेवन करीत असल्यास (पान मसाल्यासह) -
किती वर्षे?

२१ मद्यसेवन करत असल्यास - किती वर्षे

नोंदणी प्राधिकाऱ्याचे नाव :
नोंदणी क्रमांक ....

	नाव	सांकेतांक
जिल्हा		
तालुका		
शहर / गाव		

नोंदणी दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |
मृत्यू दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |
लिंग : १ पुरुष २) स्त्री ३) तृतीयपंथी
मृत्यू ठिकाण १ रुग्णालय २) घर ३) इतर
निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

नमुना क्रमांक २ : मृत्यू अहवाल भरण्याबाबत सूचना

रकाना क्र.	सूचना
१	ज्या ठिकाणी तारीख लिहावयाची आहे तिथे, दिवस.महिना.वर्ष या प्रकारे लिहावी. ज्या मध्ये दिवस हा दोन अंकी संख्येत असावा, महिना हा दोन अंकी असावा आणि वर्ष चार अंकांमध्ये असावे. जिथे जिथे तारीख शब्दात लिहिली जाते तिथे ती पूर्ण लिहिलेली असावी. उदा. ०१.०१.२०२३ हे एक जानेवारी दोन हजार तेवीस असे लिहिले जाईल. तारीख अथवा अंक लिहितांना फक्त अरबी अंकांचा उदा. ०,१,२,३,४,५,६,७,८,९ वापर करावा.
२,४,५,४,५,६,१०	ज्या ठिकाणी नाव लिहावयाचे आहे तिथे (प्रथम नाव), (मधले नाव), (आडनाव) या पूर्ण स्वरूपात येईल आणि नावामध्ये कोणतेही संक्षेपाक्षर नसावेत. पूर्ण नाव मोठ्या अक्षरात लिहावे आणि प्रथम नाव अनिवार्य आहे. (प्रथम नाव), (मधले नाव), (आडनाव), या मध्ये अंतर असावे.
३	लिंग लिहताना "पुरुष" किंवा "स्त्री" किंवा "तृतीयपंथी" असे भरावे. कोणतेही संक्षेपाक्षर वापरू नका.
२(अ)	जर मृत व्यक्तीचे वय १ वर्षापेक्षा जास्त असेल, तर पूर्ण वर्षामध्ये वय लिहा. जर मृत व्यक्तीचे वय १ वर्षापेक्षा कमी असेल तर, महिन्यात वय लिहा आणि जर १ महिन्यापेक्षा कमी असेल तर पूर्ण दिवसांमध्ये वय लिहा आणि जर एक दिवसापेक्षा कमी असेल तर तासांमध्ये लिहा.
७,८,९,१०	ज्या ठिकाणी पत्ता लिहावयाचे आहे तिथे त्यात राज्य, जिल्हा, तालुका, शहर / गाव, वॉर्ड नंबर (शहर असल्यास), परिसर, घर क्रमांक आणि पिन कोड असावा.
९	मृत्यूच्या ठिकाणासाठी योग्य क्रमांकावर खूण करा १. रुग्णालय/संस्था २. घर ३. इतर ठिकाणी " रुग्णालय / संस्थेचे" नाव किंवा "घर" किंवा "इतर ठिकाण" जिथे मृत्यू झाला त्या ठिकाणाचा पत्ता लिहा.
११	मृत व्यक्तीचे नेहमीचे राहण्याचे ठिकाण हे ठिकाण मृत्यूच्या ठिकाणापेक्षा वेगळे असू शकेल
१२	व्यवसाय- खालील पैकी एक लिहा- १. लागवड करणारा २. शेतीमजूर ३. रोजंदारीवर कमावणारा (शेतमजूर सोडून इतर) ४. एकल/कौटुंबिक कर्मचारी/स्वयंरोजगार ५. नियोक्ता ६. सरकारी कर्मचारी ७. खाजगी कर्मचारी (घरगुती मदतनीस व्यतिरिक्त) ८. घरगुती मदतनीस ९. बेरोजगार

टीप: माहिती देणाऱ्याने माहिती भरताना मृत्यू अहवाला मधील कोणताही रकाना रिकामा राहणार नाही याची खबरदारी घ्यावी

नमुना क्र.३ मृत जन्म (उपजत मृत्यू) अहवाल (नियम क्रमांक ५ पहा) कायदेशीर माहिती हा भाग मृत जन्म नोंदवही म्हणून कायमस्वरुपी जतन करावा .	नमुना क्र.३ मृत जन्म (उपजत मृत्यू) अहवाल सांख्यिकी माहिती

माहिती देणा-याने खालील रकाने भरावेत.

१) जन्म दिनांक D D - M M - Y Y Y Y

दिनांक महिना वर्ष

२) लिंग: पुरुष स्त्री तृतीयपंथी

३) वडिलांचे संपूर्ण माहिती

(अ) नाव प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबा.नं

ई-मेल आयडी ....

४) आईची संपूर्ण माहिती

(अ) नाव प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबा.नं

ई-मेल आयडी

५) जन्माचे ठिकाण (खाली नमुद केलेल्या १.२ . किंवा ३ पैकी योग्य क्रमाका वर खूण करावी व संपूर्ण माहिती भरण्यात यावी.) उदा. रुग्णालय /घर/इतर ठिकाणी जेथे जन्म झाला असेल ते ठिकाण. व पत्ता

१. रुग्णालय / संस्था नाव --

२. घर. --

(घराचा टपालाचा पत्ता.)

३. इतर .--

संपूर्ण पत्ता / माहिती घर नं.

परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास):

शहर/गाव: तालुका: जिल्हा:

राज्य:

पिनकोड::

६) माहिती देणा-याची माहिती प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

(अ) नाव

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबाईल क्र-

(ड) ई-मेल आयडी.

(इ) पत्ता घर क्र. परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास):

शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:

राज्य: पिनकोड:

घोषणा: मी माझ्या उत्तम माहिती नुसार आणि समजुती नुसार खरी माहिती दिली आहे. मला चुकीची माहिती सादर केल्याबद्दल जन्म आणि मृत्यू नोंदणी कायदा, १९६९ (२०२३ मध्ये सुधारित) च्या कलम २३ अंतर्गत दंडाची माहिती आहे. तसेच, मी आधार प्रमाणीकरणाद्वारे ओळख प्रमाणित करण्यासाठी संमती देतो.

(सर्व स्तंभ १ ते १२ पूर्ण केल्यानंतर, माहिती देणारा तारीख आणि स्वाक्षरी देईल)

तारीख D D - M M Y e a r

माहिती देणा-याची सही/डाव्या हाताचा अंगठा नाव व पत्ता

माहिती देणा-याने खालील रकाने भरावेत.

७) आईचे नेहमीचे राहण्याचे ठिकाण...

(जेथे आई नेहमी राहते ते ठिकाण, जेथे प्रसूती झाली त्यापेक्षा वेगळे असू शकेल)

अ) गाव/शहराचे नाव ....

ब) गाव आहे का शहर आहे

१) गाव २) शहर

क) तालुक्याचे नाव ....

ड) जिल्हयाचे नाव ....

इ) राज्याचे नाव..

पिन कोड:

८) बाळाच्या जन्माच्या वेळी आईचे वय............................... वर्षे

९) आईचे शिक्षण ....

(जी इयत्ता/पदवी पास होऊन पूर्ण केली असेल ते शिक्षण लिहावे.)

१०) प्रसुती कोठे झाली

अ) शासकीय संस्था

ब) खाजगी संस्था

क) घरी का इतर ठिकाणी प्रसूती मध्ये झाली असल्यास कोणी केली

(क-१) डॉक्टर.नर्स, प्रशिक्षीत दाई

(क-२) पारंपारिक दाई

(क-३) नातेवाईक किंवा इतर

११) गरोदरपणाचा कालावधी (आठवडयात)..

१२) उपजत मृत्युचे कारण ....

(माहिती असल्यास)

एकाहून अधिक जन्मांच्या बाबतीत, प्रत्येक मुलासाठी स्वतंत्र नमुना भरा आणि डावीकडील रकान्यामधील च्या कॉलममध्ये, जसे असेल तसे 'जुळे जन्म' किंवा 'तिहेरी जन्म' इत्यादी लिहा.)

(नमूद रकाने पूर्ण भरुन झाल्यावर डावीकडील स्तंभात माहिती देणाऱ्याने सही करावी.)

निबंधकाने भरावयाची माहिती

नोंदणी क्रमांक

नोंदणी दिनांक D D - M M - Y Y Y Y

नोंदणी संस्थेचे नांव.

शहर/ गाव तालुका :.

जिल्हा:

पिनकोड:

शेरा (असल्यास):

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

नोंदणी कार्यालयाचे नाव :

नोंदणी क्रमांक ....

	नाव	सांकेतांक
जिल्हा		
तालुका		
शहर / गाव		

नोंदणी दिनांक D D - M M - Y Y Y Y

मृत जन्म दिनांक D D - M M - Y Y Y Y

लिंग : १) पुरुष २) स्त्री ३) तृतीयपंथी

मृत जन्म ठिकाण: १) रुग्णालय २) घर ३) इतर

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

टीप : योग्य त्या ठिकाणी खूण करावी

नमुना क्रमांक २ : मृत्यू जन्म अहवाल भरण्याबाबत सूचना

रकाना क्र.	सूचना
१	ज्या ठिकाणी तारीख लिहावयाची आहे तिथे, दिवस.महिना.वर्ष या प्रकारे लिहावी. ज्या मध्ये दिवस हा दोन अंकी संख्येत असावा, महिना हा दोन अंकी असावा आणि वर्ष चार अंकामध्ये असावे. जिथे जिथे तारीख शब्दात लिहिली जाते तिथे ती पूर्ण लिहिलेली असावी. उदा. ०१.०१.२०२३ हे एक जानेवारी दोन हजार तेवीस असे लिहिले जाईल. तारीख अथवा अंक लिहिताना फक्त अरबी अंकांचा उदा. ०,१,२,३,४,५,६,७,८,९ वापर करावा.
२	लिंग लिहताना "पुरुष" किंवा "स्त्री" किंवा "तृतीयपंथी " असे भरावे . कोणतेही संक्षेपाक्षर वापरू नका.
३,४,५,	ज्या ठिकाणी नाव लिहावयाचे आहे तिथे (प्रथम नाव), (मधले नाव), (आडनाव) या पूर्ण स्वरूपात येईल आणि नावामध्ये कोणतेही संक्षेपाक्षर नसावेत. पूर्ण नाव मोठ्या अक्षरात लिहावे आणि प्रथम नाव अनिवार्य आहे. (प्रथम नाव), (मधले नाव), (आडनाव), या मध्ये अंतर असावे.
५,६	ज्या ठिकाणी पत्ता लिहावयाचे आहे तिथे त्यात राज्य, जिल्हा, तालुका, शहर / गाव , वॉर्ड नंबर (शहर असल्यास) , परिसर, घर क्रमांक आणि पिन कोड असावा.
७	जन्माचे ठिकाणासाठी योग्य क्रमांकावर खूण करा १. रुग्णालय/संस्था २. घर ३. इतर ठिकाणी '' रुग्णालय / संस्थेचे" नाव किंवा "घर" किंवा "इतर ठिकाण" जिथे मृत्यू झाला त्या ठिकाणाचा पत्ता लिहा .
८	आईचे नेहमीचे राहण्याचे ठिकाण जेथे आई नेहमी राहते ते ठिकाण, जेथे प्रसूती झाली त्यापेक्षा वेगळे असू शकेल
९	आईचे शिक्षण

१.पूर्व प्राथमिक	६. पाचवी	११. दहावी	१६. पदवीधर	२१.साक्षर
२. पहिली	७. सहावी	१२.अकरावी	१७.PG Diploma	२२.निरक्षर
३.दुसरी	८.सातवी	१३. बारावी	१८. Master / Postgraduate	
४. तिसरी	९.आठवी	१४. आयटी आय	१९.M.Phil	
५. चौथी	१०. नववी	१५.Diploma /Certificate	२०.Doctorate/above	

रकाना क्र.	सूचना
१२.	उपजत मृत्यूचे कारण खालीलपैकी एक लिहा-

1 Bleeding (Hemorrhage)	7.Diabetes in the mother	13.Infection in the mother Parvovirus B19
2.Problems with Placenta	8.Infection in the mother Coxsackie virus	14.Infection in the mother Q fever
3.Problems with umbilical cord	9.Infection in the mother Herpes simplex	15.Infection in the mother Rubella (German measles)
4.Pre-eclampsia	10.Infection in the mother Leptospirosis	16.Infection in the mother Flu
5.Genetic/physical defects in the baby	11.Infection in the mother Lyme disease	17.Infection in the mother Toxoplasmosis
6.Liver disorders in the mother (obstetric cholestasis)	12.Infection in the mother Malaria	18.Not stated

टीप: माहिती देणाऱ्याने माहिती भरताना मृत्यू अहवाला मधील कोणताही रकाना रिकामा राहणार नाही याची खबरदारी घ्यावी

FORM NO. 4

(See rule 7)

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

(Hospital In-patients. Not to be used for still births)

To be sent to Registrar along with Form No. 2 (Death Report)

A copy of this certificate to be provided to the nearest relative of the deceased

Name of the Hospital ....

I hereby certify that the person whose particulars are given below died in the hospital in Ward No.........................

on D D - M M - Y Y Y Y at .... A.M / P.M

NAME OF DECEASED	First Name	Middle Name	Last Name		For use of Statistical Office
Sex	Age at Death				
	If 1 year or more, age in years	If less than 1 year, age in month	If less than one month, age in days	If less than one day, age in hours	
1. Male 2. Female 3. Transgender person					

CAUSE OF DEATH

Interval between onset and death approx.

I

Immediate cause

State the disease, injury or complication which caused death, not the mode of dying such as heart failure, asthenia, etc.

(a) ....

due to (or as a consequences of)

Antecedent cause

Morbid conditions, if any, giving rise to the above cause, stating underlying conditions last

(b) ....

due to (or as a consequences of)

(c) ....

II

Other significant conditions contributing to the death but not related to the disease or condition causing it

....

....

Manner of Death

How did the injury occur?

1. Natural 2. Accident 3. Suicide 4. Homicide
5. Pending investigation

If deceased was a female, was pregnancy the death associated with? 1. Yes 2. No

If yes, was there a delivery? 1. Yes 2. No

Name and signature of the Medical Attendant certifying the cause of death

Date of verification : D D - M M - Y Y Y Y

SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

Directions for completing the form

Name of deceased : To be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name]. If deceased is an infant, not yet named at time of death, leave blank.

Age : If the deceased was over 1 year of age, give age in completed years. If the deceased was below 1 year of age, give age in months and if below 1 month give age in completed number of days, and if below one day, in hours.

Cause of Death : This part of the form should always be completed by the attending physician personally.

The certificate of cause of death is divided into two parts, I and II. Part I is again divided into three parts, lines (a) (b) (c). If a single morbid condition completely explains the deaths, then this will be written on line (a) of Part I, and nothing more need be written in the rest of Part I or in Part II, for example, smallpox, lobar pneumonia, cardiac beriberi, are sufficient cause of death and usually nothing more is needed.

Often, however, a number of morbid conditions will have been present at death, and the doctor must then complete the certificate in the proper manner so that the correct underlying cause will be tabulated. First, enter in Part I(a) the immediate cause of death. This does not mean the mode of dying, e.g., heart failure, respiratory failure, etc. These terms should not be appear on the certificate at all since they are modes of dying and not causes of death. Next consider whether the immediate cause is a complication or delayed result of some other cause. If so, enter the antecedent cause in Part I, line (b). Sometimes there will be three stages in the course of events leading to death. If so, line (c) will be completed. The underlying cause to be tabulated is always written in last in Part I.

Morbid conditions or injuries may be present which were not directly related to the train of events causing death but which contributed in some way to the fatal outcome. Sometimes the doctor finds it difficult to decide, especially for infant deaths, which of several independent conditions was the primary cause of death; but only one cause can be tabulated, so the doctor must decide. If the other diseases are not effects of the underlying cause, they are entered in Part II.

Do not write two or more conditions on a single line. Please write the names of the diseases (in full) in the certificates as legibly as possible to avoid the risk of their being misread.

Onset : Complete the column for interval between onset and death whenever possible, even if very approximately, e.g., "from birth" "several years".

Accidental or violent deaths : Both the external cause and the nature of the injury are needed and should be stated. The doctor or hospital should always be able to describe the injury, stating the part of the body injured, and should give the external cause in full when this is shown. Example : (a) Hypostatic pneumonia; (b) Fracture of neck of femur; (c) Fall from ladder at home.

Maternal deaths : Be sure to answer the question on pregnancy and delivery. This information is needed for all women of child-bearing age, even though the pregnancy may have had nothing to do with the death.

Old age or senility : Old age (or senility) should not be given as a cause of death if a more specific cause is known. If old age was a contributory factor, it should be entered in Part II. Example : (a) Chronic bronchitis, II old age.

Completeness of information : A complete case history is not wanted, but, if the information is available, enough details should be given to enable the underlying cause to be properly classified.

Example : *Anaemia* – Give type of anaemia, if known. *Neoplasm* – Indicate whether benign or malignant, and site, with site of primary neoplasm, whenever possible. *Heart disease* – Describe the condition specifically; if congestive heart failure, chronic cor pulmonale, etc., are mentioned, give the antecedent conditions. *Tetanus* – Describe the antecedent injury, if known. *Operation* – State the condition for which the operation was performed. *Dysentery* – Specify whether bacillary, amoebic, etc., if known. *Complications of pregnancy or delivery* – Describe the complication specifically. *Tuberculosis* – Give organs affected.

Symptomatic statement : Convulsions, diarrhea, fever, ascites, jaundice, debility, etc., are symptoms which may be due to any one of a number of different conditions. Sometimes nothing more is known, but whenever possible, give the disease which caused the symptom.

Manner of Death : Deaths not due to external cause should be identified as 'Natural'. If the cause of death is known, but it is not known whether it was the result of an accident, suicide or homicide and is subject to further investigation, the cause of death should invariably be filled in and the manner of death should be shown as 'Pending investigation'.

In accordance with the provisions of section 10(2) of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023), a certificate of cause of death shall be given to the Registrar and a copy of the same to the nearest relative of the deceased.

FORM NO. 4A

(See rule 7)

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

(For non-institutional deaths. Not to be used for still births)

(To be given to the person required under the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) to give information concerning the death to Registrar along with Form No. 2 (Death Report)

I hereby certify that the deceased Shri/Smt./Km...Son /Wife/ Daughter of ....resident of...was under my treatment from .... to .... and he/she died

on D D - M M - Y Y Y Y at.................A.M./P.M.

NAME OF DECEASED: First Name / Middle Name / Last Name					For use of Statistical Office
Sex	Age at Death				
	If 1 year or more, age in years	If less than 1 year, age in month	If less than one month, age in days	If less than one day, age in hours	
1. Male 2. Female 3. Transgender Person					
CAUSE OF DEATH I Immediate cause State the disease, injury or complication which caused death, not the mode of dying such as heart failure, asthenia, etc. Antecedent cause Morbid conditions, if any, giving rise to the above cause, stating underlying conditions last II Other significant conditions contributing to the death but not related to the disease or condition causing it	(a) .... due to (or as a consequences of) (b) .... due to (or as a consequences of) (c)			Interval between onset and death approx.	

If deceased was a female, was pregnancy the death associated with? 1. Yes 2. No

If yes, was there a delivery? 1. Yes 2. No

Name and signature of the Medical Practitioner certifying the cause of death

Date of verification: D D - M M - Y Y Y Y

SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

Directions for completing the form

Name of deceased: To be provided in the following format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name]. If deceased is an infant, not yet named at time of death, leave blank.

Age : If the deceased was over 1 year of age, give age in completed years. If the deceased was below 1 year of age, give age in months and if below 1 month give age in completed number of days, and if below one day, in hours.

Cause of Death : This part of the form should always be completed by the attending physician personally.

The certificate of cause of death is divided into two parts, I and II. Part I is again divided into three parts, lines (a) (b) (c). If a single morbid condition completely explains the deaths, then this will be written on line (a) of Part I, and nothing more need be written in the rest of Part I or in Part II, for example, smallpox, lobar pneumonia, cardiac beriberi, are sufficient cause of death and usually nothing more is needed.

Often, however, a number of morbid conditions will have been present at death, and the doctor must then complete the certificate in the proper manner so that the correct underlying cause will be tabulated. First, enter in Part I(a) the immediate cause of death. This does not mean the mode of dying, e.g., heart failure, respiratory failure, etc. These terms should not be appear on the certificate at all since they are modes of dying and not causes of death. Next consider whether the immediate cause is a complication or delayed result of some other cause. If so, enter the antecedent cause in Part I, line (b). Sometimes there will be three stages in the course of events leading to death. If so, line (c) will be completed. The underlying cause to be tabulated is always written in last in Part I.

Morbid conditions or injuries may be present which were not directly related to the train of events causing death but which contributed in some way to the fatal outcome. Sometimes the doctor finds it difficult to decide, especially for infant deaths, which of several independent conditions was the primary cause of death; but only one cause can be tabulated, so the doctor must decide. If the other diseases are not effects of the underlying cause, they are entered in Part II.

Do not write two or more conditions on a single line. Please write the names of the diseases (in full) in the certificates as legibly as possible to avoid the risk of their being misread.

Onset : Complete the column for interval between onset and death whenever possible, even if very approximately, e.g., "from birth" "several years".

Accidental or violent deaths : Both the external cause and the nature of the injury are needed and should be stated. The doctor or hospital should always be able to describe the injury, stating the part of the body injured, and should give the external cause in full when this is shown. Example : (a) Hypostatic pneumonia; (b) Fracture of neck of femur; (c) Fall from ladder at home.

Maternal deaths : Be sure to answer the question on pregnancy and delivery. This information is needed for all women of child-bearing age, even though the pregnancy may have had nothing to do with the death.

Old age or senility : Old age (or senility) should not be given as a cause of death if a more specific cause is known. If old age was a contributory factor, it should be entered in Part II. Example : (a) Chronic bronchitis, II old age.

Completeness of information : A complete case history is not wanted, but, if the information is available, enough details should be given to enable the underlying cause to be properly classified.

Example : *Anaemia* – Give type of anaemia, if known. *Neoplasm* – Indicate whether benign or malignant, and site, with site of primary neoplasm, whenever possible, *Heart disease* – Describe the condition specifically; if congestive heart failure, chronic cor pulmonale, etc., are mentioned, give the antecedent conditions. *Tetanus* – Describe the antecedent injury, if known. *Operation* – State the condition for which the operation was performed. *Dysentery* – Specify whether bacillary, amoebic, etc., if known. *Complications of pregnancy or delivery* – Describe the complication specifically, *Tuberculosis* – Give organs affected.

Symptomatic statement : Convulsions, diarrhea, fever, ascites, jaundice, debility, etc., are symptoms which may be due to any one of a number of different conditions. Sometimes nothing more is known, but whenever possible, give the disease which caused the symptom.

In accordance with the provisions of section 10(3) of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023), a certificate of cause of death shall be given to the person required under this Act to give information concerning the death.

....

नमुना — ५

स.No.

Form-5

महाराष्ट्र शासन

Government of Maharashtra

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

प्रमाणपत्र निर्गमित करणा-या स्थानिक क्षेत्राचे नाव

Public HealthDepartment

/.(Nameoflocalbodyissuingcertificate).

जन्म प्रमाणपत्र

BIRTHCERTIFICATE

(जन्म व मृत्यूनोंदणी **अधिनियम** १९६९(सुधारित २०२३) च्या कलम १२/१७ आणे महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोदणी नियम २०२४ चे नियम ८/१३ अन्वयं **देण्यात** आले आहे

(Issued underSection12/17oftheRegistrationofBirthsandDeathsAct, 1969(amendedin 2023)andRule**8/13**ofthe MaharashtraRegistrationofBirthsandDeathsRules 2024

प्रमाणित करण्यात येत **आहे** कि खालील माहिती जन्माच्या मुळ अभिलेखाच्या नांदवहीतून घेण्यात आली आहे. जी की . (स्थानिक क्षेत्र)

.... तालुका ...., जिल्हा .... .महाराष्ट्र राज्याच्या नोंदवहीत उल्लेख आहे.

This is to certify **that** the following information has been takenfrom the originalrecord of birth which is theregisterfor(localarea/localbody)..ofSub-district ....ofDistrict................................ofMaharashtra State

नाव /Name:..

लिंग/Sex...

जन्म दिनांक/DateofBirth..

जन्म ठिकाण Placeofbirth..

आईचे नाव NameofMother..

आईचा आधार क्रमांक /AadhaarNo.ofMother

वडिलांचे नाव NameofFather..

वडिलांचा आधार क्रमांक /AadhaarNo.ofFather

बाळाच्या जन्माचे वेळी आई वडिलांचा पत्ता /
Addressofparentsatthetimeof birthofthechild:
....
....
....
....

आई वडिलांचा कायमचा पत्ता /
Permanentaddressofparents:
....
....
....
....

नोंदणी क्रमांक/RegistrationNo:.............

नोंदणी दिनांक/DateofRegistration...............

शेरा /Remarks(ifany).........................

प्रमाणपत्र दिल्याचा **दिनांक** /Dateofissue:..............

निर्गमित करणा-**या प्राधिका-याची सही /**

Signature of the issuing authority

प्राधिका-याचा पत्ता /Address of the issuing authority

शिक्का/**Seal**

प्रत्येक जन्म आणि मृत्यूची घटना नोदविल्याची खात्री करा /Ensureregistrationofeverybirthanddeath

नमुना — ६

स.No. Form-6

महाराष्ट्र शासन

Government of Maharashtra

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

प्रमाणपत्र निर्गमित करणा-या स्थानिक क्षेत्राचे नाव

Public HealthDepartment

(Name of local body issuing certificate).

मृत्यू प्रमाणपत्र

DEATHCERTIFICATE

(जन्म व मृत्यू नोंदणी अधिनियम १९६९(सुधारित २०२३) च्या कलम १२/१७ आणि महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम २०२४ चे नियम ८ /१३ अन्वयं देण्यात आले आहे.

(Issuedunder Section12/17of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) and Rule 8/13 of the Maharashtra Registration of Births and DeathsRules 2024

प्रमाणित करण्यात येत आहे कि खालील माहिती मृत्यूच्या मुळ अभिलेखाच्या नांदवहीतून घेण्यात आली आहे, जी की , (स्थानिक क्षेत्र)

.... तालुका ....जिल्हा .... महाराष्ट्र राज्याच्या नोंदवहीत उल्लेख आहे.

This is to certify that the following information has been taken from the original record of Death which is the register for (local area / local body)...of Sub-district ....of District................................of Maharashtra State

नाम/Name:...

मृताचा आधार क्रमांकAadhaarNo.ofdeceased

लिंग/Sex...

मृत्यू दिनांक/DateofDeath...

मृत्यू ठिकाण/PlaceofDeath...

आईचे नाव/ NameofMother...

आईचा आधार क्रमांक /AadhaarNo.ofMother

वडिलांचे नाव/Name of Father...

वडिलांचा आधार क्रमांक /AadhaarNo.ofFather

पति / पत्नी चे नाव/NameofHusbandWife..

पति / पत्नी आधार क्रमांक /AadharNo.ofHusband/Wife

मयत व्यक्तीचा मृत्यू समयीचा पत्ता /मयत व्यक्तीचा कायमचा पत्ता /

Address of deceased at the time of DeathPermanent address of deceased:

....

....

....

....

नोंदणी क्रमांक/ Registration No:............. नोंदणी दिनांक/ Date of Registration...............

शेरा / Remarks (if any). ....

प्रमाणपत्र दिल्याचा दिनांक / Date of issue:.............

निर्गमित करणा-या प्राधिका-याची सही /

Signature of the issuing authority

प्राधिका-याचा पत्ता /Address of the issuing authority

शिक्का/**Seal**

प्रत्येक जन्म आणि मृत्यूची घटना नोदविल्याची खात्री करा /Ensureregistrationofeverybirthanddeath

नमुनाक्र.७

जन्म अहवाल

(नियम ५पहा)

कायदेशीर माहिती

हा भाग जन्म **नोंदवही म्हणून** कायमस्वरुपीजतन करावा.

माहिती **देणा**-याने खालील रकाने भरावेत.

१) जन्म दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

२) लिंग पुरुष स्त्री तृतीयपंथी

३)बाळाचे संपूर्ण माहिती

(अ) बाळाचे नावअसल्यास | प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव |

आधारकार्ड क्र. (असल्यास

४) वडिलांची संपूर्ण माहिती

(अ) नाव | प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव |

(ब) आधारकार्ड क्र असल्यास

(क) मोबा.नं

(ड)ई-मेल आयडी..

५) आईची संपूर्ण माहिती

(अ) नाव | प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव |

(ब) आधारकार्ड क्र असल्यास

(क) मोबा.नं

(ड)ई-मेल आयडी ....

६) बाळाच्या जन्मा वेळीआईवडिलांचा पत्ता घर क्र.परिसर**प्रभागक्रमांक** (शहरासाठी उपलब्धअसल्यास):

शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:

राज्य: पिनकोड:

७) आईवडिलांचा कायमचा पत्ताघर क्र.परिसरप्रभागक्रमांक (शहरासाठी उपलब्धअसल्यास):

शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:

राज्य:पिनकोड::

८) जन्माचे ठिकाण (खाली नमुद केलेल्या १.२ . किंवा ३ **पैकी** योग्य क्रमाका वर खूण करावी व संपूर्ण माहिती भरण्यात यावी.) उदा. रुग्णालय /घर/इतर ठिकाणी जेथे जन्म झाला असेल ते ठिकाण. **व पत्ता**

१. रुग्णालय / **संस्था** नाव ---

२. घर. ——————————————————————————

(घराचा टपालाचा पत्ता.)

३. इतर.---

संपूर्ण पत्ता / माहिती घर नं.परिसरप्रभागक्रमांक (शहरा**साठी** उपलब्धअसल्यास):

शहर/गाव: तालुका: जिल्हा:

राज्य:पिनकोड::

९) महिती देणा-याची**माहिती**

(अ) नाव | प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव |

(ब) आधारकार्ड क्र असल्यास

(क) मोबा.नं

(ड) ई-मेल आयडी...

(इ) पत्ता : घर क्र .परिसरप्रभागक्रमांक (शहरासाठी उपल**ब्ध**असल्यास):

शहर/गाव: तालुका: जिल्हा:

राज्य: पिनकोड:

घोषणा:

मीमाझ्याउत्तम माहितीनुसारआणिसमजुती नुसारखरीमाहितीदिलीआहे. मलाचुकीचीमाहितीसादरकेल्याबद्दलजन्मआणिमृत्यूनोंदणीकायदा, १९६९ (२०२३ मध्येसुधारित) च्याकलम २३अंतर्गतदंडाचीमाहितीआहे. तसेच, मीआधारप्रमाणीकरणाद्वारेओळखप्रमाणितकरण्यासाठीसंमतीदेतो.

——————————————————————————

दिनांक ———— रकाने क्र. १ ते २२ मधील **माहिती पूर्ण** भरून झाल्यावर महितीदार दिनांक नमूद करून स्वाक्षरी करेल

निबंधकाने भरावयाची माहिती

नोंदणी क्रमांक

नोंदणी दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

नोंदणी संस्थेचे नांव.

शहर/ गाव **तालुका** :.

जिल्हा:पिनकोड:

शेरा (असल्यास):

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

नमुना क्र.८

मृत्यू नोंदवही

(नियम १२ पहा)

कायदेशीर माहिती

हा भाग मृत्यू नोंदवही म्हणून कायमस्वरुपी जतन करावा

माहिती देणा-याने खालील रकाने भरावेत.

१) मृत्यूचा दिनांक D D - M M - Y Y Y Y
दिनांक महिना वर्ष

२) मृताचे संपूर्ण माहिती

(अ) नाव प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

(ब) मृत व्यक्तिचा आधारकार्ड क्र. असल्यास

(क) जन्म दिनांक असल्यास D D - M M - Y Y Y Y

(ख) वय :

३) मृत व्यक्तिचे लिंग: पुरुष स्त्री तृतीयपंथी

४) आईची संपूर्ण माहिती

(अ) नाव प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबा.नं

(ड) ई-मेल आयडी

५) वडिलांचे संपूर्ण माहिती

(अ) नाव प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबा.नं

(ड) ई-मेल आयडी...................................

६) जोडीदाराचा (नवरा/बायको) तपशील:-

(अ) नाव प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

D D - M M - Y Y Y Y

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) जन्म दिनांक (असल्यास)

(ड) वय

(क) मोबा

(फ) ई-मेल

(७ मृत्यूच्या वेळी मृत व्यक्तीचा पत्ता : घर क्र. परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास):

शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:

राज्य: पिनकोड:

(८) मृत व्यक्तीचा कायमचा पत्ता घर क्र. परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास):

शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:

राज्य: पिनकोड:

(९) मृत्यूचे ठिकाण (खालील योग्य क्र १ किंवा २ किंवा ३ वर खूण करा आणि "रुग्णालय/संस्थेचे" नाव आणि पत्ता किंवा "घर" किंवा "इतर ठिकाण" जिथे मृत्यू झाला त्या ठिकाणाचा पत्ता द्या)

१.) रुग्णालय/संस्था रुग्णालय/संस्था चे नाव:

२) घर (घराचा टपालाचा पत्ता) ३) इतर

पत्ता घर क्र.

परिसर प्रभाग क्रमांक (शहर आणि उपलब्ध असल्यास):

शहर / गाव: तालुका: जिल्हा: पिन कोड:

१०) माहिती देणा-याची माहिती

(अ) नाव प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबाईल क्र-

(ड) ई-मेल आयडी.

(इ) पत्ता घर क्र. परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास):

शहर/गाव: तालुका : जिल्हा:

राज्य: पिनकोड:

घोषणा: मी माझ्या उत्तम माहिती नुसार आणि समजुती नुसार खरी माहिती दिली आहे. मला चुकीची माहिती सादर केल्याबद्दल जन्म आणि मृत्यू नोंदणी कायदा, १९६९ (२०२३ मध्ये सुधारित) च्या कलम २३ अंतर्गत दंडाची माहिती आहे. तसेच, मी आधार प्रमाणीकरणाद्वारे ओळख प्रमाणित करण्यासाठी संमती देतो. माझ्या समजुतीनुसार आणि माहितीनुसार, मृत व्यक्तीचा आधार तपशील उपलब्ध नाही.

(सर्व स्तंभ १ ते २१ पूर्ण केल्यानंतर, माहिती देणारा तारीख आणि स्वाक्षरी देईल)

तारीख D D - M M Y e a r

माहिती देणा-याची सही/डाव्या हाताचा अंगठा नाव व पत्ता

निबंधकाने भरावयाची माहिती

नोंदणी क्रमांक

नोंदणी दिनांक D D - M M - Y Y Y Y

नोंदणी संस्थेचे नांव.

शहर/ गाव तालुका :.

जिल्हा: पिनकोड:

शेरा (असल्यास):

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

नमुना क्र.९

मृत जन्म (उपजत मृत्यू) नोंदवही

(नियम १२ पहा)

कायदेशीर माहिती

हा भाग मृत जन्म नोंदवही म्हणून कायमस्वरुपी जतन करावा .

माहिती देणा-याने खालील रकाने भरावेत.

१) जन्म दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

दिनांक महिना वर्ष

२) लिंग: पुरुष स्त्री तृतीयपंथी

३) वडिलांचे संपूर्ण माहिती

(अ) नाव | प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव |

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबा.नं

ई-मेल आयडी ....

४) आईची संपूर्ण माहिती

(अ) नाव | प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव |

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबा.नं

ई-मेल आयडी

५) जन्माचे ठिकाण (खाली नमुद केलेल्या १.२ . किंवा ३ पैकी योग्य क्रमाका वर खूण करावी व संपूर्ण माहिती भरण्यात यावी.) उदा. रुग्णालय /घर/इतर ठिकाणी **जेथे जन्म** झाला असेल ते ठिकाण. व पत्ता

१. रुग्णालय / संस्था नाव --

२. घर. --

(घराचा टपालाचा पत्ता.)

३. इतर .--

संपूर्ण पत्ता / माहिती घर नं.

परिसर प्रभाग क्रमांक (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास):

शहर/गाव: **तालुका:** जिल्हा:

राज्य: पिनकोड::

६) माहिती देणा-याची माहिती

(अ) नाव | प्रथम नाव | मधले नाव | शेवटचे नाव |

(ब) आधारकार्ड क्र. (असल्यास)

(क) मोबाईल क्र-

(ड) ई-मेल आयडी.

(इ) पत्ता घर क्र. **परिसर प्रभाग क्रमांक** (शहरासाठी उपलब्ध असल्यास):

शहर/गाव: **तालुका** : जिल्हा:

राज्य: पिनकोड:

घोषणा: मी माझ्या उत्तम माहिती नुसार आणि समजुती नुसार खरी माहिती दिली आहे. मला चुकीची माहिती सादर केल्याबद्दल जन्म आणि मृत्यू नोंदणी कायदा, १९६९ (२०२३ मध्ये सुधारित) च्या कलम २३ अंतर्गत दंडाची माहिती आहे. तसेच, मी आधार प्रमाणीकरणाद्वारे ओळख प्रमाणित करण्यासाठी संमती देतो.

(स्तंभ १ ते १२ पूर्ण केल्यानंतर, माहिती देणारा तारीख आणि स्वाक्षरी देईल)

| तारीख | D | D | - | M | M | | Y | e | a | r |

माहिती देणा-याची सही/डाव्या
हाताचा अंगठा नाव व पत्ता

निबंधकाने भरावयाची माहिती

नोंदणी क्रमांक

नोंदणी दिनांक | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

नोंदणी संस्थेचे नांव.

शहर/ गाव तालुका :.

जिल्हा: पिनकोड:

शेरा (असल्यास):

निबंधकाचे नाव, सही व शिक्का

नमूना क्रमांक १० अ

(नियम १३ पहा)

जन्ममृत्यू नोंदवही अनुपलब्धता प्रमाणपत्र

(जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम (सुधारणा २०२३) १९६९ च्या कलम १७ अन्वये दिलेले)

प्रमाणित करण्यात येते की श्री / श्रीमती / कुमारी .... श्री. .... यांचा/यांचीमुलगा/मुलगी/पत्नी यांच्या विनंतीवरून श्री / श्रीमती /कुमारी .... यांच्या जन्म/मृत्यु प्रमाणपत्रासाठी (स्थानिक क्षेत्र) .... तालुका/तहसील, ...जिल्हा, ... महाराष्ट्र राज्य या ठिकाणच्या नोंदणी अभिलेखाचा शोध घेण्यात आला आहे आणि असे दिसून आले की .... वर्षाच्या जन्म/मृत्यु नोंद वहया उपलब्ध नाहीत.

तारीख दिवस महिना वर्ष

निर्गमित करणा-या प्राधिका-याची स्वाक्षरी

शिक्का

नमूना क्रमांक १०ब

(नियम १३ पहा)

जन्ममृत्यू नोंद अनुपलब्धता प्रमाणपत्र

(जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम (सुधारणा २०२३) १९६९ च्या कलम १७ अन्वये दिलेले)

प्रमाणित करण्यात येते की श्री / श्रीमती / कुमारी .... श्री .... यांचा /यांची मुलगा/मुलगी/पत्नी यांच्या विनंतीवरून श्री / श्रीमती /कुमारी .... यांच्या जन्म/ मृत्यु प्रमाणपत्रासाठी (स्थानिक क्षेत्र) .... तालुका/तहसील, ... जिल्हा, ... महाराष्ट्र राज्य या ठिकाणच्या .... वर्षाच्या नोंदणी अभिलेखाचा शोध घेण्यात आला आहे आणि असे दिसून आले की श्री .... यांचा / यांचीमुलगा/मुलगी/पत्नी च्या संबधित जन्म/मृत्यु नोंद करण्यात आलेली नाही.

तारीख दिवस महिना वर्ष

निर्गमित करणा-या प्राधिका-याची स्वाक्षरी

शिक्का

नमुना क्रमांक ११

(नियम १४ पहा)

जन्माचा संकलित मासिक अहवाल

(१) अहवाल महिना .... वर्ष ....

(२) जिल्हा ....

(३) शहर / गाव ....

(४) नोंदणी केंद्राचे नाव ....

(५) अहवाल महिन्याच्या कालावधीत नोंदविण्यात आलेले जिवंत जन्म

पुरुष	स्त्री	तृतीय लिंगी	एकूण*
१	२	३	१+२+३

(६) जन्म घटना नोंदणी वेळेमधील अंतर (टाइम गॅप)

(अ) घटनाघडल्यापासून विहित कलावधीत (२१ दिवसात) नोंदणी	
(ब) घटना घडल्यापासून २१ दिवसानंतर परंतु ३० दिवसांच्या आतील नोंदणी	
(ड) घटना घडल्यापासून एक वर्षांनंतर केलेली नोंदणी	
(क) घटना घडल्यापासून ३० दिवसानंतर परंतु एक वर्ष कालावधीच्या आतील नोंदणी	
एकूण* (अ+ब+क+ड)	

*- एकूण रकान्यात महिन्यात नोंदविलेल्या एकूण सर्व जन्म घटनांचा समावेश असावा

निबंधकाची स्वाक्षरी व नाव

तारीख दिवस महिना वर्ष

टीप - सर्व निबंधकांनी सदर अहवालदरमहाजिल्हा निबंधक यांचे मार्फत उपमुख्य मुख्य निबंधक यांना सादर करणे (ग्रामीण भागातील ग्रामसेवक यांनी त्यांचा अहवाल गटविकास अधिकारी तथा अप्पर जिल्हा निबंधक जन्म मृत्यू यांचे मार्फत पाठवतील)

नमुना क्रमांक १२

(नियम १४ पहा)

मृत्यूचा संकलित मासिक अहवाल

(१) अहवाल महिना .... वर्ष ....

(२) जिल्हा ....

(३) शहर / गाव ....

(४) नोंदणी केंद्राचे नाव ....

(५) अहवाल महिन्याच्या कालावधीत नोंदविण्यात आलेले मृत्यू

मृत्यू (या आकडेवारीत अर्भक मृत्यू बालमृत्यू आणि माता मृत्यू घटना नोंदणीचा समावेश करावा)				अर्भक मृत्यू (एक वर्ष वयाच्या आत झालेले मृत्यू)				बाल मृत्यू (वय एक वर्षाच्या वरील परंतु पाच वर्ष वयाच्या आत झालेले मृत्यू)				माता मृत्यू
पुरुष	स्त्री	तृतीय लिंगी	एकूण*	पुरुष	स्त्री	तृतीय लिंगी	एकूण*	पुरुष	स्त्री	तृतीय लिंगी	एकूण*	

(६) जन्म घटना नोंदणी वेळेमधील अंतर (टाइम गॅप)

(अ) घटनाघडल्यापासून विहित कलावधीत (२१ दिवसात) नोंदणी	
(ब) घटना घडल्यापासून २१ दिवसानंतर परंतु ३० दिवसांच्या आतील नोंदणी	
(ड) घटना घडल्यापासून एक वर्षांनंतर केलेली नोंदणी	
(क) घटना घडल्यापासून ३० दिवसानंतर परंतु एक वर्ष कालावधीच्या आतील नोंदणी	
एकूण* (अ+ब+क+ड)	

*- एकूण रकान्यात महिन्यात नोंदविलेल्या एकूण सर्व जन्म घटनांचा समावेश असावा

निबंधकाची स्वाक्षरी व नाव

तारीख दिवस महिना वर्ष

टीप - सर्व निबंधकांनी सदर अहवालदरमहाजिल्हा निबंधक यांचे मार्फत उपमुख्य मुख्य निबंधक यांना सादर करणे (ग्रामीण भागातील ग्रामसेवक यांनी त्यांचा अहवाल गटविकास अधिकारी तथा अप्पर जिल्हा निबंधक जन्म मृत्यू यांचे मार्फत पाठवतील)

नमुना क्रमांक १३

(नियम १४ पहा)

मृत जन्म / उपजत मृत्यु चा संकलित मासिक अहवाल

(१) अहवाल महिना .... वर्ष ....

(२) जिल्हा ....

(३) शहर / गाव ....

(४) नोंदणी केंद्राचे नाव ....

(५) अहवाल महिन्याच्या कालावधीत नोंदविण्यात आलेले मृत जन्म / उपजत मृत्यु

पुरुष	स्त्री	तृतीय लिंगी	एकूण*
१	२	३	१+२+३

(६) मृत जन्म / उपजत मृत्युघटना नोंदणी वेळेमधील अंतर (टाइम गॅप)

(अ) घटना घडल्यापासून विहित कलावधीत (२१ दिवसात) नोंदणी	
(ब) घटना घडल्यापासून २१ दिवसानंतर परंतु ३० दिवसांच्या आतील नोंदणी	
(ड) घटना घडल्यापासून एक वर्षांनंतर केलेली नोंदणी	
(क) घटना घडल्यापासून ३० दिवसानंतर परंतु एक वर्ष कालावधीच्या आतील नोंदणी	
एकूण* (अ+ब+क+ड)	

*- एकूण रकान्यात महिन्यात नोंदविलेल्या एकूण सर्व जन्म घटनांचा समावेश असावा

निबंधकाची स्वाक्षरी व नाव

तारीख दिवस महिना वर्ष

टीप - सर्व निबंधकांनी सदर अहवालदरमहाजिल्हा निबंधक यांचे मार्फत उपमुख्य मुख्य निबंधक यांना सादर करणे (ग्रामीण भागातील ग्रामसेवक यांनी त्यांचा अहवाल गटविकास अधिकारी तथा अप्पर जिल्हा निबंधक जन्म मृत्यू यांचे मार्फत पाठवतील)

नमुना क्रमांक १४

(नियम ९ पहा)

जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ (सुधारित२०२३) चे कलम १३ (२) मधील तरतुदींनुसार जन्म / मृत्यूची उशिराने माहिती देण्यासाठी स्वंय प्रमाणित दयावयाचा नमुना

घोषणापत्र

मी श्री / श्रीमती / कुमारी .... श्री ....

यांचा / यांची मुलगा/मुलगी/पती/पत्नी राहणार .... शहर / गाव

.... तालुका .... जिल्हा .... येथील रहिवासी याद्वारे घोषित करतो की,

१. माहिती देण्यास उशीर झालेली जन्म/मृत्यू घटना (वालकाचे नाव/मृत व्यक्तीचे नाव) .... श्री .... यांचा / यांची मुलगा / मुलगी/पती/पत्नी या घटनेविषयी मी माहिती देणारी व्यक्ति आहे.

२. त्याचा/तिचा जन्म / मृत्यू .... तारखेला (घटनेची तारीख नमूद करणे) .... शहर/ गाव .... तालुका .... जिल्हा .... या ठिकाणी झाला (जन्म/मृत्यू चे ठिकाण नमूद करणे)

३. त्याचा/तिचा जन्म / मृत्यू च्या घटनेवेळी .... उपस्थित होते व उपस्थित व्यक्तीच्या राहण्याचा पत्ता .... शहर / गाव .... तालुका .... जिल्हा ....असा आहे.

४. त्याचा/तिचा जन्म/ मृत्यू चा अहवाल देण्यास उशिराची कारण/कारणे

....

....

५. त्याचा/तिचा जन्म / मृत्यू प्रमाणपत्राची आवश्यकता असण्याचे कारण

....

घोषणाः

मी, घोषित करतो की वरील माहिती खरी आहे आणि माझ्या माहितीनुसार आणि विश्वासानुसार मी वरील घटनेची माहिती कोणत्याही निबंधकाला दिलेली नाही आणि या संदर्भात कोणतेही जन्म / मृत्यू प्रमाणपत्र निर्गमित / वितरित झालेले नाही.

माहिती देणाऱ्याचे नाव आणि स्वाक्षरी किंवा अंगठा

तारीख दिवस महिना वर्ष

टिप.

१. ज्या ठिकाणी तारीख लिहावायची आहे तिथे,
दिवस महिना. वर्ष या प्रकारे लिहावी. ज्यामध्ये दिवस हा दोन अंकी संख्येत असावा, महिना हा दोन अंकी असावा आणि वर्ष चार अंकांमध्ये असावे. जिथे जिथे तारीख शब्दात लिहिली जाते तिथे ती पूर्ण लिहिलेली असावी. उदा 01.01.2023 असे लिहिले जाईल, तारीख अथवा अंक लिहिताना फक्त अरबी अंकांचा उदा. 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 वापर करावा.

२. ज्याठिकाणी नाव लिहावायचे आहे तिथे (प्रथम नाव), (मधले नाव), (आडनाव) या पुर्ण स्वरूपात येईल आणि नावामध्ये कोणतेही संक्षिप रुप नसावे. पूर्णनाव मोठ्या अक्षरात लिहावे आणि प्रथम नाव अनिवार्य आहे. (प्रथम नाव), (मधले नाव), (आडनाव), या मध्ये किमान दोन अक्षरे असावीत.

३. ज्या ठिकाणी पत्ता लिहावायचे आहे तिथे त्यात राज्य, जिल्हा, तालुका, शहर / गाव, वॉर्ड नंबर (शहर असल्यास), परिसर घर क्रमांक आणि पिन कोड असावा.

नमूना क्रमांक १५

(नियम क्र. १६अ पहा)

अपीलाचा नमूना

(जिल्हा निबंधक/मुख्य निबंधक यांच्याकडे सादर करावा)

(जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ (सुधारित २०२३) च्या कलम २५ (अ) अंतर्गत)

१. खालील तपशिलात नमूद निबंधक / जिल्हा निबंधक किंवा निबंधक/जिल्हा निबंधक म्हणून काम करण्यासाठी प्राधिकृत केलेले निबंधक / जिल्हा निबंधक यांच्या कृती किंवा आदेशामुळे० व्यथित झालो आहे (कार्यालयाचा तपशील खालील प्रमाणे आहे)

राज्य	जिल्हा	तालुका	गाव/शहर	परिसर	नोंदणी केंद्राचा क्रमांक	निबंधक / जिल्हा निबंधक अथवा प्राधिकृत करण्यात आलेले निबंधक / जिल्हा निबंधक यांचे नाव

२. अपील करण्यासाठीची कारणीभूत घटलेली घटना वा आदेश आणि तारीख इत्यादि
(घटनेची तपशीलवार माहिती, आवश्यक असल्यास जोडपत्राचा वापर करावा)

घोषणा:-

☐ या माहितीनुसार आणि विश्वासानुसार मी खरी माहिती भरलेली आहे.

(अपीलकर्त्याची स्वाक्षरी)

माहिती देणाऱ्याचे नाव आणि स्वाक्षरी किंवा अंगठा

तारीख दिवस महिना वर्ष

अपीलकर्ता तपशील:

नाव	पत्ता	आधार क्रमांक	ईमेल आयडी	मोबाईल क्रमांक

टिप

१. कृपया तुमच्या माहितीसाठी या नमुन्याची एक प्रत तुमच्याकडे ठेवा.

२. ज्या घटना किंवाआदेशामुळे आपण व्यथित झाला आहात ती घटना किंवा आदेश प्राप्त झाल्याच्या दिनांकापासून ३० दिवसांच्या आत जिल्हा निबंधक / मुख्य निबंधक यांच्याकडेअपील सादर करणे आवश्यक आहे.

३. ज्या ठिकाणी तारीख लिहावायची आहे तिथे,
दिवस महिना. वर्ष या प्रकारे लिहावी. ज्यामध्ये दिवस हा दोन अंकी संख्येत असावा, महिना हा दोन अंकी असावा आणि वर्ष चार अंकांमध्ये असावे. जिथेजिथेतारीखशब्दात लिहिली जातेतिथेती पूर्णलिहिलेली असावी. उदा 01.01.2023 असे लिहिले जाईल. तारीख अथवा अंक लिहिताना फक्त अरबी अंकांचा उदा. 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 वापर करावा.

४. ज्याठिकाणी नाव लिहावायचे आहे तिथे (प्रथम नाव), (मधले नाव), (आडनाव) या पुर्ण स्वरूपात येईल आणि नावामध्ये कोणतेही संक्षिप रुप नसावे. पूर्ण नाव मोठ्या अक्षरात लिहावे आणि प्रथम नाव अनिवार्य आहे. (प्रथम नाव), (मघले नाव), (आडनाव), या मध्ये किमान दोन अक्षरे असावीत.

५. ज्या ठिकाणी पत्ता लिहावायचे आहे तिथे त्यात राज्य, जिल्हा, तालुका, शहर / गाव, वॉर्ड नंबर (शहर असल्यास), परिसर घर क्रमांक आणि पिन कोड असावा.

* FORM NO.1
(See rule 5)
BIRTH REPORT
Legal information
[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]
This part to be added to the Birth Register

To be filled by the informant

1. **Date of Birth :** D D - M M - Y Y Y Y
2. **Sex** (Enter "Male" or "Female" or "Transgender person") :
3. **Child's Details** (If not named, leave blank) :-
 (a) Name, if any : First Name | Middle Name | Last Name
 (b) Aadhaar No. (if available) :
4. **Father's Details:-**
 (a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
 (b) Aadhaar No. (if available):
 (c) Mobile No:
 (d) Email Id:
5. **Mother's Details:-**
 (a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
 (b) Aadhaar No. (if available):
 (c) Mobile No:
 (d) Email Id:
6. **Address of parents at the time of Birth of the Child:** House No:
 Locality: Ward number (in case of town and if available):
 Town or Village: Sub-district: District:
 State or Union Territory: PIN Code:
7. **Permanent address of parents:** House No:
 Locality: Ward number (in case of town and if available):
 Town or Village: Sub-district: District:
 State or Union Territory: PIN Code:
8. **Place of birth** (Tick the appropriate entry 1 or 2 or 3 below and give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or "Other place" where the birth took place) :
 1.Hospital / Institution **Name :**
 2. House 3. Other place **Address :** House No:
 Locality: Ward number (in case of town and if available):
 Town or Village: Sub-district: District:
 State or Union Territory: PIN Code:
9. **Informant's Details:**
 (a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
 (b) Aadhaar No. (if available):
 (c) Mobile No:
 (d) Email Id:
 (e) **Address :** House No:
 Locality: Ward number (in case of town and if available):
 Town or Village: Sub-district: District:
 State or Union Territory: PIN Code:

DECLARATION:

☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief. I am aware of the penalties under section 23 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) for submitting false information. Also, I give consent, under Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, benefits and Services) Act, 2016 for authenticating identity by way of Aadhaar authentication.

(After completing all columns 1 to 22, informant will put date and signature)

Date: D D - M M - Y Y Y Y **Signature or left thumb mark of the informant**

To be filled by the Registrar

Registration No. :
Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y
Registration Unit:
Town / Village:
Sub-District:
District:
Remarks (if any):

Name and Signature of the Registrar

To be detached and sent for statistical processing

FORM NO.1
(See rule 5)
BIRTH REPORT
Statistical information
[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]
This part to be detached and sent for statistical processing

To be filled by the informant

10. **Town or Village of Residence of the mother** (Place where the mother usually lives. This can be different from the place where the delivery occurred. Tick appropriate entry "Town" or "Village" and write its name):
 Town or Village: Sub-district:
 District: State or Union Territory:
 PIN Code:
11. **For Religion** [Enter appropriate religion "Hindu" or Muslim" or "Christian" or "Sikh" or "Buddhist" or "Jain" or "Other (Please specify)"]
 (a) **Religion of Father:**
 (b) **Religion of Mother:**
12. **Father's level of education:**
13. **Mother's level of education:**
14. **Father's Occupation:**
15. **Mother's Occupation:**
16. **Age of the mother (in completed years) at the time of marriage** (If married more than once, age at first marriage is to be written):
17. **Age of the mother (in completed years) at the time of this birth :**
18. **Number of children born alive to the mother so far including this child** (number of children born alive to include also those from earlier marriage(s), if any) :
19. **Type of attention at delivery** (Tick the appropriate entry below):
 1. Institutional-Government
 2. Institutional – Private or Non Government
 3. Doctor, Nurse or Trained Midwife
 4. Traditional Birth Attendant
 5. Relatives or others
20. **Method of Delivery** (Tick the appropriate entry below):
 1. Natural
 2. Caesarean
 3. Forceps/Vacuum
21. **Birth Weight (in kgs.)** (if available) :
22. **Duration of pregnancy** (in weeks) :

(In the case of multiple births, fill in a separate form for each child and write "Twin birth" or "Triple birth" etc., as the case may be, in the remarks column in the box below left.)

(Columns to be filled are over. Now put signature at left)

To be filled by the Registrar

	Name	Code No.
District		
Sub-District		
Town/Village :		

Registration Unit :
Registration No. :
Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y
Date of Birth : D D - M M - Y Y Y Y
Sex : Male / Female / Transgender person
Place of Birth: 1. Hospital/Institution 2. House 3. Other place

Name and Signature of the Registrar

Instructions for completing the Form 1: BIRTH REPORT

<table>
<tr><th>Item No.</th><th>Instructions</th></tr>
<tr><td>1</td><td>Date, wherever it occurs, is to be provided in dd-mm-yyyy format, where dd is date in two digits, mm is month in two digits and yyyy is year in four digits. Wherever the date is written in words it should be written in full e.g 01-01-2023 shall be written as First January two thousand twenty three. Use only 'Arabic numerals' such as 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9 for recording dates and other numerical entries.</td></tr>
<tr><td>2</td><td>Enter "Male" or "Female" or "Transgender Person". Do not use abbreviation.</td></tr>
<tr><td>3,4,5,9</td><td>Name, wherever it occurs, is to be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name]. If child is not named, leave blank.
Birth can be registered without name of the child. However, name of child can be inserted, free of charge, within 12 months of registration (Refer Rule 10 of State Rules).</td></tr>
<tr><td>6,7,8,9</td><td>Address, wherever it occurs, shall contain the name of State or Union Territory, District, Sub-district, Town or Village, Ward number (in case of town and if available), Locality, House number and PIN Code.</td></tr>
<tr><td>8</td><td>Tick the appropriate entry for place of birth
1. Hospital / Institution
2. House
3. Other place
Give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or 'Other place" where the birth took place.</td></tr>
<tr><td>10</td><td>Town or Village of residence of the mother. Place where the mother usually lives. This can be different from the place where the delivery occurred. The house address is not required to be entered.</td></tr>
<tr><td>12,13</td><td>Level of Education – Write one of following—
<table>
<tr><td>1.Pre-Primary</td><td>6.Class 5</td><td>11.Class 10</td><td>16. Bachelor / Undergraduate</td><td>21. Literate without formal education</td></tr>
<tr><td>2.Class 1</td><td>7.Class 6</td><td>12.Class 11</td><td>17. PG Diploma</td><td>22. Illiterate</td></tr>
<tr><td>3.Class 2</td><td>8.Class 7</td><td>13.Class 12</td><td>18. Master / Post graduate</td><td></td></tr>
<tr><td>4.Class 3</td><td>9.Class 8</td><td>14.ITI</td><td>19. M.Phil</td><td></td></tr>
<tr><td>5.Class 4</td><td>10.Class 9</td><td>15.Diploma / Certificate</td><td>20. Doctorate & above</td><td></td></tr>
</table>
(Enter the completed level of education e.g. if studied upto class VII but passed only class VI, write class VI)</td></tr>
<tr><td>14, 15</td><td>Occupation - Write one of following—
1. Cultivator
2. Agriculture Labourer
3. Daily Wages Earner(Other than Agriculture Labourer)
4. Single/Family Worker/Self Employed
5. Employer
6. Government Employee
7. Private Employee(Other than Domestic Helper)
8. Domestic Helper
9. Non-Worker</td></tr>
</table>

Note: The informant must ensure that no item in the Birth Report Form is left blank to the extent possible.

FORM NO.1A (Legal information) (See rule 5)
BIRTH REPORT FOR ADOPTED CHILD
[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]
This part to be added to the Birth Register

To be filled by the informant

1*. **Date of Birth :** D D - M M - Y Y Y Y
2*. **Sex** (Enter "Male" or "Female" or "Transgender person") :
3. **Child's details** (If name is changed on adoption, write new name):-
(a) Name of the Child: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
4*. **Mother's Details** (If known):-
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:
5*. **Father's Details**(If known):-
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:
6. **Details of adoption deed / order:-**
(a) Date: D D - M M - Y Y Y Y
(b) Number of Adoption deed / order:
7. **Adoptive Mother's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:
8. **Adoptive Father's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:
9. **Address of adoptive parents as recorded in Adoption deed / order:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:
10. **Permanent address of adoptive parents:** House No: Locality:
Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:
11*. **Place of birth:** (Tick the appropriate entry 1 or 2 or 3 below and give the name and address of the "Institution" or the address of the "House" or "Other place" where the birth took place) :
1.Hospital / Institution **Name :**
2. House 3. Other place **Address :** House No. Locality:
Ward number (in case of town and if available): Town or Village:
Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:
12. **If adoption through agency write the address of the Adoption agency:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:
13. **Informant's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No.(if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:
(e) **Address :** House No: Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:
*As contained in the original birth certificate.

DECLARATION: ☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief. I am aware of the penalties under section 23 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) for submitting false information. Also, I give consent, under Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, benefits and Services) Act, 2016, for authenticating identity by way of Aadhaar authentication.
(After completing all columns 1 to 18 informant will put date and signature)

Date: D D - M M - Y Y Y Y **Signature or left thumb mark of the informant**

To be filled by the Registrar

Registration No. :
Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y
Registration Unit :
Town / Village: Sub-District
District:
Remarks (if any):

Name and Signature of the Registrar

To be detached and sent for statistical processing

FORM NO.1A Statistical information (See rule 5)
BIRTH REPORT FOR ADOPTED CHILD
[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]
This part to be detached and sent for statistical processing

To be filled by the informant

14. **For Religion** [Enter appropriate religion "Hindu" or Muslim" or "Christian" or "Sikh" or "Buddhist" or "Jain" or "Other (Please specify)"]
(a) **Religion of Adoptive Father:**
(b) **Religion of Adoptive Mother:**
15. **Adoptive Father's level of education:**
16. **Adoptive Mother's level of education:**
17. **Adoptive Father's Occupation:**
18. **Adoptive Mother's Occupation:**

(Columns to be filled are over. Now put signature at left)

To be filled by the Registrar

	Name	Code No.
District		
Sub-District		
Town/Village		

Registration Unit : Registration No. :
Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y
Date of Birth : D D - M M - Y Y Y Y
Sex : Male / Female / Transgender person
Place of Birth: 1. Hospital/Institution 2. House 3. Other place

Name and Signature of the Registrar

Instructions for completing the Form 1A: BIRTH REPORT FOR ADOPTED CHILD

<table>
<tr><th>Item No.</th><th>Instructions</th></tr>
<tr><td>1, 6</td><td>Date, wherever it occurs, is to be provided in dd-mm-yyyy format, where dd is date in two digits, mm is month in two digits and yyyy is year in four digits Wherever the date is written in words it should be written in full e.g 01-01-2023 shall be written as First January two thousand twenty three.
If date of birth is unknown, record the date of birth as reflected in adoption order or deed, as the case may be.
Use only 'Arabic numerals' such as 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9 for recording dates and other numerical entries.</td></tr>
<tr><td>2</td><td>Enter "Male" or "Female" or "Transgender Person". Do not use abbreviation.</td></tr>
<tr><td>3,4,5,7,8,13</td><td>Name, wherever it occurs, is to be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name].</td></tr>
<tr><td>9,10,11,12,13</td><td>Address, wherever it occurs, shall contain the name of State or Union Territory, District, Sub-district, Town or Village, Ward number (in case of town and if available), Locality, House number and PIN Code.</td></tr>
<tr><td>15,16</td><td>Level of Education – Write one of following—
<table>
<tr><td>1.Pre-Primary</td><td>6.Class 5</td><td>11.Class 10</td><td>16. Bachelor / Undergraduate</td><td>21. Literate without formal education</td></tr>
<tr><td>2.Class 1</td><td>7.Class 6</td><td>12.Class 11</td><td>17. PG Diploma</td><td>22. Illiterate</td></tr>
<tr><td>3.Class 2</td><td>8.Class 7</td><td>13.Class 12</td><td>18. Master / Post graduate</td><td></td></tr>
<tr><td>4.Class 3</td><td>9.Class 8</td><td>14.ITI</td><td>19. M.Phil</td><td></td></tr>
<tr><td>5.Class 4</td><td>10.Class 9</td><td>15.Diploma / Certificate</td><td>20. Doctorate & above</td><td></td></tr>
</table>
(Enter the completed level of education e.g. if studied upto class VII but passed only class VI, write class VI)</td></tr>
<tr><td>17,18</td><td>Occupation - Write one of following—
1. Cultivator
2. Agriculture Labourer
3. Daily Wages Earner(Other than Agriculture Labourer)
4. Single/Family Worker/Self Employed
5. Employer
6. Government Employee
7. Private Employee(Other than Domestic Helper)
8. Domestic Helper
9. Non-Worker</td></tr>
</table>

Note: The informant responsible for reporting birth event of adopted child shall be as per the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023).

The informant must ensure that no item in the form for Birth Report for Adopted Child is left blank to the extent possible.

FORM NO.2 (See rule 5)
DEATH REPORT
Legal information
[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]
This part to be added to the Death Register

To be filled by the informant

1. **Date of Death** D D - M M - Y Y Y Y

2. **Deceased's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Date of Birth (if available) : D D - M M - Y Y Y Y
(d) Age:

3. **Sex** (Enter "Male" or "Female" or "Transgender person") :

4. **Mother's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email id:

5. **Father's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email id:

6. **Spouse's (husband / wife) Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No.(if available):
(c) Date of Birth (if available) : D D - M M - Y Y Y Y
(d) Age (in completed years):
(e) Mobile No:
(f) Email id:

7. **Address of the deceased at the time of death:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

8. **Permanent address of the deceased:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

9. Place of death (Tick the appropriate entry 1 or 2 or 3 below and give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or "Other place" where the death took place) :
1.Hospital / Institution **Name :**
2. House 3. Other place **Address :** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

10. **Informant's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No.(if available):
(c) Mobile No:
(d) Email id:
(e) **Address :** House No.:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

DECLARATION: ☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief. I am aware of the penalties under section 23 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) for submitting false information. Also, I give consent, under Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, benefits and Services) Act, 2016, for authenticating identity by way of Aadhaar authentication.

☐ To the best of my knowledge and information, the detail of Aadhaar of the deceased is not available.

(After completing all columns 1 to 21, informant will put date and signature)

Date: D D - M M - Y Y Y Y **Signature or left thumb mark of the informant**

To be filled by the Registrar

Registration No. :
Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y
Registration Unit :
Town / Village:
Sub-District:
District:
Remarks (if any):
Cause of Death (as per Form 4 / 4A):

Name and Signature of the Registrar

To be detached and sent for statistical processing

FORM NO.2 (See rule 5)
DEATH REPORT
Statistical information
[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]
This part is to be detached and sent for statistical processing

To be filled by the informant

11. **Town or village of Residence of the deceased** (Place where the deceased usually lived. This can be different from the place where the death occurred. Tick appropriate entry "Town" or "Village" and write its name):
Town or Village: Sub-district:
District: State or Union Territory:
PIN Code:

12. **Religion** (Enter appropriate religion "Hindu" or "Muslim" or "Christian" or "Sikh" or "Buddhist" or "Jain" or "Other (Please specify)"):

13. **Occupation of the deceased:**

14. **Type of Medical Attention received before death** (Tick the appropriate entry below):
1. Institutional
2. Medical attention other than Institution
3. No Medical attention

15. **Was the cause of death medically certified?** (Tick the appropriate entry below) :
1.Yes 2. No

16. **Name of Disease or Actual Cause of Death** (For all deaths irrespective of whether medically certified or not) :

17. **In case this is a female death, did the death occur while pregnant, at the time of delivery or within 6 weeks after the end of pregnancy** (Tick the appropriate entry below):
1.Yes 2. No

18. **If used to habitually smoke – for how many years?**

19. **If used to habitually chew tobacco in any form – for how many years?**

20. **If used to habitually chew arecanut in any form (including pan masala) - for how many years?**

21. **If used to habitually drink alcohol - for how many years?**

(Columns to be filled are over. Now put signature at left)

To be filled by the Registrar

	Name	Code No.
District		
Sub-District		
Town/Village :		

Registration Unit :
Registration No. :
Registration Date D D - M M - Y Y Y Y
Date of Death : D D - M M - Y Y Y Y
Sex : Male / Female / Transgender person
Age of deceased:
Place of death : 1. Hospital/Institution 2. House 3. Other place

Name and Signature of the Registrar

Instructions for completing the Form 2: DEATH REPORT

Item No.	Instructions
1	Date, wherever it occurs, is to be provided in dd-mm-yyyy format, where dd is date in two digits, mm is month in two digits and yyyy is year in four digits Wherever the date is written in words it should be written in full e.g 01-01-2023 shall be written as First January two thousand twenty three. Use only 'Arabic numerals' such as 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9 for recording dates and other numerical entries.
2,4,5,6,10	Name, wherever it occurs, is to be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name].
3	Enter "Male" or "Female" or "Transgender Person". Do not use abbreviation.
2(d)	If the deceased was over 1 year of age, give age in completed years. If the deceased was below 1 year of age, give age in months, and if below 1 month give age in completed number of days, and if below one day, in hours.
7,8,9,10	Address, wherever it occurs, shall contain the name of State or Union Territory, District, Sub-district, Town or Village, Ward number (in case of town and if available), Locality, House number and PIN Code.
9	For Place of death tick the appropriate entry 1. Hospital / Institution 2. House 3. Other place Give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or 'Other place" where the death took place.
11	Town or Village of the Residence of the deceased: Place where the deceased usually lived. This can be different from the place where the death occurred. The house address is not required to be entered.
13	Occupation - Write one of following— 1. Cultivator 2. Agriculture Labourer 3. Daily Wages Earner(Other than Agriculture Labourer) 4. Single/Family Worker/Self Employed 5. Employer 6. Government Employee 7. Private Employee(Other than Domestic Helper) 8. Domestic Helper 9. Non-Worker

Note: The informant must ensure that no item in the Death Report Form is left blank to the extent possible.

FORM NO.3

(See rule 5)

STILL BIRTH REPORT

Legal information

[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]

This part to be added to the Still Birth Register

To be filled by the informant

1. **Date of Birth :** D D - M M - Y Y Y Y
2. **Sex** (Enter "Male" or "Female" or "Transgender person") :
3. **Father's Details:-**
   - (a) Name: First Name / Middle Name / Last Name
   - (b) Aadhaar No. (if available):
   - (c) Mobile No:
   - (d) Email id:
4. **Mother's Details:-**
   - (a) Name: First Name / Middle Name / Last Name
   - (b) Aadhaar No.(if available):
   - (c) Mobile No:
   - (d) Email id:
5. **Place of birth** (Tick the appropriate entry 1 or 2 or 3 below and give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or "Other place" where the birth took place) :

   1.Hospital / Institution **Name :**

   2. House 3. Other place **Address :** House No. Locality:

   Ward number (in case of town and if available): Town or Village:

   Sub-district: District:

   State or Union Territory: PIN Code:
6. **Informant's Details:**
   - (a) Name: First Name / Middle Name / Last Name
   - (b) Aadhaar No. (if available):
   - (c) Mobile No:
   - (d) Email id:
   - (e) **Address :** House No:

     Locality: Ward number (in case of town and if available):

     Town or Village: Sub-district: District:

     State or Union Territory: PIN Code:

DECLARATION:

☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief. I am aware of the penalties under section 23 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) for submitting false information. Also, I give consent, under Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, benefits and Services) Act, 2016, for authenticating identity by way of Aadhaar authentication.

(After completing all columns 1 to 12, informant will put date and signature)

Date: D D - M M - Y Y Y Y **Signature or left thumb mark of the informant**

To be filled by the Registrar

Registration No:

Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y

Registration Unit:

Town / Village:

Sub-District:

District:

Remarks (if any):

Name and Signature of the Registrar

To be detached and sent for statistical processing

FORM NO.3

(See rule 5)

STILL BIRTH REPORT

Statistical information

[SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS]

This part to be detached and sent for statistical processing

To be filled by the informant

7. **Town or village of Residence of the mother** (Place where the mother usually lives. This can be different from the place where the delivery occurred. Tick appropriate entry "Town" or "Village" and write its name):

   Town or Village: Sub-district:

   District: State or Union Territory:

   PIN Code:
8. **Age of the mother (in completed years) at the time of this birth :**
9. **Mother's level of education:**
10. **Type of attention at delivery** (Tick the appropriate entry below):
    1. Institutional-Government
    2. Institutional – Private or Non-Government
    3. Doctor, Nurse or Trained Midwife
    4. Traditional Birth Attendant
    5. Relatives or others
11. **Duration of pregnancy** (in weeks) :
12. **Cause of foetal death** (if known):

(In the case of multiple births, fill in a separate form for each child and write 'Twin birth' or 'Triple birth' etc., as the case may be, in the remarks column in the box below left.)

(Columns to be filled are over. Now put signature at left)

To be filled by the Registrar

	Name	Code No.
District		
Sub-District		
Town/Village :		

Registration Unit :

Registration No :

Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y

Date of Birth : D D - M M - Y Y Y Y

Sex : Male / Female / Transgender person

Place of Birth: 1. Hospital/Institution 2. House 3. Other place

Name and Signature of the Registrar

Instructions for completing the Form 3: STILL BIRTH REPORT

Item No.	Instructions
1	Date, wherever it occurs, is to be provided in dd-mm-yyyy format, where dd is date in two digits, mm is month in two digits and yyyy is year in four digits Wherever the date is written in words it should be written in full e.g 01-01-2023 shall be written as First January two thousand twenty three. Use only 'Arabic numerals' such as 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9 for recording dates and other numerical entries.
2	Enter "Male" or "Female" or "Transgender Person". Do not use abbreviation.
3,4,6	Name, wherever it occurs, is to be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name].
5,6	Address, wherever it occurs, shall contain the name of State or Union Territory, District, Sub-district, Town or Village, Ward number (in case of town and if available), Locality, House number and PIN Code.
5	For Place of birth tick the appropriate entry 1. Hospital / Institution 2. House 3. Other place Give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or 'Other place" where the birth took place.
7	Town or Village of residence of the mother: Place where the mother usually lives. This can be different from the place where the delivery occurred. The house address is not required to be entered.
9	Level of Education – Write one of following—

1.Pre-Primary	6.Class 5	11.Class 10	16. Bachelor / Undergraduate	21. Literate without formal education
2.Class 1	7.Class 6	12.Class 11	17. PG Diploma	22. Illiterate
3.Class 2	8.Class 7	13.Class 12	18. Master / Post graduate	
4.Class 3	9.Class 8	14.ITI	19. M.Phil	
5.Class 4	10.Class 9	15.Diploma / Certificate	20. Doctorate & above	

(Enter the completed level of education e.g. if studied upto class VII but passed only class VI, write class VI)

Item No.	Instructions
12.	Cause of foetal death – Write one of following—

1. Bleeding (Hamorrhage)	7. Diabetes in the mother	13. Infection in the mother Parvovirus B19
2. Problems with Placental	8. Infection in the mother Coxsackie virus	14. Infection in the mother Q fever
3. Problem with umbilical cord	9. Infection in the mother Herpes simplex	15. Infection in the mother Rubella (German measles)
4. Pre-eclampsia	10. Infection in the mother Leptospirosis	16. Infection in the mother Flu
5. Genetic physical defect in the baby	11. Infection in the mother Lyme disease	17. Infection in the mother Toxoplamosis
6. Liver disorder in the mother (obstestric cholestas)	12. Infection in the mother Malaria	18. Not stated

Note: The informant must ensure that no item in the Still Birth Report Form is left blank to the extent possible.

FORM NO. 4
(See rule 7)

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

(Hospital In-patients. Not to be used for still births)
To be sent to Registrar along with Form No. 2 (Death Report)
A copy of this certificate to be provided to the nearest relative of the deceased

Name of the Hospital ....

I hereby certify that the person whose particulars are given below died in the hospital in Ward No...............................

on | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y | at .... AM / PM

NAME OF DECEASED	First Name	Middle Name	Last Name	For use of Statistical Office
Sex	Age at Death			
	If 1 year or more, age in years	If less than 1 year, age in month	If less than one month, age in days	If less than one day, age in hours
1. Male 2. Female 3. Transgender person				

CAUSE OF DEATH		Interval between onset and death approx.	
I Immediate cause State the disease, injury or complication which caused death, not the mode of dying such as heart failure, asthenia, etc.	(a) .... due to (or as a consequences of)		
Antecedent cause Morbid conditions, if any, giving rise to the above cause, stating underlying conditions last	(b) .... due to (or as a consequences of)		
	(c)		
II Other significant conditions contributing to the death but not related to the disease or condition causing it	....		

Manner of Death

How did the injury occur?

1. Natural 2. Accident 3. Suicide 4. Homicide
5. Pending investigation

If deceased was a female, was pregnancy the death associated with? 1. Yes 2. No
If yes, was there a delivery? 1. Yes 2. No

Name and signature of the Medical Attendant certifying the cause of death

Date of verification : | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

Directions for completing the form

Name of deceased : To be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name]. If deceased is an infant, not yet named at time of death, leave blank.

Age : If the deceased was over 1 year of age, give age in completed years. If the deceased was below 1 year of age, give age in months and if below 1 month give age in completed number of days, and if below one day, in hours.

Cause of Death : This part of the form should always be completed by the attending physician personally.

The certificate of cause of death is divided into two parts; I and II. Part I is again divided into three parts, lines (a) (b) (c). If a single morbid condition completely explains the deaths, then this will be written on line (a) of Part I, and nothing more need be written in the rest of Part I or in Part II, for example, smallpox, lobar pneumonia, cardiac beriberi, are sufficient cause of death and usually nothing more is needed.

Often, however, a number of morbid conditions will have been present at death, and the doctor must then complete the certificate in the proper manner so that the correct underlying cause will be tabulated. First, enter in Part I(a) the immediate cause of death. This does not mean the mode of dying, e.g., heart failure, respiratory failure, etc. These terms should not be appear on the certificate at all since they are modes of dying and not causes of death. Next consider whether the immediate cause is a complication or delayed result of some other cause. If so, enter the antecedent cause in Part I, line (b). Sometimes there will be three stages in the course of events leading to death. If so, line (c) will be completed. The underlying cause to be tabulated is always written in last in Part I.

Morbid conditions or injuries may be present which were not directly related to the train of events causing death but which contributed in some way to the fatal outcome. Sometimes the doctor finds it difficult to decide, especially for infant deaths, which of several independent conditions was the primary cause of death; but only one cause can be tabulated, so the doctor must decide. If the other diseases are not effects of the underlying cause, they are entered in Part II.

Do not write two or more conditions on a single line. Please write the names of the diseases (in full) in the certificates as legibly as possible to avoid the risk of their being misread.

Onset : Complete the column for interval between onset and death whenever possible, even if very approximately, e.g., "from birth" "several years".

Accidental or violent deaths : Both the external cause and the nature of the injury are needed and should be stated. The doctor or hospital should always be able to describe the injury, stating the part of the body injured, and should give the external cause in full when this is shown. Example : (a) Hypostatic pneumonia; (b) Fracture of neck of femur; (c) Fall from ladder at home.

Maternal deaths : Be sure to answer the question on pregnancy and delivery. This information is needed for all women of child-bearing age, even though the pregnancy may have had nothing to do with the death.

Old age or senility : Old age (or senility) should not be given as a cause of death if a more specific cause is known. If old age was a contributory factor, it should be entered in Part II. Example : (a) Chronic bronchitis, II old age.

Completeness of information : A complete case history is not wanted, but, if the information is available, enough details should be given to enable the underlying cause to be properly classified.

Example : *Anaemia* – Give type of anaemia, if known. *Neoplasm* – Indicate whether benign or malignant, and site, with site of primary neoplasm, whenever possible. *Heart disease* – Describe the condition specifically; if congestive heart failure, chronic cor pulmonale, etc., are mentioned, give the antecedent conditions. *Tetanus* – Describe the antecedent injury, if known. *Operation* – State the condition for which the operation was performed. *Dysentery* – Specify whether bacillary, amoebic, etc., if known. *Complications of pregnancy or delivery* – Describe the complication specifically. *Tuberculosis* – Give organs affected.

Symptomatic statement : Convulsions, diarrhea, fever, ascites, jaundice, debility, etc., are symptoms which may be due to any one of a number of different conditions. Sometimes nothing more is known, but whenever possible, give the disease which caused the symptom.

Manner of Death : Deaths not due to external cause should be identified as 'Natural'. If the cause of death is known, but it is not known whether it was the result of an accident, suicide or homicide and is subject to further investigation, the cause of death should invariably be filled in and the manner of death should be shown as 'Pending investigation'.

In accordance with the provisions of section 10(2) of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023), a certificate of cause of death shall be given to the Registrar and a copy of the same to the nearest relative of the deceased.

FORM NO. 4A

(See rule 7)

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

(For non-institutional deaths. Not to be used for still births)

(To be given to the person required under the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) to give information concerning the death to Registrar along with Form No. 2 (Death Report))

I hereby certify that the deceased Shri/Smt./Km..Son /Wife/ Daughter of ....resident of .... was under my treatment from .... to .... and he/she died

on | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y | at .... AM / PM

NAME OF DECEASED: First Name / Middle Name / Last Name					For use of Statistical Office
Sex	Age at Death				
	If 1 year or more, age in years	If less than 1 year, age in month	If less than one month, age in days	If less than one day, age in hours	
1. Male 2. Female 3. Transgender Person					

CAUSE OF DEATH		Interval between onset and death approx.
I Immediate cause State the disease, injury or complication which caused death, not the mode of dying such as heart failure, asthenia, etc.	(a) .... due to (or as a consequences of)	
Antecedent cause Morbid conditions, if any, giving rise to the above cause, stating underlying conditions last	(b) .... due to (or as a consequences of)	
	(c)	
II Other significant conditions contributing to the death but not related to the disease or condition causing it	....	

If deceased was a female, was pregnancy the death associated with? 1. Yes 2. No

If yes, was there a delivery? 1. Yes 2. No

Name and signature of the Medical Practitioner certifying the cause of death

Date of verification : | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

Directions for completing the form

Name of deceased : To be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name]. If deceased is an infant, not yet named at time of death, leave blank.

Age : If the deceased was over 1 year of age, give age in completed years. If the deceased was below 1 year of age, give age in months and if below 1 month give age in completed number of days, and if below one day, in hours.

Cause of Death : This part of the form should always be completed by the attending physician personally.

The certificate of cause of death is divided into two parts, I and II. Part I is again divided into three parts, lines (a) (b) (c). If a single morbid condition completely explains the deaths, then this will be written on line (a) of Part I, and nothing more need be written in the rest of Part I or in Part II, for example, smallpox, lobar pneumonia, cardiac beriberi, are sufficient cause of death and usually nothing more is needed.

Often, however, a number of morbid conditions will have been present at death, and the doctor must then complete the certificate in the proper manner so that the correct underlying cause will be tabulated. First, enter in Part I(a) the immediate cause of death. This does not mean the mode of dying, e.g., heart failure, respiratory failure, etc. These terms should not be appear on the certificate at all since they are modes of dying and not causes of death. Next consider whether the immediate cause is a complication or delayed result of some other cause. If so, enter the antecedent cause in Part I, line (b). Sometimes there will be three stages in the course of events leading to death. If so, line (c) will be completed. The underlying cause to be tabulated is always written in last in Part I.

Morbid conditions or injuries may be present which were not directly related to the train of events causing death but which contributed in some way to the fatal outcome. Sometimes the doctor finds it difficult to decide, especially for infant deaths, which of several independent conditions was the primary cause of death; but only one cause can be tabulated, so the doctor must decide. If the other diseases are not effects of the underlying cause, they are entered in Part II.

Do not write two or more conditions on a single line. Please write the names of the diseases (in full) in the certificates as legibly as possible to avoid the risk of their being misread.

Onset : Complete the column for interval between onset and death whenever possible, even if very approximately, e.g., "from birth" "several years".

Accidental or violent deaths : Both the external cause and the nature of the injury are needed and should be stated. The doctor or hospital should always be able to describe the injury, stating the part of the body injured, and should give the external cause in full when this is shown. Example : (a) Hypostatic pneumonia; (b) Fracture of neck of femur; (c) Fall from ladder at home.

Maternal deaths : Be sure to answer the question on pregnancy and delivery. This information is needed for all women of child-bearing age, even though the pregnancy may have had nothing to do with the death.

Old age or senility : Old age (or senility) should not be given as a cause of death if a more specific cause is known. If old age was a contributory factor, it should be entered in Part II. Example : (a) Chronic bronchitis, II old age.

Completeness of information : A complete case history is not wanted, but, if the information is available, enough details should be given to enable the underlying cause to be properly classified.

Example : *Anaemia* – Give type of anaemia, if known. *Neoplasm* – Indicate whether benign or malignant, and site, with site of primary neoplasm, whenever possible, *Heart disease* – Describe the condition specifically; if congestive heart failure, chronic cor pulmonale, etc., are mentioned, give the antecedent conditions. *Tetanus* – Describe the antecedent injury, if known. *Operation* – State the condition for which the operation was performed. *Dysentery* – Specify whether bacillary, amoebic, etc., if known. *Complications of pregnancy or delivery* – Describe the complication specifically, *Tuberculosis* – Give organs affected.

Symptomatic statement : Convulsions, diarrhea, fever, ascites, jaundice, debility, etc., are symptoms which may be due to any one of a number of different conditions. Sometimes nothing more is known, but whenever possible, give the disease which caused the symptom.

Manner of Death : Deaths not due to external cause should be identified as 'Natural'. If the cause of death is known, but it is not known whether it was the result of an accident, suicide or homicide and is subject to further investigation, the cause of death should invariably be filled in and the manner of death should be shown as 'Pending investigation'.

In accordance with the provisions of section 10(2) of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023), a certificate of cause of death shall be given to the Registrar and a copy of the same to the nearest relative of the deceased.

प्रपत्र– 5

Form-5

सं.No.

State Govt. Emblem

.... सरकार

GOVERNMENT OF ....

..................विभाग/..(प्रमाणपत्र जारी करने वाले स्थानीयनिकाय का नाम)..........

DEPARTMENT OF............../. (Name of local body issuing certificate).

जन्म प्रमाण-पत्र

BIRTH CERTIFICATE

(जन्म और मृत्यु रजिस्ट्रीकरण अधिनियम, 1969 (2023 में संशोधित) की धारा 12 / 17 तथा....(राज्य का नाम).........जन्म और मृत्यु रजिस्ट्रीकरण (संशोधन) नियम, .. (संशोधित नियम को अधिसूचित किए जाने का वर्ष).........................के नियम 8 / 13 के अंतर्गत जारी किया गया)

(Issued under Section 12 / 17 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) and Rule 8 / 13 of the ..... (Name of State).................... Registration of Births and Deaths (Amendment) Rules............ (Year of notifying the revised rules).

यह प्रमाणित किया जाता है कि निम्नलिखित सूचना जन्म के मूल लेख से ली गई है जो कि (स्थानीय क्षेत्र) .... उप-जिला...

जिला ....राज्य .... के रजिस्टर में उल्लिखित है ।

This is to certify that the following information has been taken from the original record of birth which is the register for (local area/local body) .... of Sub-district .... of District ....of State/Union territory ....

नाम/Name: ....

लिंग/Sex..

जन्म तिथि/Date of Birth..

जन्म स्थान/Place of birth..

माता का नाम/Name of Mother..

माता का आधार न० /Aadhaar No. of Mother: | x | x | x | x | x | x | x | x | | | | |

पिता का नाम/Name of Father ....

पिता का आधार न० /Aadhaar No. of Father: | x | x | x | x | x | x | x | x | | | | |

बच्चे के जन्म के समय माता पिता का पता / Address of parents at the time of birth of the child :

....
....
....
....

माता पिता का स्थायी पता/ Permanent address of parents:

....
....
....
....

पंजीकरण संख्या/Registration No :............. पंजीकरण दिनाँक/Date of Registration................

टिप्पणी/Remarks (if any).........................

जारी करने की तिथि/Date of issue:.............

प्राधिकारी के हस्ताक्षर/Signature of the issuing authority

प्राधिकारी का पता/ Address of the issuing authority

मोहर/**Seal**

प्रत्येक जन्म एवम् मृत्यु का पंजीकरण सुनिश्चित करें/ Ensure registration of every birth and death

प्रपत्र– 6
Form-6

सं.No.

State Govt. Emblem

.... सरकार
GOVERNMENT OF ....
................विभाग/..(प्रमाणपत्र जारी करने वाले स्थानीयनिकाय का नाम)...
DEPARTMENT OF............../. (Name of local body issuing certificate).

मृत्यु प्रमाण पत्र
DEATH CERTIFICATE

(जन्म और मृत्यु रजिस्ट्रीकरण अधिनियम, 1969 (2023 में संशोधित) की धारा 12 / 17 तथा....(राज्य का नाम)........जन्म और मृत्यु रजिस्ट्रीकरण (संशोधन) नियम, .. (संशोधित नियम को अधिसूचित किए जाने का वर्ष).........................के नियम 8 / 13 के अंतर्गत जारी किया गया)
(Issued under Section 12 / 17 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) and Rule 8 / 13 of the ..... (Name of State).................... Registration of Births and Deaths (Amendment) Rules............ (Year of notifying the revised rules).

यह प्रमाणित किया जाता है कि निम्नलिखित सूचना मृत्यु के मूल लेख से ली गई है जो कि (स्थानीय क्षेत्र) .... उप-जिला..
जिला ....राज्य .... के रजिस्टर में उल्लिखित है।

This is to certify that the following information has been taken from the original record of death which is the register for (local area/local body) .... of Sub-district .... of District ....of State/Union territory ....

नाम/Name: ....
मृतक का आधार न॰ /Aadhaar No. of deceased x x x x x x x x
लिंग/Sex..
मृत्यु की तिथि/Date of Death...
मृत्यु का स्थान/Place of Death...
माता का नाम/Name of Mother...
माता का आधार न॰ /Aadhaar No. of Mother x x x x x x x x
पिता का नाम/Name of Father...
पिता का आधार न॰ /Aadhaar No. of Father x x x x x x x x
पति/पत्नी का नाम/Name of Husband / Wife..
पति/पत्नी का आधार न॰/Aadhaar No. of Husband / Wife: x x x x x x x x

मृतक का मृत्यु के समय का पता/
Address of the deceased at the time of death:
....
....
....

मृतक का स्थायी पता/
Permanent address of the deceased:
....
....

पंजीकरण संख्या/Registration No :............पंजीकरण दिनांक/Date of Registration...............
टिप्पणी/Remarks (if any)..........................
जारी करने की तिथि/Date of issue:.....

प्राधिकारी के हस्ताक्षर/Signature of the issuing authority
प्राधिकारी का पता/ Address of the issuing authority
मोहर/**Seal**

प्रत्येक जन्म एवम् मृत्यु का पंजीकरण सुनिश्चित करें/ Ensure registration of every birth and death

FORM NO.7

(See rule 12)

BIRTH REGISTER

Legal information

This part to be added to the Birth Register

To be filled by the informant

1. **Date of Birth:** D D - M M - Y Y Y Y

2. **Sex** (Enter "Male" or "Female" or "Transgender person") :

3. **Child's Details** (If not named, leave blank) :-
(a) Name, if any : First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):

4. **Father's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:

5. **Mother's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:

6. **Address of parents at the time of Birth of the Child:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

7. **Permanent address of parents:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

8. **Place of birth** (Tick the appropriate entry 1 or 2 or 3 below and give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or 'Other place" where the birth took place) :
1.Hospital / Institution **Name :**
2. House 3. Other place **Address :** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory PIN Code:

9. **Informant's Details:**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:
(e) **Address :** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

DECLARATION:

☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief. I am aware of the penalties under section 23 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) for submitting false information. Also, I give consent, under Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, benefits and Services) Act, 2016, for authenticating identity by way of Aadhaar authentication.

(After completing all columns 1 to 23, informant will put date and signature)

Date: D D - M M - Y Y Y Y **Signature or left thumb mark of the informant**

To be filled by the Registrar

Registration No. :
Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y
Registration Unit :
Town / Village:
Sub-District:
District:
Remarks (if any):

Name and Signature of the Registrar

FORM NO.8
(See rule 12)
DEATH REGISTER
Legal information
This part to be added to the Death Register

To be filled by the informant

1. **Date of Death** D D - M M - Y Y Y Y

2. **Deceased's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Date of Birth (if available): D D - M M - Y Y Y Y
(d) Age:

3. **Sex** (Enter "Male" or "Female" or "Transgender person") :

4. **Mother's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:

5. **Father's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:

6. **Spouse's (husband / wife) Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No. (if available):
(c) Date of Birth (if available): D D - M M - Y Y Y Y
(d) Age (in completed years):
(e) Mobile No:
(f) Email Id:

7. **Address of the deceased at the time of death:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

8. **Permanent address of the deceased:** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

9. **Place of death** (Tick the appropriate entry 1 or 2 or 3 below and give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or "Other place" where the death took place) :
1.Hospital / Institution **Name :**
2. House 3. Other place **Address :** House No:
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

10. **Informant's Details:-**
(a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
(b) Aadhaar No.(if available):
(c) Mobile No:
(d) Email Id:
(e) **Address : House No.:**
Locality: Ward number (in case of town and if available):
Town or Village: Sub-district: District:
State or Union Territory: PIN Code:

DECLARATION: ☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief. I am aware of the penalties under section 23 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) for submitting false information. Also, I give consent, under Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, benefits and Services) Act, 2016, for authenticating identity by way of Aadhaar authentication.

☐ To the best of my knowledge and information, the detail of Aadhaar of the deceased is not available.

(After completing all columns 1 to 21, informant will put date and signature)

Date: D D - M M - Y Y Y Y **Signature or left thumb mark of the informant**

To be filled by the Registrar

Registration No. :
Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y
Registration Unit :
Town / Village: Sub-District: District:
Remarks (if any):
Cause of death (As per Form 4 / 4A):

Name and Signature of the Registrar

FORM NO.9

(See rule 12)

STILL BIRTH REGISTER

Legal information

This part to be added to the Still Birth Register

To be filled by the informant

1. **Date of Birth :** D D - M M - Y Y Y Y

2. **Sex** (Enter "Male" or "Female" or "Transgender person") :

3. **Father's Details:-**
   - (a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
   - (b) Aadhaar No. (if available):
   - (c) Mobile No:
   - (d) Email Id:

4. **Mother's Details:-**
   - (a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
   - (b) Aadhaar No. (if available):
   - (c) Mobile No:
   - (d) Email Id:

5. **Place of birth** (Tick the appropriate entry 1 or 2 or 3 below and give the name and address of the "Hospital / Institution" or the address of the "House" or 'Other place" where the birth took place) :
   1. Hospital / Institution **Name :**
   2. House 3. Other place **Address :** House No. Locality:
   Ward number (in case of town and if available): Town or Village:
   Sub-district: District:
   State or Union Territory: PIN Code:

6. **Informant's Details:**
   - (a) Name: First Name | Middle Name | Last Name
   - (b) Aadhaar No. (if available):
   - (c) Mobile No:
   - (d) Email Id:
   - (e) **Address :** House No:
     Locality: Ward number (in case of town and if available):
     Town or Village: Sub-district: District:
     State or Union Territory: PIN Code:

DECLARATION:

☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief. I am aware of the penalties under section 23 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) for submitting false information. Also, I give consent, under Aadhaar (Targeted Delivery of Financial and Other Subsidies, benefits and Services) Act, 2016, for authenticating identity by way of Aadhaar authentication.

(After completing all columns 1 to 12, informant will put date and signature)

Date: D D - M M - Y Y Y Y

Signature or left thumb mark of the informant

To be filled by the Registrar

Registration No. :

Registration Date: D D - M M - Y Y Y Y

Registration Unit :

Town / Village:

Sub-District:

District:

Remarks (if any):

Name and Signature of the Registrar

FORM No.10
(See rule 13)

NON-AVAILABILITY CERTIFICATE
(Issued under Section 17 of the Registration of Births & Deaths Act, 1969 (amended in 2023))

This is to certify that a search has been made on the request of Shri/Smt./Kum.. son/wife/daughter of .... in the registration records for the year(s) .... relating to *(Local area)*.. of *(Sub-District)* .... of *(District)* .... of *(State)* .... and found that the event relating to the birth/death of .... son/daughter of .... was not registered.

Date : | d | d | - | m | m | - | y | y | y | y |

Signature of issuing authority

Seal

FORM No. 11*(See rule 14)*

SUMMARY MONTHLY REPORT OF BIRTHS

1. Report for the Month of: ____________ Year :____________
2. District:
3. Town/ Village:
4. Registration Unit:
5. Number of Births Registered during the month:

Male (1)	Female (2)	Transgender Person (3)	Total* (1+2+3)

6. Time Gap in Birth registration:
   (a) Within Time limit (21 days) of their occurrence:
   (b) More than 21 days but within 30 days of their occurrence:
   (c) More than 30 days but within one year of their occurrence:
   (d) After one year of their occurrence:

   Total* (a + b + c + d):

* Total should be equal to the number of statistical part of Birth Report Forms (Form No.1) attached with this monthly report.

Signature and Name
of the Registrar

Date : | d | d | - | m | m | - | y | y | y | y |

Submitted to the Chief Registrar/District Registrar

FORM No. 12 *(See rule 14)*

SUMMARY MONTHLY REPORT OF DEATHS

1. Report for the Month of: ______________ Year ______________

2. District:

3. Town/ Village:

4. Registration Unit:

5. Details of Deaths Registered during the Month:

Deaths (Including all Infant deaths & Child Deaths & Maternal Deaths)				Infants Deaths (Age less than one year)				Child Deaths (Age one year or more but less than five years)				Maternal Deaths
Male	Female	Transgender Person	Total*	Male	Female	Transgender Person	Total	Male	Female	Transgender Person	Total	

6. Time Gap in Death registration:
   (a) Within Time limit (21 days) of their occurrence:
   (b) More than 21 days but within 30 days of their occurrence:
   (c) More than 30 days but within one year of their occurrence:
   (d) After one year of their occurrence:

   Total* (a + b + c + d):

Note: Infant and Child Deaths & Maternal Deaths should also be included in the Deaths.

* Total should be equal to the number of statistical part of Death Report Forms (Form No.2) attached with this monthly report.

Signature and Name
of the Registrar

Date : d d - m m - y y y y

Submitted to the Chief Registrar/District Registrar

FORM No. 13 *(See rule 14)*

SUMMARY MONTHLY REPORT OF STILL BIRTHS

1. Report for the Month of: ______________ Year :______________

2. District:

3. Town/ Village:

4. Registration Unit:

4. Number of Still Births Registered during the month:

Male (1)	Female (2)	Transgender Person (3)	Total* (1+2+3)

5. Time Gap in Birth registration:
   (a) Within Time limit (21 days) of their occurrence:
   (b) More than 21 days but within 30 days of their occurrence:
   (c) More than 30 days but within one year of their occurrence:
   (d) After one year of their occurrence:

   Total* (a + b + c + d):

* Total should be equal to the number of statistical part of Still Birth Report Forms (Form No.1) attached with this monthly report.

Signature and Name
of the Registrar

Date : | d | d | - | m | m | - | y | y | y | y |

Submitted to the Chief Registrar/District Registrar

Form No. 14

(See rule 9)

Format of Self-attested document for Delayed Reporting of BIRTH / DEATH under Section 13(2) of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023)

DECLARATION

I………………………………………………………………,son/daughter/wife of ……………..,resident of …………………………………………………………………………… do hereby declare that:

1. I am the informant for the delayed reporting of Birth / Death of ____(name of child / deceased)______________________son/daughter/spouse of ……………………………………;
2. He / she was born / died on ___(date of birth / death)________________________ at (place of birth / death)………………;
3. He / she was attended at birth /death by ________________________ who resides at___________;
4. The reason(s) for the delay in reporting of his / her birth /death are ____;
5. His / her birth / death certificate is required for the purpose of ______________________________;

DECLARATION:

☐ *I, declare that the above information is true and I have not reported the above event to any Registrar and no birth / death certificate has been issued in this respect, to the best of my knowledge and belief.*

Name and Signature or
thumb mark of the informant

Date | D | D | - | M | M | - | Y | Y | Y | Y |

Notes:

1. *Date, wherever it occurs, is to be provided in dd-mm-yyyy format, where dd is date in two digits, mm is month in two digits and yyyy is year in four digits Wherever the date is written in words it should be written in full e.g 01-01-2023 shall be written as First January two thousand twenty three. Use only 'Arabic numerals' such as 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9 for recording dates and other numerical entries.*

2. *Name, wherever it occurs, is to be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name].*

3. *Address, wherever it occurs, shall contain the name of State or Union Territory, District, Sub-district, Town or Village, Ward number (in case of town and if available), Locality, House number and PIN Code.*

Form No. 15
(See rule 16 A)
FORM FOR APPEAL
(To be submitted to District Registrar / Chief Registrar)
(under Section 25(A) of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023))

1. Aggrieved by an action or order of: Registrar / District Registrar or any officer authorized to act as Registrar / District Registrar (details of office to be provided as below)

State	District	Sub-District	Village/Town	Locality	RU ID	Name of Registrar / Distt. Registrar or any officer authorized to act as Registrar / District Registrar

2. Account of Event Leading to appeal with date and order no. etc.
(Provide a detailed account of the occurrence, use attachments, if necessary)

DECLARATION:
☐ I have furnished true information to the best of my knowledge and belief.

(Signature of the appellant)

Date D D - M M - Y Y Y Y

Appellant details:

Name	Address	Aadhaar no.	Email Id	Mobile No.

Notes:

1. *Please retain a copy of this form for your own records.*
2. *Appeal, if any, must be submitted to District Registrar / Chief Registrar within a period of 30*
days from the date of such action or receipt of such order with which the person is being aggrieved.
3. *Date, wherever it occurs, is to be provided in dd-mm-yyyy format, where dd is date in two digits, mm is month in two digits and yyyy is year in four digits Wherever the date is written in words it should be written in full e.g 01-01-2023 shall be written as First January two thousand twenty three. Use only 'Arabic numerals' such as 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9 for recording dates and other numerical entries.*
4. *Name, wherever it occurs, is to be provided in the format of [first name] [middle name] [last name] where full name (not abbreviation) to be written in capital letters and first name is mandatory. There should be minimum two characters in either [first name] or [middle name] or [last name].*
5. *Address, wherever it occurs, shall contain the name of State or Union Territory, District, Sub-district, Town or Village, Ward number (in case of town and if available), Locality, House number and PIN Code.".*

By order of the Governor

( )
Secretary to the Government of ……………

SECTION – B

मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्र योजना

MEDICAL CERTIFICATION OF CAUSE OF DEATH.

<u>मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्र योजना</u>
<u>(Medical Certification of Cause of Death - MCCD)</u>

❖ **<u>एम.सी.सी.डी. योजना (थोडक्यात परिचय):-</u>**

MCCD ही एक जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) प्रमाणित केलेली मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण योजना आहे, ज्यात मृत्यूची वैद्यकीय कारणे नोंदविली जातात.

विविध देशांतील मृत्यूशी संबंधित आकडेवारी मध्ये सुसंगतता आणि तुलनात्मकता राखली जाते.

ही योजना म्हणजे मृत्यूची कारणे जाणून घेण्यासाठी सर्वात महत्त्वाची, विश्वासार्ह आणि वैज्ञानिक स्रोत असून, ती गृहमंत्रालय, भारत सरकारच्या अधिपत्याखालील भारताचे महानिबंधक कार्यालय (Office of Registrar General New Delhi, India-ORGI) यांच्या मार्गदर्शनाखाली कार्यरत आहे.

मृत्यू घटना संस्थेत किंवा, रुग्णालय परिसरात (Hospital deaths or within Premise of the hospital) घडलीअसल्यास-रुग्णालय/संस्थाप्रमुख हे नमुना क्र, ४ मध्ये मृत्यूच्या कारणाची माहिती भरतात आणि जर मृत्यू घटनाघरी (Non-Hospital deaths) किंवा इतर ठिकाणी घडली असल्यास, अलीकडच्या काळातील आजारात (Recent illness) उपचार करणाऱ्या वैद्यकीय व्यावसायिक नमुना क्र. ४ अ मध्ये मृत्यूच्या कारणाची माहिती भरतात व माहिती स्थानिक निबंधकाकडे सादर केली जाते. या प्रमाणपत्रांचे राज्यस्तरावर संकलन करून, WHO (जागतिक आरोग्य संघटना) च्या ICD-10 या वर्गीकरण प्रणाली नुसार कोडिंग करून, पृथःकरण केले जाते व वार्षिक अहवाल तयार केला जातो.

MCCD योजना प्रथम पुणे शहरात, महाराष्ट्रात 1951 साली सुरू झाली. त्यानंतर नागपूर (1957), मुंबई (1962) व सोलापूर (1969) येथे ती विस्तारली. 1969 च्या शेवटी महाराष्ट्र नगरपरिपद अधिनियम, 1965 अंतर्गत त्यांच्या हद्दीत MCCD योजना राबविण्यासाठी नगरपालिकांना सूचना देण्यात आल्या. 1970 मध्ये, नागरी प्रशासन संचालनालय, महाराष्ट्र शासन यांच्या मार्फत ही योजनामर्व शहरी भागात विस्तारित करण्यात आली. 1998 पासून सर्व शासकीय व खासगी रुग्णालयांचा या योजनेत समावेश करण्यात आला आहे.

दिनांक 8.02.2006 च्या अधिसूचनेनुसार, सर्व शासकीय रुग्णालये, महानगरपालिका रुग्णालये, खासगी रुग्णालये तसेच इतर वैद्यकीय संस्थांमधील वैद्यकीय अधिकारी / वैद्यकीय व्यवसायिक यांनी WHO निर्धारित नमुन्या नुसार फॉर्म क्र. 4 आणि 4A मध्ये मृत्यूचे कारण प्रमाणित करणे आवश्यक आहे.

- **<u>MCCD म्हणजे काय?</u>**

नोंदणीकृत डॉक्टरांनी मृत्यूचे कारण स्पष्ट करणारे, अधिकृत वैद्यकीय प्रमाणपत्र देणे म्हणजेच " MCCD-Medical Certification of Cause of Death प्रमाणपत्र" होय.

- **<u>(मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणिकरण) MCCD (योजनेचा उद्देश):</u>**
  - मृत व्यक्तीच्या वय आणि लिंगानुसार, मृत्यूचे मूळ कारण अचूकपणे निश्चित करणे.
  - भौगोलिक परिस्थितीनुसार मृत्यूच्या कारणांतील हंगामी बदलांचा (Trends) अभ्यास करणे.

- **MCCD योजनेचे उद्दिष्टः**

i. प्रत्येक मृत्यूच्या वैद्यकीय कारणांचे प्रमाणिकरण करून, त्याचे अचूक कारण विहित नमुन्यात नमूद करणे.

ii. मृत्यूची कारणे जाणून घेऊन, त्याची सुसंगत व तुलनात्मक माहिती प्राप्त करणे.

iii. मृत्यूचे वैद्यकीयकारण नमूद असणाऱ्या प्रमाणपत्रांचे ICD-10 प्रणालीद्वारे कोडिंग करून, मृत्यूच्या कारणांचे WHO नुसार विश्लेषणात्मक वर्गीकरण करणे, सार्वजनिक आरोग्य विषयक नविन धोरण आखणे व संशोधन करणे.

- **MCCD योजनेचे महत्त्व व उपयोगिताः**
  - प्रत्येक मृत्यू नोंदणी करिता कायदेशीरदृष्ट्या आवश्यक.
  - विविध प्रतिबंधात्मक आरोग्य योजना व आरोग्य विषयक नविन धोरण आखण्यासाठी.
  - आरोग्यविषयक निर्देशांकाचे (Health indicators) मूल्यमापन करणे. उदा. IMR, MMR इत्यादी.
  - मृत व्यक्तीच्या वारसदारांना विविध सेवा मिळवण्यासाठी.
  - सामाजिक सुरक्षा व कायदेशीर प्रक्रियासाठी,

- **Legal Provision:**
  - Section 10 (2) and 10 (3):

MCCD प्रमाणपत्र	केंव्हा द्यायचे आहे?	कसे द्यायचे आहे?	कोणी द्यायचे आहे?	कुणाला द्यायचे आहे?
नमुना क्रमांक ४	विशेष उपचार किंवा सामान्य उपचार चालू असताना एखादी व्यक्ती रुग्णालयात किंवा रुग्णालयाच्या परिसरात (Premise) मृत पावल्यास (Hospital deaths).	आजारपणाचा इतिहास (असल्यास) समाविष्ट करून, निःशुल्क द्यावे.	संबंधित व्यक्तीच्या अलीकडील आजारावर (Recent illness) उपचार करणाऱ्या नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिक व वैद्यकीय अधिकारी यांनी (with ICD-10 coding).	१. नोंदणी अधिकाऱ्यांकडे (निबंधकाकडे). २. त्याची एक प्रत जवळच्या नातेवाईकास किंवा कायद्यानुसार मृत्यूविषयी माहिती देणाऱ्या जबाबदार व्यक्तीस.
	शवविच्छेदन केलेल्या मृत व्यक्तीसाठी.	शवविच्छेदनाच्या परीक्षण अहवालावरून.	शवविच्छेदन करणाऱ्या डॉक्टरांनी.	
नमुना क्रमांक ४ अ	कोणत्याही व्यक्तीचा मृत्यू वैद्यकीय संस्थेबाहेर किंवा इतर ठिकाणी झाल्यास (Non-Hospital deaths).	आजारपणाचा इतिहास (असल्यास) समाविष्ट करून, निःशुल्क द्यावे.	संबंधित व्यक्तीच्या अलीकडील आजारावर (Recent illness) उपचार करणाऱ्या नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकाने.	

- **<u>MCCD प्रमाणपत्र कोण देऊ शकतात?</u>**

i) महाराष्ट्र राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमधील केंद्र किंवा राज्य शासन, सार्वजनिक किंवा खाजगी संस्था आणि सोसायट्या किंवा ट्रस्ट (विश्वस्त संस्था) यांच्यामार्फत चालवल्या जाणाऱ्या नर्सिंग होम्स, प्रसूतीगृहे (मॅटर्निटी होम्स) यांसह सर्व रुग्णालयांमधील वैद्यकीय अधिकारी किंवा वैद्यकीय व्यावसायिक.

ii) महाराष्ट्र राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमधील शहरी भागातील सर्व वैद्यकीय व्यावसायिक (जे महानगरपालिका, नगरपरिषदा, कॅन्टोन्मेंट बोर्ड, ऑर्डनन्स फॅक्टरीज किंवा अशा स्थानिक वैद्यकीय संस्थांच्या रुग्णालयांमध्ये कार्यरत आहेत). शासकीय रुग्णालये, ग्रामीण रुग्णालये, उपजिल्हा रुग्णालये (Cottage Hospitals), वैद्यकीय महाविद्यालय रुग्णालये इत्यादी.

iii) वरील उल्लेखित वैद्यकीय व्यावसायिक, नर्सिंग होम्स आणि रुग्णालये यांनी, सदर कायद्यांतर्गत मृत्यूची माहिती देताना, मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणपत्र 'फॉर्म नं. ४' मध्ये संबंधित जन्म-मृत्यू निबंधकाकडे सादर करणे आवश्यक आहे.

iv) घरात (रुग्णालयाबाहेर) मृत्यू झाल्याच्या प्रसंगी; खासगी वैद्यकीय व्यावसायिकाने मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणपत्र मृताच्या नातेवाईकास 'फॉर्म नं. ४अ' मध्ये उपलब्ध करून द्यावे, जेणेकरून मृत्यूची माहिती देताना ते संबंधित जन्म-मृत्यू निबंधकाकडे सादर करता येईल.

- **<u>Section 17 (1) (b) Modified:</u>**

"राज्य शासनाने यासंदर्भात केलेल्या नियमांच्या अधीन राहून (ज्यामध्ये शुल्क आणि टपाल शुल्काच्या पेमेंटशी संबंधित नियमांचा समावेश आहे), कोणतीही व्यक्ती 'मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणपत्र' (MCCD) फॉर्म नं. ४ / फॉर्म नं. ४८ ची प्रत इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने किंवा इतर मार्गाने मिळवू शकते; ही माहिती जन्म-मृत्यू नोंदवहीमध्ये (रजिस्टरमध्ये) नोंदवल्यानुसार प्राप्त होईल."

- **<u>Section 23 (3):</u>**

"कोणताही वैद्यकीय व्यावसायिक जो MCCD प्रमाणपत्र १० (३) नुसार देणे टाळत असेल किंवा नाकारत असेल, आणि कोणतीही व्यक्ती जी अशी प्रमाणपत्रे [संबंधित अधिकायाकडे] पोहोचवणे टाळत असेल किंवा नाकारत असेल, त्या व्यक्तीस पन्नास रुपये दंडाची शिक्षा होईल."

- **<u>MCCD फॉर्म व फॉर्म भरण्याची पद्धतः</u>**

- **वैद्यकीय अधिका-याची जबाबदारी:**
  1. मृत्यू घटनेचे निदान करणे व एखाद्या व्यक्तीचा मृत्यू घोपित करणे. उदा. suicide, homicide, accidents, इत्यादि.
  2. मृत्यूचे कारण ठरवणे व त्याला वैद्यकीयदृष्ट्या प्रमाणित करणे.

- **Mode ऑफ Death लिहिणे शक्यतो टाळावे. (अपवादात्मक परिस्थितीत Pathologicalcause सहित लिहिता येते.)**

उदा. Cardiac failure (Syncope), Respiratory failure (Asphyxia), Brain function failure (Coma) इत्यादि.

- **<u>मृत्यूचे कारण (Cause of death) म्हणजे काय?:</u>**

  It is a disease, abnormality, injury or poisoning that contributed directly or indirectly to the death.

- **MCCD फॉर्म:** २ प्रकारचे फॉर्म्स असतात. "नमुना क्र.४" हा रुग्णालयीन मृत्यूकरिता तसेच शवविच्छेदन आलेल्या मृत व्यक्तीकरिता वापरला जातो आणि "नमुना क्र.४ अ" हा रुग्णालयाव्यतिरिक्त इतर ठिकाणी झालेल्या मृत्यूकरिता वापरतात.

- **सदर फॉर्म मध्ये २ भाग (Parts) असतात.** एका ओळीवर शक्यतो एकच मृत्यूचे कारण लिहावे. त्याचा योग्य क्रम असावा.

- <u>भाग-१ (Part-1):</u>

a) Immediate: (Terminal/Final cause)

Final complication resulting from the underlying cause of death, occurring closest to the time of death & directly causing death.

b) Antecedent: (Intermediate cause): यामध्ये एखाद्या वेळेस १ पेक्षा अनेक causes असू शकतात.

A disease or condition that occurred as a result of underlying cause of death but was not the final complication/ immediate cause of death.

c) Underlying: (Initial causeor Originofthedeath): ही शेवटची line म्हणजेच सुरुवातीची घटना असते.

The condition that triggered the chain of events leading to death; etiologically specific.

- <u>भाग-२ (Part-II):</u> **Contributory: (एखाद्या वेळेस ही घटना सुद्धा मृत्यूशी निगडित असते)**

  Person who has died may be suffering from some other disease but, this conditionhascertainly not set the chain of events leading to his death, may have contributed to deathindirectly.

- **मृत व्यक्तीचे वय, लिंग लिहिणे आवश्यक आहे.**

- **Manner of death:** e.g. Natural, Accident, Suicide, Homicide, Pending investigations लिहावे.

- **Nature of injury:** e.g. External or internal causes e.g. Domestic fall, Burn, Poisoning, Snake bite.

- **Pregnancy status (if female): Yes or No** लिहावे.

- **आजाराचा कालावधी (Timeofinterval) लिहिणे महत्त्वाचे असून त्याद्वारे "Underlying Cause" ओळखता येतो.**

  Underlyingcauseofdeath: The disease or injury which initiated the chain of events leading directly to death, or thecircumstances of the accident or violence which produced the fatal injury is called"Underlying cause of death".

- **Should NOT write the short forms/abbreviations to avoid confusions:**

e.g. a. **MI:** Myocardial Infarction or, Mitral Insufficiency.

b. **ARDS:** Acute Respiratory distress Syndrome or, Acute Renal Dysfunction Syndrome.

c. **IHD:** Ischemic Heart Disease or, Inherited Heart Disease.

d. **CKD:** Chronic Kidney Disease or, Congenital Kidney Disorder.

e. **ALD:** Alcoholic Liver Disease or, Acute Liver Dysfunction.

- **Sequencing of causes inascending manner...**

a) **Immediate cause** (Terminal/Final cause): e.g. Myocardial infarction (for 1 hour)

↑

b) **Antecedent cause** (Intermediate causes):e.g. ischemic heart disease-IHD(since 5 yrs)

↑

c) **Underlving cause** (Initial cause or origin of the death):e.g. Hvpertension (since 12)

❖ **WHO नुसार मुख्य आजार गटात वर्गीकरण व ICD-10 codes: (Chapter wise)**

Chapters (Major cause groups) of the National list and ICD-10 codes		
Chapter	**Description**	**ICD-10 codes**
I	Certain infectious and parasitic diseases	A00-B99
II	Neoplasms (Cancers)	C-00 to D-48
III	Diseases of the blood and blood-forming organs and certain disorders involving the immune mechanism	D-50 to D-89
IV	Endocrine, nutritional and metabolic diseases	E-00 to E-89
V	Mental and behavioural disorders	F01 to F-99
VI	Diseases of the nervous system	G00 to G-98
VII	Diseases of the eye and adnexa	H-00 to H-59
VIII	Diseases of the ear and mastoid process	H-60 to H-95
IX	Diseases of the circulatory system	1-00 to 1-99
X	Diseases of the respiratory system	J-00 to J-98
XI	Diseases of the digestive system	K-00 to K-92
XII	Diseases of the skin and subcutaneous tissue	L-00 to L-98
XIII	Diseases of musculoskeletal system & connective tissue	M-00 to M-99
XIV	Diseases of the genitourinary system	N-00 to N-99
XV	Pregnancy, childbirth and the puerperium	0-00 to 0-99
XVI	Certain conditions originating in the perinatal period	P-00 to P-96
XVII	Congenital malformations, deformities and chromosomal abnormalities	Q-00 to Q-99
XVIII	Symptoms, signs and abnormal clinical and laboratory findings, not elsewhere classified	R-00 to R-99

XIX	Injury, poisoning and certain other consequences of external causes	S-00 to S-99 and T-00 to T-98
XX	External causes of morbidity and mortality	V-01 to V-99, W-00 to W-99. X-00 to X-99 and Y-00 to Y-98.
XXI*	Factors influencing health status and contact with health services.	Z-00 to Z-99 *Not used in India
XXII	Codes for special purposes e.g. U07-Covid19, U82-MDRTB. (U00-U49: Provisional Assignment. U50-U99: For Research)	U-00 to U-99

❖ एमसीसीडी प्रशासकीय रचना-Organogram:

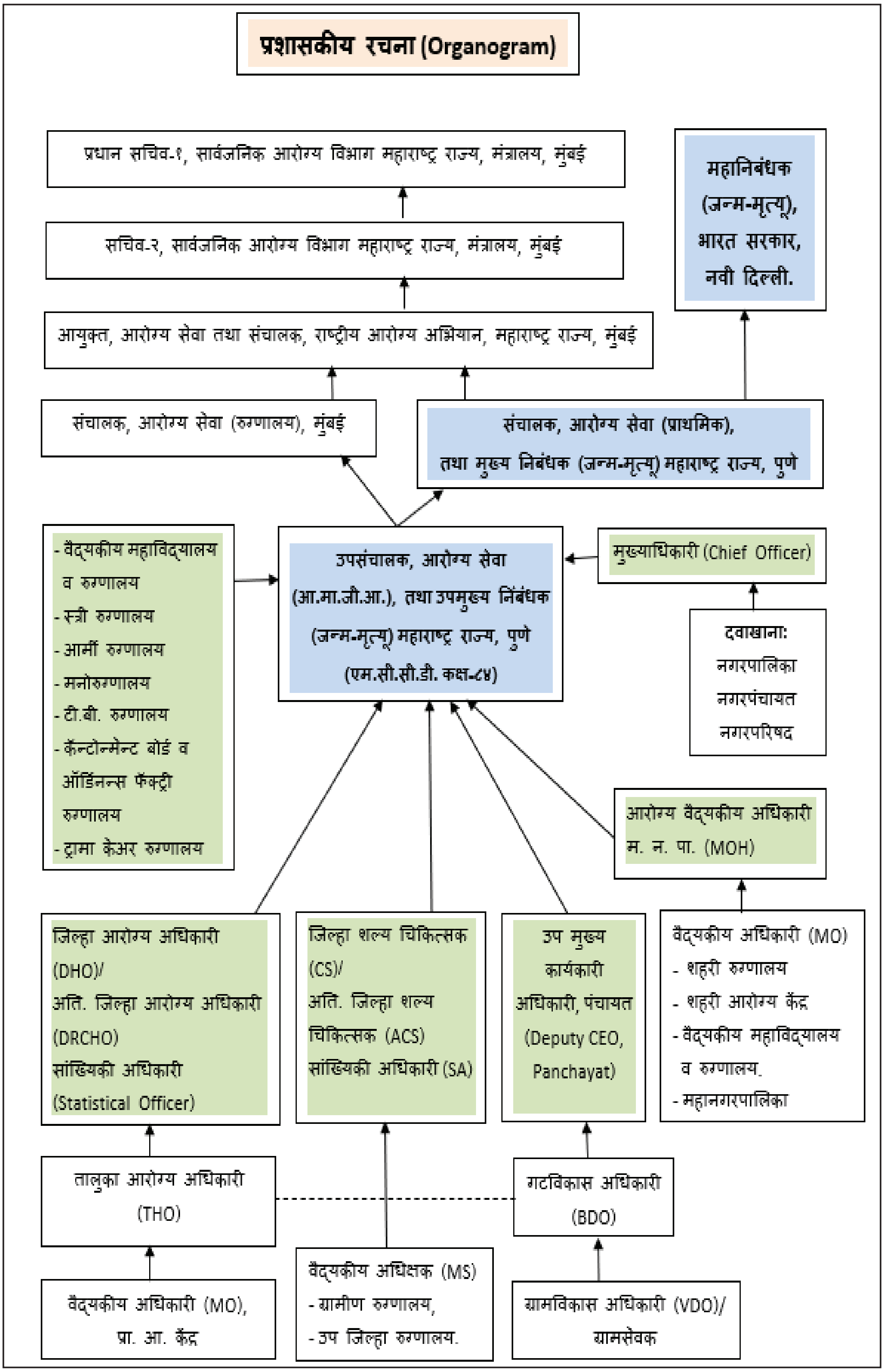

- **MCCDReporting Units:-**

S.No.	Health Organizations	Reporting Units (RUs)
1.	Municipal Corporations	29
2.	Municipal Councils/ Nagar Panchayats	367
3.	Cantonment Boards	07
4.	Ordinance Factories	04
5.	District Hospitals	19
6.	Civil hospitals	08
7.	Women's hospitals	22
8.	Medical College Hospitals	22
9.	Rural hospitals (30 Bedded)	367
10.	Sub District hospitals (50 and 100 Bedded)	101
11.	Regional Referral hospitals (2), Other-Orthopedic (1)	03
12.	TB Hospitals (5), Mental hospitals (4), Leprosy hospitals (2)	11
13.	Primary Health Centers	1936
	एकूण	2896

❖ **मृत्युच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्र संकलन (District MCCD cell):**
(Circular: जा.क्र. आमाजीआ/एमसीसीडी/कक्ष ८४/District MCCD cell माहिती / 49-152/ २६ दिनांक: ०७/०१/२०२६)

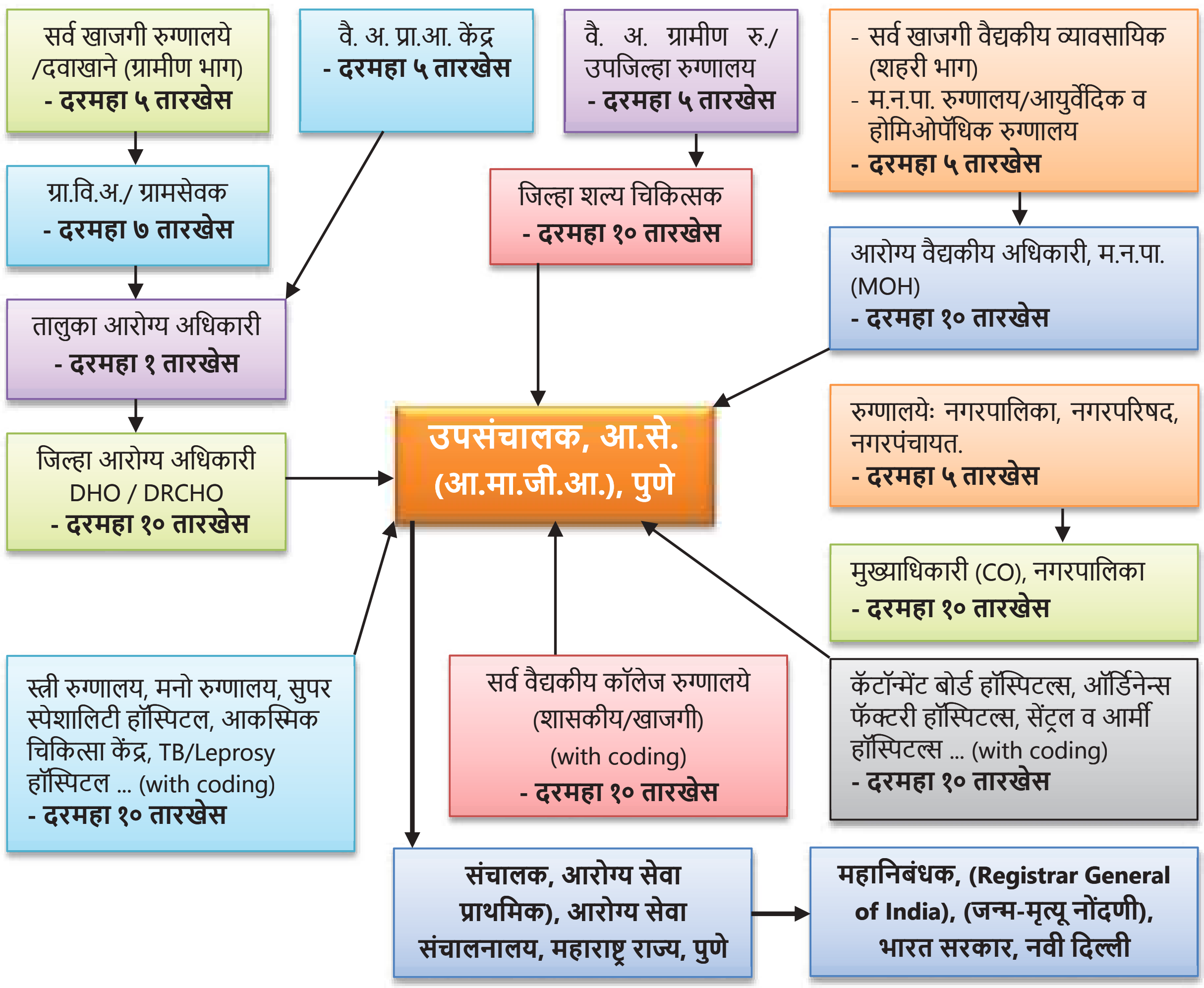

सूचनाः- रुग्णालयातील सर्व संबंधित वैद्यकीय अधिकारी यांनी MCCD प्रमाणपत्रावर मृत्यूच्या कारणासमोर योग्य ICD-10 code लिहून, या कार्यालयास, सदर फॉर्म्स सादर करावेत.

❖ MCCD forms received in Maharashtra (2018-2023):

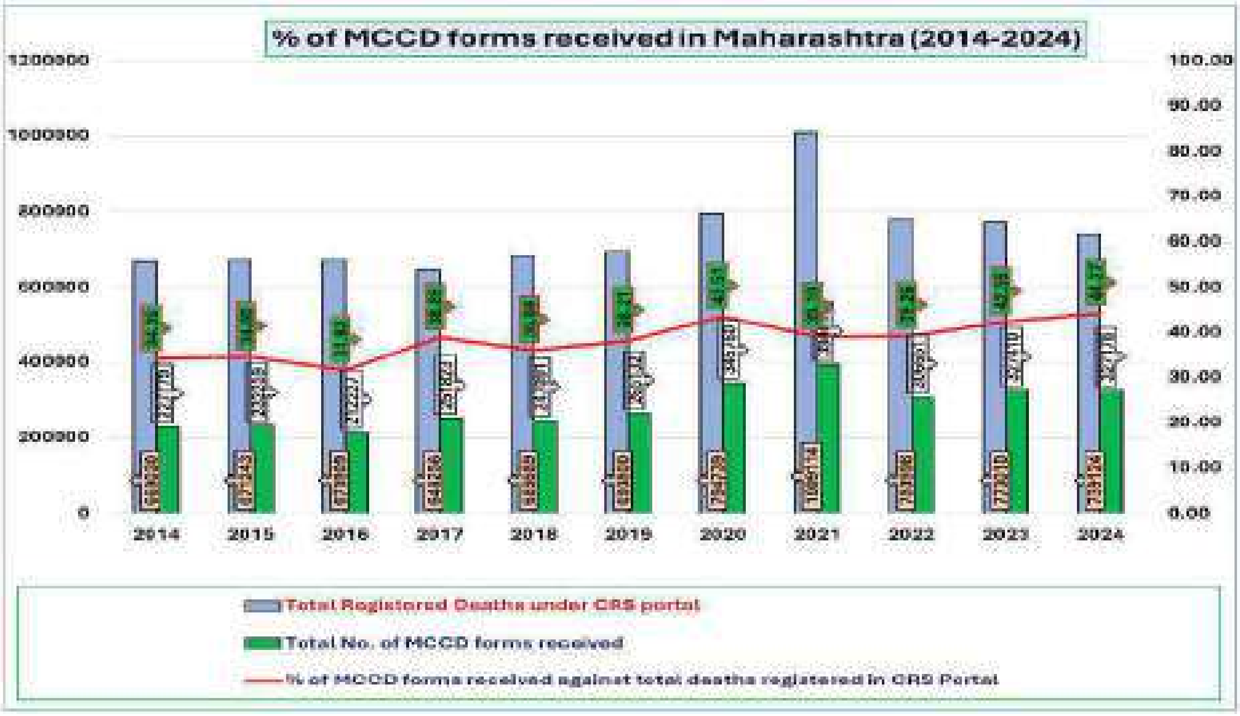

Major disease causes group of the death (in %) (2018-2024)									
Sr. No	Cause of Death (Major groups)	Year	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1.	CERTAIN INFECTIOUS AND PARASITIC DISEASES (A00-B99)	M	14362	14517	11852	15162	10140	14259	13463
		F	9054	8413	6547	8329	5027	6644	8341
		T	23416	22930	18399	23491	15167	20903	21804
		%	9.48	8.65	5.32	5.95	4.95	6.38	6.66
2.	NEOPLASMS C00-D48	M	11959	14260	12568	16508	10044	13678	14092
		F	10533	10846	9812	13489	7479	10224	12400
		T	22492	25106	22380	29997	17523	23902	26492
		%	9.10	9.47	6.47	7.60	5.71	7.30	8.10
3.	DISEASES OF BLOOD AND BLOOD FORMING ORGANS AND CERTAIN DISORDERS INVOLVING IMMUNE MECHANISM (D50-D89)	M	1779	1612	2188	3035	1845	2632	3592
		F	1640	1882	1697	2333	1232	1563	3006
		T	3419	3494	3885	5368	3077	4195	6598
		%	1.38	1.32	1.12	1.36	1.00	1.28	2.02
4.	ENDOCRINE, NUTRITIONAL & METABOLIC DISEASES (E00-E89)	M	13617	17358	23271	25459	13556	13298	13111
		F	10682	11975	15539	16671	9621	9728	11354
		T	24299	29333	38810	42130	23177	23026	24465
		%	9.83	11.06	11.22	10.68	7.56	7.03	7.48
5.	MENTAL AND BEHAVIOURAL DISORDERS M (F01-F99)	M	320	9	902	1190	869	1476	1758
		F	185	17	269	409	204	443	488
		T	505	26	1171	1599	1073	1919	2246
		%	0.20	0.01	0.34	0.41	0.35	0.59	0.69
6.	DISEASES OF THE NERVOUS SYSTEM (G00-G98)	M	3900	4928	5358	6445	3723	5230	5783
		F	2726	2683	2518	3065	1718	2556	3314
		T	6626	7611	7876	9510	5441	7786	9097
		%	2.68	2.87	2.28	2.41	1.77	2.38	2.78
7.	DISEASES OF THE EYE AND ADNEXA (H00-H59)	M	4	1	4	5	115	124	54
		F	8	3	6	4	34	56	23
		T	12	4	10	9	149	180	77
		%	0.005	0.002	0.003	0.002	0.049	0.055	0.024

Sr. No	Cause of Death (Major groups)	Year	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
8.	DISEASES OF THE EAR AND MASTOID PROCESS (H60-H95)	M	11	15	13	20	22	19	12
		F	4	6	3	2	1	2	6
		T	15	21	16	22	23	21	18
		%	0.006	0.008	0.005	0.006	0.008	0.006	0.006
9.	DISEASES OF THE CIRCULATORY SYSTEM (100-199)	M	45939	52150	61064	67456	116819	73094	60678
		F	24921	26873	28586	32017	27400	34352	40208
		T	70860	79023	89650	99473	144219	107446	100878
		%	28.68	29.81	25.93	25.21	47.03	32.82	30.83
10.	DISEASES OF THE RESPIRATORY SYSTEM (J00-J98)	M	12659	12951	15380	17416	14643	24108	19422
		F	9422	8932	8588	10503	7160	11225	12711
		T	2081	21883	23968	27919	21803	35333	32133
		%	8.94	8.25	6.93	7.08	7.11	10.79	9.82
11.	DISEASES OF THE DIGESTIVE SYSTEM (K00-K92)	M	9704	12749	11120	13177	8966	13115	14301
		F	2383	2444	2351	3236	1743	2875	3115
		T	12087	15193	13471	16413	10709	15990	17416
		%	4.89	5.73	3.90	4.16	3.49	4.88	5.32
12.	DISEASES OF THE SKIN AND SUBCUTANEOUS TISSUE (L00-L98)	M	644	827	562	678	479	874	1360
		F	433	633	362	481	287	500	884
		T	1077	1460	924	1159	766	1374	2244
		%	0.44	0.55	0.27	0.29	0.25	0.42	0.69
13.	DISEASE OF MUSCULOSKELETAL SYSTEM AND CONNECTIVE TISSUE (M00-M99)	M	416	534	661	707	1040	2610	2811
		F	606	566	824	856	530	1228	2203
		T	1022	1100	1485	1563	1570	3838	5014
		%	0.41	0.41	0.43	0.40	0.51	1.17	1.53
14.	DISEASES OF THE GENITOURINARY SYSTEM (N00-N99)	M	4332	4406	4692	5075	4797	7897	8228
		F	2981	2858	2543	2672	2512	3623	5.26
		T	7313	7264	7235	7747	7309	11520	13254
		%	2.96	2.74	2.09	1.96	2.38	3.52	4.05
15.	PREGNANCY, CHILDBIRTH AND THE PUERPERIUM (000-099)	M	0	0	0	0	0	0	0
		F	380	498	466	459	227	601	289
		T	380	498	466	459	227	601	289
		%	0.15	0.19	0.13	0.12	0.07	0.18	0.09
16.	CERTAIN CONDITIONS ORIGINATING IN THE PERINATAL PERIOD (P00-P96)	M	5883	5801	5157	5568	2852	4271	4968
		F	3735	3321	3091	3641	1786	3432	3355
		T	9618	9122	8248	9209	4638	7703	8323
		%	3.89	3.44	2.39	2.33	1.51	2.35	2.54
17.	CONGENITAL ALFORMATIONS, DEFORMATIONSAND CHROMOSOMAL ABNORMALITIES (Q00-Q99)	M	1148	1260	1115	1198	1015	750	710
		F	894	804	739	833	548	559	518
		T	2042	2064	1854	2031	1563	1309	1228
		%	0.83	0.78	0.54	0.51	0.51	0.40	0.38
18.	SYMPTOMS, SIGNS & ABNOR-MAL CLINICAL & LABORATORY FINDING, NOT ELSEWHERE CLASSIFIED (R00-R99)	M	15184	14367	20306	22241	24515	31793	24072
		F	9968	9127	10321	12570	10104	13289	13536
		T	25152	23494	30627	34811	34619	45082	37608
		%	10.18	8.86	8.86	8.82	11.29	13.77	11.49
19.	CODES FOR SPECIAL PURPOSES (U00-U85) Covid-19	M	0	0	44811	51398	3079	135	67
		F	0	0	16401	20498	1205	65	42
		T	0	0	61212	71896	4284	200	109
		%	0.00	0.00	17.70	1822	1.40	0.06	0.03
20.	INJURY, POISONING & CERTAIN OTHER CONSEQUENCES OF EXTERNAL CAUSES (S00-T98)	M	13250	14138	13037	8681	8086	11699	14062
		F	1425	1368	1036	1123	1228	3383	3823
		T	14675	15506	14073	9804	9314	15082	17885
		%	5.94	5.85	4.07	2.48	3.04	4.61	5.47

Sr. No	Cause of Death (Major groups)	Year	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
21.	EXTERNAL CAUSES OF MORBIDITY AND MORTALITY (V01-Y89)	M	13250	14138	13037	8681	8086	11699	14062
		F	1425	1368	1036	1123	1228	3383	3821
		T	14675	15506	14073	9804	9314	15082	17883
		%	5.94	5.85	4.07	2.48	3.04	4.61	5.47
	ALL DISEASES OF [CHAPTERS-1 TO 21]	**M**	**155111**	**171883**	**234061**	**261419**	**226605**	**221062**	**202536**
		F	**91980**	**93249**	**111699**	**133191**	**80046**	**106348**	**124642**
		T	**247091**	**265132**	**345760**	**394610**	**306651**	**327410**	**327178**
	Male-Female Ratio against MCCD forms received	**M%**	**62.77**	**64.83**	**67.69**	**66.25**	**73.90**	**67.52**	**61.90**
		F%	**37.23**	**35.17**	**32.31**	**33.75**	**26.10**	**32.48**	**38.10**

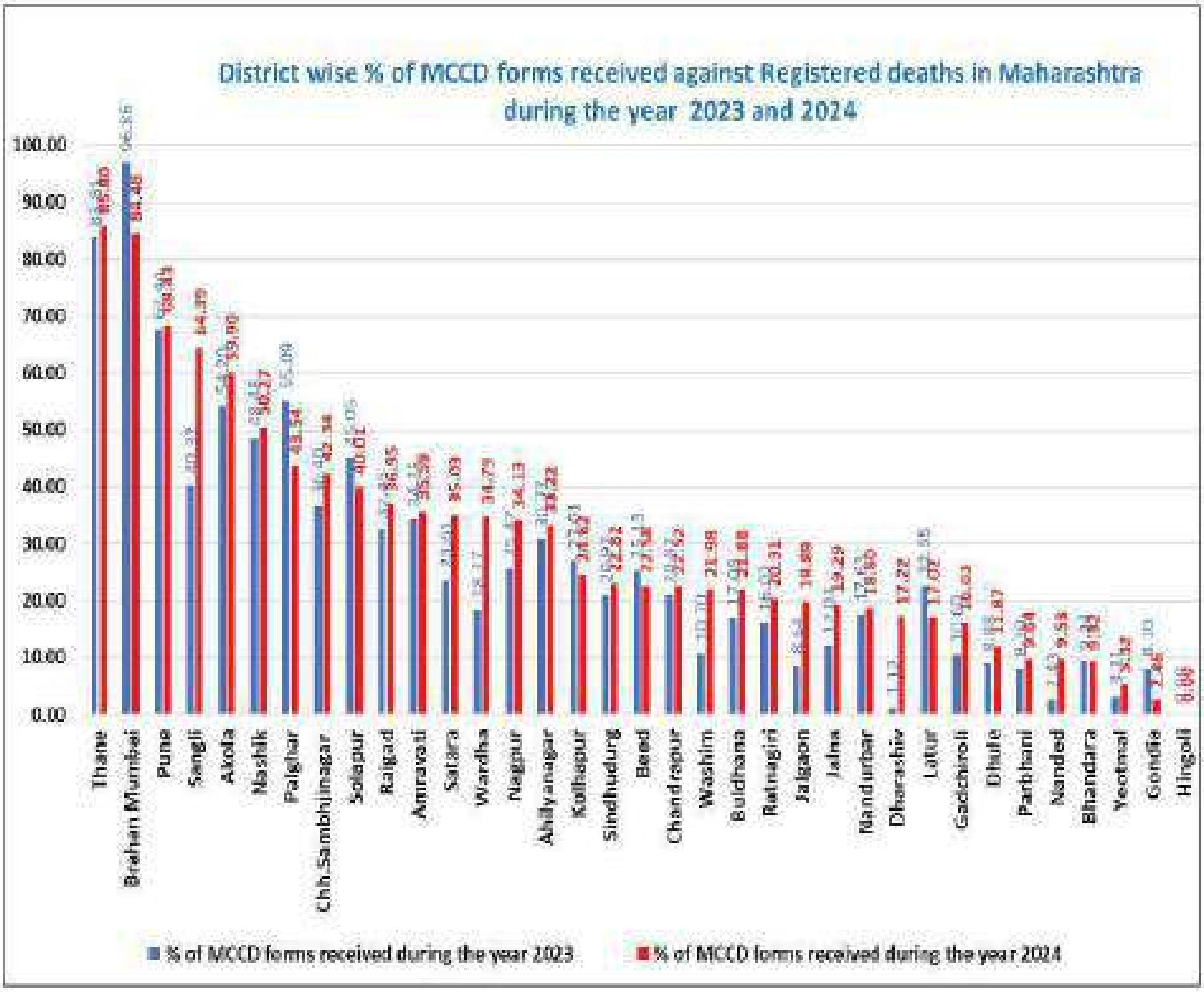

❖ **वार्षिक अहवाल २०२३ व २०२४ नुसार राज्यात सर्वात जास्त प्रमाणात आढळून येणाऱ्या १० प्रमुख आजाराचे गट (Top -10 Major Disease Causes Group)**

क्र.	प्रमुख आजार गट	आढळून येणारे सर्वसाधारण आजार	२०२३	२०२४
१.	रक्ताभिसरण संस्थेचे आजार (Circulatory system - I00-I99)	उच्च रक्तदाब, हृदयविकार (MI, IHD, Angina), फुफ्फुसजन्य हृदयरोग, रक्तवाहिन्यांचे (धमन्यासिरा-) विकार, मेंदूविकार, इत्यादि.	३२.८२%	३०%८३.
२.	इतरत्र वर्गीकृत न होणारी लक्षणे, चिन्हे व असामान्य नैदानिक/प्रयोगशाळीय निष्कर्ष असलेले (Symptoms, Signs & Abnormal Clinical & Laboratory Findings, Not Elsewhere Classified - R00-R99)	विविध संस्थेची लक्षणे उदा. हृदयाची विकृत ठोके, छातीत दुखणे, पोटात दुखणे, पोटात पाणी भरणे, पोट फुगणे, कावीळ, मळमळ, जळजळ, उलटी, घसा दुखणे, खोकला, त्वचेवर rash येणे, लघवी थांबणे, वारंवार लघवी येणे, चक्कर, भ्रम, झटके येणे, अचानक मृत्यू होणे, नैसर्गिक मृत्यू, वार्धक्याने मृत्यू, abnormal लॅबोरेटरी findings इत्यादि.	१३.७७%	११%४९.
३.	श्वसन संस्थेचे विकार (Respiratory system-J00-J98)	फुफ्फुस विकार, तीव्र श्वसनदाह, न्यूमोनिया, तीव्र ब्राँकायटीस, सायनुसायटीस, फ्लू, इन्फ्लुएंझा, स्वरयंत्राचे (Larynx) विकार, घशाचे विकार (Pharyngitis), प्ल्यूरल इफ्युजन, प्लुरिसी इत्यादि.	१०.७९%	९%८२.
४.	कर्करोग/ कॅन्सर (Neoplasms-C00-D48)	ओठ, तोंड व घशाचे कर्करोग; पचनसंस्थेचे (यकृतस्वादुपिंड-जठर-आतडे-) कर्करोग, फुफ्फुस कर्करोग, स्तनअंडाशय-गर्भाशय-कर्करोग, हाडेसांधा-, मेंदू, मज्जातंतू, मूत्राशय, थायरॉईड, प्रोस्टेटपौरुषग्रंथी-, गुदाशय कर्करोग, ट्यूमर इ.	७.३%	८%१०.
५.	अंतस्त्रावी ग्रंथी व पोषण आणि चयापचय विकार (Endocrine, Nutritional & Metabolic Disorders- E00–E89)	थायरॉइड ग्रंथीचे विकार, डायबेटिस मेलिटस (मधुमेह), हार्मोन्सचे विकार, इतर अंतःस्रावी ग्रंथींचे विकार, कुपोषण, जीवनसत्त्वांचे (Vitamins) अभाव विकार, स्थूलता व जास्त वजन, चयापचय (Metabolic), द्रव/इलेक्ट्रोलाइट विकार, इ.	७.०३%	७%४८.
६.	काही संसर्गजन्य आणि परजीवी रोग (Certain Infectious & Parasitic Diseases-A00-B99)	आतड्यांचे संसर्गजन्य रोग (गॅस्ट्रो, कॉलरा, टायफॉइड, अतिसार, क्षयरोग-TB, कुष्ठरोग, सिफिलिस, गोनोरिया, घटसर्प, धनुर्वात, हर्पीस, कांजण्या, गोवर, रुबेला, हिपॅटायटिस, एचआयव्ही, एड्स, हिवताप, डेंगू, जंतकृमी, गालफुगी. इ(.	६.३८%	६%६६.
७.	पचनसंस्थेचे रोग (Diseases of Digestive System (K00–K92)	तोंड, दात व जबडा (Oral cavity) चे रोग, अन्ननलिका दाह, अपचन, अपेंडिसायटिस, हर्निया, गुदद्वारातील फिशर, यकृतसिरोसिस-, पित्ताशय दाह, इ.	४.८८%	५%३२.

८.	इजा, विषबाधा व बाह्य कारणांमुळे होणारे इतर काही परिणाम (Injury, poisoning & certain other consequences of external causes -S00–T98)	शारीरिक जखमा (Injuries), विषबाधा (Poisoning), जळाल्यामुळे, अपघातामुळे किंवा इतर बाह्य कारणांमुळे होणारे परिणाम. उदा. डोक्याला मार लागणे, मेंदूला इजा होणे, हाडाचे फ्रॅक्चर, शरीराचा भाग जळणे, दारू/ विष/ पेस्टिसाईड/ बर्फाचा परिणाम, हायपोथर्मिया, इ.	४.६१%	५%४७.
९.	आजारपण व मृत्यूस कारणीभूत ठरणारी बाह्य कारणे (External causes of morbidity and mortality -V01–Y89)	बाह्य कारणांचा समावेश उदा. अपघात, पडणे, वाहतुकीशी संबंधित घटना, हिंसा, नैसर्गिक आपत्ती इत्यादी.	४.६१%	५%४७.
९.	जननमूत्र- संस्थेचे रोग (Diseases of genitourinary system-N00–N99)	मूत्रपिंड, मूत्रनलिका, मूत्राशयाचे विकार, पुरुष व स्त्रियांच्या प्रजनन अवयवांचे रोग मूत्रमार्गातील संक्रमण, वंध्यत्वाशी संबंधित समस्या इत्यादी.	३%५२.	४%०५.
१०.	मज्जासंस्था आजार (Nervous System)	मेंदूज्वर व इतर केंद्रीय मज्जासंस्थेचे दाह, मेंदूतील विशिष्ट भागांचा ऱ्हास होणे, पक्षाघात, सेरेब्रल पाल्सी, पार्किन्सन रोग, अल्झायमर, अशक्तपणा, दृष्टिदोष, अपस्मार, मायग्रेन, ट्रायजेमिनल न्यूरॅल्जिया, सायटिका, डायबेटिक न्यूरोपॅथी, मायस्थेनिया ग्रॅव्हिस, मस्क्युलर डिस्ट्रॉफी,	३.५२%	२%७८.

Note:- वरील आजाराचे प्रमाण हे राज्यस्तरावर सन २०२३ व २०२४ साली प्राप्त झालेल्या MCCD फॉर्म्सच्या आधारावर (वार्षिक सरासरी अनुक्रमे ४२४४ व %३६..२७(% प्रमुख आजारगटाचे प्रमाण काढण्यात आले आहे.

एमसीसीडी नमुना क्रमांक ४ व ४अ

FORM NO. 4
(See rule 7)

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

(Hospital In-patients. Not to be used for still births)
To be sent to Registrar along with Form No. 2 (Death Report)
A copy of this certificate to be provided to the nearest relative of the deceased

Name of the Hospital ....

I hereby certify that the person whose particulars are given below died in the hospital in Ward No......................

on D D - M M - Y Y Y Y at .... AM / PM

NAME OF DECEASED: First Name / Middle Name / Last Name					For use of Statistical Office
Sex	Age at Death				
	If 1 year or more, age in years	If less than 1 year, age in month	If less than one month, age in days	If less than one day, age in hours	
1. Male 2. Female 3. Transgender person					

CAUSE OF DEATH		Interval between onset and death approx.
I Immediate cause State the disease, injury or complication which caused death, not the mode of dying such as heart failure, asthenia, etc.	(a) .... due to (or as a consequences of)	
Antecedent cause Morbid conditions, if any, giving rise to the above cause, stating underlying conditions last	(b) .... due to (or as a consequences of)	
	(c)	
II Other significant conditions contributing to the death but not related to the disease or condition causing it	....	

Manner of Death

1. Natural 2. Accident 3. Suicide 4. Homicide
5. Pending investigation

How did the injury occur?

If deceased was a female, was pregnancy the death associated with? 1. Yes 2. No
If yes, was there a delivery? 1. Yes 2. No

Name and signature of the Medical Attendant certifying the cause of death

Date of verification: D D - M M - Y Y Y Y

SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS

FORM NO. 4A

(See rule 7)

MEDICAL CERTIFICATE OF CAUSE OF DEATH

(For non-institutional deaths. Not to be used for still births)

(To be given to the person required under the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (amended in 2023) to give information concerning the death to Registrar along with Form No. 2 (Death Report))

I hereby certify that the deceased Shri/Smt /Km...Son /Wife/ Daughter of ....resident of .... was under my treatment from .... to .... and he/she died

on D D - M M - Y Y Y Y at............... AM / PM

NAME OF DECEASED: First Name / Middle Name / Last Name					For use of Statistical Office
Sex	Age at Death				
	If 1 year or more, age in years	If less than 1 year, age in month	If less than one month, age in days	If less than one day, age in hours	
1. Male 2. Female 3. Transgender Person					
CAUSE OF DEATH				Interval between onset and death approx.	
I Immediate cause State the disease, injury or complication which caused death, not the mode of dying such as heart failure, asthenia, etc.	(a) .... due to (or as a consequences of)				
Antecedent cause Morbid conditions, if any, giving rise to the above cause, stating underlying conditions last	(b) .... due to (or as a consequences of)				
	(c)				
II Other significant conditions contributing to the death but not related to the disease or condition causing it	....				

If deceased was a female, was pregnancy the death associated with? 1. Yes 2. No

If yes, was there a delivery? 1. Yes 2. No

Name and signature of the Medical Practitioner certifying the cause of death

Date of verification : D D - M M - Y Y Y Y

SEE REVERSE FOR INSTRUCTIONS

महाराष्ट्र शासन, सार्वजनिक आरोग्य विभाग
राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय,
तिसरा मजला, उरो रुग्णालय, औंध, पुणे-४११०२७

उपसंचालक आरोग्य सेवा (आमाजीआ)
तथा उपमुख्य निबंधक जन्म व मृत्यू
महाराष्ट्र राज्य, पुणे - ४११०२७

संकेतस्थळ : arogya.maharashtra.gov.in
कार्यालय : ०२०-२६०५९५३०/ ०२०-२६०५००२७
MCCD विभाग : ०२०-२६०५००२५
ई - मेल : crsmccd@gmail.com

आरोग्य सेवा | जा.क्र.आमाजीआ/एमसीसीडी/कक्ष ८४/District MCCD cell माहिती / 49-152 / २६
दिनांक: ०७/०१/२०२६

प्रति,

१. जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
२. जिल्हा शल्य चिकित्सक, जिल्हा सामान्य रुग्णालय (सर्व)
३. आरोग्य वैद्यकीय अधिकारी, महानगर पालिका (सर्व)

विषय: मृत्यूच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण योजना (MCCD) अंतर्गत जिल्हास्तरावर MCCD cell स्थापन करुन माहिती सादर करणे बाबत...

संदर्भ: मा. संचालक, पुणे यांचे परिपत्रक, जा.क्र./एम.सी.सी.डी./कक्ष-८४/ जि.आ.अ.नियोजन /५०३८-५४०८/२३, दिनांक: २०.०६.२०२३.

उपरोक्त विषयी व संदर्भिय पत्रानुसार जिल्हास्तरीय एम.सी.सी.डी. सेल स्थापन करुन, या कार्यालयाकडे माहिती सादर करण्याविषयी आपणांस कळविण्यात आले होते. सदरची अद्यावत माहिती या कार्यालयाकडे अद्यापपर्यंत सादर करण्यात आलेली नाही.

एम.सी.सी.डी. सेलची रचना खालीलप्रमाणे करण्यात आलेली आहे...

	MCCD कक्ष प्रमुख	सदस्य
जिल्हा स्तर अ) जिल्हा आरोग्य अधिकारी	जिल्हा माताबाल संगोपन अधिकारी (DRCHO)	सांख्यिकी अधिकारी (SO) साथरोग वैद्यकीय अधिकारी (EMO)
ब) जिल्हा शल्य चिकित्सक	अति. जिल्हा शल्य चिकित्सक (Add. Civil Surgeon)	सांख्यिकी सहाय्यक (SA)
तालुका स्तर	तालुका आरोग्य अधिकारी (THO)/ गटविकास अधिकारी (BDO)	आरोग्य विस्तार अधिकारी (EOHI)/ आरोग्य पर्यवेक्षक (HS)
महानगरपालिका स्तर	आरोग्य वैद्यकीय अधिकारी (MOH)	उपनिबंधक (Sub Registrar) - जन्म व मृत्यू

वरीलप्रमाणे अद्यावत माहिती सोबत दिलेल्या प्रपत्र-१ नुसार या कार्यालयास मेलवरि (crsmccd@gmail.com) दि.१५.०१.२०२६ पर्यंत सादर करावी.

(डॉ. बबिता कमलापूरकर)
उपसंचालक, आरोग्य सेवा
(आमाजीआ), पुणे-२७

प्रत माहितीस्तव सविनय सादर:

१. मा. प्रधान सचिव-१, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२. मा. आयुक्त, आरोग्य सेवा आयुक्तालय तथा संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई.
३. मा. संचालक, जनगणना कार्यालय, मुंबई.
४. मा. संचालक (रुग्णालय), आरोग्य सेवा, मुंबई.
५. मा. संचालक (प्राथमिक), आरोग्य सेवा, पुणे.

प्रपत्र-१

(एम.सी.सी.डी. कक्ष माहिती)

अ.क्र.	MCCD कक्ष	विवरण	नाव	मोबाईल नंबर
१	जिल्हा स्तर (जि.आ.अ.)	जिल्हा माता बाल संगोपन अधिकारी (DRCHO)		
		सांख्यिकी अधिकारी (SO)		
		साथरोग वैद्यकीय अधिकारी (EMO)		
		MCCD कक्षाचा Landline नंबर:	[redacted]	
		MCCD कक्षाचा e-mail id:		
२	जिल्हा स्तर (जि.आ.अ.)	अति. जिल्हा शल्य चिकित्सक (Add. CS)		
		सांख्यिकी सहाय्यक (SA)		
		MCCD कक्षाचा Landline नंबर:	[redacted]	
		MCCD कक्षाचा e-mail id:		
३	तालुका स्तर	गटविकास अधिकारी (BDO)		
		तालुका आरोग्य अधिकारी (THO)		
		आरोग्य विस्तार अधिकारी (EOH)		
		आरोग्य पर्यवेक्षक (HS)		
		MCCD कक्षाचा Landline नंबर:	[redacted]	
		MCCD कक्षाचा e-mail id:		
४	म.न.पा. स्तर	आरोग्य वैद्यकीय अधिकारी (MOH)		
		उपनिबंधक-जन्म व मृत्यू (Sub Registrar-RBD)		
		MCCD कक्षाचा Landline नंबर:	[redacted]	
		MCCD कक्षाचा e-mail id:		

कर्तव्य व जबाबदारी:

✓ **निबंधक (जन्म-मृत्यू):-**
आपल्या कार्यक्षेत्रातील सर्व रुग्णालयांच्या (शासकीय/खाजगी) संस्था प्रमुखाकडून तसेच वैद्यकीय व्यावसायिकांकडून MCCD चे परिपूर्ण भरलेले नमुना क्र.४ व ४अ दरमहा २ तारखेपर्यंत संकलित करून, तालुकास्तरावर ५ तारखेपर्यंत पाठविण्याची व्यवस्था करावी.

✓ **तालुका स्तर:-**
आपल्या कार्यक्षेत्रातील सर्व निबंधकांकडून (जन्म-मृत्यू) MCCD चे नमुना क्र.४ व ४अ दरमहा ५ तारखेपर्यंत संकलित करून, जिल्हास्तरावर ७ तारखेपर्यंत पाठविण्याची व्यवस्था करावी.

✓ **जिल्हा स्तर:-**
आपल्या कार्यक्षेत्रातील सर्व तालुक्यातील MCCD चे नमुना क्र.४ व ४अ दरमहा ९ तारखेपर्यंत संकलित करून, राज्यस्तरावर (उपसंचालक, आ.मा.जी.आ. कार्यालय, उरो रुग्णालय, तिसरा मजला, पुणे-४११०२७) येथे दरमहा १० तारखेपर्यंत पाठविण्याची व्यवस्था करावी. ज्या फॉर्म्सचे ICD-१० प्रमाणे कोडिंग झाले नाही, त्या फॉर्म्सचे जिल्हास्तरावर साथरोग वैद्यकीय अधिकारी यांनी कोडिंग करूनच, उपसंचालक (आ.मा.जी.आ.) पुणे यांचेकडे सादर करावे.

✓ **महानगरपालिका स्तर:-**
आपल्या कार्यक्षेत्रातील सर्व निबंधकांकडून (जन्म-मृत्यू) MCCD चे नमुना क्र.४ व ४अ दरमहा ५ तारखेपर्यंत संकलित करून, उपसंचालक (आ.मा.जी.आ.) पुणे यांचेकडे दरमहा १० तारखेपर्यंत ICD-१० कोडिंगसह सादर करण्यात यावे.

✓ **वैद्यकीय महाविद्यालय व रुग्णालय स्तर:-**
शासकीय रुग्णालयाच्या संबंधित विभाग प्रमुखाकडून MCCD चे नमुना क्र.४ दरमहा ५ तारखेपर्यंत संकलित करून, उपसंचालक (आ.मा.जी.आ.) पुणे यांचेकडे दरमहा १० तारखेपर्यंत ICD-१० कोडिंगसह सादर करण्यात यावे.

Note:- आयसीडी-१० कोडिंग साठी ... WHO निर्देशित Latest Volumes -१,२,३ चा वापर करावा.

	सत्यमेव जयते **महाराष्ट्र शासन** आरोग्य सेवा आयुक्तालय, पुणे कार्यालय	NHM
संचालक दूरध्वनी क्रमांक कार्यालय दूरध्वनी क्र.	२६१२२२५६ (वै.) २६१२२५०८ (का) २६११९५७८ (का)	नवीन मध्यवर्ती इमारत, पहिला मजला, पुणे ४११ ००१ (महाराष्ट्र राज्य) भारत Email ID : dhspune1@gmail.com website : arogya.maharashtra.gov.in
आरोग्य सेवा	जा.क्र.आमाजीआ/एम.सी.सी.डी./कक्ष-८४/जिआअ नियोजन/५०५-५/२३, दिनांक :- २० /०[illegible]/२०२३	

प्रति,

जिल्हा आरोग्य अधिकारी,

तथा जिल्हा निबंधक, जन्म-मृत्यू,

जिल्हा परिषद (सर्व...)

विषय :- जिल्हा आरोग्य अधिकारी / आरोग्य वैद्यकिय अधिकारी म.न.पा. यांचे स्तरावर मृत्यूंच्या कारणांचे वैद्यकीय प्रमाणपत्रांचे (ICD-10) प्रमाणे प्रमाणिकरण करणेबावत.

केंद्रशासनाच्या जन्म व मृत्यू नोंदणी अधिनियम १९६९ च्या अधिन राहून सन २००० साली महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम २००० तयार केले. त्यामधील नियम क्र.७ अन्वये सर्व वैद्यकीय व्यवसायीकांनी मृत्यूच्या कारपाचे वैद्यकीय प्रमाणीकरण प्रमाणपत्रे भरुन संबंधित निबंधकाकडे देणे बंधनकारक आहे. निबंधकाने दर महा १० तारखे पर्यंत MCCD प्रमाणपत्रे तपासुन उपसंचालक, आरोग्य सेवा, (आ.मा.जी.आ.) या कार्यालयात पाठवावित.

मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणपत्राचे प्रमाणिकरणबाबत मागिल ५ वर्षातील अहवालाचे विश्लेषण केले असता असे दिसून येते की राज्यातील एकुण मृत्यूपैकी केवळ सरासरी (४० टक्केच) प्रमाणपत्राचे संकलन झाले आहे. यावरुन असे दिसून येते की, आपल्या कार्यक्षेत्रातील निबंधकाकडील प्रमाणपत्रांच्या संकलनाचे सुसूत्रिकरण होत नाही. तसेच प्रमाणपत्रे विहीत कालावधीत राज्यस्तरावर प्राप्त होत नाहीत, प्राप्त प्रमाणपत्रे ही बहुतांश अपूर्ण असतात. या योजनेमध्ये गुणात्मक व संख्यात्मक सुधारणा करण्याकरीता जिल्हा पातळीवरती प्रमाणपत्रांचे संकलन, वर्गीकरण व ICD 10 प्रमाणे कोडींग करण्याचे सुचीत करण्यात येत आहे. पुढिलप्रमाणे उपाय योजना व कृतीची अंमलबजानी करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

❖ **<u>प्रस्तावित सुधारणा, नियोजन आणि जबाबदारी निश्चिती :-</u>**

✓ **जिल्हास्तरावर MCCD Cell (कक्ष) निर्मिती व कार्यपध्दती.**

अ.क्र.	पद
१	अतिरीक्त जिल्हा आरोग्य अधिकारी (MCCID कक्ष प्रमुख)
२	साथरोग वैद्यकिय अधिकारी, साथरोग कक्ष, जि.आ.अ. कार्यालय
३	सांख्यिकी अधिकारी / सांख्यिकी पर्यवेक्षक / सांख्यिकी अन्वेषनक, जि.मा.अ.कार्यालय

- अतिरिक्त जिल्हा आरोग्य अधिकारी (DRCHO) (MCCD कक्ष प्रमुख) जिल्हा परिषद यांनी मुख्यालयातील MCCD कक्ष आणि तालुकास्तरावरील विस्तार आरोग्य अधिकारी (EOH) यांचेशी प्रपत्रांबाबत नियंत्रण ठेवणे.
- MCCD कक्ष येथील सांख्यिकी कर्मचाऱ्याने तालुका आरोग्य अधिकारी कार्यालयातील विस्तार आरोग्य अधिकारी (EOH) यांचा महीन्यातून दोनदा एम.सी.सी.डी. प्रपत्र योजनेचा आढावा घ्यावा.
- MCCD कक्ष येथील सांख्यिकी कर्मचारी यांनी ग्रामीण भागातील निबंधकांनकडून MCCD प्रमाणपत्रे दरमहा संकलीत करावीत. तसेच MCCD कक्षातील सांख्यिकी अधिकारी/कर्मचारी यांनी (शहरी/ग्रामिण) मधील एकुण मृत्यूपैकी प्रत्यक्ष निबंधकाकडून येणारी एम.सी.सी.टी. प्रमाणपत्रांची संख्या तपसावी व तफावत आढळल्यास संबधित निबंधकास लेखी कळवून पाठपुरावा करणेबाबत सूचना द्याव्यात.
- MCCD कक्षातील कर्मचारी यांनी संकलीत प्रमाणपत्राचे वर्गीकरण करावे व सदर प्रमाणपत्रे साथरोग नियंत्रण कक्षातील सायरोग वैद्यकिय अधिकारी यांना सुपुर्त करावीत. साथरोग वैद्यकिय अधिकारी यांनी MCCD प्रमाणपत्राचे ICD-10 प्रमाणे Underline cause of Death कोडींग करावे, अपूर्ण व त्रुटी असलेली प्रमाणपत्रे त्रुटीचे निराकरण करणेकामी MCCD कक्षातील अधिकारी/कर्मचारी यांचेकडे सुपूर्त करावे. सांख्यिकी अधिकारी/कर्मचारी यांनी पूर्ण कोडीग असलेली प्रमाणपत्रे गोषवारा नूसार या कार्यालयास पाठवावित व अपूर्ण/त्रुटी असलेली प्रपत्रे संबधित निबंधकास दुरुस्ती करण्याकरीता पाठवावित. संबधित निबंधकास पाठविण्यात आलेली अपूर्ण व त्रुटी असलेली प्रपत्रे दुरुस्ती करुन जिल्हास्तरावर त्वरीत उपलब्ध करुन देणेबाबत तालुका आरोग्य अधिकारी यांचेशी पाठपुरावा कारवा.

✓ **<u>ग्रामिण कार्यक्षेत्रात तालुका आरोग्य अधिकारी कार्यालय येथील जबाबदारी -</u>**

- तालुका आरोग्य अधिकारी कार्यालयातील विस्तार आरोग्य अधिकारी (EOH) यांनी त्यांचे कार्यक्षेत्रातील निबंधक, वैद्यकिय व्यवसायीक तसेच अतिरिक्त जिल्हा आरोग्य अधिकारी (MCCD कक्ष प्रमुख) यांच्यामध्ये एम. सी.सी.डी. योजनेकरीता समन्वयक म्हणून काम पहावे.
- विस्तार आरोग्य अधिकारी (EOH) यांनी त्यांचे कार्यकक्षेत झालेल्या एकूण मृत्यु व संकलित एम.सी.सी.डी प्रमाणपत्रांची निबंधक (जन्म व मृत्यु) निहाय आकडेवारी CRS (केंद्रशासीत संगणक

प्रणालीद्वारे) पेवून तपासावी व त्यानुसार जिल्हयास प्राप्त एमसीसीडी प्रमाणपत्रांची संख्येशी तुलना करावी, तफावत आढळल्यास निबंधकास पाठपुरावा करावा.

- प्रपत्रांचा मासिक अहवाल दरमहा जिल्हास्तरावर MCCD कक्षातील (अधिकारी / कर्मचारी) यांच्याकडे सुपूर्त करावा.
- MCCD क्क्षातून संबधित निबंधकास पाठविण्यात आलेली अपूर्ण व त्रुटी असलेली प्रपत्रे दुरुस्ती करुन जिल्हास्तरावर त्वरीत उपलव्ध करुन देणेबाबत, विस्तार आरोग्य अधिकारी (EOH) यांनी संबधित निबंधक यांचेशी पाठपुरावा करुन जिल्हास्तरावर सांख्यिकी कक्षास प्रपत्रे त्वरीत उपलब्ध करुन देणेवबात समन्वय साधावा.

✓ **<u>महानगरपालिका कार्यक्षेत्रातील अधिकारी यांची जबाबदारी -</u>**

- गहरी भागातील निबंधकाकडे अधिनियमानुसार (कलम ७ (४)) उपनिबंधक आहेत. सदर उपनिबंधकानी त्यांच्या कडे प्राप्त होणा-या एमसीसीडी प्रमाणपत्रांचे रोजच्या रोज ICD-10 प्रमाणे कोडिंग करावे व कोडिंग केलेली प्रमाणपत्रे निबंधकाकडे (MOH) पाठवावीत. निबंधकाने त्याच्या कार्यक्षेत्रात झालेल्या सर्व मृत्युंची संख्या व प्राप्त एम.सी.सी.डी. प्रमाणपत्रांची संख्या एकसमान येईल यासाठी प्रयत्न करावेत, तसेच ICD -10 प्रमाणे कोडिंग झाले आहे किंवा नाही याची योग्य खात्री करुन या कार्यालयाकडे १० तारखेपर्यंत पोहचतिल अफ्ना बेताने पाठवावीत.

या योजनेच्या योग्य अंमलबजावणी करीता वरिल बाबी तातडीने अंमलात आणाव्यात, तयापी आपले स्तरावरुन आपले स्वाक्षरीने जिल्ह्यातील सर्व निबंधकांना सदर पत्राची त्वरीत अंमलबजावनी करणेकामी आदेशीत करुन संबधीत अधिकारी कर्मचारी यांची जबाबदारी निश्चित करावी.

आपण केलेल्या कार्यवाहीचा अहवाल पत्रान्वये उपसंचालक, आरोग्य सेवा, (आ.मा.जी.आ.), पुणे या कार्यालयास सादर करावा.

(डॉ. नितीन आंबाडेकर)
संचालक आरोग्य सेवा. तथा
मुख्य निबंधक जन्म व मृत्यू,
महाराष्ट्र राज्य, पुणे

प्रत कार्यवाहीसाठी सस्नेह प्रतः- मा. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जि.प. सर्व...

प्रत माहितीस्तव सविनय सादरः-

१) मा. आयुक्त आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, आरोग्य सेवा आयुक्तालय, मुंबई.

२) मा. संचालक, आरोग्य सेवा, आरोग्य सेवा आयुक्तालय, मुंबई.

F.No 1/13/MH/2004-VS (CRS)
GOVERNMENT OF INDIA
MINISTRY OF HOME AFFAIRS
OFFICE OF THE REGISTRAR GENERAL, INDIA
V.S. Division, Civil Registration System, West Block –I, R.K. Puram, New Delhi-110066
E-mail: drg-crs.rgi@nic.in

Dated 25-02-2022

To

The Deputy Chief Registrar of Births & Deaths and
Deputy Director of Health Services,
State Bureau of Health Intelligence &
Vital Statistics,
Dr Naidu Hospital Compound,
Raja Bahadur Mill Road
PUNE-411001

Subject - Clarification regarding registration of death in brought dead cases.

Sir,

Please refer your Letter No/SBHI&VS/D83/Guidance/14112/21 dated 29-12-2021 seeking guidance regarding registration of death in case of brought dead declared at Government hospitals.

2. In this connection, it is to clarify that in cases of brought dead events, as the death took place outside the hospital, hence it is not the responsibility of the hospital authorities to report or register the death event. It is also to further clarify that such cases may be covered as per the circular issued by this office on registration of death in brought dead cases vide no. 1/2/TN/ 2015-VS-CRS dated 27-1-2016. Accordingly, if a person was taken to any hospital and declared as brought dead, the exact place of death shall be mentioned and reported to the Registrar in whose jurisdiction the death occurred.

Yours faithfully

(A.K.Panday)
Joint Director

"Ensure Registration of Every Birth and Death"

In respect of above issue, the following clarification is given.

- **If death occurred in a moving vehicle, it could not be treated as institutional death,** despite the fact that patient was taken to nearby hospital and declared brought dead by the hospital. The medical Officer is not responsible for reporting such deaths. Exact place of death shall be mentioned while reporting. It cannot be the hospital name and address or the way to hospital, etc. It will be registered by the Registrar in whose jurisdiction the area falls.

- In case of natural death in a moving vehicle, in addition to vehicle in charge, if deceased was accompanied by relatives or attendant, they **may report the event to the concerned Registrar** in whose area the event occurred. In case deceased was not accompanied with any one, the vehicle in charge should report the event to the concerned Registrar in whose area the event occurred.
- In case of accident, murder etc. (**where inquest is held**) **it will be covered under Rule 6 (2)** and will be reported on the basis of the inquest report. The place of death will be the same as mentioned in that report.
- In case of long journey, the first place of halt will be the place of death, in addition to vehicle in charge, if deceased was accompanied by relatives or attendant, they **may report the event to the concerned Registrar** in whose area the event occurred. In case deceased was not accompanied with any one, the vehicle in charge should report the event to the concerned Registrar in whose area the event occurred.

You are requested to take the appropriate action and make necessary changes in respective Rule 9 (1). This office may be informed about the action taken in the matter.

Yours faithfully,

(P. A. Mini)
Deputy Registrar General (CRS)

No. 1/2/TN/2015-VS (CRS) New Delhi, dated 27-01-2016

Copy forwarded to All Chief Registrar of births and deaths for information and necessary action. **This office may** be informed about the action taken in the matter.

(P. A Mini)
Deputy Registrar General (CRS)

Speed Post

No 1/2/TN/2015 VS (CRS)

भारत सरकार

GOVERNMENT OF INDIA

गृह मंत्रालय

MINISTRY OF HOME AFFAIRS

भारत के महारजिस्ट्रार का कार्यालय

OFFICE OF THE REGISTRAR GENERAL, INDIA

जीवनांक प्रभाग, वेस्टब्लॉक-1, रामकृष्ण पुरम, नई दिल्ली 110000

V.S. Division, West Block –I, R.K. Puram, New De Tele fax.No.26104012

E mail – drg-crs.rgi@censusindia.gov.in rkaautaniss.rgi@nic.in alok.rgi@nic.in

Dated: 27-01-2016

To

The Chief Registrar of Births & Deaths and
Director of Public Health and
Preventive Medicine, Tamil Nadu,
359 Anna Salai, (Mount Road),
Teynampet,
CHENNAI – 600006

Sub: Registration of Vital events occurring in moving Vehicles and 108 Ambulances–clarification.

Sir,

Please refer to your office letter number 69733/SBHI-I/SI/2012 sent to this office through mail vide which clarification has been sought regarding reconsideration of the prescribed procedure of Rule 6 (1) for reporting the vital events occurred in a moving vehicle.

2. In this connection, your attention is invited to the earlier clarification given by the Union Law Ministry through which it was clarified that it is not the responsibility of the institutions to report the event of brought dead cases to the registration authorities. Accordingly M.O. in-charge is not allowed to report or register such event. The events which occurred in a moving vehicle, could be divided into the following categories :-

i. Death occurred in a moving vehicle (public transport) within the same city, town or village
ii. Death occurred in a moving own vehicle, ambulance etc. (other than public transport) within the same city or village
iii. Death occurred in a public transport like train, plane, bus etc. in long distance journey i.e. occurred outside the jurisdictional area of the place of usual residence of the deceased even in other state.
iv. Death occurred in own moving vehicle outside the city or even in other State (other than public transport).

3. In all cases, if the person was taken to any nearby hospital and hospital declared him/her as brought dead, the place of death will be outside the hospital and reported to the Registrar in whose jurisdiction that area falls.

4. Taken into consideration the practical difficulties in implementing the provision of Rule 6 (1) (i.e vehicle in- charge to report), it has been observed that technically vehicle in- charge are not competent to report such events, therefore it has been decided to allow the family members or attendant of the deceased to report the event to the Registrar under whose jurisdiction the death occurred.

प्रत्येक जन्म एवम् मृत्यु का पंजीकरण सुनिश्चित करें

"Ensure Registration of Every Birth and Death"

SECTION – C

मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना

SURVEY OF CAUSE OF DEATH

मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना

(Survey of Causes of Deaths)

❖ योजनेचा परिचय

आपल्या देशाची गणना विकसनशील देशात केली जाते. देशातील लोकसंख्येचा "आरोग्य विकास" साधावयाचा झाल्यास लोकांच्या आरोग्याबाबतची विश्वसनीय माहिती उपलब्ध होणे आवश्यक असते. मृत्युंच्या घटना या लोकसंख्येवर सामाजिक, आर्थिक परीणाम करणा-या संवेदनशील घटना आहेत. विशिष्ट रोगामुळे होणारे मृत्यु, तसेच विशिष्ट वयोगटात होणारे मृत्यु, या सर्व बाबतची कारणनिहाय माहिती उपलब्ध झाली तरच त्यावर नियंत्रण ठेवणे शक्य होते. मृत्यंच्या कारणांची विश्वसनीय माहिती, विशेषतः ग्रामीण भागात आजही उपलब्ध होऊ शकत नाही. ग्रामिण भागात लोकसंख्येच्या प्रमाणात, वैद्यकीय शास्त्राचे प्रशिक्षण घेतलेल्या व्यक्तींची कमतरता आहे. ग्रामिण भागातील मृत्युंच्या कारणांच्या संदर्भातील उणीव काही प्रमाणात दुर करणे हा या योजनेचा मुख्य उद्देश आहे.

मृत्युच्या कारणांची वयोगट निहाय व लिंगनिहाय आकडेवारी आरोग्य विभागासाठी अनन्य साधारण महत्वाची आहे. या योजनेचे प्रमुख उद्दिष्ट ग्रामिण भागातील ही माहिती प्राप्त करुन घेणे हा आहे. मृत्युच्या कारणांची माहिती मौखिक शवचिकीत्सा तंत्राद्वारे गोळा केली जाते. वैद्यकिय अधिका-यांच्या मार्गदर्शनाखाली या माहितीवरुन मृत्युचे कारण निश्चित केले जाते. मृत्युच्या एकूण ११२ कारणांचे वर्गिकरण या योजनेत केले जाते. मृत्युच्या माहितीबरोबरच जन्माची देखील माहिती संकलन करुन जिल्हानिहाय जीवनविषयक दर या योजनेद्वारे परिगणीत करण्यात येतात.

❖ योजनेत होत गेलेले बदल

- १९६० साली भारत सरकारने Model Registration System (आदर्श नोंदणी योजना) नावाने काही निवडक प्राथमिक आरोग्य केंद्राच्या मुख्यालयाच्या गावात ही योजना सुरु केली.
- १९८२ मध्ये या योजनेचे नाव Survey of Cause of Death (Rural) मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण योजना (ग्रामीण) असे केले गेले.
- १९९७ मध्ये भारत सरकारने सदर योजना बंद करुन तीचा Sample Registration System (SRS) मध्ये अंर्तभाव केला.
- मात्र या योजनेची गरज लक्षात घेता महाराष्ट्र शासनाने सदर योजना पुढे राज्य स्तरावरुन सूरु ठेवली.

❖ योजनेचे ध्येय - उद्दीष्टे

ध्येय :-

१) निवडलेल्या गावाच्या लोकसंख्येत घडलेल्या मृत्यु घटनांच्या आधारे ग्रामिण भागातील Mortality Pattem a Trend शोधुन, त्याचा वापर नियोजनासाठी करणे.

२) निवडलेल्या गावात नागरी नोंदणी योजना सक्षम करणे.

३) निवडलेल्या गावातील लोकसंख्येमध्ये घडणाऱ्या सर्व जीवनविषयक घटना शोधणे (De, Jurey) व त्यावर आधारीत जिल्हानिहाय विविध जीवनविषयक दर निश्चित करुन शासनास उपलब्ध करुन देणे

उद्दीष्टे :-

१) Verbal Autopsy Technique (VAT) तंत्राचा वापर करुन मृत्युंच्या कारणांची गुणवत्तापूर्ण, विश्वसनीय माहिती वयोगट व लिंगनिहाय संकलीत करुन शासनास उपलब्ध करुन देणे.

२) योजनेतंर्गत प्राप्त झालेल्या आकडेवारीच्या आधारे जिल्हानिहाय जीवनविषयक दर निश्चित करणे.

३) निवडलेल्या गावात घडणाऱ्या प्रत्येक जीवनविषयक घटनांची नोंद ग्राम पंचायतला करणे.

४) योजनेचा राज्यस्तरीय अहवाल प्रसिध्द करणे.

❖ अमलबजावणी मधील प्रत्येक स्तरावरील जबाबदाऱ्याः

फील्ड एजंट

- रहिवासी व्यक्तींच्या घटनांची माहिती घेण्यात येते (De-jure basis).
- माहिती प्रा. आ. केंद्रातील ब.आ.क. (स्त्री/पुरुष) विहित प्रपत्रात घेतात.
- जन्माची माहिती प्रपत्र' अ' मृत्युची माहिती प्रपत्र 'ब' व मृत्युच्या कारणांची माहिती प्रपत्र' क' मध्ये घेण्यात येते.

फील्ड रेकॉर्डर

- दर महिन्यास फील्ड एजंट कडून अहवाल प्राप्त झाल्यावर तो तपासून घेवून वै. अधि. यांच्या स्वाक्षरीने दरमहा ५ तारखेच्या आत जिल्हा स्तरावर सादर करण्यात येतो.
- सहामाही सर्वेक्षण करण्यात येते.

वैद्यकीय अधिकारी

- फील्ड एजंटने VAT वापरुन गोळा केलंल्या माहितीच्या आधारे १९ गटांमध्ये वर्गीकृत केलेल्या १११ मृत्युच्या कारणांपैकी एक कारण निश्चीत करण्यात येते.
- दर महिन्याला वै.अ. प्रा. आ. केंद्र यांचे मार्फत अ, ब आणि क प्रपत्रांसह जिल्हयास मासीक अहवाल सादर करण्यात येतो.

जिल्हा स्तर

- दरमहा ५ तारखेपर्यंत सर्व प्रा. आ. केंद्रांचे अहवाल प्राप्त करणे, तपासणे
- दरमहा १० तारखेपर्यंत जिल्ह्याचा अहवाल राज्य कार्यालयास सादर करणे
- सहामाही सर्वेक्षण सर्व गांवात पुर्ण होईल असे पहावे
- दरमहा मृत्युंची कारणे तपासून घेणे, अति. जिआअ किंवा साथरोग वै.अ. यांचेकडून तपासुन घणे
- क्षेत्रभेट देवून वर्षात सर्व गावे व प्रा.आ. कें. तपासली जातील असे पहावे
- वर्षाचे शेवटी वार्षिक अहवाल तयार करुन राज्य कार्यालयास सादर करणे

राज्य स्तर

- दर महिन्यास अहवाल प्राप्त झाल्यावर तो तपासून घेवून राज्य स्तरावरील अहवाल १५ तारखेपर्यंत तयार करणे, जिल्हयांची रॅकीग करुन ती जिल्हयांना पाठविणे.
- वर्षानंतर सर्व जिल्हयांचा वार्षिक अहवाल प्राप्त करुन सर्व तक्ते तपासून घेवून त्रुटींसाठी पाठपुरावा करणे, राज्याचा वर्षिक अहवाल तयार करुन संचालनालयास सादर करणे, सर्व जिल्हयांना प्रत देणे
- प्रत्येक आधिवेशनापुर्वी अधिवेशन टिपणीमधील पांन क्र. १२ ते २५ मधील तक्ते व चाप्टर २२ मधिल माहिती अद्ययावत करणे.
- वेबसाईट वरील माहिती अद्ययावत करणे.

❖ **<u>वैद्यकीय अधिर्कायांची जबाबदारी</u>**

फील्ड एजंट किवा फील्ड रेकॉर्डरने सादर केलेल्या मृत्यूच्या प्रत्येक कारणाच्या फॉर्म ("क फॉर्म") ची पडताळणी MO PHC कडून करणे अपेक्षित आहे. आरोग्य संस्थेव्यतिरिक्त झालेल्या मृत्यूंसाठी, फील्ड एजंट / रेकॉर्डर चिन्हे आणि लक्षणांची माहिती गोळा करतील. फील्ड एजंट । रेकॉर्डरने नमूद केलेल्या चिन्हे आणि लक्षणांच्या आधारे, त्याने SCD (R) प्रशिक्षण मॉडयूलमध्ये उपलब्ध करुन दिलेल्या यादीनुसार रोगांचे वर्गीकरण करुन मृत्यूचे संभाव्य कारण आणि रोग कोड लिहावा. संस्थात्मक मृत्यूच्या बाबतीत, वैद्यकीय अधिकारी ने आरोग्य संस्थेने नमूद केलेले मृत्यूचे समान कारण लिहून SCD (R) प्रशिक्षण मॉडयूलमध्ये उपलब्ध करुन दिलेल्या यादीनुसार ते कोड करावे. पदाच्या संदर्भात फील्ड एजंट आणि फील्ड रेकॉर्डरचे तंत्र विकसित करणे आणि ज्ञान अद्ययावत करणे यासाठी वैद्यकीय अधिकारी देखील जबाबदार आहे.

आंतरराष्ट्रीय रोगाच्या वर्गीकरणावर (ICD-10) आधारित

मृत्युंच्या कारणांची कोडिंग पध्दती व गटनिहाय वर्गीकरण

Sr No	SCD-code	रोगाचे नांव	रोगाची सामान्य लक्षणे
गट १) संसर्गजन्य व परोपजीवी जंतूमुळे होणारे आजार (Infectious & Parasitic diseases)			
1	1A	कॉलरा (पटकी) (Cholera)	हा पाच वर्षापेक्षा वरील वयोगटातील व्यक्तीला व्हिब्रिओ कॉलरी या जीवाणूंमुळे होणारा आजार आहे. यात तांदळाच्या पेजेसारखे पांढरे जुलाब होणे, उलट्या होणे, डोळे खोल जाणे, अतिशय तहान लागणे, लघवी बंद होणे ही लक्षणे दिसतात व तीव्र जलशुष्कता (शरीरातील पाणी अतिप्रमाणात कमी झाल्यामुळे निर्माण होणारी अवस्था निर्माण होऊन मृत्यु येतो. शौच तपासणीमध्ये कॉलरा जंतूचे निदान झाल्यास कॉलरा या गटात वर्गीकरण करावे.
2	2A	टॉयफॉईड व पॅराटायफॉईड फिवर (विषमज्वर / मुदतीचा ताप) (Typhoid & Paratyphoid)	सतत सात दिवसांपेक्षा जास्त दिवस येणारा ताप, त्याचबरोबर तीव्र डोकेदुखी, पोटदुखी, मलावरोध किंवा अतिसार ही लक्षणे दिसतात. उपचार न झाल्यास आतड्यांमध्ये व्रण निर्माण होतात. दुस-या किंवा तिस-या आठवडयात या व्रणातून रक्तस्त्राव होऊन मृत्यु येतो. प्रयोगशाळेत रक्त तपासणी केली असल्यास निष्कर्पाचा उल्लेख करावा
3	3A	हगवण (Dysentery)	पोटात तीव्र मुरडा येऊन, वारंवार परंतु थोडी शोचास होणे. ताप येणे, परत परत शौचास आल्याची भावना होणे, शौचावाटे शेम व रक्त पडणे इ. लक्षणे असतात. गंभीर अवस्था निर्माण होते व इतर गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
4	4A	अतिसार व गॅस्ट्रो (Dirrhoeal Diseases & Gastroenteritis)	अचानक, वारंवार उलटया व जुलाब सुरु झाल्याने डोळे खोल जाणे, लघवी बंद होणे इ. तीव्र जलशुष्कतेची लक्षणे निर्माण होतात. (प्रयोगशाळेत कॉलराचे निदान झालेले सोडून इतर सर्व अतिसार सदृश्य आजारांचा या गटात समावेश करावा.)

5	5A	क्षयरोग (Pulmonary Tuberculosis)	दीर्घकालीन (दोन आठवडयापेक्षा जास्त खोकला, सतत व बारीक येणारा ताप असतो, वजन झपाटयाने कमी होते. धुंकीवाटे जास्त प्रमाणात रक्तस्त्राव (haemoptysis) होऊन किंवा फुप्फुसातील इतर गुंतागुंतीमुळे मृत्यु होतो. रुग्णालयात तपासण्या केल्याचा अभिलेख असल्यास त्याचा उपयोग निदान निश्चितीसाठी करावा.
6	6A	क्षयरोग (इतर अवयवाचा क्षयरोग) (Extra Pulmonary Tuberculosis)	फुप्फुसे, सोडून इतर अवयवांमध्ये क्षयरोगाची लागण असणे. उदाः मज्जासंस्थेशी निगडीत क्षयरोगामध्ये ताप येणे, झटके येणे, उलट्या होणे व बेशुध्दावस्था येऊन मृत्यु येणे इ. लक्षणे असतात. इतर अवयवाच्या क्षयरोगात त्या त्या संस्थेतील अवयवांशी निगडीत लक्षणे दिसतात. त्यामुळे मृत्यु येतो.
7	7A	प्लेग (Plague)	थंडी ताप येऊन रुग्ण मलुल होतो. काखेत, जांघेत व सांध्यामध्ये लसिकावाहक ग्रंथीना सूज येते, क्वचित छातीत वेदना होतात, खोकला असतो, रक्तस्त्राव होतो व रुग्ण दगावतो. त्या भागात उंदीर मरून पडणे व पिसवांचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात वाढल्याचा इतिहास मिळतो.
8	8A	कुष्ठरोग (Leprosy)	हा आजार दीर्घकालीन असतो. या आजारात त्वचेवर न खाजणारा, न दुखणारा बधीर चट्टा / चट्टे असतात. चट्टयावरील केस नाहीसे होतात. काही वेळा अंगावर गाठी येतात. रुग्ण हा सुजलेल्या कानामुळे, झिजलेल्या बोटांमुळे, बसलेल्या नाकामुळे, भुवयां विरळ झाल्यामुळे, चकाकणाऱ्या तेलकट, लालसर चेहऱ्यामुळे विद्रुप दिसतो. (प्रा. आ. केंद्राच्या कुष्ठरोग नोंद वहीत निदानीत रुग्ण म्हणून नोंद असते.) यामध्ये क्वचितच मृत्यु होतो.
9	9A	धर्नुवात (Tetanus)	शरिरास इजा / जखम झाल्यास इतिहास, जबडयाची उघड झाप करता येत नाही. सर्व शरीर ताठ होऊन धंनुष्याप्रमाणे वाकते, रुग्णाला त्याच अवस्थेत आकडी येते. आकडी नंतर शरीराचे स्नायू शिथील होत नाहीत.

			आवाजाने, स्पर्शाने, प्रकाशाने उत्तेजना मिळून वरील लक्षणांची तीव्रता वाढते, शीण येतो व मृत्यु होतो. (नवजात अर्भकातील धनर्वात सोडून).
10	10A	घटसर्प (Diphtheria)	ताप येतो, गिळताना वेदना होतात. घशामध्ये करडया रंगाचा पडदा येतो व श्वासावरोध होऊन मृत्यु येतो. अशावेळी रुग्णास त्रिगुणी लसीकरण केले होते किंवा नाही याबाबत माहिती घ्यावी.
11	11A	डांग्या खेकला (Pertusis)	खोकल्याची तीव्र उबळ आल्यानंतर दुसऱ्यांदा खोकला येण्यापूर्वी मध्यंतरी "हुप" असा आवाज येतो. उलटी होते. ताप असतोच असे नाही. सामान्यतः हा आजार लहान मुलांमध्ये आढळतो. (अशा बाबतीत रुग्णाच्या त्रिगुणी (DPT) लसीकरणाचा इतिहास विचारावा).
12	12A	बालपक्षाघात / पोलिओमाय्लायटीस् (Actute Poliomyelitis)	या आजारात ताप येतो, अचानक स्नायूमधील शक्ती जाऊन हात / पाय लुळा पडतो. काही वेळा श्वसनाचे स्नायू लुळे पडून श्वास घेण्यास त्रास होतो व मृत्यु येतो. (यामध्ये पोलिओ लसीकरणाचा इतिहास विचारावा) शौच नमुना तपासणीस घेतला होता किंवा नाही याची पडताळणी करावी.
13	13A	रेबीज (Rabies)	श्वानोन्माद अथवा रेबीज हा रोग पिसाळलेल्या प्राण्याच्या दंशाने होतो. यामध्ये रुग्णाला कुत्रा / कोल्हा / लांडगा / माकड/मांजर इ. प्राण्याने दंश केल्याचा इतिहास असतो. रुग्ण अस्वस्थ कोणतेही पेय असतो, डोळे फुगीर (भेदरलेले), असतात. पिताना तोंडातील लाळ गळते, स्नायू आकुंचन पावतात व रुग्ण पेय पिण्यास घाबरतो. रुग्ण बेफाम (violent) होतो व रुग्णास मृत्यु येतो. झटके येऊन, मृत्यु येतो.
14	14 A	डेंगू (Dengue)	सर्वसाधारणपणे सात दिवसांपेक्षा जास्त ताप असतो. डोकेदुखी, अंगदुखी, तीव्र सांधेदुखी असते, डोळे दुखतात, कातडीखाली रक्तस्त्रावाचे ठिपके दिसतात, क्वचित नाकातून रक्तस्त्राव होतो किंवा रक्ताची उलटी होते व रक्तदाब कमी होवून मृत्यु येतो. रक्तस्त्रावाची

			लक्षणे न दिसताही मृत्यु येवू शकतो. रुग्णाच्या रक्त तपासणीच्या अहवालावरुन डेंगीचे निदान निश्चित झालेले असल्यास त्याचा समावेश या गटात करावा. हा आजार साथ स्वरुपात उद्भवलेला असेल व त्या भागात डेंगीचे लागण झालेले रुग्ण सापडल्याचा इतिहास किंवा इडिस इजिप्टी या डासाचा उपद्रव वाढल्याचे दिसून आल्यास त्याचे निदान डेंगी असे करण्यात यावे.
15	1B	कांजिण्या (Chickenpox)	ताप येतो, डोकेदुखी असते, अंगावर पुरळ येते, हे पुरळ सुरुवातीला पोट, छाती व पाठीवर येते व नंतर चेहरा, डोके, पायावर पसरत जाते. हा आजार काही कालावधीतच बरा होतो. परंतु क्वचित प्रसंगी पुरळामध्ये जंतूसंसर्ग होऊन अथवा मेंदूज्वर, न्युमोनिया होऊन मृत्यु येऊ शकतो.
16	2B	गोवर (Measles)	या आजाराची सुरुवात तापाने होते, तापाबरोबरच सर्दी, खोकला, डोळे लाल होणे, भूक मंदावणे इ. लक्षणे असतात. मूल चिडचिडे होते. तापाच्या ४ थ्या दिवशी चेहरा व मानेवर लालसर रंगाचे पुरळ येते. नंतर पुरळ छाती, पोट या क्रमाने शरीराच्या खालच्या भागाकडे वाढत जाते. पाचव्या सहाव्या दिवसानंतर गुंतागुंत निर्माण होऊन अन्य आजाराची लक्षणे दिसून तो आजार बळावून मृत्यु येतो. (उदा.:- न्युमोनिया, अतिसार, मेंदूज्वर, इ.) यामध्ये रुग्णाच्या गोवर लसीकरणाचा इतिहास विचारावा.
17	3B	काविळ (Viral hepatitis)	डोळे, त्वचा, लघवी पिवळसर असते, रुग्णास ताप असतो, गळून गेल्याप्रमाणे वाटते, डोकेदुखी, मळमळ, उलट्या होतात, रुग्णाची भूक मंदावते. (वैद्यकीय उपचार घेतलेले असलयास रक्त व लघवी तपासणीत काविळीच्या निदानाचा इतिहास मिळतो) काविळीमध्ये गुंतागुंतीमुळे, गंभीर अवस्था निर्माण होऊन बेशुध्दावस्था येते व रुग्णाचा मृत्यु होतो.
18	4B	हयुमन इम्युनोडिफिशिएन्सी व्हायरस (एच्. आय्.व्ही.)	हा आजार मुख्यतः एच्. आय्.व्ही.ची लागण झालेल्या व्यक्तीशी लैगिक संबंध आल्याने, दुषित रक्त व रक्त

		मुळे होणारे आजार (Hummunodeficiency Virus disease)	घटक घेतल्याने, दुषित सूया / सिंरिंजेसद्वारे व मातेकडून नाळेद्वारे बालकाकडे संक्रमित होणारा सांसर्गिक आजार आहे. यामध्ये वरील चार कारणांपैकी एक अथवा अनेक कारणांचा इतिहास असतो. आजारामध्ये रोग प्रतिकारक शक्ती कमी होत असल्यामुळे इतर सांसर्गिक आजारांची लागण होण्याची शक्यता वाढते व त्यामुळे क्षयरोग, न्युमोनिया, अतिसार, बुरशीजन्य आजार होतात. या रोगाचे निदान करताना नॅको (National AIDS Control Organization) या संस्थेने दिलेल्या मार्गदर्शक सूचनांचा अवलंब करावा. मृत्युचे कारण एच्. आय. व्ही. / एडस् ठरविताना एलाय्झा टेस्ट दोन वेगवेगळ्या ॲटीजेनद्वारा केली असता होकारात्मक येणे व १८ महिन्यांच्या किंवा त्यापेक्षा कमी वयाच्या बालकांच्या बाबतीत मातेला एच्. आय. व्ही. तपासणी होकारात्मक असणे, त्याचबरोबर ज्या सांसर्गिक रोगांची लागण होऊन मृत्यु झालेला आहे त्याचा उल्लेख करणे आवश्यक आहे.
19	5B	हिवताप (Malaria)	हा सात दिवसांपेक्षा कमी मुदतीचा व थंडी वाजून येणारा तीव्र ताप असतो. तीन ते चार तासांनी भरपूर घाम येऊन ताप उतरतो. काही वेळा वरील लक्षणांबरोबर रुग्णाला उलटया होतात, झटके येतात, बेशुध्दावस्था येते व मृत्यु येतो. ही लक्षणे प्रामुख्याने फॅलसी पॅरम मलेरिया या प्रकारात दिसतात. (टिपः- तापाचे निदान मलेरिया करण्यापूर्वी रुग्णाचा रक्त नमुना प्राथमिक आरोग्य केंद्र / खाजगी प्रयोगशाळेत तपासण्यास घेतला होता काय व त्याचा निष्कर्ष होकारात्मक असल्यास मृत्युची कारण निश्चिती "मलेरिया" अशी करावी.)
20	6B	इतर संसर्गजन्य व परोपजीवी जंतूमुळे होणारे आजार	वर उल्लेख केलेल्या संसर्गजन्य व परोपजीवी जंतुमूळे होणाऱ्या आजारांव्यतिरिक्त इतर आजारामुळे मृत्यु झाल्यास त्याचा समावेश या गटात करण्यात यावा.

21	7B	Mucormycosis	चेहऱ्यावर सूज येणे, डोके दुखणे, नाक चोंदणे, नाकाच्या मधल्या पडदयावर अथवा तोंडाच्या आतिल बाजुस काळपट डाग असणे.
गट २) कर्करोग (Cancer)			
22	1C	ओठ, तोंड, जीभ व घसा यांचा कर्करोग. (Cancer of lips, mouth, tongue & throat)	या अवयवांवर सुरुवातीला व्रण दिसणे किंवा गाठ येणे व त्याचा आकार वाढत जाऊन रक्तस्त्राव होणे, इतर अवयवात कर्करोगाचा प्रसार होऊन गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
23	2C	पचनसंस्थेतील अवयवांचा कर्करोग (Cancer of digestive organs)	यामध्ये अन्ननलिका, जठर, यकृत लहान आतडे, मोठे आतडे, आंत्रपुच्छ, गुदाशय इ. अवयवांच्या कर्करोगाचा समावेश होतो. अन्न गिळतांना त्रास होणे, पचनक्रियेत अडथळा येणे, भूक मंदावणे, उलट्या होणे, कधी जुलाब तर कधी मलावरोध होणे, हळूहळू वजन कमी होणे इ. लक्षणे असतात व गुंतागुंत होऊन मृत्यु येतो.
24	3C	श्वसनसंस्थेतील व छातीतील पोकळीमधील अवयवांचा कर्करोग (Cancer of respiratory & intrathoracic organs)	यात नाक, कान, स्वरयंत्र, श्वासनलिका, फुप्फुसे, हृदय इ. अवयवांशी संबंधित लक्षणे असतात. उदा. खोकला येणे, रक्तमिश्रित बेडका पडणे, उपचाराला प्रतिसाद न देणे, तसेच आवाजात फरक होणे, दम लागणे, अवयवांची कार्यक्षमता कमी होऊन मृत्यु होतो.
25	4C	स्तनाचा कर्करोग (Cancer of breast)	स्तनामध्ये न दुखणारी गाठ येते, हळूहळू आकार वाढत जातो व पुढच्या अवस्थेत इतर अवयवात आजार पसरतो व त्यानुसार लक्षणे दिसतात व गुंतागुंत होऊन मृत्यु येतो.
26	5C	अस्थि व कूर्चा यांचा कर्कराग (Cancer of bone & articular cartilage)	अस्थिमध्ये न भरुन येणारा व्रण होतो, सूज येते व पुढील अवस्थेत इतर अवयवांमध्ये आजार पसरुन त्या संबंधित लक्षणे दिसणे आणि गुंतागुंत होऊन मृत्यु येतो.
27	6C	स्त्रीजनन संस्थेशी निगडीत अवयवांचा कर्करोग (Cancer of female genital organs)	स्त्रीजनन संस्थेच्या उदा.:- गर्भाशय, गर्भाशय ग्रीवा, योनीमार्ग, बीजवाहकनलिका, अंडाशय (बीजांड कोश) या अवयवांशी संबंधित लक्षणे दिसतात. उदा.:- योनीमधून अतिप्रमाणात रक्तस्त्राव होणे, ओटीपोटात वेदना होणे इ.

28	7C	पुरुप जननसंस्थेशी निगडीत अवयवांचा कर्करोग	पुरुष जननसंस्थेतील अवयवांवर उदाः शिस्न, वृपणकोश, पुरस्थग्रंथी (Prostate) इ. वर गाठ / व्रण येते, लघवी थांबून थांबून होते अथवा बंद होते व इतर गुंतागुंत होऊन मृत्यु येतो.
29	8C	मुत्रमार्गातील अवयवांचा कर्करोग (Cancer of male genital organs)	मुत्रपिंड, मूत्रवाहकनलिका, मूत्राशय, मूत्र बाहेर टाकणारी नलिका इ. अवयवांशी निगडीत लक्षणे दिसतात. थांबून थांबून लघवी तुंबणे, लघवी तयार होण्यात अडथळा निर्माण होणे व गुंतागुंत होऊन मृत्यु येतो.
30	9C	मेंदू व मज्जासंस्थेचा कर्करोग (Cancer of eye, brain & other parts of central nervous system)	डोळे, मेंदू, मेंदूआवरण, मज्जारज्जू व मज्जासंस्थेतील इतर अवयवांच्या कर्करोगाचा समावेश होतो. दृष्टीत अडथळा येणे, मेंदूत रक्तस्त्राव होणे, तीव्र डोके दुखणे, चक्कर येणे, उलट्या होणे, मान ताठ होणे, अचानक अपंगत्व येणे इ. लक्षणे असतात.
31	10C	लसिका ग्रंथी व रक्ताचा कर्करोग (Cancer of lymphoid haematopoietic related organs)	लसिकाग्रंथी, रक्ताचा कर्करोग (Leukarmia) जांघेतील, काखेतील किंवा इतर लसिकाग्रंथी सुजणे, वेदना नसणे, रक्तातील रक्त पेशींचे (अपरिपक्क व विकृत) इ. लक्षणे असतात. रक्तक्षयाची लक्षणे दिसणे, अशक्तपणा जाणवणे, रक्तसंक्रमणाचा इतिहास मिळणे, गंभीर अवस्था निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
32	11C	इतर अवयवांचा कर्करोग	वर उल्लेख केलेल्या अवयवां व्यतिरिक्त इतर अवयवांच्या कर्करोगाचा यामध्ये होतो. अवयवांनुसार निर्माण होणारी लक्षणे नमूद करण्यात यावीत.
गट ३) रक्त व रक्तनिर्किंतीशी निगडीत अवयवांचे आजार व प्रतिकार शक्तीशी निगडीत आजार (Diseases of the blood forming organs & certain disorders involving the immune mechanism)			
33	1D	रक्तक्षय (सर्व पकारचा) (Anaemia-all types)	थकवा येणे, धाप लागणे, चेहरा, नखे, जीभ, ओठ पांढरे दिसणे, वजनात घट होणे, पायावर व तोंडावर सूज येणे ही लक्षणे दिसतात. लोहाच्या कमतरतेमुळे होणाऱ्या रक्तक्षयात व इतर रक्तक्षयाच्या प्रकारात दिसून येतात. (उदा.:- थैलॅसिमिया) वारंवार रक्त

			संक्रमणाचा इतिहास असतो. या प्रकारात लहान वयातच लक्षणांची सुरुवात होते. यकृत (liver) व प्लीहा (Spleen) यांची वृध्दी होते. तीव्र रक्तक्षय निर्माण झाल्याने हृदयावर परिणाम होऊन मृत्यु होतो.
34	2D	रक्त गोठण्याच्या प्रक्रियेशी निगडीत घटकांच्या कमतरतेमुळे निर्माण होणारे आजार (Coagulation defects)	रक्त निर्मिती होण्यास आवश्यक असणाऱ्या घटकांची कमतरता असणे, प्रतिकारशक्तीची निर्मिती ज्या पेशींवर अवलंबून आहे अशा पेशींचे आजार, रक्त गोठण्याची क्रिया ज्या घटकांवर अवलंबून आहे अशा घटकांची कमतरता इ. आजारांचा समावेश या गटात करण्यात यावा. यामध्ये जखम किरकोळ असली तरी रक्तस्त्राव न थांबणे, अवयवांतर्गत रक्तस्त्राव होणे व त्यामधील गुंतागुंतीमुळे मृत्यु येतो. उदा.:- हिमोफलीया (Haemophili)
35	3D	रक्त प्रतिकारशक्ती निर्मितीशी निगडीत इतर सर्व आजार.	निदान निश्चिती झाली असल्यास त्याचा स्पष्ट उल्लेख करावा. या गटामध्ये खालील आजारांचा समावेश होतो. १) आयोडिनच्या अभावामुळे अथवा कमतरतेमुळे निर्माण होणारे आजार उदा.:- गलगंड, मतिमंदत्व, मूक व कर्णबधिरत्व इ. २) ग्रंथीचे कार्य अतिप्रमाणात झाल्याने होणारे आजार यामध्ये लक्षणे आढळतात. रक्त तपासणी करुन निदान झालेले असल्यास त्या निदानाचा स्पष्ट उल्लेख करावा.
गट ४ अंतस्त्रावी ग्रंथीचे आजार व पोषणाशी निगडीत आजार (Endocrine, nutritional and metabolic diseases)			
36	1E	कंठस्थ ग्रंथीचे आजार (Disorders of thyroid gland)	आयोडीनच्या कमतरतेमुळे निर्माण होणारे आजार उदाः- गलगंड, मतिमंदत्व, कर्णमूकबधिरता इ. लक्षणे असतात. या सर्व आजारांचा कंठस्थ ग्रंथीचे कार्य अतिप्रमाणात झाल्याने निर्माण होणाऱ्या आजाराचा समावेश या गटात करावा. हे निदान करतांना रुग्णाला या ग्रंथीचे कार्य अतिप्रमाणात झाल्याने छातीत धडधड होणे, उच्चरक्तदाब, वजन घटणे, जुलाब इ. लक्षणे आढळतात.

37	2E	मधुमेह (Diabetes mellitus)	लघवी / रक्त तपासणीमध्ये साखर आढळल्याचा / त्यासाठी उपचारं घेत असल्याचा इतिहास मिळतो. जखमा भरून न येणे, बेशुध्दावस्था येणे इ. लक्षणे आढळतात. मूत्रपिंड, डोळे या अवयवांशी निगडीत गुंतागुंत होऊन मृत्यु येतो.
38	3E	इतर अंतस्त्रावी ग्रंथीचे आजार (Diseases of other endocrine glands)	वर उल्लेख केलेल्या अंतस्त्रावी ग्रंथी व्यतिरिक्त इतर अंतस्त्रावी ग्रंथीचे आजार (उदाः- पिच्युटरी ग्रंथी, ॲड्रीनल गंथी इ.)
39	4E	कुपोषण (Malnutrition)	पोषक तत्वांच्या अभावाने निर्माण होणाऱ्या आजारांचा समावेश या गटात करण्यात यावा. उदाः प्रथिने व उष्माकांच्या अभावामुळे होणारे सुकटी, सुजवटी या प्रकारचे आजार. यामध्ये इतर गुंतागुंत निर्माण होऊन जंतुसंसर्ग होऊन मृत्यु होतो. तसेच या गटामध्ये जीवनसत्वे, क्षार व खनिजे यांच्या अभावामुळे निर्माण होणाऱ्या आजारांचा समावेश होतो.
गट ५) मानसिक आजार ((Mental and behavioural disorders)			
40	1F	मानसिक व वर्तणुक विषयक आजार (Mental and behavioural disorders)	मानसिक आजाराची लक्षणे दिसतात. निदान झालेले असल्यास त्याचा स्पष्ट उल्लेख करावा.
गट ६ मज्जासंस्थेचे आजार (Diseases of Nervous system)			
41	1G	मेंदू / मेंदू आवरण यांचा जंतुसंसर्ग (Encephalities meningitis)	यामध्ये ताप येणे, उलट्या होणे, मान ताठ होणे, झटके येणे, बेशुध्दावस्था & येणे इ. लक्षणे आढळतात. गंभीर अवस्था निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
42	2G	अपस्मार / फेफरे (Epilepsy)	या आजारात वारंवार झटके येण्याचा इतिहास असतो. झटके येण्याची अवस्था दिर्घकाळ टिकते व बेशुध्दावस्था येऊन मृत्यु येऊ शकतो.
43	3G	पक्षाघात / अर्धांगवायु	वयस्कर व्यक्ती अचानक बेशुध्द होते, अर्ध अंग / हात पाय लुळे पडतात व काही वेळा येशुदावस्थेतच मृत्यु येतो. बऱ्याच वेळा उच्च रक्तदाबाचा व त्यावर उपचार घेत असल्याचा इतिहास असतो.

44	4G	मज्जासंस्थेचे इतर आजार	वर उल्लेख केलेल्या आजारां व्यतिरिक्त मज्जासंस्थेचे आजाराने मृत्यु झाल्यास त्याचा समावेश या गटात करण्यात यावा.
गट ७) डोळा व संबंधित अवयवांचे आजार (Diseases of eye & adnexa)			
45	1H	डोळा व संबंधित अवयवांचे आजार (Diseases of eye & adnexa)	डोळा व त्या संबंधित अवयवांच्या आजारांचा समावेश या गटात करावा. या आजारांमध्ये क्वचित प्रसंगी गंभीर अवस्था निर्माण होऊन मृत्यु येऊ शकतो.
गट ८) कान व संबंधित अवयवांचे आजार (Diseases of ear & mastoid process adnexa)			
46	2H	कान व संबंधित अवयवांचे आजार (Diseases of ear & mastoid process adnexa)	कान व त्या संबंधित अवयवांच्या आजारांचा समावेश या गटात करावा. या आजारांमध्ये काही वेळा गंभीर अवस्था निर्माण होऊन मृत्यु येऊ शकतो.
गट ९) रक्ताभिसरण संस्थेचे आजार (Diseases of circulatory system)			
47	1 I	दुमॅटीक फिवर व त्यामुळे हृदयाच्या झडपांमध्ये होणारी गुंतागुंत (संधीवात) (Acute rheumatic fever & chronic rheumatic heart diseases)	यामध्ये ताप येणे, आलटून पालटून मोठे सांधे दुखणे, त्यावर सूज येणे इ. लक्षणे असतात. काही कालावधीनंतर छातीत धडधड होणे, धाप लागणे, पायावर सूज येणे इ. हृदयाप्री संबंधित लक्षणे दिसतात. हृदयाच्या झडपांना जंतुसंसर्ग होऊन विकृती निर्माण होऊन, रक्तभिसरण कार्यात अडथळा निर्माण होतो व गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
48	2 I	हृदयाच्या स्नायूंना रक्त पुरवठा कमी होऊन निर्माण होणारे आजार (Ischaemic heart diseases)	या आजारामध्ये हृदयाच्या स्नायूंना रक्त पुरवठा कमी होतो. त्यामुळे छातीत तीव्र वेदना होतात / कळ येते, ही कळ डाव्या हाताकडे जाते, श्वास घेण्यास त्रास होतो, जास्त प्रमाणात घाम येतो, हात पाय थंड पडतात, त्वरीत उपचार न मिळाल्यास तात्काळ मृत्यु येतो.
49	3 I	हृदयाचे इतर आजार (Other forms of heart diseases)	हृदयाच्या झडपा, हृदयावरण किंवा हृदयाच्या स्नायूंमध्ये दोष निर्माण होणे / कमकुवत होणे / सूज येणे, हृदयाच्या गतीमध्ये दोष निर्माण होणे, इ. लक्षणे असतात. यामुळे रक्ताभिसरण क्रियेमध्ये दोष निर्माण

			होकन मृत्यु येतो. निदान निश्चिती झालेली असल्यास तसा स्पष्ट उल्लेख करावा. (ह्युमॅटिक फिवर मुळे होणारे हृदयाचे आजार. (1 I & 2 I सोडून)
50	4 I	अचानक हृदय क्रिया बंद पडून मृत्यु येणे. (Cardiac arrest)	अचानक हृदय क्रिया बंद पडून मृत्यु येणे.
51	5 I	हृदयावसाद (Congestive Cardiac failure)	यामध्ये श्वसनमार्गात अडथळा निर्माण करणारा दीर्घकालीन खोकला असतो. छातीत धडधडणे, पायावर सूज येणे, थोडया श्रमानेही धाप लागणे, रक्तक्षय निर्माण होणे, इ. लक्षणे असतात. हृदयाच्या दीर्घकालीन आजाराचा इतिहास असतो.
52	6 I	मेंदूमध्ये होणारा रक्तस्त्राव (Cerebral haemorrhage)	मेंदूला रक्त पुरवठा करणाऱ्या रक्त वाहिन्यांमध्ये गुठळी होते किंवा रक्तवाहिनी फुटून मेंदूत रक्तस्त्राव होतो व मृत्यु येतो. त्यामुळे झटके येणे, बेशुध्दावस्था येणे, अवयव लुळे पडणे इ. लक्षणे दिसतात. बहुतेक वेळा उच्च रक्तदाबाचा इतिहास असतो.
53	7 I	वर उल्लेख नसणारे हृदयाचे इतर आजार.	निदान निश्चिती झालेली असल्यास तसा उल्लेख करावा.
गट १०) श्वसनसंस्थेचे आजार (Diseases of respiratory system)			
54	1 J	श्वसनदाह (न्युमोनिया) व ब्रॉन्कॉयटीस (Pneumonia & bronchitis)	यामध्ये तीव्र ताप येणे, खोकला येणे, छातीत वेदना होणे, श्वसनदर वाढणे, छातीच्या बरगड्या आत ओढल्या जाणे, इ. लक्षणे असतात व श्वासावरोध होऊन मृत्यु येतो.
55	2 J	दमा व श्वासावरोध करणारे श्वसनमार्गाचे दीर्घकालीन आजार (Asthma and Chronic obstructive pulmonary diseases)	यामध्ये ऋतुमानानुसार वारंवार दमा बळावणे, खोकला येणे, श्वास सोडतांना शिट्टीसारखा आवाज येणे, रुग्णास बसल्यावर बरे वाटणे ही लक्षणे असतात. श्वसनमार्गाचे दीर्घकालीन आजार-जुनाट खोकला असतो. फुप्फुसाच्या दीर्घकालीन आजाराचा हृदयावर परिणाम होऊन गंभीर अवस्था निर्माण होते व मृत्यु येतो.

56	3 J	श्वसनसंस्थेचे इतर आजार.	श्वसनसंस्थेचे वर उल्लेख न केलेले आजार, निदान निश्चिती झालेली असल्यास त्या आजाराचा स्पष्ट उल्लेख करावा.
गट ११) पचनसंस्थेचे आजार (Diseases of digestive system)			
57	1 K	जठर व्रण व आंत्रव्रण	पोटात वरच्या व डाव्या बाजूस दुखणे व छातीत जळजळ होणे ही लक्षणे दीर्घकालीन असतात. याचबरोबर उलट्या होणे, पोट रिकामे असतांना पोटात वेदना होणे, काहीवेळा अन्न खाल्यावर वेदना होणे ही लक्षणे असतात. गंभीर अवस्थेत रक्ताची उलटी होते व तीव्र पोटदुखी होऊन मृत्यु येतो.
58	2 K	आंत्रपुच्छ दाह (Appendicitis)	पोटाच्या खालच्या भागात उजव्या बाजूस वेदना होतात, ताप येणे उलट्या होणे, इ. लक्षणे दिसतात. पुढील अवस्थेत आंत्रपुच्छ फुटते, पोट फुगते व गंभीर अवस्था निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
59	3 K	हर्निया (Hernia)	पोटाचे काही स्नायु कमकुवत झाल्याने, आतडयाचा काही भाग त्वचेखाली सूज आल्याप्रमाणे दिसतो. काही काळ ही सूज कमी जास्त होते. मात्र पुढील अवस्थेत आतडयाच्या या भागाचा अवरोध होऊन / पीळ पडून तो भाग मृत होतो. (Gangrene) उदरपोकळीत जंतुसंसर्ग होऊन गंभीर अवस्या निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
60	4 K	लिव्हर, सिरॉसिस, अतिमद्य सेवनाने होणारे लिव्हर सिहोसीस व यकृताचे इतर दीर्घकालीन आजार. (Liver cirrhosis alcoholic liver cirrhosis & other chronic liver diseases)	अशक्तपणा येणे, भूक मंदावणे, पोट फुगणे, जलोदर होणे. काही वेळा रक्ताची उलटी होणे इ. लक्षणे असतात. काविळ झाल्याचा इतिहास असतो. काही रुग्णांमध्ये अतिमद्य सेवनाचा इतिहास असतो.
61	5 K	पित्ताशय, पित्तनलिका व स्वादुपिंडाचे आजार	तीव्र पोटदुखी होणे, उलट्या होणे, ताप असणे, पित्ताशयाला सूज येणे, काविळ होणे इ. लक्षणे

		(Diseases of gallbladder, billary tract and pancreas)	असतात. या अवयवाशी निगडीत आजारांचे निदान निश्चित झालेले असल्यास, त्यांचा या गटात उल्लेख करावा.
62	6 K	पचनसंस्थेचे इतर आजार	वर उल्लेख नसलेल्या आजांरा व्यतिरिक्त इतर आजारांचा समावेश या गटात करावा.
गट १२) त्वचा व त्वचेखालील पेशीजालाचे आजार (Diseases of skin & subcutaneous tissues)			
63	1 L	त्वचा व त्वचेखालील पेशीजालाचे आजार (Diseases of skin & subcutaneous tissues)	या गटात त्वचेचे जंतुसंसर्ग, प्रतिक्रियात्मक (Allergic conditions) यात्वचेचे व्रण, नखे, केस यांचे विकार यांचा समावेश होतो.
गट १३) स्नायू, अस्थिसंस्था व संयोगी पेशीजालाचे आजार (Diseases of musculoskeletal system & connective tissue)			
64	1 M	स्नायू, अस्थिसंस्था व संयोगी पेशीजालाचे आजार (Diseases of musculoskeletal system & connective tissue	संधिवाताचे सर्व प्रकार (हुमॅटिक सोडून), मणक्यांचे विकार, स्नायूंचे विकार, अस्थिक्षय व त्यामुळे होणारे अस्थिभंग, अस्थिचा जंतुसंसर्ग इ. आजारांचा यामध्ये समावेश होतो.
गट १४) मूत्रमार्ग व जननसंस्थेशी निगडीत अवयवांचे आजार (Diseases of genitourinary system)			
65	1 N	मूत्रपिंडाची कार्यक्षमता अचानक कमी होऊन निर्माण होणारे आजार व मूत्रपिंडाचे इतर आजार. (Acute renal failure)	शरिरातील जलाचे प्रमाण अचानक कमी झाल्यामुळे मूत्रपिंडावर परिणाम होऊन त्याची कार्यक्षमता तात्काळ नष्ट होते. उदा:-अतिसार व जास्त प्रमाणात भाजल्यामुळे निर्माण होणारी गंभीर जलशुष्कता. मूत्रपिंडाचे वेगवेगळ्या प्रकारचे संसर्ग व आजार यामध्ये पायावर, चेहऱ्यावर सूज येणे, लघवी कमी प्रमाणात होणे इ. लक्षणे असतात. शरिरातील क्षारांच्या असमतोलामुळे (Electrolytic Imbalance) बहुतेक वेळा मृत्यु येतो.

66	2 N	मूत्रपिंडाची कार्यक्षमता हळूहळू कमी होणे त्यामुळे निर्माण होणारी गुंतागुंत (Chronic renal failure)	मूत्रपिंडाच्या दीर्घकालीन आजाराचा इतिहास असतो व त्यामुळे सर्वांगावर सूज येणे, वारंवार ताप येणे, रक्तक्षय इ. लक्षणे दिसतात. मूत्रपिंडाची कार्यक्षमता कमी होऊन मूत्र निर्मिती अत्यंत कमी प्रमाणात होणे / बंद होणे इ. लक्षणे असतात. बेशुध्दावस्था येऊन मृत्यु होतो.
67	3 N	पुरुष जननेंद्रिये व पुरस्थग्रंथीचे आजार (Diseases genital organs) of male	वृषण, अंडाशय व पुरस्थग्रंथी या अवयवांच्या आजाराचा समावेश या गटात होतो. उदा.:- अंडाशयाला पीळ पडणे, सूज येणे इ. सामान्यतः ५० वर्षे वयोगटाच्या पुढे 'पुरस्थग्रंथीची वाढ' हा आजार दिसून येतो. यामध्ये लघवी थांबून थांबून व थोडी थोडी होणे, क्वचित लघवी तुंबणे इ. लक्षणे असतात. हळूहळू मूत्रपिंडाची कार्यक्षमता कमी होऊन बेशुध्दावस्था येऊन मृत्यु येतो.
68	4 N	स्त्रीजनन संस्था व स्तनांचे आजार (Diseases of breast & female genital organs)	या गटामध्ये स्तनाचे विकार व जंतुसंसर्ग तसेच योनिमार्ग, गर्भाशय, गर्भाशयग्रीवा बीजवाहक नलिका, बीजांडकोश या अवयवांना होणारा जंतुसंसर्ग त्यामुळे तीव्र पोटदुखी, ताप, अतिरक्तस्त्राव इ. लक्षणे आढळतात.
69	5 N	वर उल्लेख नसलेले मूत्रमार्ग व प्रजनन संस्थेचे इतर आजार	निदान निश्चिती झालेली असल्यास त्या रोगाचा स्पष्ट उल्लेख करावा.
गट १५) प्रसूतीपूर्व, प्रसूतीशी संबंधित व प्रसूतीपश्चात कालावधीतील विकार (Diseases related to pregnancy, childbirth & the Puerperium)			
70	10	गर्भाशयाबाहेरील गर्भधारणा (Ectopic pregnancy)	क्वचित प्रसंगी गर्भधारणा बीजवाहकनलिका किंवा उदरपोकळीत होते. यामध्ये स्त्रीला पाळी चुकल्याचा इतिहास असतो. अचानक ओटीपोटात तीव्र वेदना होतात. बीजवाहकनलिका फुटून उदर पोकळीत अतिरक्तस्त्राव होऊन मृत्यु येतो.
71	20	गर्भपात (Pregnancy with abortive outcome)	गर्भपात होताना किंवा वैद्यकीय गर्भपात झाल्यानंतर गुंतागुंतीमुळे मृत्यु होतो. उदाः- गर्भपातानंतरचा

			अतिरक्तस्त्राव, गर्भपात पश्चात जंतुसंसर्ग इ. (यामध्ये नैसर्गिक गर्भपात व मुद्दाम केलेले गर्भपात यांचा समावेश होतो.)
72	30	गर्भविषबाधा (Taxaemia of pregnancy)	गरोदरपणात पायावर सूज येणे, रक्तदाब वाढणे, लघवीतून प्रथिने जाणे ((Proteinuria), श्वासोच्छवासास त्रास होणे, उलट्या होणे, झटके येणे इ. लक्षणे असतात व बेशुध्दावस्था येऊन मृत्यु येतो.
73	40	प्रसूतिपूर्व रक्तस्त्राव (Anterpartum haemorrhage)	प्रसूतीपूर्व कालावधीत अतिरक्तस्त्राव होऊन बेशुध्दावस्था येऊन मृत्यु येतो. उदाः- वारेची स्थिती नेहमीच्या जागी नसून गर्भाशयमुखाशी असते, त्यामुळे (Placenta praevia) अतिप्रमाणात रक्तस्त्राव होऊन मृत्यु येतो.
74	50	प्रसूतीपूर्व काळात निर्माण झालेली गुंतागुंत (Maternal disorders predominantaly related to pregnancy)	एकापेक्षा जास्त गर्भ असणे, बाळाची स्थिती योग्य नसणे, बाळामध्ये काही व्यंग असणे, मातेच्या कटीरामध्ये काही व्यंग असणे, गर्भजलाच्या विकृती उदाः गर्भजल कमी / जास्त असणे, लांबलेली प्रसूती, प्रसूतीच्या आधीच गर्भावरण फाटणे इ. कारणांनी गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
75	60	प्रसूतीमधील गुंतागुंत (Complications of labour)	कमी दिवसांची प्रसूती व अडलेल्या प्रसूतीमुळे निर्माण झालेल्या गुंतागुंतीमुळे घडून आलेल्या मृत्युंचा समावेश या गटात करावा.
76	70	प्रसूतीमधील रक्तस्त्राव (Intrapartum haemorrhage)	प्रसूती होताना झालेला अतिरक्तस्त्रावामुळे गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो.
77	80	प्रसूतीजन्य इजा (Obstetric trauma)	प्रसूती होतांना योनीमार्ग, गर्भाशयग्रीवा, गर्भाशिय इ अवयवांना इजा होऊन अतिरक्तस्त्रावाने मृत्यु होतो.
78	90	प्रसूतीपश्चात रक्तस्त्राव (Post Partum haemorrhage)	प्रसूती झाल्यानंतर वार न पडणे अथवा वार पडल्यानंतर त्याचा काही भाग अथवा गर्भावरणाचे काही भाग गर्भाशियात राहणे, अथवा मातेच्या रक्त गोठण्याच्या क्रियेमध्ये दोष असणे इ. कारणांमुळे रक्तस्त्राव होऊन बेशुध्दावस्था येते व मृत्यु होतो.

79	10 O	प्रसूती पश्चात जंतुसंसर्ग (Post Partum)	प्रसूतीनंतर ४२ दिवसांच्या कालावधीत मातेला तीव्र ताप असणे, योनीमार्गातून दुर्गंधीयुक्त स्त्रावाचा इतिहास असतो. तीव्र डोकेदुखी, घाम येणे, ओटीपोटात तीव्र वेदना होणे इ. लक्षणे असतात. जंतुसंसर्गामुळे मृत्यु येतो.
80	11 O	गर्भावस्था, प्रसूतीमध्ये किंवा प्रसूतीनंतर दिवसांच्या कालावधीत, ४२ गरोदरपणात झालेल्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे बळावलेला क्षयरोग व त्यामुळे निर्माण होणारी गुंतागुंत. (Tuberculosis complicating pregnancy, childbirth & pureperium)	गरोदरपणात, वेगवेगळ्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे क्षयरोग बळावतो व गरोदर अवस्था / प्रसूतीमध्ये गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो. या प्रकारच्या कारणांचा समावेश हा अप्रत्यक्ष माता मृत्युंच्या कारणात (Indirect obstetric cause) होतो.
81	12 O	गर्भधारणा, प्रसूतीमध्ये किंवा प्रसूतीनंतर ४२ दिवसांच्या कालावधीत, गरोदरपणात झालेल्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे बळावलेली काविळ व त्यामुळे निर्माण होणारी गुंतागुंत. (Viral hepatitis complicating pregnancy, childbirth & pureperium)	गरोदरपणात, वेगवेगळ्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे काविळीची ४२ गंभीर अवस्था निर्माण होऊन गरोदर अवस्था / प्रसूतीमध्ये गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो. या प्रकारच्या कारणांचा समावेश हा अप्रत्यक्ष माता मृत्युंच्या कारणात (Indirect obstetric cause) होतो.
82	13 O	गर्भधारणा, प्रसूतीमध्ये किंवा प्रसूतीनंतर दिवसांच्या ४२ कालावधीत, गरोदरपणात झालेल्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे बळावलेला	गरोदरपणातील वेगवेगळ्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे मलेरियाची गंभीर अवस्था निर्माण होते व गरोगर अवस्था /प्रसूतीमध्ये गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो. या प्रकारच्या कारणांचा समावेश हा अप्रत्यक्ष माता मृत्युंच्या कारणात (Indirect

		हिवताप व त्यामुळे निर्माण होणारी गुंतागुंत. (Malaria complicating pregnancy, childbirth & purepcrium)	obstetric cause) होतो.
83	14 O	गर्भधारणा, प्रसूतीमध्ये किंवा प्रसूतीनंतर दिवसांच्या गरोदरपणात कालावधीत, झालेल्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे बळावलेले इतर सांसर्गिक आजार व त्यामुळे निर्माण होणारी गुंतागुंत. (Other infectious & Parasaitic complicating pregnancy, childbirth & pureperium)	गरोदरपणात, वेगवेगळ्या शरीर क्रियेतील बदलामुळे काविळीची ४२ गंभीर अवस्था निर्माण होऊन गरोदर अवस्था / प्रसूतीमध्ये गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु येतो. या प्रकारच्या कारणांचा समावेश हा अप्रत्यक्ष माता मृत्युंच्या कारणात (Indirect obstetric cause) होतो.
84	15 O	गर्भावस्था, प्रसूतीमध्ये किंवा प्रसूतीनंतर दिवसांच्या कालावधीत झालेला रक्तक्षय. (Anaemia related to pregnancy)	गर्भावस्था, प्रसूतीमध्ये किंवा प्रसूतीनंतर ४२ दिवसांच्या कालावधीत झालेल्या रक्तक्षयाने निर्माण झालेल्या गुंतागुंतीने ४२ झालेल्या मृत्यूंचा समावेश या गटात करण्यात यावा.
85	16 O	गर्भधारणा, प्रसूती, प्रसूती पश्चात कालावधीतील इतर आजार	माता मृत्युला कारणीभूत ठरणाऱ्या वर उल्लेख न केलेल्या इतर कारणांचा समावेश या गटात करण्यात यावा. ज्या ठिकाणी निदान झालेले नसेल अशा वेळी स्पष्ट लक्षणे नमूद करावीत.
गट १६) प्रसुतिपुर्व कालावधीत निर्माण होणारे आजार (Certain conditions originating in the perinatal period)			
86	1 P	मातेच्या आजारांचे गर्भावर किंवा नवजात अर्भकावर होणारे विपरीत परिणाम (Fetus & newborn affected by maternal	मातेच्या सध्याच्या गरोदरपणाशी संबंधित नसणाऱ्या अथवा सध्याच्या गरोदरपणाच्या संबंधित असणाऱ्या आजारांचा अर्भकावर विपरीत परिणाम होऊन अथवा वार, नाळ किंवा गर्भावरण यांच्या गुंतागुंतीमुळे होणारे तसेच प्रसूतीशी निगडीत गुंतागुंतीमुळे होणाऱ्या

		factors & by complications of pregnancy, labour & delivery)	नवजात अर्भकांच्या मृत्युंचा समावेश या गटात करावा.
87	2 P	गर्भाची वाढ खुंटणे व गर्भाचे कुपोपण (Intrauterine growth retardation)	प्रत्यक्ष गर्भधारणा ज्या कालावधीची आहे त्या प्रमाणात गर्भाची वाढ झालेली नसणे, गर्भातील दोषांमुळे किवा मातेमधील कुपोषण अथवा काही आजारांमुळे गर्भाचे कुपोषण होते व नवजात अर्भकात गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु होतो.
88	3 P	अकाली जन्म तसेच कमी वजनाचे नवजात अर्भक (Conditions related to premature & Low Birth weight baby)	२५९ दिवसांपेक्षा कमी (३७ आठवडयांपेक्षा कमी) कालावधीत जन्म झालेल्या तसेच कमी वजनाच्या (२५०० ग्रॅम पेक्षा कमी) नवजात अर्भकांच्या मृत्युचा समावेश या गटात होतो.
89	4 P	जन्माच्या वेळी नवजात अर्भकास झालेली इजा (Birth trauma)	नवजात अर्भकास प्रसूतीच्या वेळी झालेल्या इजेमुळे होणारे मृत्यु. उदाः- अवघड प्रसूतीमुळे नवजात बालकास झालेल्या इजा, चिमटा लावल्याने किंवा शस्त्रक्रियेच्या वेळी झालेल्या इजा इ. मुळे होणारे मृत्यु.
90	5 P	श्वासावरोध (Intrauterine hypoxia & Birth asphyxia)	अवघड प्रसूती, अडलेली प्रसूती, गर्भाशयात गुदमरल्यामुळे अथवा जन्मानंतर गुदमरणे इ. कारणांमुळे होणारे मृत्यु यामध्ये नवजात अर्भक काळे निळे पडणे इ. लक्षणे दिसतात.
91	6 P	नवजात श्वसनमार्गात अर्भकामध्ये आलेला अडथळा. (Neonatal aspiration syndrome)	नवजात अर्भकात गर्भजल, गर्भशौच (meuconium) श्वसनमार्गात गेल्यामुळे गुदमरुन होणारे मृत्यु.
92	7 P	परिप्रसवकालात जंतुसंसर्ग होणारे (Infections specific to the perinatal period)	विषाणुजन्य, जीवाणुजन्य व परोपजीवी जतुंच्या संसर्गामुळे नवजात अर्भकांचे होणारे मृत्यु. यामध्ये उदाः- नाळेवाटे होणारा जंतुसंसर्ग.
93	8 P	रक्तस्त्राव व रक्तघटकांशी संबंधित आजार	उदाः- नाळेतून होणाऱ्या अतिरिक्त रक्तस्त्रावाने होणारे मृत्यु, पहिल्या २४ तासात होणारी काविळ,

		(Haemorrhagic & Haematological Disorders of fetus & newborn)	त्यामुळे होणारी गुंतागुंत, (नवजात बालकाचा व मातेचा रक्तगट न जुळल्यामुळे होणारी काविळ.
94	9 P	नवजात अर्भकामध्ये शरीराचे तापमान कमी होणे (Hypothermia)	नवजात अर्भक, सर्वसाधारण तापमानापेक्षा कमी तापमान मिळाल्यामुळे, (प्रामुख्याने कमी दिवसाच्या / कमी वजनाच्या बाळामध्ये) शरीराचे तापमान कमी होऊन शरीराच्या क्रिया मंदावून होणारे मृत्यु.
95	10 P	नवजात अर्भकात येणारे झटके (Convulsions)	नवजात अर्भकामध्ये काही विशिष्ट कारणांमुळे झटके येऊन बेशुध्दावस्था येऊन होणारे मृत्यु, उदा.:- श्वासावरोध
96	11 P	परप्रसव संबंधित/इतर कालावधीशी कारणांनी होणारे नवजात अर्भकांचे आजार (Perinatal)	परिप्रसव कालावधीत निर्माण झालेले व मृत्युस कारणीभूत ठरलेल्या रोगाचे योग्य ते निदान लिहिण्यात यावे. निदान झालेले नसल्यास लक्षणांचा स्पष्ट उल्लेख करावा.
गट १७) जन्मजात व्यंग व गुणसुत्रातील दोषामुळे होणारे आजार (Congenital malformations, deformations and chromosomal abnormalities)			
97	1 Q	जन्मजात व्यंग व गुणसुत्रातील दोषामुळे होणारे आजार (Congenital malformations, deformations chromosomal abnormalities)	उदाः फाटलेला ओठ व फाटलेली टाळू, डोक्याचा घेर मोठा असणे (hydrocephalus) किंवा मेंदूमध्ये किंवा कवटीमधील अस्थिमध्ये दोष असणे, कधी आतडी बाहेर असणे (पोटाच्या स्नायूंची निर्मिती झालेली नसणे), कधी गुद्द्द्वार नसणे, and मानेवर अथवा पाठीवर आवाळू (Meningomyelocele) असणे, मज्जारज्जू दुभंगलेले असणे इ. दोष असतात. गंभीर व्यंगामध्ये जन्मानंतर लगेच मृत्यु येऊ शकतो व काही व्यंगात पुढील गुंतागुंत निर्माण होऊन मृत्यु होतात.
गट १८) लक्षण स्वरुपात दिसणारे आणि निदान न झालेले इतर आजार (Symptoms and signs in case of undlagnosed conditions)			
98	1 R	वर उल्लेख केलेल्या आजारा व्यतिरिक्त इतर लक्षणे स्वरुपात दिसणाऱ्या आजारांमुळे होणारे मृत्यु	लक्षणे स्वरुपात दिसणाऱ्या आजारांचा समावेश या गटात करावा. रुग्णाच्या नातेवाईकांना प्रश्न विचारुन निदान निश्चिती करण्यात यावी अन्यथा लक्षणे नमुद करावीत.

गट १९) इजा, विषबाधा व इतर काही बाह्य कारणांमुळे होणारे मृत्यु (Injury, poisoning and certain other consequences of external causes)			
99	1 S	अपघातजन्य इजा (Accidental injuries)	अपघाताने शरीराच्या विविध भागांना इजा होऊन मृत्यु झाल्यास अशा मृत्युंचा समावेश या गटात करावा. नैसर्गिक आपत्ती, रासायनिक पदार्थाशी संपर्क, वाहतुकीमधील अपघात, कारखान्यातील अपघात यामुळे होणाऱ्या मृत्युंचा समावेश या गटात होतो. उदाः अस्थिभंग, अतिरक्तस्त्राव, डोक्यास इजा होणे, ठेचाळलेल्या जखमा इ.
100	1 T	अपघातजन्य भाजणे (Accidental burns)	शरीराच्या विविध भागांना कोरडया उष्णतेने (Fire & flames), ओल्या उष्णतेने (Scalds) किंवा रासायनिक पदार्थामुळे (Chemical bruns) भाजून, तीव्र शुष्कता निर्माण होते व त्वरीत मृत्यु येतो अथवा काही कालावधीने मृत्यु झाल्यास तो जंतुसंसर्गामुळे होतो. शरीराचा किती पृष्ठभाग भाजलेला आहे त्याच्या टक्केवारीनुसार भाजल्याची गंभीर लक्षणे दिसून येतात.
101	2 T	अतिशीतता (Frostbite)	थंडीच्या लाटेने / बर्फाळ प्रदेशामध्ये गारठून शरीराच्या उघडया भागावर उदाः- (हात, पाय) इ. तीव्र वेदना होऊन फोड येतात, विशिष्ट अवयवांमध्ये रक्तपुरवठा कमी / बंद होतो, खोलवर झालेल्या परिणामामुळे शरीरातील अवयव मृतवत होतात (Gangrene) व शरीर क्रिया मंदावून मृत्यु येतो.
102	3 T	अपघातजन्य विषबाधा (Accidental burns)	अपघाताने विषारी द्रव्य शरीरात जाणे (उदाः किटक नाशके, जंतुनाशके, काही विशिष्ट औषधे, विशिष्ट धातू इ.) अतिमद्यपानामुळे, विषारी वायूशी संपर्क आल्यामुळे होणाऱ्या मृत्यूंचा समावेश या गटात करावा.
103	4 T	सर्पदंश	रुग्णाला सर्पदंशाचा इतिहास असतो. चावलेल्या जागी एक सर्पविष ज्या प्रकारचे त्यानुसार अनुक्रमे बोटाच्या अंतराने दोन दंतव्रण दिसतात. असेल (Neurotoxic or vasculo-toxic) मज्जासंस्थेवर किंवा रक्त गोठण्याच्या प्रक्रियेवर परिणाम होऊन रुग्णात विशिष्ट लक्षणे दिसून

			येतात. उदाः सर्प चावलेल्या जागी सूज येते ती जागा काळीनिळी पडते व मृतवत होते. क्वचित रुग्णाला उलट्या होतात. तोंडाला फेस येतो, श्वसनाचे स्नायू लुळे पडल्यामुळे श्वासावरोध होऊन मृत्यु येतो (Neurotoxic) किंवा दंशाच्या जागेमधून / शरीराच्या विविध अवयवात रक्तस्त्राव होऊन बेशुध्दावस्था येऊन मृत्यु येतो. (vasculo-toxic)
104	5 T	अतिउष्णता (Effect of heat and light)	उष्माघाताने / उच्च तापमानाच्या परिणामाने होणारे मृत्यू. यामध्ये रुग्णास अचानक डोके दुखणे, चक्कर येणे, शरीराचे तापमान वाढून बेशुध्दावस्था येणे इ. लक्षणे असतात. रक्ताभिसरण क्रिया मंदावून मृत्यु येतो.
105	6 T	गुदमरणे (Asphyxia)	श्वसनमार्गामध्ये एखादा पदार्थ वस्तू जाऊन श्वास कोंडला जाऊन किंवा कोणत्याही कारणाने श्वसनास अडथळा निर्माण झाल्याने (उदाः- श्वसन मार्गावर दाम पडल्याने) गुदमरुन मृत्यू येतो.
106	7 T	अपघाताने बुडणे (Accidental drowning)	श्वसन मार्गात पाणी / द्रव जाऊन किंवा पाण्यातील / द्रवातील इतर वस्तु गेल्यामुळे श्वासावरोध होऊन मृत्यु येतो. यामध्ये श्वासावरोधाची लक्षणे दिसून येतात. उदा.: तोंडास फेस येणे, चेहरा, नखे, ओठ काळेनिळे पडणे इ.
107	1 U	Covid-19 Virus Identified	ताप, खोकला, अंगदुखी, डोकेदुखी, कफ होणे, दम लागणे (श्वास घ्यायला त्रास), जुलाब होणे चव न कळणे, अवयवांस मुंग्या व बधिरपणा, या आजारात न्युमोनिया होऊन श्वास घ्यायला त्रास होतो. शरीराची ऑक्सीजन पातळी कमी होते. हृदयावर तसेच किडणीवर परिणाम होतो. परिणामी रुग्णाचा मृत्यू होऊ शकतो.
108	20	Covid 19 Virus Non Identified	Covid 19 Virus Non Identified यामुळे होणाऱ्या मृत व्यक्तिची लक्षणे जवळपास वरिल प्रमाणेच आहेत.
109	1 W	वीजेचा धक्का बसणे (Exposure to electric current)	वीजेचा प्रवाह ज्या ठिकाणाहून शरीरात शिरलेला असेल त्या ठिकाणी भाजल्याची जखम असते. वीजेच्या दाबाचा शरीरातील श्वसन क्रिया व हृदय क्रिया बंद पडते (Cardiac arrest) व मृत्यु येतो.

110	1 X	कीटक / प्राणी दंश (Scorpion bite & bites of other insects and animals)	उदाः- विंचू चावलेल्या जागी एकच खूण असते, दंशाची जागा लाल होते, सूज येते, काही वेळा रक्त साकळते, दंशाच्या जागी तीव्र वेदना असतात. विशेषतः लहान मुलांमध्ये खूप घाम येणे, लाळ गळणे, मळमळ होणे, उलट्या होणे, श्वसनाची क्रिया मंदावणे, शरीरात ठिकठिकाणी रक्तस्त्राव होणे ही लक्षणे दिसतात. क्वचित विपाचा हृदयावर विपरीत परिणाम होऊन मृत्यु येतो.
111	2 X	वीज पडून मृत्यु (Victim of lightning)	शरीरावर वीज पडल्यामुळे शरीर भाजून मृत्यु येतो.
112	3 X	आत्महत्या (Suicide)	स्वतःस इजा करुन घेण्याच्या उद्देशाने, कोणत्याही प्रकाराने घडून आलेले मृत्यु उदा.:- खालील कारणांमुळे स्वतःस करून घेतलेली शारिरीक इजा वाहनाखाली जीव देणे, पिस्तूलाने स्वतःस गोळी मारुन घेणे, पाण्यात उडी टाकून आत्महत्या, उंच ठिकाणाहून उडी घेणे, धारदार वस्तून इजा करुन घेणे, आत्महत्या करण्याच्या उद्देशाने स्फोटक पदार्थ बाळगणे, स्वतःस जाळून घेणे, विषारी औषध/कीटक नाशक सेवन, गळफास लावून घेणे इ..
113	4 X	मनुष्यवध (Homicide)	एखाद्या व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्तीस इजा करण्याच्या / मारण्याच्या उद्देशातून घडून आलेला मृत्यु उदा चाकू, तलवार, कुऱ्हाड, अशा धारदार वस्तुने वार करणे, बंदुकीच्या सहाय्याने दुसऱ्याला गोळी मारणे, पेयातून अथवा अन्नातून विषारी औषध पाजणे, ॲसिड टाकून / जाळून मारणे, गळा दाबून मारणे, पाण्यात अथवा द्रव पदार्थात बुडविणे, स्फोटकाच्या सहाय्याने मारणे, वाहनाखाली चिरडून मारणे, उंचावरुन ढकलून देणे इ. कारणांनी मनुष्य वध झाल्यास अशा मृत्युचा समावेश या गटात करावा.
114	5 X	इतर कारणांनी होणारी इजा / विषबाधा	वरील कारणे सोडून इतर बाहय कारणांमुळे घडून आलेल्या मृत्यूंचा समावेश या गटात करावा.

❖ मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजनेची व्याप्ती (2023)

गावाचा प्रकार	एकूण गावांची संख्या	%
प्रा.आ.केंद्र मुख्यालय	१२०	६.५३
उपकेंद्र मुख्यालय	१५२७	८३.०८
मुख्यालय नसलेली गावे	१९१	१०.३९
एकूण गावे	१८३८	१९१९ (२०२४ मध्ये)

गावाचा प्रकार	एकूण गावांची संख्या	लोकसंख्या	%
आदिवासी	३३९	६,१५,६८८	१४.५
बिगर आदिवासी	१४९९	३६,३१,१४३	८५.५
एकूण गावे	१८३८		४२,४६,८३१

❖ **मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना जन्म संबंधी दर (Fertility rates): 2023**

S.N.	Circle	District	C.B.R.	S.B.R.	G.F.R.	T.F.R.	G.R.R.	S.R.B.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Thane	Raigad	8.28	0.00	31.54	1.19	0.55	868
2.		Thane	11.04	0.00	39.28	1.45	0.68	900
3.		Plaghar	14.52	12.06	50.20	1.66	0.85	1039
4.	Nashik	A'Nagar	12.80	0.00	54.85	1.94	0.90	862
5.		Dhule	14.56	1.94	58.23	1.72	0.82	922
6.		Nandurbar	15.40	6.93	62.28	1.99	0.98	964
7.		Jalgaon	12.14	0.53	51.08	1.72	0.80	879
8.		Nashik	11.27	4.95	44.70	1.44	0.66	836
9.	Pune	Pune	14.72	0.57	60.50	2.07	0.96	857
10.		Satara	11.22	4.92	43.43	1.45	0.67	853
11.		Solapur	15.63	0.00	63.79	2.07	1.00	931
12.	Kolhapur	Kolhapur	12.08	1.81	48.41	1.62	0.78	933
13.		Sangli	13.69	2.39	52.01	1.57	0.71	829
14.		Sindhudurg	7.73	11.57	30.49	1.05	0.52	977
15.		Ratnagiri	7.19	7.59	28.80	1.04	0.54	1059
16.	CS Nagar	CS Nagar	12.58	0.59	47.24	1.46	0.71	949
17.		Jalana	14.21	7.45	57.66	1.98	0.93	879
18.		Parbhani	12.69	7.59	56.05	1.90	0.86	834
19.		Hingoni	12.05	4.98	44.81	1.52	0.72	907
20.	Latur	Latur	14.47	8.43	59.37	2.10	1.02	936
21.		Beed	12.38	0.73	56.43	1.86	0.84	825
22.		Nanded	11.17	4.65	51.67	1.77	0.84	915
23.		Dharashiv	13.39	3.25	57.67	1.70	0.80	878
24.	Akola	Akola	12.63	7.32	51.68	1.85	0.89	923
25.		Washim	13.17	6.43	56.83	2.02	1.01	1003
26.		Amrawati	11.42	9.49	48.89	1.61	0.75	879
27.		Buldhana	13.92	2.69	59.81	1.98	0.94	906
28.		Yavatmal	13.86	9.05	57.39	1.95	0.97	996
29.	Nagpur	Bhandara	11.46	10.06	44.35	1.46	0.70	914
30.		Gondia	9.46	0.00	40.04	1.40	0.72	1061
31.		Chandrapur	10.59	1.03	41.02	1.28	0.63	962
32.		Gadchiroli	13.28	15.00	47.51	1.47	0.72	963
33.		Nagpur	12.31	3.60	46.62	1.51	0.75	979
34.		Wardha	9.66	8.10	37.83	1.29	0.60	856
		State Level	**12.61**	**4.07**	**50.96**	**1.68**	**0.80**	**905**

❖ मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना (Mortality rates) मृत्यू संबंधी दर: 2023

S.N.	CIrcle	District	CDR	U5MR	Preri NMR	ENMR	LNMR	NMR	PNMR	IMR	SRD	CMR (0-4)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Thane	Raigad	7.03	5.07	1.69	1.69	0.00	1.69	0.00	1.69	677	0.80
2.		Thane	3.38	2.30	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	847	0.41
3.		Plaghar	4.50	4.07	12.73	0.68	1.36	2.04	1.36	3.39	638	0.91
4.	Nashik	A'Nagar	5.90	1.72	0.69	0.69	0.69	1.37	0.34	1.72	833	0.33
5.		Dhule	6.34	7.77	5.33	3.40	0.49	3.88	1.46	5.34	689	1.18
6.		Nandurbar	4.60	13.02	9.70	2.79	0.93	3.72	5.11	8.83	638	2.18
7.		Jalgaon	6.37	0.53	0.53	0.00	0.00	0.00	0.53	0.53	641	0.10
8.		Nashik	5.45	9.94	10.16	5.25	2.21	7.45	1.38	8.83	730	1.33
9.	Pune	Pune	6.42	4.03	1.44	0.86	0.86	1.73	1.15	2.88	803	0.86
10.		Satara	7.64	10.39	9.35	4.45	0.99	5..44	3.465	8.90	804	2.48
11.		Solapur	6.74	14.13	11.42	11.42	1.50	12.92	1.20	14.13	896	2.77
12.	Kolhapur	Kolhapur	7.7	4.08	3.62	1.81	0.00	1.81	0.91	2.72	787	0.67
13.		Sangli	7.57	6.78	4.78	2.39	0.40	2.79	3.59	6.38	858	1.25
14.		Sindhudurg	12.05	9.37	11.57	0.00	7.03	7.03	2.34	9.37	845	1.89
15.		Ratnagiri	10.47	17.21	18.98	11.47	0.00	11.47	3.82	15.30	964	3.24
16.	CS Nagar	CS Nagar	4.43	10.04	2.95	2.36	3.54	5.90	2.36	8.26	782	1.47
17.		Jalana	4.24	10.40	13.198	5.78	1.16	6.93	2.31	9.24	883	1.86
18.		Parbhani	5.46	6.56	11.93	4.37	0.00	4.37	1.09	5.46	807	1.20
19.		Hingoni	4.48	6.26	6.23	1.25	1.25	2.50	1.25	3.75	641	1.05
20.	Latur	Latur	7.02	13.04	16.86	8.50	1.70	10.20	1.70	11.90	736	2.71
21.		Beed	5.49	5.11	2.92	2.19	2.19	4.38	0.00	4.38	734	0.63
22.		Nanded	5.14	15.56	20.13	15.56	0.00	15.56	0.00	15.56	807	2.55
23.		Dharashiv	7.11	17.92	10.55	7.33	8.14	15.47	0.00	15.47	707	2.76
24.	Akola	Akola	5.93	12.29	14.63	7.37	1.64	9.01	3.28	12.29	680	2.11
25.		Washim	6.08	15.52	15.42	9.06	1.29	10.38	3.88	14.23	759	3.35
26.		Amrawati	7.43	11.38	11.27	1.80	3.59	5.39	4.79	10.18	618	2.26
27.		Buldhana	6.63	8.09	7.00	4.32	3.24	7.56	0.54	8.09	670	1.62
28.		Yavatmal	6.95	18.26	16.28	7.30	4.26	11.56	4.26	15.82	651	4.08
29.	Nagpur	Bhandara	8.35	17.28	18.11	8.13	4.07	12.50	4.07	16.26	766	3.58
30.		Gondia	6.85	8.06	2.69	2.69	0.00	2.69	2.69	5.38	833	1.05
31.		Chandrapur	8.09	10.32	9.28	8.26	0.00	8.26	2.06	10.32	764	1.50
32.		Gadchiroli	9.91	20.30	30.00	15.23	5.08	20.30	0.00	20.30	716	4.09
33.		Nagpur	7.43	10.83	6.29	2.71	0.00	2.72	6.32	9.03	848	2.50
34.		Wardha	8.83	14.29	16.19	8.16	4.08	12.24	0.00	12.24	691	2.98
		State Level	**6.48**	**9.36**	**8.74**	**4.69**	**1.59**	**6.28**	**1.92**	**8.20**	**761**	**1.66**

❖ **मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (शहरी) योजना :**

सद्यस्थितीत एकूण १९१९ गावांमध्ये ही योजना सुरु असून ४३.५ लाखाच्या आसपास लोकसंख्या या योजनेत अंतर्भूत होत आहे. यात १४.५% लोकसंख्या ही आदिवासी तर ८५.५ % लोकसंख्या बिगर आदिवासी असल्याने संपूर्ण ग्रामीण भागाचे प्रतिनिधित्व होत आहे. मात्र या योजेनेतून प्राप्त होणारे जिल्हास्तरावरील जीवनविषयः दर हे ग्रामीण भागाचे प्रतिनिधित्व करतात. सद्यस्थितीत जिल्हास्तरावरील जीवनविषयक दर इतरत्र कुठेही प्राप्त होत नसल्याने हे ग्रामीण भागाचे दर संपूर्ण जिल्ह्यात वापरले जात आहेत. मात्र हे दर संपूर्ण जिल्ह्याचे प्रतिनिधित्व न करता ग्रामीण भागाचे प्रतिनिधित्व करत आहे ही बाब लक्षात घेऊन योजना शहरी भागात देखील राबविण्यात संपूर्ण जिल्ह्याचे योग्य प्रतिनिधित्व असलेले जीवनविषयक दर उपलब्ध होऊ शकतील. यास्तव संदर्भित सभेमध्ये ही योजना शहरी भागात देखील राबविण्याचे निश्चित करण्यात आले आहे.

मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना प्रपत्र (अ, ब, क) सोबत जोडण्यात आली आहेतः

मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना

फॉर्म "अ" (जन्म)

गावाचे नाव .... प्राथमिक आरोग्य केंद्र .... तालुका .... जिल्हा .... माहे ....

अ. क्र.	घरनिहाय रहिवाशांच्या माहितीमधील या कुटुंबाच्या घराचा मलेरिया क्रमांक	जन्मलेल्या आईचे पूर्ण नाव	जन्म दिनांक (दिवस, माहे व वर्ष लिहावे)	लिंग (पु./स्त्री)	या बाळंतपणाच्या वेळी मातेचे पूर्ण वय	या बाळंतपणाच्या वेळी मातेचे पूर्ण वय	जन्म दवाखान्यात अगर घरी झाला	जन्म नोंदणी क्रमांक व दिनांक	बाळंतपण कोणी केले (डॉक्टर / नर्स / प्रशिक्षित दाई / इतर)	या जन्मासह एकूण जिवंत जन्माची संख्या	या पूर्वीचे बाळंतपण व हे बाळंतपण यामधील कालावधी (महिन्यात नमूद करावे)	जन्मवेळी बाळाचे वजन (ग्रॅम मध्ये)	शेरा
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४

या फॉर्ममध्ये प्रत्येक जिवंत जन्म (Live Birth) व उपजत मृत्यु (मृत जन्म) (Still Birth) यांची माहिती भरावी.

वैद्यकीय अधिकारी
प्राथमिक आरोग्य केंद्र

मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामीण) योजना
फॉर्म "ब" मृत्यू

गावाचे नाव .... प्राथमिक आरोग्य केंद्र .... तालुका .... जिल्हा .... माहे ....

अ. क्र.	घरनिहाय रहिवाशांच्या माहितीमधील या कुटुंबाच्या घराचा मलेरिया क्रमांक	मृत व्यक्तीचे पूर्ण नाव	मृत्युचा दिनांक (दिवस, माहे व वर्ष लिहावे)	लिंग (पु./स्त्री)	मृत्युच्या वेळी मृताचे पूर्ण वय	मृत्यु दवाखान्यात अगर घरी झाला	मृत्युचे ठिकाण (गावाचे नाव)	मृत्यू नोंदणी क्रमांक दिनांक	मृत्युच्या कारणाची माहिती	शेरा
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११

वैद्यकीय अधिकारी
प्राथमिक आरोग्य केंद्र

मृत्युच्या कारणांचे सर्वेक्षण (ग्रामिण) योजना

फॉर्म "क" मृत्युचे कारण

माहे .... वर्ष ....

गाव .... प्राथमिक आरोग्य केंद्र ....,,

तालुका .... जिल्हा ....

---

१) मृत व्यक्तीचे नांव :

२) वयः ३) लिंग :

४) मृत्युचा दिनांक : ५) मृत्युचे ठिकाण: (दवाखाना / घर)

६) (१) मृत्युचे कारण यापूर्वी एखाद्या वैद्यकीय व्यक्तीने निश्चित केले असल्यास त्यानुसार नमुद करावे

किंवा

६) (२) मृत्युचे कारण निश्चित केले नसल्यास फिल्ड एजंटनी मृत व्यक्तीच्या घरास भेट देऊन (VAT) तंत्राचा वापर करुन सविस्तर माहिती गोळा करावी. ज्यायोगे वैद्यकीय अधिकारी यांना संभाव्य मृत्युचे कारण निश्चित करणे शक्य होईल. त्यासाठी किमान खालील माहिती नमूद करणे बंधनकारक आहे.

६ (२) अ : मृत व्यक्तीची मृत्युपूर्व स्थिती : ....

६ (२) ब : मृतव्यक्तीची मृत्युपूर्व लक्षणेः ....

६ (२) क : मृत व्यक्तीच्या आजार/इजेचा कालावधीः ....

६ (२) ड: इजा/त्रास होणारा शरीराचा भाग: ....

इतर पुरक माहितीः ....

६ (३) वै.अ. यांनी निश्चित केलेले मृत्युचे कारण: ....

६ (४) मृत्युच्या कारणाचा कोड नंबर: ....

वैद्यकीय अधिकाऱ्याची स्वाक्षरी

प्रा.आ. केंद्र ....

दिनांक ....

SECTION – D

नागरी नोंदणी पद्धती

CIVIL REGISTRATION SYSTEM

नागरी नोंदणी पद्धती

(Civil Registration System - CRS)

नागरी नोंदणी पदधतीची उददिष्टे आणि उपयोग

नागरी नोंदणी पद्धती (Civil Registration System CRS) चे मुख्य उिद्दष्ट्य जन्मआणि मृत्यूच्या घटनांची विहित वेळेत, सतत, कायमस्वरूपी नोंदणी करणे कायद्याने बंधनकारक आहे हे आहे.

नागरी नोंदणीपद्धतीची (CRS) तीन प्रमुख उिद्दष्टे आहेत.

1) कायदेशीर

2) प्रशासकीय

3) सांख्यिकी

1) जन्मआणि मृत्यूची कायदेशीर नोंदः
   - प्रत्येक व्यक्तीच्या जन्माची आणि मृत्युची कायदेशीर ओळख निर्माण करणे.
   - नोंदणीकृत जन्म आणि मृत्यू प्रमाणपत्रे नागरिकांसाठी वय, ओळख, राष्ट्रीयत्व आणि वारसा हक्क यांसारख्या बाबींसाठी कायदेशीर पुरावा म्हणून काम करतात.

2) कायदेशीर अधिकारांचे संरक्षणः
   - नागरिकांना त्यांच्या मूलभूत अधिकार (उदा., शिक्षण, मतदान, वारसाहक्क, लग्न) मिळवण्यास मदत करणे.
   - जन्मदाखला, मृत्यू दाखला हे महत्त्वाचे कायदेशीर दस्तऐवज म्हणून काम करतात.
   - नागरिकांना विविध सरकारी सेवा (उदा. शाळा प्रवेश, मतदान ओळखपत्र, वारसाहक्क निश्चिती, विमा दावे) मिळवण्यासाठी आवश्यक असलेली अधिकृत कागदपत्रे प्रदान करणे.

3) लोकसंख्याशास्त्रीय आकडेवारीः
   - जन्मदर, मृत्युदर, आयुर्मान, लिंग गुणोत्तर इत्यादी विश्वासार्ह आणि अचूक जनसांख्यिकीय आकडेवारी तयार करणे.
   - देशाच्या आरोग्य, शिक्षण, रोजगार, सामाजिक कल्याण योजनांच्या आराखड्यासाठी आवश्यक असते

4) सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थापनः
   - मृत्यूची कारणे नोंदवून समाजाच्या आरोग्याचे विश्लेषण करणे.
   - साथीच्या रोगांचामागोवा घेण्यास आणि आरोग्य धोरणे ठरवण्यास मदत करणे.

5) लोकसंख्येचे व्यवस्थापनः

- देशाच्या लोकसंख्येचे अचूक आकलन करण्यास मदत करणे.
- लोकसंख्या नियंत्रण धोरणांचा परिणाम मोजण्यासाठी माहिती पुरवणे.

नागरी नोंदणी पद्धतीचा उद्देश प्रत्येक नागरिकाच्या अस्तित्वाची आणि निधनाची कायदेशीर नोंद ठेवून, व्यक्तींना आवश्यक कायदेशीर अधिकार मिळवून देणे आणि देशाच्या विकासासाठी अचूक लोकसंख्या डेटा उपलब्ध करून देणे हा आहे.

<u>जन्म- मृत्यू नोंदणी अधिनियम १९६९</u>

नागरी नोंदणी पध्दती अंतर्गत राज्यात होणा-या प्रत्येक जन्म आणि मृत्यू घटनेची नोंदणी "जेथे घटना घडली" त्या कार्यक्षेत्राच्या जन्म-मृत्यू नोंदणी केंद्रामध्ये करण्यात येते.

सदर नोंदणी जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९ व तद् अनुषंगाने सद्यस्थितीत अस्तित्वात असलेले महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, २००० अन्वये करण्यात येते.

केंद्रशासनाने जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ मध्ये सुधारणा केल्या असुन सुधारीत अधिनियम दिनांक १ ऑक्टोबर २०२३ पासुन देशभरात लागु केले आहेत.

तद्अनुषंगाने महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, २००० मध्ये सुधारणा शासनास मान्यता व अधिसुचना निर्गमित करणेस्तव सादर करण्यात आल्या आहेत.

नागरी नोंदणी पध्दती अंतर्गत जन्म मृत्यू घटनांची नोंदणी करण्यासाठी केंद्र शासनाने विकसित केलेल्या CRS Portal (crsorgi.gov.in) या संगणक प्रणालीत सुधारणा केली असून सुधारित CRSREVAMPED PORTAL(dc.crsorgi.gov.in) चा वापर राज्यात दिनांक २४ जुन २०२४ पासून सुरु करण्यात आलेला आहे.

जन्म-मृत्यू नोंदणी अधिनियम (सुधारित) २०२३ च्या कलम ४ मधील उपकलम ५ अन्वये यापुढे जन्म-मृत्यू नोंदणीचा डाटाबेस केंद्र शासनाने मान्यता दिलेल्या संगणक प्रणाली (Portal) मार्फत सादर करणे निबंधकास कायद्याने बंधनकारक आहे.

सन २०१६ पासून राज्यात जन्म मृत्यू घटनांची नोंदणी करण्यासाठी केंद्र शासनाने विकसित केलेल्या CRS PORTAL चा वापर करण्याचे राज्य शासनाचे धोरण आहे.

ORGANOGRAM

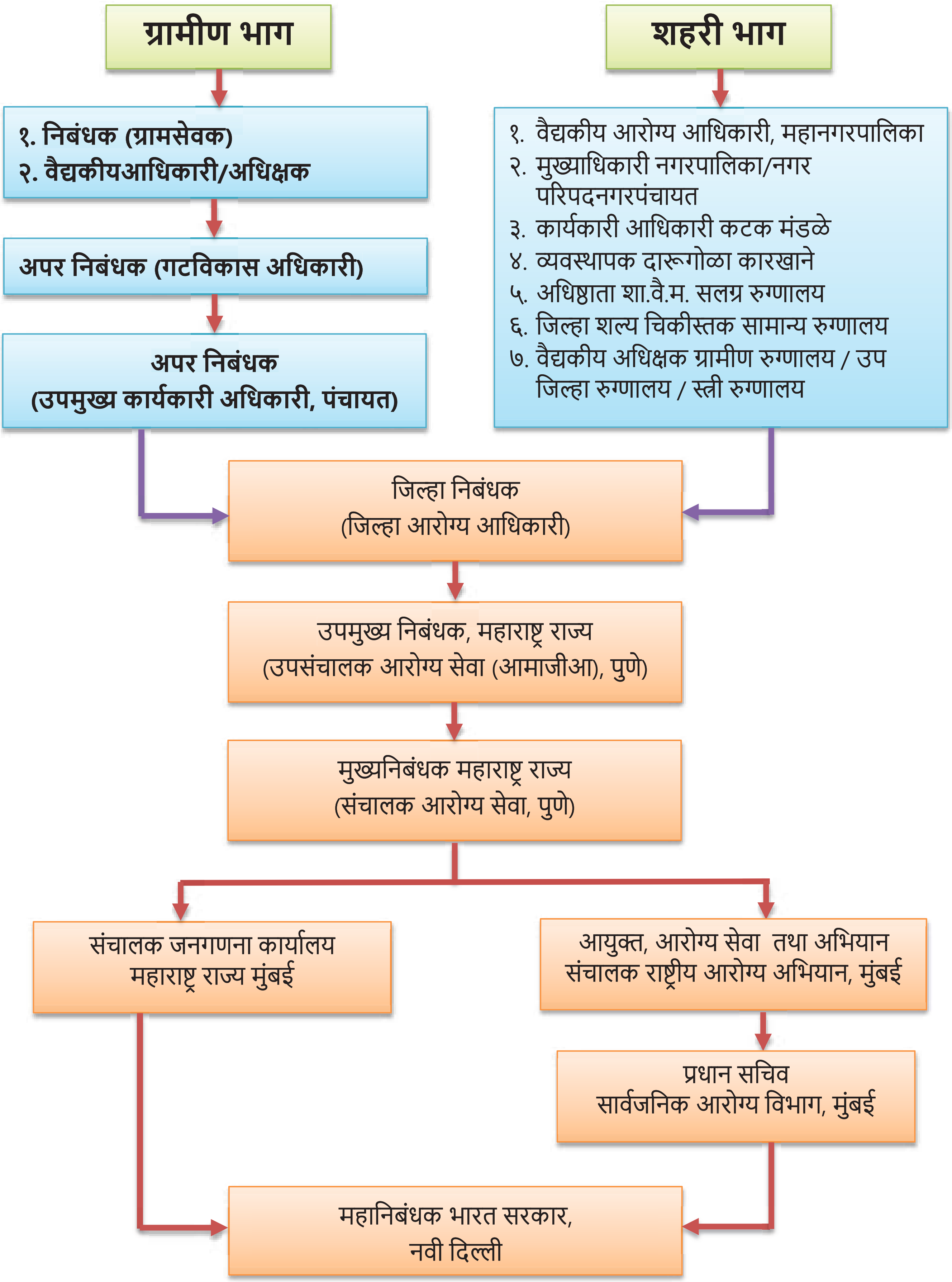
ग्रामीण भाग
शहरी भाग
१. निबंधक (ग्रामसेवक)
२. वैद्यकीयआधिकारी/अधिक्षक
अपर निबंधक (गटविकास अधिकारी)
अपर निबंधक
(उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, पंचायत)
१. वैद्यकीय आरोग्य आधिकारी, महानगरपालिका
२. मुख्याधिकारी नगरपालिका/नगर परिपदनगरपंचायत
३. कार्यकारी आधिकारी कटक मंडळे
४. व्यवस्थापक दारूगोळा कारखाने
५. अधिष्ठाता शा.वै.म. सलग्र रुग्णालय
६. जिल्हा शल्य चिकीस्तक सामान्य रुग्णालय
७. वैद्यकीय अधिक्षक ग्रामीण रुग्णालय / उप जिल्हा रुग्णालय / स्त्री रुग्णालय
जिल्हा निबंधक
(जिल्हा आरोग्य आधिकारी)
उपमुख्य निबंधक, महाराष्ट्र राज्य
(उपसंचालक आरोग्य सेवा (आमाजीआ), पुणे)
मुख्यनिबंधक महाराष्ट्र राज्य
(संचालक आरोग्य सेवा, पुणे)
संचालक जनगणना कार्यालय
महाराष्ट्र राज्य मुंबई
आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान
संचालक राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई
प्रधान सचिव
सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मुंबई
महानिबंधक भारत सरकार,
नवी दिल्ली

नागरी नोंदणी योजना (Civil Registration System)

महाराष्ट्र राज्यात नागरी नोंदणी पध्दती अंतर्गत होणा-या प्रत्येक जन्म आणि मृत्यू घटनेची नोंदणी "जेथे घटना घडली" त्या कार्यक्षेत्राच्या जन्म-मृत्यू नोंदणी केंद्रामध्ये करण्यात येते. सदर नोंदणी जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९ व तद् अनुषंगाने सद्यस्थितीत अस्तित्वात असलेले महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, २००० अन्वये करण्यात येते.

केंद्रशासनाने जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ मध्ये सुधारणा केल्या असुन सुधारीत अधिनियम दिनांक १ ऑक्टोबर २०२३ पासुन देशभरात लागु केले आहेत.

तद्अनुषंगाने महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यू नोंदणी नियम, २००० मध्ये सुधारणाशासनास मान्यता व अधिसुचना निर्गमित करणेस्तव सादर करण्यात आल्या आहेत.

नागरी नोंदणी पध्दती अंतर्गत जन्म मृत्यू घटनांची नोंदणी करण्यासाठी केंद्रशासनाने विकसित केलेल्या CRS Portal (crsorgi.gov.in) या संगणक प्रणालीत सुधारणा केली असून सुधारित CRSREVAMPED PORTAL(dc.crsorgi.gov.in) चा वापर राज्यात दिनांक २४ जुन २०२४ पासून सुरु करण्यात आलेला आहे.

जन्म-मृत्यू नोंदणी अधिनियम (सुधारित) २०२३ च्या कलम ४ मधील उपकलम ५ अन्वये यापुढे जन्म-मृत्यू नोंदणीचा डाटाबेस केंद्र शासनाने मान्यता दिलेल्या संगणक प्रणाली (Portal) मार्फत सादर करणे निबंधकास कायद्याने बंधनकारक आहे.

सन २०१६ पासून राज्यात जन्म मृत्यू घटनांची नोंदणी करण्यासाठी केंद्र शासनाने विकसित केलेल्या CRS PORTAL चा वापर करण्याचे राज्य शासनाचे धोरण आहे.

महाराष्ट्र राज्याने केंद्रिय अधिनियमांच्या वैधानिक तरतूदीनुसार सन २००० मध्ये जन्म मृत्यू नोंदणीसाठी सुधारीत नियम तयार केलेले आहे. या नियमांना 'महाराष्ट्र जन्म मृत्यू नोंदणी नियम, २०००' असे संबोधले जाते. संपूर्ण राज्यात, जन्म-मृत्यू नोंदणी अधिनियम व नियमानुसार जन्म-मृत्यू घटना ज्या ठिकाणी घडतात, त्या कार्यक्षेत्रातील निबंधकाने या घटनांची नोंदणी करणे बंधनकारक आहे.

निबंधक जन्म-मृत्यू यांची जबाबदारी :- कार्यक्षेत्रात घडणाऱ्या सर्व जन्म-मृत्यू घटनांची नोंद संबंधित कार्यक्षेत्राच्या निबंधकाने करावयाची आहे. केंद्रिय जन्म मृत्यू अधिनियम, १९६९ व महाराष्ट्र जन्म मृत्यू नोंदणी नियम, २००० मध्ये जन्म-मृत्यू घटना नोंदणी करणाऱ्या अधिकारी/कर्मचारी यांना 'निबंधक, जन्म-मृत्यू' असे संबोधले आहे. त्यामुळे त्यांच्या कार्यक्षेत्रात घडणाऱ्या घटनांच्या नोंदणीसाठी निबंधक जबाबदार आहेत.

१) निबंधकाच्या कार्यक्षेत्रात घडणाऱ्या जन्म-मृत्यू घटनांची माहिती करुन घेणे, व त्यांची नोंदणी करणे.

२) निबंधकाच्या कार्यक्षेत्रात असलेल्या खाजगी/शासकीय रुग्णालय/अधिसूचक यांची यादी अद्यावत ठेवणे व त्यांच्याकडून जन्म-मृत्यू घटनांची माहिती विहीत नमुन्यात स्वाक्षरीनिशी विहीत मुदतीमध्ये प्राप्त करणे.

३) बाळाच्या नांवाची नोंद घेणे व नावासहीत नवीन जन्म प्रमाणपत्र वितरीत करणे.

४) नोंदणी करण्यात आलेल्या घटनांच्या बाबतीत जन्म-मृत्यू प्रमाणपत्र वितरित करणे.

५) नांव लिहिण्यात चूक झाली असेल तर दुरुस्त करुन नविन प्रमाणपत्र देणे.

६) जन्म-मृत्यू नोंदणी खोटी केली असल्यास, कलम १५ व नियम ११ मधील तरतुदी नुसार नोंद रद्द करण्याची कारवाई करता येते.

७) जन्म-मृत्यू मासिक अहवाल वेळेत पाठविणे.

८) dc.crsorgi.gov.in या संगणक प्रणालीमध्ये (वेबसाईटवर) नियमित माहिती भरणे.

९) जन्म-मृत्यू घटनांसाठी विहीत नमुना क्र.१, २ व ३ मध्ये माहितीगाराने सर्व रकाने भरल्याचीव कायदेशीर भागात त्याची सही अंगठा केल्याची खात्रीनिबंधकाने करावी, विहीत नमुना क्र.१, २ व ३ च्या सांख्यिकी व कायदेविषयक अशा दोन्ही भागावर नोंदणी क्रमांक आणि दिनांक लिहून निबंधकाने स्वाक्षरी करावी.

१०) उशीरा नोंदी करताना १ वर्षावरील घटनांसाठी त्या कार्यक्षेत्रातील जिल्हा दंडाधिकारी, उपविभागीय दंडाधिकारी तहसिलदार तथा तालुका दंडाधिकारी यांचे आदेशन्वये नोंदणी करता येते. (कलम १३ व नियम ९)

१२) कर्तव्यात कसूर केल्यास अथवा अहवाल प्रलंबित राहिल्यास अधिनियमाचे कलम २३ अन्वये दंड होऊ शकतो.

केंद्रशासनाच्या dc.crsorgi.gov.in संगणक प्रणालीमध्ये जन्म मृत्यू घटनांची नोंदणी करण्याबाबत निबंधकांसाठी मार्गदर्शक सूचना

निबंधक यांनी केंद्रशासनाच्या dc.crsorgi.gov.in या प्रणालीमध्ये Login केल्यानंतर खालीलप्रमाणे WindowOpen होते.

Birth या Tab मध्ये खलील पर्याय दिसतात व त्यांचे कार्यपद्धती कशी याबबात थोडक्यात माहिती

1) Register Foreign Birth अधिनि अधिनियमातील कलम २० अन्वये भारताबाहेर घडलेल्या जन्म-मृत्यू घटनांची नोंदणी भारतात करण्यासाठीची विशेष तरतूद आहे त्यानुसार केंद्र शासनाच्या संगणक प्रणालीमध्ये RegisterForeignBirth या टॅब च वापर करून नोंदणाई करता येते.

2) Search Birth Register या टॅब द्वारे निबंधक यांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील केंद्र शासनाच्या संगणक प्रणालीमध्ये नोंदणी केलेल्या जन्म घटना यांचा शोध घेता येतो.

3) Register Still Birth या टॅब द्वारे निबंधक यांना उपजत मृत्यू या घटनांची नोंदणी करता येते.

4) Search Still Birth Register या टॅब द्वारे निबंधक यांनी संगणक प्रणालीमध्ये नोंदणी केलेल्या उपजत मृत्यू या घटनांचा यांचा शोध घेता येतो.

5) Add Child Name- या टॅब द्वारे अधिनियमातील कलम १४ अन्वये निबंधक हे जन्म प्रमाणपत्रात बाळाचे नाव नसल्यास समाविष्ट करु शकतात.

6) Add Old Birth Event- निबंधक यांनी पूर्वी इतर पद्धतीने (उदा. हाताने, संग्राम, सर्विस प्लस, मायनेट इ.) नोंद केलेल्या जन्म घटना या टॅब द्वारे Digitized करता येतात.

7) Register Birth या टॅब द्वारे निबंधक यांना त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील जन्म घटनांची केंद्र शासनाच्या संगणक प्रणालीमध्ये नोंदणी करता येते.

8) Birth Register या टॅब द्वारे निबंधक यांनी नोंदणी केलेल्या जन्म घटनांची एक दिवसाची, माहेवार किंवा वर्ष निहाय प्रणालीतील सांगणीकृत नोंदवही Excel Format मध्ये Download करता येते.

9) Still Birth Register या टॅब द्वारे निबंधक यांनी नोंदणी केलेल्या उपजत मृत्यू घटनांची एक दिवसाची, माहेवार किंवा वर्ष निहायप्रणालीतील सांगणीकृत नोंदवही Excel Format मध्ये Download करता येते.

10) Search Still Birth Register या टॅब द्वारे निबंधक यांना अनुपलब्धता प्रमाणपत्र निर्गमित करता येते.

RegisterBirth - या tab मध्ये निबंधक यांना जन्म अहवालानुसार (नमूना क्र.-१) घटनेची माहिति भरून नोंदणी करता येते.

निबंधक यांना नोंदणी करावयाच्या घटनेची माहिती-

- २१ दिवसाच्या आत प्राप्त झालेली असल्यास निबंधक यांनी ७ दिवसाच्या आत नोंदणी करून प्रमाणपत्र तयार करावे किंवा वितरीत करावे.
- २१ ते ३० दिवसात प्राप्त झाल्यास विहित विलंब शुल्कासह निबंधक त्यांच्या स्तरावर नोंदणी करू शकतात
- ३० दिवस ते १ वर्ष मध्ये प्राप्त झाल्यास सद्यस्थितीत विलंबाचे कारणे पत्रामध्ये नमूद करून निबंधकाच्या स्वाक्षरीसह जिल्हा निबंधक कार्यालयास संगणक प्रणालीमार्फत नोंदणी करतेवेळी जोडून सादर करावीत व मान्यता प्राप्त झाल्यावर विहित विलंब शुल्कासह निबंधक यांनी संगणक प्रणालीत नोंदणी करावी.
- १ वर्षा नंतर प्राप्त झाल्यास अनुपलब्धता प्रमाणपत्र अदा करणे व संबंधीतामार्फत जिल्हा दंडाधिकारी किंवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्यांमार्फत आदेश प्राप्त झाल्यावर विहित विलंब शुल्कासह निबंधक यांनी संगणक प्रणालीत नोंदणी करावी.
- यामध्ये नोंदणी करण्याच्या अगोदर सदर जन्म नोंदणी २१ दिवसाच्या आत असल्यास कोणतेही शुल्क वा संगणक प्रणालीमधून Receipt Generate करावी लागत नाही.
- परंतु २१ दिवसाच्या पुढे नोंदणी असल्यास मेनू बार मधील Fee & Account Details या Tab मधून संबंधित उशिराच्या नोंदणीचे कारण खाली दिल्याप्रमाणे select करून (उदा. २१ ते ३० दिवस, ३१ ते १ वर्ष, १ वर्षानंतर नंतर ई.) Receipt Generate झाल्यानंतर Receipt नंबर अहवालावरती नमूद करूनपुढील प्रमाणे जन्म नोंदणी करावी

RegisterBirth - उशिरीची नोंद करण्यासाठी खालील पद्धतीचा अवलंब करावा.

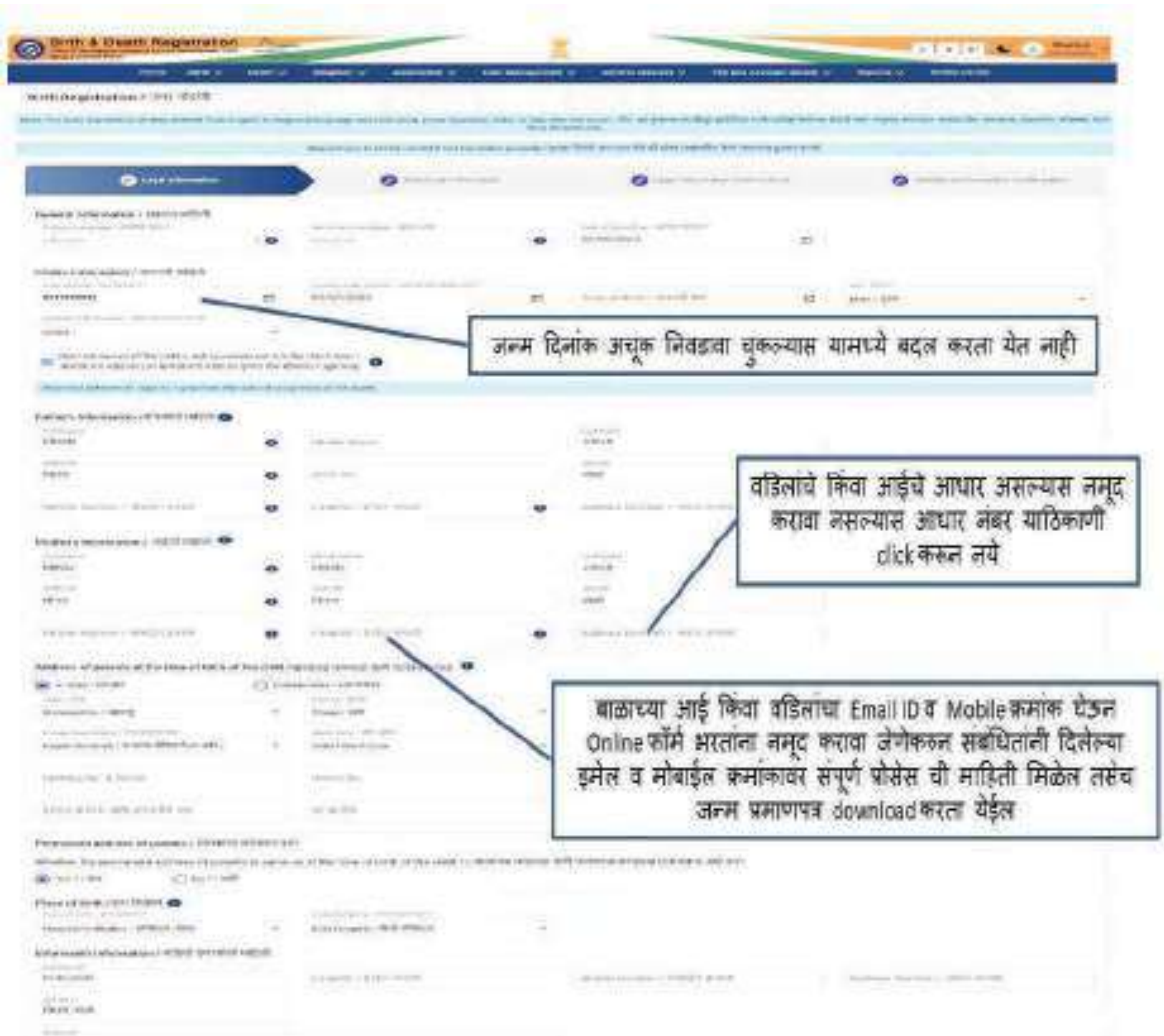

Register Birth –३१ दिवस ते एक वर्ष आतील उशिरीची नोंद करण्यासाठी खालील पद्धतीचा अवलंब करावा.

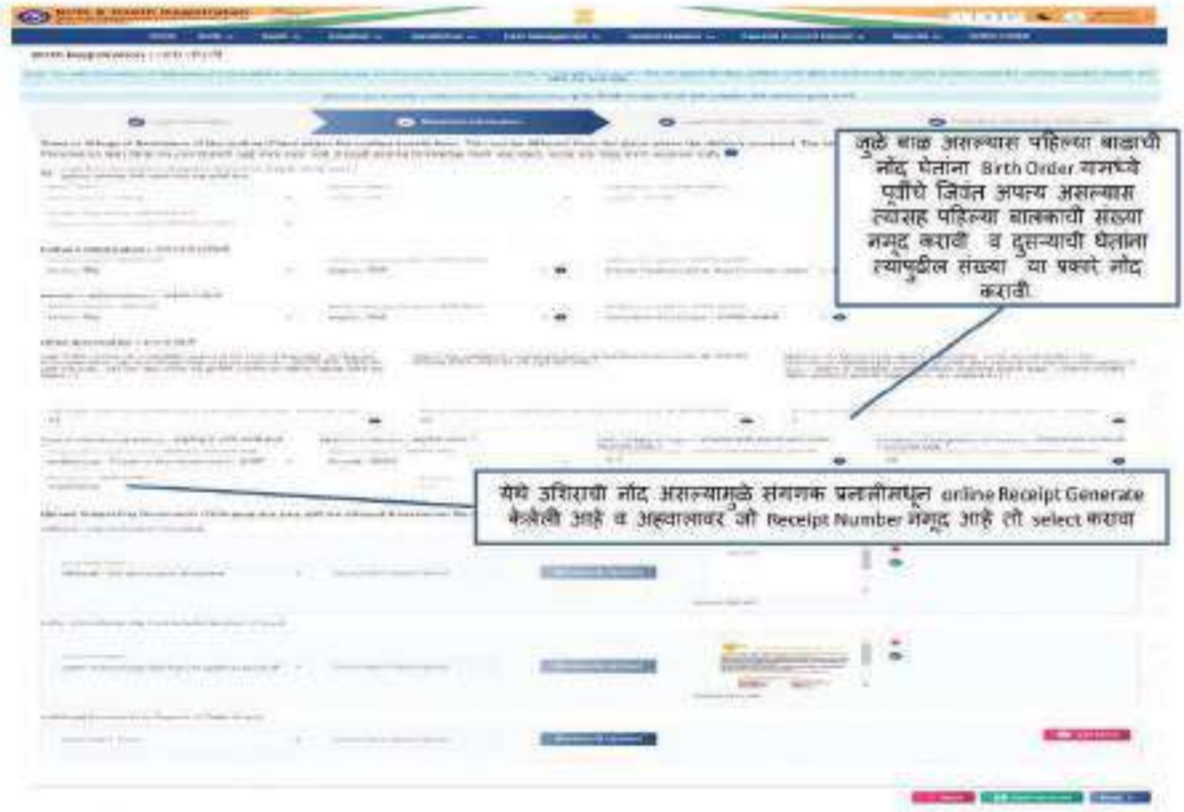

Register Birth –31 दिवस ते एक वर्ष आतील उशिरीची नोंद करण्यासाठी खालील पद्धतीचा अवलंब करावा.

Register Birth–३१ दिवस ते एक वर्ष आतील उशिरीची नोंद करण्यासाठी खालील पद्धतीचा अवलंब करावा.

Application Search: जन्म किंवा मृत्यू नोंदणीचा शोध घेण्यासाठी केंद्र शासनामार्फत खालीलप्रमाणे सुविधा उपलब्ध करून दिलेली आहे

Registration Process : जन्म किंवा मृत्यू नोंदणी Register करताना-----

(1) २१ दिवसाच्या आत केलेली असल्यास - हिरवा रंगात दिसेल

(2) २१ दिवस ते ३० दिवसात केलेली असल्यास - केशरी रंगात दिसेल

(3) ३० दिवस ते १ वर्ष केलेली असल्यास - निळा रंगात दिसेल (फक्त जिल्हा निबंधकांमार्फत Approve झालेले)

(4) १ वर्षा नंतर केलेली असल्यास - लाल रंगात दिसेल (तहसिलदार यांचे आदेश आवश्यक असलेले)

Register Birth - उशिरीची नोंद करण्यासाठी खालील पद्धतीचा अवलंब करावा.

यापूर्वी slide मध्ये नमूद प्रक्रीये नुसार निबंधक यांनी नोंदणी search केल्यांनतर खालीलप्रमाणे आपणास पूर्ण झालेल्या नोंदणीची माहिती दिसेलव त्यावरून download करून प्रमाणपत्र वितरीत करावे. याव्यतिरिक्त Add Column या ठिकाणी click करून वेगवेगळ्या पद्धतीने नोंदणी

Add Child Name - बाळाचे नाव जन्म नोंदणी करतेवेळी नमूद केलेले नसल्यास add ChildName यावर click करून खाली नमूद केल्याप्रमाणे Application RefreranceNo./Registration No. ची Field व नोंदणी केलेले वर्ष आणि Sex भरून search करून Birth Result या मध्ये आपणास Application दिसेल. त्यामध्ये Add Name वर Click करून आपण बाळाचे नाव Add करु शकतो.

Search Birth Register जन्म नोंदणी चा शोध घेण्यासाठी या tab मध्ये Year, Sex आणि DOB माहीती असल्यास नमूद करून search करावे.

खालीलप्रमाणे जन्म नोंदणीची माहिती दिसेल यामधून प्रमाणपत्र वितरीत करु शकतात, बाळाचे नाव समविष्ट करता येते, Correction करु शकतात किंवा Cancle Record करता येते.

Foreign Birth Register - भारताबाहेरून आलेल्या व्याक्तींचे जन्म प्रमाणपत्र कसे निर्गमित करावे याबाबत माहिती.

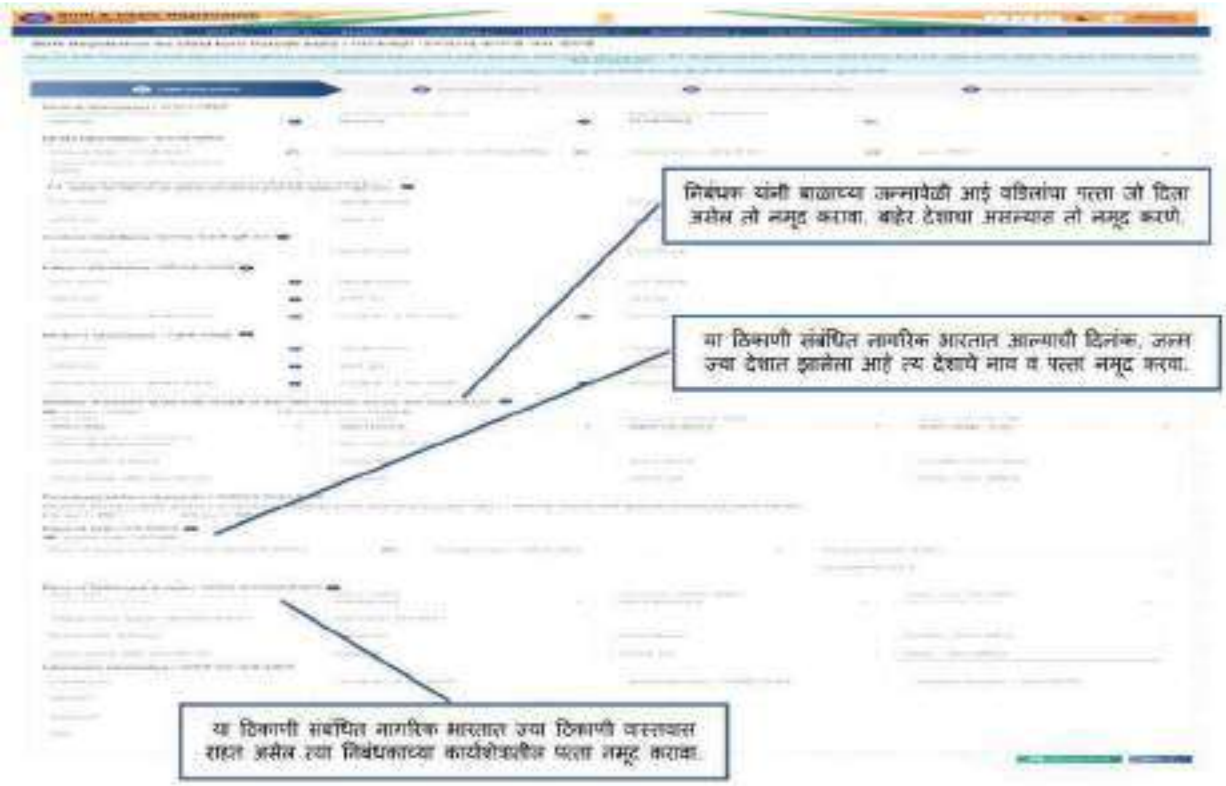

Add Old Event - निबंधक यांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील जुन्या नोंदणी केलेल्या घटनांची नोंदणी करता येते. उदा. हाताने दिलेले प्रमाणपत्र, संग्राम, Service Plus किंवा इतर माध्यमांद्वारे दिलेले यांची नोंदणी करता येते.

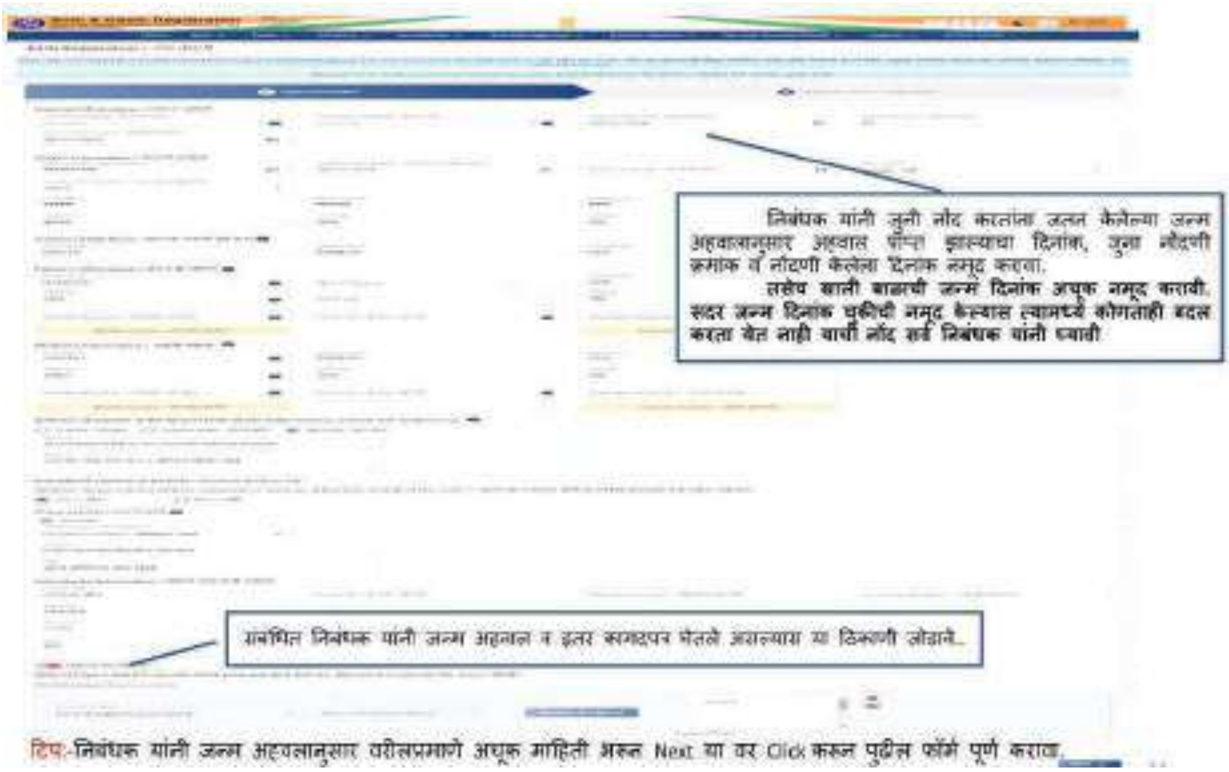

Add Old Event – निबंधक यांनी कायदेशीर माहिती पूर्ण अचूक भरलेली आहे किंवा नाही याबाबत याठिकाणी खात्री करावी व सदर नोंदणी Register करावी.
जर माहितीमध्ये काही चूक आढळल्यास Back यावर Click करून ती दुरुस्त करून घ्यावी मग Register करावे

Adoption - या टॅब मध्ये Register Adoption या टॅबवर Click केल्यानंतर दत्तक घेतलेल्या बाळाची नोंदणी करता येते.

Adoption –

संबंधित निबंधक यांनी Adoption या menu bar मध्ये Register adoption यावर क्लिक करावे.

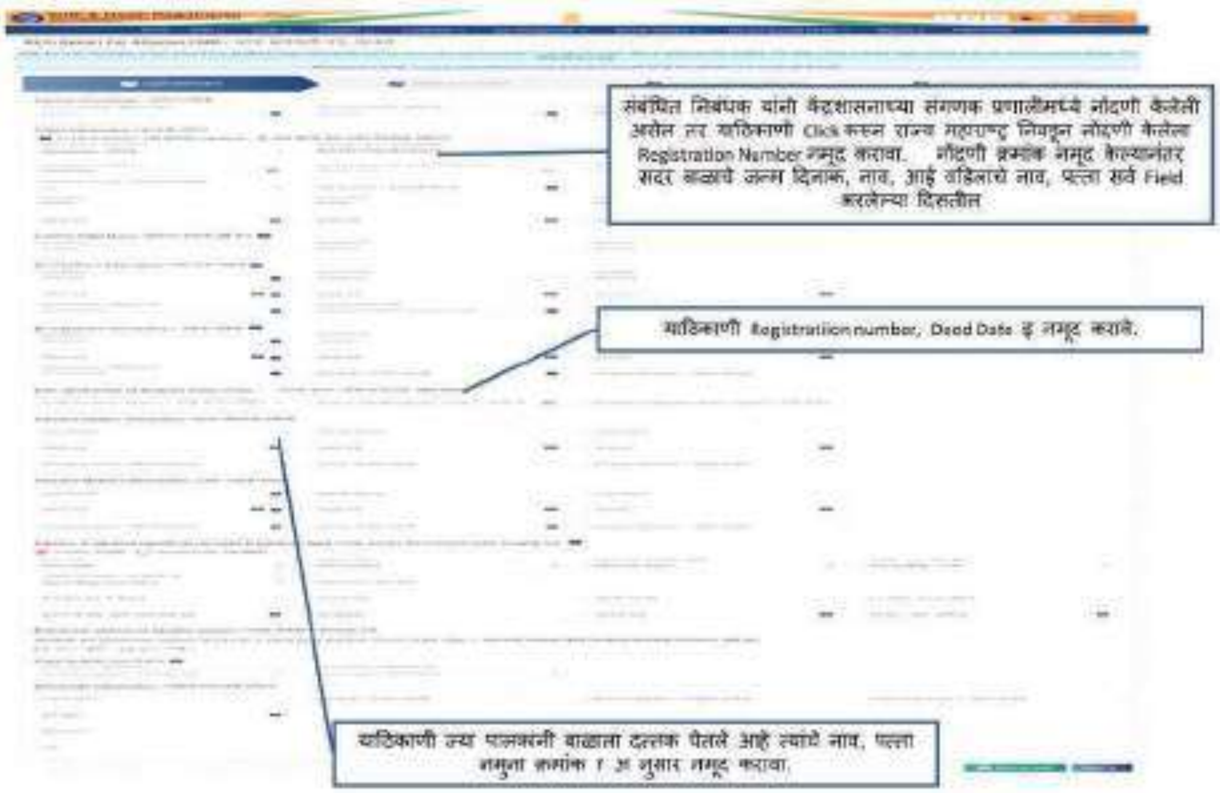

संबंधित निबंधक यांनी केंद्रशासनाच्या संगणक प्रणालीमध्ये नोंदणी केलेली असेल तर याठिकाणी Click करुन राज्य महाराष्ट्र निवडून नोंदणी केलेला Registration Number नमूद करावा. नोंदणी क्रमांक नमूद केल्यानंतर सदर बालकाचे जन्म दिनांक, नाव, आई वडिलांचे नाव, पत्ता सर्व Field करलेल्या दिसतील
याठिकाणी Registration number, Deed Date इ नमूद करावे.
याठिकाणी ज्या पालकांनी बालकाला दत्तक घेतले आहे त्यांचे नाव, पत्ता नमुना क्रमांक 1 अ नुसार नमूद करावा.

निबंधक यांना केंद्रशासनाच्या संगणक प्रणालीमध्ये मृत्यू घटनांची नोंदणी कशी करता येईल याबाबत खाली दिलेल्या Death या टॅब मध्ये कोणते Fields आहेत याबाबत थोडक्यात माहिती

1) **Register Death**- या टॅब द्वारे निबंधक यांना त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील मृत्यू घटनांची केंद्र शासनाच्या संगणक प्रणालीमध्ये नोंदणी करता येते.

2) **Search Death Register-** या टॅब द्वारे निबंधक यांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील केंद्र शासनाच्या संगणक प्रणालीमध्ये नोंदणी केलेल्या मृत्यू घटना यांचा शोध घेता येतो.

3) **Add Old Death Event-** निबंधक यांनी पूर्वी इतर पद्धतीने (उदा. हाताने, संग्राम, सर्विस प्लस, मायनेट इ.) नोंद केलेल्या मृत्यू घटना या टॅब द्वारे Digitized करता येतात.

4) **Death Register-** या टॅब दद्वारे निबंधक यांनी नोंदणी केलेल्या मृत्यू घटनांची एक दिवसाची, माहेवार किंवा वर्ष निहाय प्रणालीतील सांगणीकृत नोंदवही Excel Format मध्ये Download करता येते.

User Management View Profile यामध्ये निबंधक / उपनिबंधक आपली Profile बघू शकतात तसेच स्वाक्षरी बदल करू शकतात.

User Management- Add Modify User या tab मध्ये निबंधक / उपनिबंधक यांना त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील user search करता येतात व Profile मध्ये बदल करता येतात.

१) Search या बटन वर क्लिक केल्यास खाली दर्शविल्याप्रमाणे Registered असलेले DEO व Hospital User यांची माहिती दिसते व त्यामध्ये Edit करता येते.

२) नवीन Data Entry Operator तयार करण्यासाठी Add New User या बटन वर क्लिक केल्यास नवीन DEO तयार करता येतात. या बाबत पुढील slide मध्ये माहिती दिलेली आहे.

User Management - Add New User या tab मध्ये निबंधक / उपनिबंधक यांनी

Application Submit केल्यानंतर नमूद इमेल open करून खालीलप्रमाणे इमेल मध्ये User ID व Password प्राप्त होईल. यासाठी जिल्हा निबंधक कार्यालयाच्या मान्यतेची आवश्यकता नाही.

प्राप्त User ID व Password द्वारे DEO यांनी Login करावे व नवीन Password set करावा.

Generic Master – या tab मध्ये निबंधक / उपनिबंधक यांना Institutions यावर Click केल्यांनतर search या बटन वर क्लिक केल्यास त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील प्रणालीत समाविष्ट असलेले सर्व Hospital ची माहिती दिसेल.

१) जर निबंधकास हॉस्पिटल यांचा इमेल/ मोबाईल / नावात बदल असल्यास Edit करून Update करता येईल.

२)नवीन हॉस्पिटल Add करायचे असल्यास Add New Institutions यावर Click करून खालील Slide मध्ये दिल्याप्रमाणे Process पूर्ण करावी.

Generic Master – Add New Institutions- खालील फॉर्म open होईल

✓हॉस्पिटल चे नाव मराठी/ इंग्रजी मध्ये नमूद करावे.

✓ हॉस्पिटलच्या डॉ. चे नाव, इमेल, OTP साठी मोबाईल नमूद करावा.

✓ Institutions Type – Non-Government म्हणजे Private असल्यास select करावे, इतर असल्यास Other select करून Submit करावे.

✓ Submit केलेले नवीन हॉस्पिटल हे जिल्हा निबंधक यांच्या स्तरावरून Approve करून घेण्यासाठी संबंधित जिल्हा निबंधक कार्यालयाकडे संपर्क करून Approve करून घ्यावे.

✓ जिल्हा निबंधक कार्यालय यांनी Approve केल्यानंतर नमूद इमेल वर User ID व Password प्राप्त होईल त्याद्वारे Login करावे व नवीन Password set करून जन्म मृत्यू घटनांची नोंदणी करावी.

जिल्हा निबंधकस्तरावरील कार्यवाही

जिल्हा निबंधक यांनी लॉगीन केल्यानंतर खालीलप्रमाणे Dash Board दिसेल.

Dash Board मधील प्रत्येक Tab चा वापर कसा करावा याबाबत खालीलप्रमाणे सविस्तर माहितीचा अवलंब करावा.

कार्याक्षेत्रातील निबंधक यांनी केलेल्या उशिराच्या नोंदी ३१ दिवस ते १ वर्ष शोध

User Management-

- Profile :- जिल्हा निबंधकांची Profile Update करता येते.
- Add Modify User :- यामध्ये जिल्ह्यातील निबंधकांचे इमेल, मोबाईल नंबर इ. माहिती खालीलप्रमाणे तालुका, गाव/शहर, गाव/शहराचे नाव व Registration Unit चे नाव select केल्यानंतर search करून जिल्हा निबंधाकांमार्फत बदल करता येतात. सदर केलेले बदल Approve करण्यासाठी मुख्य निबंधक पुणे कार्यालयाकडे येतात.
- जिल्हा स्तरावरून माहितीत बदल केल्यानंतर Referance No व User ID उपमुख्य निबंधक पुणे कार्यालयास इमेलद्वारे कळवावे.

User Management: Edit या बटन वर click केल्यानंतर जिल्हा निबंधकास त्यांच्या जिल्ह्यातील निबंधकांचे नाव, इमेल, मोबाईल नंबर यामध्ये बदल करता येतो त्यासाठी निबंधक यांनी जिल्हा निबंधक कार्यालयास पत्राद्वारे कळवावे जेणे करून जिल्हा निबंधकास ते खाली upload करता येईल

Generic Master : १) Registration Unit या Tab मध्ये जिल्हा निबंधकांच्या कार्यक्षेत्रातील Registration चे नाव (उदा. ग्रामपंचायतिचे नगर पंचायत मध्ये रुपांतर झाल्यास किंवा ग्रामपंचायतीचे नाव यामध्ये बदल करायचा असल्यास खालीलप्रमाणे Search करावे.

Generic Master - यामध्ये **Registration Unit** चे नाव बदल करता येतो तसेच ग्रामीण/शहरी भागाचा तालुका व Type मध्ये ग्रामीण/शहरी जे असेल ते निवडावे व submit करावे.

Generic Master – २) या मध्ये जिल्हा निबंधक यांना त्यांच्या जिल्ह्यातील निबंधकांनी नोंदणी केलेले हॉस्पिटल तालुकानिहाय व गाव/ शहर select करुन बघता येतात यामध्ये जिल्हा निबंधक यांना कोणताही बदल करता येत नाही

Action Center :- जिल्हा निबंधक यांना त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील निबंधक यांनी नोंदणी केलेल्या हॉस्पिटल, नवीन हॉस्पिटल यामध्ये तयार केल्यास जिल्हा निबंधक यांना या ठिकाणावरून Approve करता येते अथवा Reject करता येते.

	महाराष्ट्र शासन आरोग्य सेवा संचालनालय, पुणे	

संचालक दूरध्वनी क्रमांक कार्यालय दूरध्वनीक्र	२६१२२२५६ (वै) २६१२२५०८ (का) २६११९५७८ (का)	नवीन मध्यवर्ती इमारत, पहिला मजला पुणे ४११००१(महाराष्ट्र) पुणे Email ID: dhspune1@gmail.com website: arogya.maharashtra.gov.in
आरोग्य सेवा		जा.क्र.संआसे/कक्ष-८१/ना.नों.प/कक्ष८१/ज.मृ.नोंदणीAdvisory/ १५४६३-५०३ /२०२५ दिनांक: ३० /१२/२०२५

प्रति

१) जिल्हा आरोग्य अधिकारी
तथा जिल्हा निबंधक, जन्म व मृत्यू
जिल्हा परिषद.......... (सर्व)

२) जिल्हा शल्य चिकित्सक, जिल्हा रुग्णालय .....(सर्व)

३) वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी, महानगरपालिका ...(सर्व)

४) कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, महानगरपालिका मुंबई

विषय: पोर्टल / वेबसाइटद्वारे जन्म आणि मृत्यूची ऑनलाइन नोंदणी करण्याबाबत.

संदर्भ: १) भारताचे महानिबंधक यांच्या कार्यालयाचे पत्र क्र. F.No. १/१२/२०२४-VS-(CRS)/२१३७ दि. १३/१०/२०२५

२) या कार्यालयाचे पत्र क्र.आमाजीआ / ना.नों.प/कक्ष ८१/ ज.मृ.नोंदणी दक्षता/५५४२-५६०७/२५ दि. २२/०५/२०२५

३) या कार्यालयाचे पत्र क्र. आमाजीआ / ना.नों.प/कक्ष ८१/ ज.मृ.नोंदणी Advisory /१३९१९-५८ /२५ दि. ०४ /११/२०२५

४) भारताचे महानिबंधक यांच्या कार्यालयाचे पत्र क्र. F.No. १/१३/२०२३ -VS-(CRS)/ दि. २९-१२-२०२५

उपरोक्त विषयान्वये संदर्भीय पत्र १ व ४ नुसार पोर्टल / वेबसाइटद्वारे जन्म आणि मृत्यूची ऑनलाइन नोंदणी करताना घ्यावयाच्या दक्षतेबाबत मार्गदर्शक सूचना दिलेल्या आहेत.तसेच जन्म आणि मृत्यू घटनांची CRS Portal या संगणक प्रणालीवर online नोंदणी याबाबत आपणास घ्यावयाची दक्षता यांचेसाठी मार्गदर्शक सूचना दिल्या आहेत.

त्यानुसार पोर्टल / वेबसाइटद्वारे जन्म आणि मृत्यूची ऑनलाइन नोंदणी करताना खालील सूचनांचे काटेकोरपणे पालन करण्याबाबत आपले अधिनस्त सर्व निबंधक यांना पत्राद्वारे त्वरित अवगत करावे.

१) जन्म मृत्यू नोंदणी करताना निबंधकांनी त्यांचा युजर आयडी आणि पासवर्ड इतर कोणत्याही अधिकारी /कर्मचारी सोबत शेअर करू नये. जन्म आणि मृत्यूच्या ऑनलाइन नोंदणीसाठी पासवर्ड नियमित बदलण्यात यावा. अशी माहिती शेअर केल्याने पोर्टल/वेबसाइट वापरून अनधिकृत व्यक्तींकडुन बनावट जन्म आणि मृत्यु प्रमाणपत्रे जारी केली जाऊ शकतात.

२) उपरोक्त सूचना देवूनही लॉगिन क्रेडेन्शियल्स शेअर करणे अजूनही प्रचलित आहे. राज्यात काही ठिकाणी जिल्हा निबंधक/निबंधक यांच्या पातळीवर लॉगिन आयडी पासवर्ड आणि ओटीपी शेअर केल्यामुळे बनावट प्रमाणपत्रे जारी केल्याची प्रकरणे नोंदपली गेली आहेत.

३) बरेच फेक पोर्टल व वेबसाईट या अधिकृत वेबसाईट सारख्या दिसतात म्हणजेच अनधिकृत व्यक्तींकडून फिशिंग वेबसाईट तयार केलेल्या आहेत त्यांच्या मार्फत अत्यंत संवेदनशील माहिती उदा. पासवर्ड, वैयक्तिक माहिती इ. उघड होवू शकते. URL चा address हा की बोर्ड चा वापर करून टाकण्यात यावा. Search Engine चा वापर करू नये.

४) सदर नोंदणी प्रक्रियेमध्ये कुठलीही फसवी activity किंवा सुरक्षेला धोका होईल अशी activity निदर्शनास आलेस त्वरित त्याची दखल घेऊन चौकशी करावी व दोषी आढळलेस उचित कार्यवाही करावी व त्वरित या कार्यालयास अवगत करावे.

५) CRS पोर्टल वरून जन्म व मृत्यू नोंदणी एकाच अधिकृत संगणकाद्वारे करण्यात यावी. तसेच जन्म मृत्यू नोंदणी चे रेकॉर्ड जतन करण्याचे कामकाज नियमित कर्मचाऱ्याकडेच देण्यात यावे.

या सर्व मार्गदर्शक सूचना जिल्हा निबंधक यांनी त्वरित आपल्या कार्यक्षेत्रात देण्यात याव्यात.

डॉ. विजय कंदेवाड
संचालक, आरोग्य सेवा
तथा मुख्य निबंधक, जन्म व मृत्यू
पुणे, महाराष्ट्र

प्रत माहितीस्तव सविनय सादर:

१) मा. प्रधान सचिव १, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय मुंबई.

२) मा. आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान मुंबई.

३) मा. संचालक, जनगणना कार्यालय, मुंबई.

४) मा. संचालक, आरोग्य सेवा आयुक्तालय मुंबई.

५) उपसंचालक, आरोग्य सेवा तथा उपमुख्य निबंधक, जन्म व मृत्यू, पुणे

SECTION – E

विवाह नोंदणी

MARRIAGE REGISTRATION

THE ANAND MARRIAGE ACT, 1909

____

ARRANGEMENT OF SECTIONS

____

SECTIONS

1. Short title and extent.

2. Validity of Anand marriages.

3. Exemption of certain marraiges from Act.

4. Saving of marriages solemnized according to other ceremonies.

5. Non-validation of marriages within prohibited degrees.

6. Registration of marriages.

THE ANAND MARRIAGE ACT, 1909
ACT NO. 7 OF 1909[1]

[22*nd October,* 1909.]

An Act to remove doubts as to the validity of the marriage ceremony common among the Sikhs called Anand.

WHEREAS it expedient to remove any doubts as to the validity of the marriage ceremony common among the Sikhs called Anand; it is hereby enacted as follows:—

1. Short title and extent.—(*1*) This Act may be called the Anand Marriage Act, 1909; and.

(*2*) Its extends to the whole of India 2***.

2. **Validity of Anand marriages.—**All marriages which may be or may have been duly solemnized according to the Sikh marriage ceremony called Anand 3[(commonly known as Anand Karaj)] shall be, and shall be deemed to have been with effect from the date Of the solemnization or each respectively, good and valid in law.

3. Exemption of certain marraiges from Act.—Nothing in this Act shall apply to—

(*a*) any marriage between persons not professing the Sikh religion, or

(*b*) any marriage which has been judically declared to be null and void.

4. Saving of marriages solemnized according to other ceremonies.—Nothing in this Act shall affect the validity of any marriage duly solemnized according to any other marriage ceremony customary among the Sikhs.

5. Non-validation of marriages within prohibited degrees.—Nothing in this Act shall be deemed to validate any marriage between persons who are related to each other in any degree of consanguinity or effinity which would, according to the customary law of the Sikhs, render a marriage between them illegal.

[4][**6. Registration of marriages.—**(*1*) For the purposes of facilitation of proof of marriage ceremony (commonly known as Anand Karaj) customary among the Sikhs, the State Government shall, without prejudice to anything contained in the Hindu Marriage Act, 1955 (25 of 1955) or any other law for the time being in force, make rules providing that the parties to any such marriage [whether solemnized before or after the commencement of the Anand Marriage (Amendment) Act, 2012], may have the particulars relating to their marriage entered, in such manner and subject to such conditions as may be provided in the said rules, in a Marriage Register kept by such officer of the State Government or of a local authority authorised by the State Government, by notification in the Official Gazette, in this behalf.

(*2*) The Marriage Register shall, at all reasonable times, be open for inspection, and shall be admissible as evidence of the statements contained therein and certified extracts therefrom shall, on an application, be given by the Registrar to the parties to the marriage on payment of such fees as may be provided in the rules.

(*3*) Notwithstanding anything contained in this section, the validity of any Anand Marriage solemnized shall in no way be affected by the omission to make an entry in the Marriage Register.

(*4*) Every rule made by the State Government under this section shall be laid before the State Legislature, as soon as may be, after they are made.

(5) The parties to the marriage, whose marriage has been registered under this Act, shall not be required to get their marriage registered under any other law for the time being in force (including State Act).]

---

1. The Act has extended to Dadra and Nagar Havel i by Reg. 6 of 1963, s. 2 and f irst Schedu le (w.e.f . 1-7-1965) .
2. The words "except the State of Jammu and Kashmir" omitted by Act 34 of 2019, s. 95 and the Fifth Schedule (w.e.f. 31-10-2019).
3. Ins. by Act 29 of 2012, s. 2 (w.e.f. 1-11-2013).
4. Ins. by s. 3, *ibid.* (w.e.f. 1-11-2013).

सत्यमेव जयते

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

LAW AND JUDICIARY DEPARTMENT

MAHARASHTRA ACT No. XX OF 1999

THE MAHARASHTRA REGULATION OF MARRIAGE BUREAUS AND REGISTRATION OF MARRIAGES ACT, 1998

(*As modified upto the 14th September 2012*)

*

PRINTED IN INDIA BY THE MANAGER, GOVERNMENT CENTRAL PRESS, MUMBAI AND PUBLISHED BY THE DIRECTOR, GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATIONS, MAHARASHTRA STATE, MUMBAI 400 004.

2012

[*Price :* Rs. 10.00]

THE MAHARASHTRA REGULATION OF MARRIAGE BUREAUS AND REGISTRATION OF MARRIAGES ACT, 1998

CONTENTS

PREAMBLE.

SECTIONS.

1. Short title and commencement.
2. Definitions.
3. Appointment of Registrar of marriage bureaus and of marriages.
4. Marriage bureaus and marriages to be registered.
5. Registration of marriage bureaus.
6. Duty of husband to submit memorandum for registration of marriage.
7. Power to refuse registration and report to Registrar General.
8. Appellate powers of Registrar General.
9. Appeal from order under section 8.
10. Non-registration not to invalidate the marriage.
11. Responsibility of employees etc., of verification of marriage registration certificate.
12. Penalty for neglecting to comply with the provisions of section 6 or of any other section or for making false statements in memorandum.
13. Sanction for prosecution.
14. Register to be open for public inspection and copies of certified extracts to be given.
15. Registration of marriage where a party is a minor.
16. Registrar to furnish duplicate copy of the registration certificate to the Registrar General.
17. Registrar to be public servant.
18. Indemnity to persons acting under this Act.
19. Power to make rules.
20. Savings.
21. Repeal.
22. Power of Government to give directions.
23. Powers to remove difficulty.

MAHARASHTRA ACT No. XX OF 1999.[1]

[THE MAHARASHTRA REGULATION OF MARRIAGE BUREAUS AND REGISTRATION OF MARRIAGES ACT, 1998.]

(This Act received the assent of the Governor on the 13th April 1999 ; assent was first published in the *Maharashtra Government Gazette,* Extraordinary, Part IV on the 15th April 1999.)

An Act to provide for a comprehensive and stringent law for regulation of marriage bureaus for prevention of malpractices and misuse of marriage registration facility; and for compulsory registration of marriages in the State of Maharashtra; and for matters connected therewith or incidental thereto.

WHEREAS it is expedient to make a comprehensive and stringent law for regulation of marriage bureaus for prevention of mal-practices and misuse of marriage registration facility; and for compulsory registration of marriages in the State of Maharashtra, and to provide for matters connected therewith or incidental thereto; It is hereby enacted in the Forty-ninth Year of the Republic of India as follows :—

Short title and commencement.

1. (*1*) This Act may be called the Maharashtra Regulation of Marriage Bureaus and Registration of Marriages Act, 1998.

(*2*) It shall come into force on such *date as the State Government may, by notification in the *Official Gazette,* appoint.

Definitions.

2. In this Act, unless there is anything repugnant in the subject or context,—

(*a*) "Government" means the Government of Maharashtra in the Public Health Department;

(*b*) "marriage" includes a re-marriage;

(*c*) "marriage bureau" or "bureau" means a bureau or institution consisting of a person or group of persons, which carries on the activity of helping the unmarried person including divorcees, widows and widowers, desirous of getting married, registered with the bureau, in finding a suitable match for them by arranging to bring such person together etc., and which is registered under section 5 ;

(*d*) "memorandum" means a memorandum for registration of marriage mentioned in section 6 ;

(*e*) "parties" means the husband and wife whose marriage has been solemnized;

(*f*) "prescribed" means prescribed by rules made under this Act;

---

1 For Statement of Objects and Reasons, *see Maharashtra Government Gazette,* Extraordinary, Part V, dated the 22nd July 1998, p. 470-471.

* 15th May 1999 (*vide* G. N. published at Mah. Govt. Gaz., Pt. IV-B, Ext., P. 410.)

(*f*) "prescribed" means prescribed by rules made under this Act;

(g) "register of marriages" means the register of marriages maintained under this Act;

(h) "register of marriage bureaus" means the register of marriage bureaus maintained under this Act;

(i) "Registrar" means a Registrar of marriage bureaus and marriages,

appointed under this Act;

(j) "Registrar General" means the Registrar General of Births, Deaths and Marriages, appointed by the State Government for the State of Maharashtra under the Births, Deaths and Marriages Registration Act, 1886. 6 of 1886.

Appointment of Registrar of marriage bureaus and of marriages.

3. (1) The State Government may, by notification in the Official Gazette, appoint as many persons, as it thinks necessary to be the Registrars of Marriage Bureaus and Marriages, for such area or areas as may be specified in such notification.

(2) The Registrar shall exercise such powers and duties as provided

by or under this Act and shall work under the general supervision and control of the Registrar General and the Government.

Marriage bureaus and marriage to be registered.

4. From the date of coming into force of this Act, every marriage bureau and every marriage in the State shall be registered with the Registrar of marriage bureaus and marriages.

Registration of marriage bureaus

5. (1) Any person or group of persons desirous of conducting or running a marriage bureau shall apply for registration of such marriage bureau to the Registrar, in such manner and alongwith such fees and documents as may be prescribed :

Provided that, the marriage bureaus existing on the date of commencement of this Act shall apply for registration within a period of three months from the date of such commencement.

(2) The Registrar shall, on receiving an application under sub-section (1), after scrutiny of such application and verifying the prescribed documents, register such marriage bureau and grant a certificate of registration to such bureau, in the prescribed form. The registration certificate so granted shall be displayed prominently by such bureau in its registered office premises.

(3) In case an application for registration is not made in the prescribed manner or is not in compliance with the prescribed requirements, the Registrar may, for reasons to be recorded in writing, refuse to register such marriage bureau, after giving the applicant an opportunity of being heard.

(4) Every such marriage bureau shall renew its registration after every two years from the date of grant of such certificate, on payment of the prescribed renewal fee; and the Registrar shall renew the certificate in the same manner, as laid down under sub-section (2).

(5) No marriage bureau shall carry on or conduct its activities as the marriage bureau, except at its registered office or place as specified in the registration certificate granted under sub-section (2).

(6) Every marriage bureau shall conduct its activities as such bureau strictly as per the terms and conditions of the registration granted under sub-section (2); and contravention or non-compliance by a bureau with any of the provisions of this Act or the rules made thereunder or the terms and conditions subject to which the registration has been granted, shall make the registration of such bureau liable for cancellation and shall also constitute an offence making the bureau liable for punishment as provided in sub-section (2) of section 12 :

Provided that, registration of a bureau shall not be cancelled without giving a reasonable opportunity, of being heard, to the concerned bureau.

(7) Any person or bureau aggrieved by the order of the Registrar refusing to register or renew the registration of the bureau or cancelling the registration may, appeal against such order to the Registrar General, in the prescribed manner, and the provisions of sections 7, 8 and 9 relating to appeal against the order of refusal to register a marriage shall, mutatis mutandis, apply to such appeal.

Duty of hushand to submit memorandum for registration of marriage.

6. (1) (a) On solemnization of a marriage, it shall be the responsibility of the husband to present, within a period of ninety days from the date of the solemnization of the marriage, a memorandum in the prescribed form before the Registrar within whose jurisdiction the husband ordinarily resides or where either one of the parties ordinarily reside ;

(b) the parties and three witnesses to the marriage shall appear in person before the Registrar and sign the memorandum;

(c) the memorandum shall be accompanied by such fee and other documents as may be prescribed ;

(d) the Registrar before whom the memorandum is presented shall, after verification of the identity of the parties and the witnesses in the prescribed manner, register the marriage in the register of marriages ;

(e) on registration of the marriage, the Registrar shall issue a certificate of registration of marriage to the parties in the prescribed form.

(2) Any marriage which is not registered within the time limit specified in sub-section (1), may be registered as provided in the said sub-section, by the Registrar within whose jurisdiction the parties ordinarily reside, on submission of the memorandum within a period of one year from the date of the marriage, along with such penalty, not exceeding rupees one hundred, as may be prescribed :

Provided that, any marriage which is not registered as provided under this sub-section may, subject to the provisions of sub-section (1) of section 12, be registered at any time as provided in sub-section (1), after charging a penalty not exceeding rupees five hundred, as may be prescribed.

(3) Notwithstanding anything contained in this section, any marriage which is solemnized before the coming into force of this Act and a period of not less than one year has elapsed since its solemnization, and which for any reason has not been registered, may be registered on presentation of a memorandum along with a penalty of one hundred rupees, in relaxation of any of the provisions of this section :

Provided that, any marriage solemnised within a period of one year, prior to the date of commencement of this Act, shall be registered in accordance with the provision of sub-section (1), on payment of penalty of one hundred rupees.

Power to refuse registration and report to Registrar General.

7. (1) Where the Registrar, before whom the memorandum is presented under section 6, on scrutiny of the documents submitted with the memorandum or, on the basis of other facts noticed or brought to his notice, is satisfied or has reason to believe that,—

(a) the marriage between the parties is not performed in accordance with the personal law of the parties ; or

(b) the identity of the parties or the witnesses or the persons testifying the identity of the parties and the solemnization of the marriage is not established beyond reasonable doubt ; or

(c) the documents tendered before him do not prove the marital status of the parties ;

he may, after hearing the parties and recording the reasons in writing, refuse to register the marriage and may,—

(i) call upon the parties to produce such further information or documents as deemed necessary, for establishing the identity of the parties and the witnesses or correctness of the information or documents presented to him, and for that purpose direct the parties to appear before him with the required further information or documents on any other date as may be mutually fixed ; or

(ii) if deemed necessary, also refer the papers to the local police station within whose jurisdiction the parties reside, for verification, and direct the parties to appear before him on any other date as may be mutually fixed.

(2) Whereon further verification as provided in sub-section (1), the Registrar is satisfied that there is no objection to register the marriage, he may register the same. If in the opinion of the Registrar, the marriage is not fit for registration, he may pass an order of refusal in writing, recording the reasons therefor and then refer the matter, with all the relevant record and his report in the matter, to the Registrar General, within a period of seven days, from the date of the order of such refusal.

Appellate powers of Registrar General.

8. The Registrar General, on receiving the reference under section 7 from the Registrar, shall, within a period of one month from the date of receipt of such report, after giving an opportunity to the parties concerned of being heard, pass an order, after recording the reasons in writing, either directing the Registrar to register the marriage, or confirming the order of the Registrar refusing to register the marriage.

Appeal from order under section 8.

9. The person or party aggrieved by the order of the Registrar General under section 8 refusing to register the marriage under this Act may, within a period of thirty days from the date of the order appeal against such order to the District court within the local limits of whose jurisdiction the Registrar of Marriages has his office, and the decision of the District Court on such appeal shall be final, the Registrar of Marriages before whom the memorandum was presented under section 6 shall act in conformity with such decision.

Nonregistration not to invalidate the marriage.

10. Subject to the provisions of section 9, no marriage to which this Act applies shall be deemed to be invalid solely for the reasons that it has not been registered under this Act.

Responsibility of employers etc., of verification of marriage registration certificate.

11. No employer or a Government or Semi-Government Authority or Company, or Public Sector Undertaking or Local Authority shall carry out any change in their office record or in any office documents, such as change in the marital status or change of nomination, etc., of its employee or in their dealings with any person, customer or client,

unless the employee or, as the case may be, the applicant, applying for carrying out or recording of such change, submits a certified copy of the Marriage Registration Certificate granted under section 6 of this Act.

12.(1) On solemnization of a marriage,—

(a) if the husband fails to submit a memorandum as provided under section 6, within the time limit specified therein, or

(b) if the husband or the wife makes any statement or declaration in such memorandum which is false in any material particular, or submits any documents or papers which he or she, as the case may be, knows or has reason to believe to be false, the hushand or the wife, as the case may be, shall be guilty of an offence punishable with fine which may extent to one thousand rupees.

(2) Any person or bureau or party who contravenes any of the provisions of this Act, shall, on conviction, be punishable with fine may which extend to five thousand rupees or, with simple imprisonment which may extend to six months, or with both.

Sanction for prosecution.

13. No prosecution for an offence punishable under this Act shall be instituted except by an officer authorised by the Registrar General, by general or special order, in this behalf.

Register to be open for public inspection and copies of certified extracts to be given..

14.(1) The register maintained under this Act, on application made to the Registrar and on payment of such fees as may be prescribed, shall, at all reasonable times, be open for public inspection.

(2) On an application being made in that behalf, and on payment of such fee as may be prescribed, the Registrar shall furnish to the applicant a copy of any estract of the register maintained under this Act.

Registration of marriage where a party is a minor.

15. Subject to the provisions of the Child Marriage Restraint Act, 1929, any marriage solemnized when parties are minor, or where either of the party is a minor shall be registered as provided in sub-section (1) of section 6 : 19 of 1929.

Provided that, the Registrar shall, immediately, report such marriage to the local police station within whose jurisdiction, the parties ordinarily reside, for necessary action under the provisions of the Child Marriage Restraint Act, 1929. 19 of 1929.

Registrar to furnish duplicate copy of the registration certificate to the Registrar General.

16. When the Registrar registers a marriage under this Act, he shall immediately thereupon send a duplicate copy of the registration certificate, to the Registrar General.

17. Every Registrar and every employee in the office of the Registrar shall, while acting or purporting to act in pursuance of any of the provisions of this Act, be deemed to be a public servant within the meaning of section 21 of the Indian Penal Code. Registrar to be public servant. 45 of 1860.

18. No suit, prosecution or other legal proceeding shall be instituted against any person for anything which is in good faith done or intended to be done under this Act or rules made thereunder. Indemnity to persons acting under this Act.

19. (1) The State Government may, by notification in the Official Gazette, make rules for carrying out the purposes of this Act. Power to make rules.

(2) In particular and without prejudice to the generality of the forgoing power, such rules may provide for all or any of the following matters, namely :—

(a) the form and the manner of, maintenance of registers or records under this Act ;

(b) (i) the form of application for registration of a marriage bureau ;

(ii) the documents to be submitted therewith by the applicant;

(iii) the amount of fees for grant of and renewal of, such registration ;

(iv) the form of certificate of registration to be granted to a marriage bureau and the terms and conditions subject to which such registration may be granted ; and

(v) the manner and procedure of filing an appeal to the Registrar General ;

(c) (i) the form of the memorandum for registration of a marriage and the details of the witnesses and the priest to be specified in the memorandum ;

(ii) the amount of fee for such registration ;

(iii) the form of certificate of registration of marriage ;

(iv) the amount of penalty for late registration ;

(d) the form of application and the fees for grant of copy of the extract of the register of marriage bureaus or the register of marriages maintained under this Act ;

(e) any other matter for which rules may be made under this Act.

(3) Except when rules are made for the first time, all rules made under this Act shall be subject to the condition of previous publication.

(4) Every rule made under this Act shall be laid as soon as may be, after it is made, before each House of the State Legislature while it is in session for a total period of thirty days which may be comprised in one session or in two successive sessions, and if, before the expiry of the session in which it is so laid or the session immediately following, both Houses agree in making any modification in the rule or both Houses agree that the rule should not be made, and notify such decision in the Official Gazette, the rule shall from the date of publication in the Official Gazette, of such decision, have effect only in such modified form or be of no effect, as the case may be, so however that, any such modification or annulment shall be without prejudice to the validity of anything previously done or omitted to be done under that rule.

Savings.

20. This Act shall not apply to marriages contracted under the Special Marriage Act, 1954, the Indian Christian Marriage Act, 1872, or the Parsi Marriage and Divorce Act, 1936. 42 of 1954. 15 of 1872. 3 of 1936.

Repeal.

21. The Bombay Registration of Marriage Act, 1953, is hereby repealed. Bom. V of 1954. Notwithstanding such repeal, any marriage registered or any action taken by the Registrar, under the provisions of the said Act before such repeal shall be deemed to have been validly registered or, as the case may be, taken under the corresponding provisions of this Act.

Power of Government to give directions.

22. The Government may, from time to time, issue such directions not inconsistent with the provisions of this Act, to the Registrar and the Registrar General, as it may think fit in this regard for the effective and smooth implementation of the provisions of this Act ; and the Registrar and the Registrar General shall be bound to follow such directions.

Power to remove difficulty.

23. (1) If any difficulty arises in giving effect to the provisions of this Act, the State Government may, by order published in the Official Gazette, give such directions, not inconsistent with the provisions of this Act, as appear to it to be necessary or expedient for the purposes of removing the difficulty.

(2) No order under sub-section (1) shall be made after the expiry of two years from the date on which this Act comes into force.

महाराष्ट्र शासन

विधि व न्याय विभाग

सन १९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २०

महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८

THE MAHARASHTRA REGULATION OF MARRIAGE BUREAUS AND REGISTRATION OF MARRIAGES ACT, 1998

(*As modified upto the 2nd November 2006*)

व्यवस्थापक, शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर, यांच्याद्वारे भारतात मुद्रित आणि
संचालक, शासन मुद्रण व लेखनसामग्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई-४, यांच्याद्वारे प्रकाशित

२००६

[Price: Rs. 4-00]

महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८

अनुक्रमणिका

उद्देशिका

कलमे		**पृष्ठ**
१.	संक्षिप्त नाव व प्रारंभं	१
२.	व्याख्या	१
३.	विवाह मंडळे आणि विवाह यांच्या निबंधकाची नियुक्ती	१
४.	विवाह मंडळे व विवाह यांची नोंदणी करणे	२
५.	विवाह मंडळाची नोंदणी	२
६.	विवाह नोंदणीसाठी ज्ञापन सादर करण्याची पतीची जबाबदारी	३
७.	नोंदणी करण्यास नकार देण्याचा आणि महानिबंधकाकडे कळविण्याचा अधिकार	३
८.	महानिबंधकाचे अपीलविषयक अधिकार	४
९.	कलम ८ खालील आदेशाविरुद्ध अपील	४
१०.	नोंदणी न केल्यामुळे विवाह बेकायदेशीर ठरणे	४
११.	विवाह नोंदणी प्रमाणपत्राची पडताळणी करण्याची मालकं, इत्यादींची जबाबदारी	४
१२.	कलम ६ च्या किंवा इतर कोणत्याही कलमांच्या तरतुर्दीचे पालन करण्याबाबत हयगय करण्याबद्दल किंवा ज्ञापनामध्ये खोटी विधाने करण्याबद्दल शास्ती	५
१३.	खटला भरण्यास मंजुरी	५
१४.	नोंदवही लोकांना पाहण्यासाठी खुली असणे आणि उताऱ्यांच्यां प्रमाणित प्रती देणे	५
१५.	पक्षकार अज्ञान असेल त्याबाबतीत विवाहाची नोंदणी	५
१६.	निबंधक़ाने नोंदणी प्रमाणपत्राची दुसरी प्रत महानिबंधकाकडे पाठविणे	५
१७.	निबंधक लोकसेवक असणे	५
१८.	या अधिनियमाखाली कृती करणाऱ्या व्यर्तीना संरक्षण	६
१९.	नियम करण्याचा अधिकार	६
२०.	व्यावृत्ती	७
२१.	निरसन	७
२२.	निदेश देण्याचा राज्य शासनाचा अधिकार	७
२३.	अडचणं दूर करण्याचा अधिकार	७

एच. ६०-१

सन १९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २०

महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८

(राज्यपालांची संमती मिळाल्यानंतर **"महाराष्ट्र शासन राजपत्रात"** दिनांक १५ एप्रिल, १९९९ रोजी प्रथम प्रसिद्ध केलेला अधिनियम.)

महाराष्ट्र राज्यात विवाह मंडळांचे विनियमन करून विवाहविषयक गैरव्यवहारांना आणि विवाह नोंदणी सुविधेच्या गैरवापराला प्रतिबंध करण्याकरिता आणि विवाहांची नोंदणी सक्तीची करण्याकरिता आणि तत्संबंधातील किंवा तद्नुषंगिक बाबींसाठी एका सर्वसमावेशक व कडक कायद्याची तरतूद करण्याकरिता अधिनियम.

ज्याअर्थी, महाराष्ट्र राज्यामध्ये विवाह मंडळाचे विनियमन करून विवाहविषयक गैरव्यवहारांना आणि विवाह नोंदणी सुविधेच्या गैरवापराला प्रतिबंध करण्याकरिता आणि विवाहांची नोंदणी सक्तीची करणे आणि तत्संबंधातील किंवा तद्नुषंगिक बाबींसांठी एक सर्वसमावेशक व कडक कायदा करणे इष्ट आहे; त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या एकोणपन्नासाव्या वर्षी, याद्वारे, पुढीलप्रमाणे अधिनियम करण्यात येत आहे :--

संक्षिप्त नाव व प्रारंभ

१. (१) या अधिनियमास, महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८, असे म्हणावे.

(२) तो, राज्य शासन राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नेमून देईल अशा दिनांकास अंमलात येईल.

व्याख्या.

२. या अधिनियमामध्ये, विषय किंवा संदर्भ यात काहीही प्रतिकूल नसेल तर,--

(क) "शासन" म्हणजे महाराष्ट्र शासनाचा सार्वजनिक आरोग्य विभाग;

(ख) "विवाह" या संज्ञेत पुनर्विवाहाचा समावेश होतो.

(ग) "विवाह मंडळ" किंवा "मंडळ" या संज्ञेचा अर्थ, विवाहासाठी इच्छुक असणाऱ्या व ज्यांनी मंडळात आपले नाव नोंदविले आहे अशा अविवाहित व्यक्ती, घटस्फोटित व्यक्ती, विधवा आणि विधुर यांना सुयोग्य जोडीदार मिळवून देण्यासाठी, अशा व्यक्तींना एकत्र आणणे, इत्यादी प्रकारची मदत करण्याचे कार्य करणारी 'व्यक्ती किंवा व्यक्तींचा समूह यांनी मिळून बनलेले आणि कलम ५ अन्वये नोंदणी करण्यात आलेले मंडळ किंवा संस्था, असा आहे.

(घ) "ज्ञापन" या संज्ञेचा अर्थ, कलम ६. मध्ये उल्लेख केलेले विवाह नोंदणी ज्ञापन, असा आहे;

(ङ) "पक्षकार" या संज्ञेचा अर्थ, ज्यांचा विवाह झाला आहे असे पती आणि पत्नी, असा आहे;

(च) "विहित" या संज्ञेचा अर्थ, या अधिनियमाखाली केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे;

(छ) "विवाहांची नोंदवही" या संज्ञेचा अर्थ, या अधिनियमान्वये ठेवलेली विवाहांची नोंदवही, असा आहे;

(ज) "विवाह मंडळाची नोंदवही" या संज्ञेचा अर्थ, या अधिनियमान्वये ठेवण्यात आलेली विवाह मंडळाची नोंदवही, असा आहे;

(झ) "निबंधक" या संज्ञेचा अर्थ, या अधिनियमान्वये नियुक्ती करण्यात आलेला, विवाह मंडळे आणि विवाह यांचा निबंधक, असा आहे;

१८८६ चा ६

(त्र) "महानिबंधक" या संज्ञेचा अर्थ, जन्म, मृत्यू व विवाह नोंदणी अधिनियम, १८८६ या अन्वये राज्य शासनाने महाराष्ट्र राज्याकरिता नियुक्त केलेला, जन्म, मृत्यू व विवाहाच्या नोंदणीसंबंधीचा महानिबंधक, असा आहे.

विवाह मंडळे व विवाह यांच्या निबंधकाची नियुक्ती.

३. (१) राज्य शासनास, त्याला आवश्यक वाटेल एवढ्या व्यक्तींची, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, अशा अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा एका किंवा अनेक स्थानिक क्षेत्रांसाठी विवाह मंडळ व विवाह यांचे निबंधक म्हणून नियुक्ती करतः पेईल.

एच ६०-२

(२) निबंधक, या अधिनियमाद्वारे किंवा तन्वये तरतूद करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करील व अशी कर्तव्ये पार पाडील आणि तो, महानिबंधकाच्या आणि शासनाच्या सर्वसाधारण निरीक्षण आणि नियंत्रणाखाली काम पाहील.

विवाह मंडळे व विवाह यांची नोंदणी करणे.

४. हा अधिनियम अंमलात आल्याच्या दिनांकापासून राज्यातील प्रत्येक विवाह मंडळाची व प्रत्येक विवाहाची, विवाह मंडळ व विवाह नोंदणी निबंधकाकडे नोंदणी करण्यात येईल.

विवाह मंडळाची नोंदणी.

५. (१) विवाह मंडळ चालवू इच्छिणारी कोणतीही व्यक्ती किंवा व्यक्तींचा गट, अशा विवाह मंडळाच्या नोंदणीकरिता विहित करण्यात येईल अशा रितीने व अशा फी व कागदपत्रांसह, निबंधकाकडे अर्ज करील :

परंतु, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास अस्तित्वात असलेली विवाह मंडळे अशा प्रारंभाच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या आत नोंदणीकरिता अर्ज करतील.

(२) निबंधक, पोट-कलम (१) खालील अर्ज प्राप्त झाल्यानंतर अशा अर्जाची छानती व विहित दस्तऐवजाची पडताळणी करून अशा विवाह मंडळाची नोंदणी करील आणि विहित नमुन्यात अशा मंडळाला नोंदणी प्रमाणपत्र देईल. असे नोंदणी प्रमाणपत्र, मंडळ आपल्या नोंदणीकृत कार्यालयाच्या जागेत ठळक ठिकाणी लावील.

(३) नोंदणीसाठी करण्यात आलेला एखादा अर्ज विहित रीतीने करण्यात आला नसेल किंवा विहित आवश्यकतांनुसार नसेल तर, निबंधक, त्या अर्जदाराला आपले म्हणणे मांडण्याची संधी दिल्यानंतर, अशा विवाह मंडळाची नोंदणी करण्याचे नाकारू शकेल व त्याबद्दलची कारणे लेखी नमूद करील.

(४) असे प्रत्येक विवाह मंडळ, असे प्रमाणपत्र दिल्याच्या दिनांकापासून दर दोन वर्षांनी नवीकरणाची विहित फी देऊन आपल्या नोंदणीचे नवीकरण करील आणि निबंधक, नोंदणी करण्यासंबंधी, पोट-कलम (२) खाली घालून दिलेल्या रीतीनेच प्प्रमाणपत्राचे नवीकरण करील.

(५) कोणतेही विवाह मंडळ, विवाह मंडळ म्हणूनः असलेले आपले काम, पोट-कलम (२) खाली देण्यातं आलेल्या नोंदणी प्रमाणपत्रामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेले आपले नोंदणीकृत कार्यालय किंवा जागा याव्यतिरिक्त अन्यत्र करणार नाही.

(६) प्रत्येक विवाह मंडळ, असे मंडळ म्हणून असलेली आपली कामे, पोट-कलम (२) खाली दिलेल्या नोंदणीच्या अटी आणि शर्तीप्रमाणे काटेकोरपणे पार पाडील; आणि या अधिनियमाच्या कोणत्याही तरतुदींचे किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांचे किंवा ज्या अटी व शर्तीवर नोंदणी मंजूर करण्यात आली असेल त्यांचे, मंडळाने उल्लंघन केल्यास किंवा पालन न केल्यास अशा मंडळाची नोंदणी रद्द केली जाण्यास पात्र ठरेल व तो एक अपराध देखील ठरेल आणि मंडळ, कलम १२ च्या पोट-क़लम (२) मध्ये तरतूद केलेल्या शिक्षेस पात्र ठरेल:

परंतु, कोणत्याही मंडळाची नोंदणी संबंधित मंडळाला आपले म्हणणे मांडण्याची वाजवी संधी दिल्याशिवाय रद्द केली जाणार नाही.

(७) नोंदणीस अथवा नोंदणीच्या नवीकरणास नकार देण्यासंबंधीच्या किंवा केलेली नोंदणी रद्द करण्यासंबंधीच्या निबंधकाच्या आदेशामुळे व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस किंवा मंडळास, अशा आदेशाविरुद्ध विहित रीतीने महानिबंधकाकडे अपील करता येईल आणि अशा अपिलास, विवाह नोंदणीस नकार देणाऱ्या आदेशाविरुद्ध करावयाच्या अपिलांशी संबंधित कलमे ७, ८ आणि ९ च्या तरतुदी योग्य त्या फेरफारांसह लागू होतील.

६. (१) (क) विवाह झाल्यानंतर, त्या, विवाहाच्या दिनांकापासून नव्वद दिवसांच्या आत विहित नमुन्यातः विवाह नोंदणीचे ज्ञापन, ज्याच्या अधिकारितेत पती सर्वसाधारणपणे राहत असेल किंवा पक्षकारांपैकी एकजण सर्वसाधारणपणे राहत असेल, त्या निबंधकासमोर प्रस्तुत करणे ही पतीची पहिली जबाबदारी राहील विवाह नोंदणीसाठी ज्ञापन सादर करण्याची पतीची जबाबदारी. विवाह नोंदणीसाठी ज्ञापन सादर करण्याची पतीची जबाबदारी.

(ख) विवाहातील पक्षकार आणि तीन साक्षीदार निबंधकासमोर व्यक्तीशः उपस्थित राहतील आणि ज्ञापनावर सहीं करतील ;

(ग) ज्ञापनासोबत, विहित कण्यात येईल अशी फी व इतर कागदपत्रे देण्यात येतील;

(घ) ज्याच्यासमोर ज्ञापन प्रस्तुत केले असेल तो निबंधक विहित रीतीने पक्षकार व साक्षीदारांच्या ओळखीसंबंधी पडताळणी केल्यानंतर विवाहाच्या नोंदवहीत, त्या विवाहाची नोंदणी करील.

(ङ) विवाह नोंदणीनंतर निबंधक पक्षकारांना विहित नमुन्यात विवाह नोंदणी प्रमाणपत्र देईल.

(२) पोट-कलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट कालमर्यादेत नोंदणी न केलेल्या कोणत्याही विवाहाची नोंदणी, पक्षकार सर्वसाधारणपणे ज्याच्या अधिकारितेत राहत असतील, त्या निबंधकाकडून, विवाहाच्या दिनांकापासून एक वर्षाच्या कालावधीमध्ये, विवाह ज्ञापन आणि विहित करण्यात येईल अशी शंभर रुपयांहून अधिक नसणारी शास्ती सादर केल्यानंतर करण्यात येईल :

परंतु, या पोट-कलमान्वये नोंदणी न केलेल्या कोणत्याही विवाहाची नोंदणी, कलम १२, पोट-कलम (१) च्या तरतुदीस अधीन राहून, पोट-कलम (१) मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे कोणत्याही वेळी, विहित करण्यात येईल अशी परंतु पाचशे रुपयांपेक्षा अधिक नसेल एवढी, शास्ती आकारल्यानंतर करता येईल;

(३) या कलमामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, हा अधिनियम अंमलात येण्यापूर्वी झालेल्या आणि तो झाल्यापासून एक वर्षापेक्षा कमी नसेल एवढा काळ लोटलेल्या आणि कोणत्याही कारणांमुळे नोंदणी करण्यात न आलेल्या विवाहाची नोंदणी, विवाहाचे ज्ञापन आणि शंभर रुपये शास्ती सादर केल्यानंतर या कलमातील कोणत्याही तरतुदी शिथिल करून, करता येईल :

परंतु, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी एका वर्षात झालेला कोणताही विवाह, शंभर रुपये शास्ती दिल्यानंत्र, पोट-कलम (१) च्या तरतुदीनुसार नोंदण्यात येईल.

७. (१) कलम ६ अन्वये ज्याच्याकडे ज्ञापन प्रस्तुत करण्यात आले आहे त्या निबंधकाची ज्ञापनासोवत सादर केलेल्या कागदपत्रोंच्या छाननीनंतर किंवा त्याच्या निदर्शनास आलेल्या किंवा निदर्शनास आणून देण्यात आलेल्या वस्तुस्थितीच्या आधारे,- नोंदणी करण्यास नकार देण्याचा आणि महानिबंधकाकडे कळविण्याचा अधिकार

(क) पक्षकारांचा विवाह. पक्षकारांच्या वैयक्तिक कायद्यानुसार लावण्यात आलेला नाही; किंवा.

(ख) पक्षकारांची किंवा साक्षीदारांची किंवा पक्षकारांची ओळख देणाऱ्या व्यक्तींची ओळख आणि विवाह झाला आहे हे वाजवीरित्या संशयातीत असल्याचे सिद्ध होत नाही; किंवा

(ग) त्याच्यासमोर देण्यात आलेल्या कागदपत्रांवरून पक्षकारांची विवाहविषयक स्थिती सिद्ध होत नाही यासंबंधी खात्री झाली किंवा तसे मानण्यास त्याला कारण असेल त्या बाबतीत--.

तो, पक्षकारांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि नोंदणी नाकारण्यासंबंधीची कारणे नमूद करून त्या विवाहाची नोंदणी करण्यास नकार देऊ. शकेल आणि,--

(एक) पक्षकारांची किंवा साक्षीदारांची ओळख पटविण्यासांठी किंवा त्याच्याकडे प्रस्तुत केलेल्या माहितीचा किंवा कागदपत्रांचा बिनचूकपणा, सिद्ध करण्यासाठी आवश्यक वाटेल अशी आणखी माहिती किंवा कागदपत्रे प्रस्तुत करण्यास पक्षकारांना फर्मावू शकेल आणि त्या' प्रयोजनासाठी उभयपक्षी ठरविण्यात येईल अशा. इतर कोणत्याही दिनांकास त्यांच्या समक्ष अशी आवश्यक माहिती व कागदपत्रे घेऊन उपस्थित होण्यास सांगू शकेल, किवा

(दोन) आवश्यक वाटल्यास ती कागदपत्रे, ज्या पोलीस ठाण्याच्या हद्दीत पक्षकार राहतात त्या पोलीस ठाण्याकडे, पडताळणीसाठी देखील पाठवू शकेल, आणि उभयपक्षी ठरविण्यात येईल अशा इतर कोणत्याही दिनांकास उपस्थित राहण्यास पंक्षकारांना सांगू शकेल.

(२) पोट-कलम (१) मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे आणखी पडताळणी केल्यानंतर विवाह नोंदणीस कोणतीही हरकत नाही अशी निबंधकाची खात्री होईल त्या बाबतीत, तो त्या विवाहाची नोंदणी करू शकेल; आणि जर निबंधकाच्या मते नोंदणीच्या दृष्टीने तो विवाह योग्य नसेल तर, तो नोंदणी नाकारण्यासंबंधी लेखी आदेश, अशा नाकारण्यासंबंधीची कारणे नमूद करून काढू शकेल आणि नंतर ती वाव सर्व संबद्ध अभिलेखांसह आणि त्यासंबंधीच्या त्याच्या अहवालासह नाकारण्यासंबंधीच्या तशा आदेशाच्या दिनांकापासून सात दिवसांच्या कालावधीत महानिबंधकाकडे विचारार्थ पाठवू शकेल.

महानिबंधकाचे अपीलविषयक अधिकार.

८. निबंधकांकडून, कलम ७ अन्वये निर्देश मिळाल्यानंतर महानिबंधक, असा अहवाल मिळाल्याच्या दिनांकापासून एक महिन्याच्या आत, संबंधित पक्षकारांना आपले म्हणणे मांडण्याची संधी दिल्यानंतर, लेखी स्वरूपात कारण नोंदवून एकतर विवाहाची नोंदणी करण्यासंबंधी निबंधकास सूचना देणारा किंवा विवाहाची नोंदणी नाकारण्याविषयीचा निबंधकाचा आदेश कायम करणारा आदेश काढील.

कलम ८ खालील आदेशाविरुद्ध अपील.

९. महानिबंधकाने कलम ८ अन्वये या अधिनियमाखाली विवाहाची नोंदणी नाकारण्यासंबंधी काढलेल्या आदेशामुळे व्यथित झालेली व्यक्ती किंवा पक्षकार, असा आदेश मिळाल्यापासून ३० दिवसांच्या मुदतीत, अशा आदेशाविरुद्ध, ज्याच्या स्थानिक हद्दीतील अधिकारितेत हे विवाह निबंधकाचे कार्यालयं असेल, त्या जिल्हा न्यायालयाकडे अपील करू शकेल, आणि अशा अपिलावर जिल्हा न्यायालयाने दिलेला निर्णय अंतिम राहील आणि ज्याच्यापुढे कलम ६ अन्वये ज्ञापन सादर केले होते, तो विवाह निबंधक अशा निर्णयास अनुरूप अशी कार्यवाही करील.

नोंदणी न केल्यामुळे, विवाह. बेकायदेशीर न ठरणे.

१०. कलम ९ च्या तरतुदीस अधीन राहून, ज्याला हा अधिनियम लागू होतो, असा कोणताही विवाह, केवळ या अधिनियमाखाली त्याची नोंदणी करण्यात आली नाही एवढ्या कारणावरून बेकायदेशीर ठरणार नाही.

विवाह नोंदणी प्रमाणपत्राची पडताळणी करण्याची मौलक, इत्यादीची जबाबदारी.

११. कोणत्याही कर्मचाऱ्याने, किंवा यथास्थिति, अर्जदाराने, या अधिनियमाच्या कलम ६ खाली दिलेल्या विवाह नोंदणी प्रमाणपत्राची प्रमाणित प्रत सादर केल्याखेरीज, कोणताही मालक, किंवा शासकीय किंवा निम- शासकीय प्राधिकारी किंवा सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रम किंवा स्थानिक प्राधिकरण, अशा कर्मचाऱ्याच्या किंवा अर्जदाराच्या किंवा कोणत्याही व्यक्तीबरोबरच्या, ग्राहकाबरोबरच्या किंवा अशिलाबरोबरच्या त्याच्या कार्यालयीन अभिलेखामधील किंवा कार्यालयीन दस्तऐवजामधील, अशां कर्मचाऱ्याच्या किंवा अर्जदाराच्या विवाहविषयक स्थितीमध्ये किंवा नामनिर्देशनात कोणताही बदल करणार नाही.

१२. (१) विवाह झाल्यावर- कलम ६च्या किंवा इतर कोणत्याही कलमांचा तरतुदीचे पालन करण्याबाबत हयगय करण्याबद्दल किंवा ज्ञापनामध्ये खोटी विधाने करण्याबद्दल शास्ती.

(क) कलम ६ खाली तरतूद केल्याप्रमाणे आणि त्यात विनिर्दिष्ट केलेल्या कालमर्यादेत जर पतीने ज्ञापन सादर करण्यात कसूर केली तर, किवा

(ख) जर पतीने किंवा पत्नीने अशा ज्ञापनामध्ये कोणत्याही महत्त्वाच्या तपशिलासंबंधी खोटे असणारे कोणतेही, विधान किंवा प्रतिज्ञापन केले किंवा जे दस्तऐवज किंवा कागद खोटे आहेत असे त्याला, किंवा यथास्थिति, तिला, माहीत असेल किंवा तसे मानण्यास त्याला किंवा तिला कारण असेल असे दस्तऐवज किंवा कागद सादर केले तर,

तो पती, किंवा यथास्थिति, ती पत्नी, एक हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल एवंढा द्रव्यदंड होऊ शकणाऱ्या अपराधाबद्दल दोषी ठरेल.

(२) या अधिनियमाच्या कोणत्याही तरतुदींचे उल्लंघन करणारो कोणतीही व्यक्ती किंवा मंडळ किंवा पक्षकार, अपराध सिद्ध झाल्यानंतर, पाच हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढया दव्यदंडास किंवा सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल एवंढ्या साध्या कारावासाची शिक्षा होण्यास किंवा दोन्ही शिक्षा होण्यास पात्र ठरेल.

१३. या अधिनियमाखालील शिक्षेस पात्र असणाऱ्या अपराधाबद्दलचा कोणताही खटला महानिबंधकाने त्याबाबतीत सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेश काढून प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याखेरीज इतर कोणाकडून दाखल करण्यात येणार नाही. खटला भरण्यास मंजुरी

१४. (१) या अधिनियमानुसार ठेवण्यात आलेली नोंदवही, निबंधकाकडे अर्ज केल्यानंतर आणि विहित अशी फी दिल्यानंतर, सर्व वाजवी वेळी जनतेला तपासणीसाठी खुली असेल. नोंदवही लोकांना पाहण्यासाठो खुली असणे आणि उताऱ्यांच्या प्रमाणित प्रती देणे.

(२) या संदर्भात अर्ज केल्यानंतर आणि विहित करण्यात येईल अशी फी भरल्यानंतर निबंधक, या अधिनियमाखाली ठेवलेल्या नोंदवहीतील कोणत्याही उताऱ्यांची प्रत अर्जदाराला देईल.

१९२९ चा १९. **१५.** ज्या विवाहामध्ये पक्षकार अज्ञान असतील किंवा दोघांपैकी एक अज्ञान असेल अशा कोणत्याही विवाहाची नोंदणी बाल विवाह प्रतिबंध अधिनियम, १९२९ याच्या तरतुदींस अधीन राहून, कलम ६ च्या पोट-कलम (१) मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे करता येईल: पक्षकार अज्ञान असेल त्याबाबतीत विवाहाची नोंदणी

१९२९ चा १९. परंतु, निबंधक विवाहातील पक्षकार सर्वसाधारणपणे ज्याच्या अधिकारितेत राहत असतील अशा स्थानिक पोलीस ठाण्याकडे या विवाहासंबंधी, बाल विवाह प्रतिबंध अधिनियम, १९२९ च्या तरतुदींखाली आवश्यक ती कार्यवाही करण्यासाठी तात्काळ कळवील.

१६. जेव्हा निबंधक या अधिनियमाखाली विवाहाची नोंदणी करील तेव्हां, तो त्यानंतर तात्काळ नोंदणी प्रमाणपत्राची दुसरी प्रत महानिबंधकाकडे पाठवील. निबंधकाने नोंदणी प्रमाणपत्राची दुसरी प्रत महानिबंध-काकडे पाठविणे.

१७. प्रत्येक निबंधक आणि निबंधकाच्या कार्यालयातील प्रत्येक कर्मचारी या अधिनियमाच्या कोणत्याही तरतुदींना अनुलक्षून कृती करत असेल किंवा त्याने तशी कृती करणे अभिप्रेत असेल तेव्हा तो भारतीय दंड संहितेच्या कलम २१ च्या अर्थानुसार लोकसेवक असल्याचे मानण्यात येईल. निबंधक लोकसेवक असणे.

१८६० चा ४५.

या अधिनियमाखाली कृती करणाऱ्या व्यक्तींना संरक्षण.

१८. या अधिनियमाखाली किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांखाली सद्भावनापूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचां उद्देश असलेल्या कोणत्याही गोष्टींबद्दल कोणत्याही व्यक्तीविरुध्द कोणताही दावा, खटला किंवा इतरं कायदेविषयक कार्यवाही दाखल करता येणार नाही.

नियम करण्याचा अधिकार.

१९. (१) राज्य शासनास, या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियम करता येतील.

(२) पूर्वगामी अधिकाराच्या सर्वसाधारणतेस बाध न आणता, अशा नियमांत विशेषतः पुढील सर्व किंवा कोणत्याही बाबीसंबंधी तरतूद करता येईल :--

(क) या अधिनियमाखाली ठेवावयाच्या नोंदवह्या किंवा अभिलेख यांचा नमुना आणि रीत;

(ख) (एक) विवाह मंडळाच्या नोंदणीसाठी करावयाच्या अर्जाचा नमुना ;

(दोन), अर्जदाराने त्या सोबत सादर करावयाची कागदपत्रे;

(तीन) अंशा नोंदणीसाठी व तिच्या नवीकरणासाठी फी ची रक्कम ;

(चार) विवाह मंडळाला द्यावयाच्या नोंदणी प्रमाणपत्राचा नमुना आणि अशी नोंदणी ज्या अटी व शर्तीवर द्यावयाची त्या अटी व शर्ती; आणि

(पाच) महानिबंधकाकडे अपील दाखल करण्याची रीत आणि कार्यपध्दती;

(ग) (एक) विवाह नोंदणीच्या ज्ञापनाचा नमुना आणि ज्ञापनामध्ये विनिर्दिष्ट करावंयाचा साक्षीदारांचा आणि पुरोहिताचा तपशील ;

(दोन) अशा नोंदणीसाठी फी ची रक्कम ;

(तीन) विवाह नोंदणी प्रमाणपत्राचा नमुना;

(चार) उशिरा नोंदणी केल्याबद्दल शास्तीची रक्कम;

(घ) या अधिनियमांतर्गत ठेवलेल्या विवाहमंडळाच्या नोंदवहीतून किंवा विवाहाच्या नोंदवहीतून उताऱ्याची प्रत मिळण्यासाठी करावयाच्या अर्जाचा नमुना आणि त्यासाठी द्यावयाची फी;

(ङ) या अधिनियमाखाली ज्यासाठी नियम करता येतील अशी इंतर कोणतीही बाब.

(३) प्रथमच नियम करण्यात येत असतील त्याव्यतिरिक्त एरव्ही, या अधिनियमाखाली करण्यात आलेले सर्व नियम पूर्वप्रसिध्दीच्या शर्तीस अधीन असतील.

(४) या कलमान्वये केलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर, शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळाचे अधिवेशन चालू असताना एकाच अधिवेशनात किंवा, लागोपाठच्या दोन अधिवेशनांत मिळून एकूण तीस दिवसांची होईल इतक्या मुदतीकरिता, राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहासमोर ठेवण्यात येईल आणि ज्या अधिवेशनात तो अशा रीतीने ठेवण्यात आला असेल ते अधिवेशन किंवा त्याच्या लंगतनंतरचे अधिवेशन समाप्त होण्यापूर्वी त्यात कोणताही फेरफार करण्यास दोन्ही सभागृहे सहमत होतील किंवा तो नियम करण्यात येऊ नये म्हणून दोन्ही सभागृहे सहमत होतील, तर असा निर्णय राजपत्रात अधिसूचित करण्यात येईल आणि अशी अधिसूचना प्रसिध्द करण्यात आल्याच्या दिनांकापासून तो नियम केवळ अशा सुधारित स्वरूपात अंमलात येईल. किंवा, यथास्थिति, अंमलात येणार नाही. तथापि, अशी कोणतीही सुधारणा किंवा विलोपन यामुळे त्या नियमान्वयें त्यापूर्वी करण्यात आलेल्या किंवा करण्याचे वर्जिलेल्या कोणत्याही गोष्टींच्या विधिग्राह्यतेस बाध येणार नाही.

१९५४ चा ४२. १८७२ चा १५. १९३६ चा ३.

२०. हा अधिनियम विशेष विवाह अधिनियम, १९५४, भारतीय ख्रिश्चन विवाह अधिनियम, १८७२, किंवा पारशी विवाह आणि घटस्फोट अधिनियम, १९३६ यो खाली लागलेल्या विवाहांना लागू होणार नाही. व्यावृत्ती.

१९५४ चा मुंबई ५.

२१. मुंबई विवाह नोंदणी अधिनियम, १९५३ हा, याद्वारे, निरसित करण्यात येत आहे. अशा प्रकारे निरसन. झालेले असले तरी, अंशा निरसनापूर्वी, उक्त अधिनियमाच्या तरतुर्दीन्वये निबंधकाकडून नोंदण्यात आलेला कोणताही विवाह किंवा केलेली कोणतीही कार्यवाही, या अधिनियमाच्या तत्सम तरतुदींन्वये वैधरीत्या नोंदला आहे किंवा केली आहे, असे समजण्यात येईल. निरसन

२२. या अधिनियमातील तरतुदींची परिणामकारकरीत्या व सुरळीतपणे अंमलबजावणी होण्याच्या दृष्टीने, राज्य शासन वेळोवेळी त्यास योग्य वाटेल असे व या अधिनियमाशी विसंगत नसतील असे निदेश, निबंधक व महानिबंधकांना देईल; व अशा निदेशांचे पालन करणे, हे निबंधक व महानिबंधकावर बंधनकारक राहील. निदेश देण्याचा राज्य शासनाचा अधिकार.

२३. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदींची अंमलबजावणी करताना कोणतीही अडचण उद्भवल्यास राज्य शासनास, राजपत्रातील, आदेशाद्वारे अडचण दूर करण्याच्या प्रयोजनांसाठी त्यास आवश्यक किंवा इष्ट वाटेल असा, या अधिनियमातील तरतुदींशी विसंगत नसलेला, निंदेश देता येईल. अडचण दूर करण्याच्या अधिकार.

(२) हा अधिनियम अंमलात आल्याच्या दिनांकापासून दोन वर्षाचा कालावधी संपल्यावर पोट-कलम (१) अन्वये कोणताही निदेश देता येणार नाही.

RNI No. MAHBIL/2009/37831

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग चार-ब

वर्ष ७. अंक १२७ (२)] **गुरुवार, ऑक्टोबर १४, २०२१/आश्विन २२, शके १९४३** **[पृष्ठे २. किमत रुपये ९.००**

असाधारण क्रमांक ३०२

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र अधिनियमांन्वये तयार केलेले

(भाग एक, एक-अ आणि एक-ल यांमध्ये प्रसिद्ध केलेले नियम व आदेश यांव्यतिरिक्त) नियम व आदेश.

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

गो. ते. रुग्णालय आवार, १० वा मजला नवीन मंत्रालय, मुंबई दिनांक १३ ऑक्टोबर, २०२१

अधिसूचना

महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियम आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ (१९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्र.२०).

क. विनोंका-२०१९/९१०/प्र.क्र.२५१/ कु.क. महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियम आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ शासनाच्या दिनांक ६ मार्च २०१९ चा शासन निर्णय व दिनांक २७ जून २०१९ च्या शुद्धीपत्रकानुसार राज्यात २ संचालकांमध्ये आरोग्य विभागाच्या विविध कामांचे वाटप करण्यात आले आहे. शुद्धीपत्रकानुसार जीवनविषयक आकडेवारी (जन्म व मृत्यू नोंदणी) हा विषय संचालक, आरोग्य सेवा (२) पुणे यांचेकडे वर्ग करण्यात आला आहे. त्यामुळे महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियम आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ (१९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्र. २०) मधील कलम १९ नुसार निबंधक, विवाह मंडळ व विवाह नोंदणी यांच्या नियुक्ती मध्ये अंशतः बदल करण्यात येत आहे.

अ.क्र. (१)	अधिकाऱ्यांचे नाव (२)	विनिर्दिष्ट पदनाम (३)	स्थानिक क्षेत्र (४)
१	संचालक, आरोग्य सेवा-२ पुणे	निबंधक, विवाह मंडळ व विवाह नॉदणी राज्यस्तरीय	संपूर्ण राज्य

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

वि. ल. लहाने,
शासनाचे सह सचिव

महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी नियम, १९९९

क. विनोंका. १०९९-सीआर-११७/कु.क.३. महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८-१९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम (२०) याच्या कलम १९ च्या पोट-कलम (३) व्दारे प्रदान करण्यात आलेल्या आणि त्या बाबतीत महाराष्ट्र शासनास प्रदान करण्यात आलेल्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करुन महाराष्ट्र शासन, याव्दारे विवाह मंडळाचे विनियमन करण्यासाठी आणि विवाह नोंदणीसाठी पुढील नियम करीत आहे.

१. संक्षिप्त नाव या नियमांना महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी नियम, १९९९ असे म्हणावे.

२. व्याख्या या नियमांत, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,-

(अ) "नमुना" म्हणजे या नियमांना जोडलेला नमुना.,

(ब) "विधेयक" म्हणजे महाराष्ट्र विवाह मंडळांचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी विधेयक, १९९८.

(क) "कलम" म्हणजे विधेयकाचे कलम.

(ड) या नियमांमध्ये वापरण्यात आलेले परंतु व्याख्या न केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना विधेयकामध्ये जो अर्थ नेमून दिलेला असेल तोच अर्थ असेल.

३. विवाह मंडळाच्या नोंदणीसाठी अर्ज (१) एखाद्या विवाह मंडळाचा प्रत्येक मालक, व्यवस्थापक, भागीदार, विश्वस्त किंवा प्रभारी व्यक्ती किंवा एखादे विवाह मंडळ चालवू इच्छिणारी किंवा चालविणारी कोणतीही व्यक्ती किंवा व्यक्तीचा गट, ज्या निबंधकाच्या स्थानिक अधिकारक्षेत्रात ते मंडळ असेल किंवा होणार असेल त्या निबंधकाकडे नमुना "अ" मध्ये मंडळाच्या नोंदणीसाठी अर्ज करील.

(२) पोट-नियम (१) एखाद्या खालील अर्जासोबत [रु. २०००/- एवढी फी देण्यात येईल.

(३) अर्जासोबत पुढील दस्तऐवज असतील.

(एक) मंडळ एक विश्वस्त संस्था असेल तर विश्वस्त विलेखाची एक प्रत.

(दोन) भारतीय निवडणूक आयोगाने दिलेल्या, कोणत्याही ओळखपत्राची प्रत असल्यास, किंवा शिधापत्रिका किंवा अर्जदाराची ओळख पटविणारा आणि अर्जदाराच्या वास्तव्याच्या ठिकाणाचा आणि मंडळाचे नोंदणीकृत कार्यालय म्हणून विवाह मंडळाचे कार्यालय जेथे असेल त्या कार्यालयाच्या ठिकाणाचा निःसंशय पुरावा देणारा इतर कोणताही दस्तऐवजः

परंतु निबंधकास, त्याच्या स्वेच्छानिर्णयाने अर्जदाराची ओळख पटविण्यासाठी, पुरेसा पुरावा म्हणून आणि निवासाचा आणि अशा मंडळाच्या कार्यालयीन जागेचा म्हणून अर्जासोवत इतर कोणताही दस्तऐवज सादर करण्यास मुभा देता येईल.

(४) पोट-नियम (३) अन्वये देण्यात आलेले दस्तऐवज अर्जदाराची ओळख पटविण्यास किंवा अर्जदाराच्या निवासाचे ठिकाण किंवा मंडळाचे नोंदणीकृत कार्यालय म्हणून मंडळाचे कार्यालय जेथे असेल ते ठिकाण असल्याचे सिध्द करणारा निःसंशय पुरावा नाही असे निबंधकाचे मत असेल तर, नोंदणी प्रमाणपत्र देण्यासाठी निबंधकाची खात्री होण्याच्या प्रयोजनासाठी निबंधकास आवश्यक वाटेल अशी इतर कागदपत्रे किंवा दस्तऐवज पुरविण्यासाठी निबंधकास अर्जदाराला निदेश देता येईल. अशी अतिरिक्त कागदपत्रे किंवा दस्तऐवज दाखल केल्यावर निबंधकाची खात्री पटल्यास निबंधकास एक विवाह मंडळ म्हणून अशा मंडळाची नोंदणी करता येईल आणि नमुना "ब" मध्ये नोंदणी प्रमाणपत्र देता येईल. (५) अर्जदाराच्या ओळखीबददल किंवा अशा मंडळाच्या कार्यालयीन जागेबददल निबंधकाची खात्री पटली नसेल त्या बाबतीत, निबंधकास अर्जदाराचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि नाकारण्यासंबंधीची कारणे लेखी नमूद केल्यानंतर, मंडळाची नोंदणी करण्यास नकार देणारा आदेश नमुना "क" मध्ये काढता येईल. (६) पोट-नियम (४) अन्वये नोंदणी करण्यात आलेल्या एखाद्या विवाह मंडळाच्या नोंदणीचे तशाच प्रकारे नवीनीकरण करता येईल.

---

१. क्र. विनोंका. २००७/९३८/प्र.क्र.२३७/कु.क.-२,दि. १ नोव्हेंबर, २००७ (दि. १.११.२००७ पासून लागू)

४. नोंदणी रदद् करणे. विधेयकाच्या किंवा नियमांच्या तरतुदींचे उल्लंघन करुन कोणत्याही विवाह मंडळाची कामे करण्यात येत आहेत, असें निबंधकास कळविण्यात आले असेल किंवा निदर्शनास आले असेल तर, अशा मंडळास कारण दाखविण्याची आणि/किंवा त्यांचे म्हणणे ऐकून घेण्याची संधी दिल्यानंतर अभिकथित नियमबाह्यतेबदद्ल किंवा विधेयकाच्या किंवा नियमाच्या तरतुदींच्या उल्लंघनाबदद्ल खात्री करुन घेतल्यानंतर निबंधकास कारणे, लेखी नमूद केल्यानंतर अशा मंडळाची नोंदणी रद्द करुन नमुना "क" मधील आदेश काढता येईल.

५. विवाह नोंदणीची कार्यपध्द्ती

(१) विवाह नोंदणीचे प्रत्येक ज्ञापन नमुन "ड" मध्ये असेल.

(२) ज्ञापनासोबत रु. १५ एवढी फी देण्यात येईल.

(३) ज्ञापनासोबत पुढील दस्तऐवज असतील.

(एक) शिधापत्रिकेची प्रत किंवा भारताच्या निवडणूक आयोगाकडून देण्यात आलेले कोणतेही ओळखपत्र असल्यास किंवा पक्षकार आणि साक्षीदार यांचे मालक इत्यादींकडून देण्यात आलेले पारपत्र किंवा ओळखपत्र इत्यादीसारखे कोणतेही इतर दस्तऐवज.

(दोन) पक्षकारांचे जन्म प्रमाणपत्र, किंवा शाळा सोडल्याचा दाखला.

(तीन) लग्नाची निमंत्रणपत्रिका, असल्यासः

परंतु निबंधकास, त्याच्या स्वेच्छानिर्णयाने, पक्षकारांची आणि साक्षीदारांची ओळख आणि निवासस्थान निःसंशयपणे सिध्द करण्यासाठी पुरेसा पुरावा म्हणून ज्ञापनासोबत कोणतेही इतर दस्तऐवज सादर करण्याची मुभा देता येईल.

(४) ज्ञापन सादर केल्यावर आणि त्याची पडताळणी केल्यानंतर आणि पक्षदार व साक्षीदार यांच्या ओळखीबद्दल खात्री करुन घेतल्यानंतर, निबंधकास नमुना "ई" मध्ये विवाह नोंदणीचे एक प्रमाणपत्र देता येईल.

(५) निबंधकाच्या मते ज्ञापनामध्ये देण्यात आलेला तपशील आणि पक्षकारांनी आणि साक्षीदारांनी सादर केलेले दस्तऐवज आणि कागदपत्र पक्षकारांची किंवा साक्षीदारांची किंवा दोघांचीही ओळख निःसंशयपणे शाबीत करु शकत नाहीत तर, निबंधकास, नोंदणी प्रमाणपत्र देण्यासाठी निबंधकाकडून आवश्यक ठरविण्यात येतील असे दस्तऐवज किंवा कागदपत्रे पुरविण्याचा, पक्षकारांना वाजवी वेळ देऊन, पक्षकारांना निदेश देता येईल. अशी कागदपत्रे आणि दस्तऐवज पुरविण्यात आल्यानंतर, अशा दस्तऐवजांची किंवा कागदपत्राची पडताळणी केल्यानंतर, खात्री करुन घेऊन निबंधकास, नमुना "ई" मधील विवाह नोंदणी प्रमाणपत्र देता येईल.

(६) पक्षकारांच्या किंवा साक्षीदारांच्या ओळखीबद्दल किंवा ज्ञापनामध्ये देण्यात आलेल्या निवेदनाच्या अचूकपणाबद्दल निबंधकाची खात्री पटली नसेल त्या बाबतीत, निबंधकास, पक्षकारांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि कारणे लेखी नमूद केल्यानंतर, विवाहाची नोंदणी करण्यास नकार देणारा आदेश काढता येईल. नकाराचा आदेश नमुना " मध्ये असेल.

अधिसूचना

क्रमांक : विनोंका, २००२/१४४८/प्र.क्र. ४२३/कु.क.३, दि. २९ मार्च २००३. महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ (१९९९ चा महा. २०) यांच्या कलम १९, पोट-कलम (२) मधील प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकाराचा वापर करुन, महाराष्ट्र शासन याद्वारे महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९९ अन्वये आकारण्यात येणा-या विवाहाची नोंदणी व त्यासंधीच्या नियमातील बाबतील शुल्काच्या दरामध्ये खालील नमूद केल्याप्रमाणे सुधारणा करीत आहे.

अ. क्र.	नियम क्रमांक	नाव	सुधारित शुल्क (रुपये)
१	५ (२)	विवाह शास्त्रोक्त पध्द्तीने झाल्याच्या दिनांकापासून ९० दिवसांच्या आत विवाह नोंदणी ज्ञापन सादर केल्यास आकारण्यात येणारे विवाह नोंदणी शुल्क	५०/-
२	७ (१)	विवाह शास्त्रोक्त पध्द्तीने झाल्यानंतरच्या ९० दिवसानंतर परंतु १ वर्ष पुर्ण होण्यापूर्वी विवाह नोंदणी ज्ञापन सादर केल्यास आकारण्यात येणारे विवाह नोंदणी शुल्क	१००/-
३	७ (२)	विवाह शास्त्रोक्त पध्द्तीने झाल्यानंतर १ वर्षाहून वा त्याहून अधिक कालावधीने विवाह नोंदणी ज्ञापन सादर केल्यास आकारण्यात येणारे विवाह नोंदणी शुल्क	२००/-
४	११ (१)	विवाह नोंदवही तपासण्यासाठीच्या अर्जासाठी सोवत द्यावयाचे शुल्क	१५/-
५	११ (२)	विवाह नोंदवहीतील उतारांची प्रमाणित प्रत मिळविण्यासाठी अर्जासोबत द्यावयाचे शुल्क	२०/-

सदर सुधारित शुल्काचे दर दिनांक १ एप्रिल २००३ पासून अंमलात येतील.

(म. शा. रा. भाग चार-व दि. १७ एप्रिल २००३, पान नं. १३९,०१४०)

६. अपील (निर्देश) मिळाल्यानंतरची कार्यपध्दती नोंदणी करण्यास नकार देण्याच्या आदेशासंबंधी निबंधकाकडून, अधिनियमाच्या कलम ७ (२) अन्वये निर्देश मिळाल्यानंतर, महानिबंधक, सात दिवसांच्या आत बाधा पोहोचलेल्या पक्षकारांना त्यांची बाजू स्पष्ट करण्यासाठी नोटीस दिल्याच्या तारखेपासून सात दिवसांपेक्षा आधीची नसलेल्या नोटिशीत विनिर्दिष्ट केलेल्या तारखेस व वेळी त्यांना त्याच्यासमोर हजर होण्यास फर्माविणारी एक नोटीस नमुना "ग" मध्ये पाठवील.

७. नोंदणीच्या विलंबाबद्ल शास्ती (१) शास्त्रोक्त पध्दतीने केलेल्या परंतु शास्त्रोक्त केल्याच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या कालावधीच्या आत नोंदणी न केलेल्या विवाहाची, ते पक्षकार सर्वसाधारणपणे ज्या निबंधकाच्या स्थानिक अधिकारक्षेत्रात राहत असतील त्या निबंधकाकडे, रुपये पन्नास एवढे शुल्क भरल्यानंतर, नोंदणी करता येईल, आणि नियम ५ खालील विवाह नोंदणीच्या संबंधातील कार्यपध्दती अशा नोंदणीस लागू होतील.

(२) विवाह शास्त्रोक्त पध्दतीने केल्याच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या कालावधीनंतर सादर करण्यात आलेली विवाह नोंदणीसंबंधीच्या ज्ञापनाची शंभर रुपये शास्ती भरल्यानंतर नियम ५ मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे नोंदणी करता येईल.

८. निबंधकाने सर्व अर्ज आणि ज्ञापने सुरक्षित अभिरक्षेत ठेवणे. सुराक्षत निबंधक एखाद्या विवाह मंडळाच्या नोंदणीचा किंवा नवीनीकरण्याचा प्रत्येक अर्ज आणि त्याला मिळालेले प्रत्येक ज्ञापन सुरक्षित अभिरक्षेत ठेवील. असा अर्ज किंवा ज्ञापन ते मिळाल्याच्या तारखेपासून साठ वर्षाच्या कालावधीसाठी जतन करण्यात येईल आणि एखाद्या न्यायालयाचा लेखी आदेश असल्याखेरीज ते त्याच्या कार्यालयातून हलविण्यात येणार नाही.

९. नोंदवहीचा नमुना (१) निबंधक विवाह मंडळाची प्रत्येक वर्षाची नोंदवही नमुना "ह" मध्ये ठेवील.

(२) निबंधक प्रत्येक वर्षाची विवाह नोंदवही नमुना "आय" मध्ये ठेवील.

१०. प्रमाणित प्रत दाखल करुन घेणे (१) हिंदू विवाह अधिनियम, १९५५ (१९५५ चा २५) अन्वये करण्यात आलेले हिंदू विवाह व घटस्फोट नियम, १९५५ याच्या नियम (२२) अन्वये घटस्फोटाच्या प्रत्येक हुकूमनाम्याची, विवाह शून्यवत केल्याच्या किंवा विवाह विघटनाच्या प्रत्येक हुकूमनाम्याची निबंधकास मिळालेली प्रत्येक प्रत त्याच्याकडून विवाह नोंदवहीमध्ये दाखल करण्यात येईल आणि असा विवाह या अधिनिमान्वये नोंदविण्यात आलेला असेल तर अशा हुकूमनाम्याची नोंद समुचित ठिकाणी घेण्यात येईल.

(२) प्रत्येक महिन्याच्या पाचव्या दिवशी किंवा तत्पूर्वी, पुढील नमुन्यामध्ये प्रमाणित प्रतीमधील उतारा महानिबंधकास नोंदणीकृत डाकेने पाठवील.

"घटस्फोट किंवा विवाह शून्यवत करणे किंवा विवाहाचे विघटन करण्याच्या हुकूमनाम्याच्या प्रमाणित प्रतीमधील उतारा"

पतीचे नाव	निवासाचे ठिकाण	पत्नीचे नाव	निवासाचे ठिकाण	विवाहाचे ठिकाण व तपशील	हुकूमनाम्याची तारीख
१	२	३	४	५	६

दिनांक : विवाह निबंधक

११. नोंदवह्यांची तपासणी आणि त्यांच्या प्रमाणित प्रती मिळविणे (१) सर्व जनतेला पाहण्यासाठी नोंदवहया खुल्या ठेवण्यात येतील. नोंदवही (तपासण्यासाठी) पाहण्यासाठी इच्छुक असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, त्या वावतीत निबंधकाकडे अर्ज केल्यावर आणि पाच रुपये फी भरल्यावर ती पाहता येईल.

(२) नोंदवहीच्या उता-याची प्रमाणित प्रत मिळवण्यास इच्छूक असलेली कोणतीही व्यक्ती त्यासाठी अर्ज करील आणि प्रत्येक प्रतीसाठी निबंधकाकडे रुपये दहा एवढी फी भरील.

१२. फी जमा करणे. निबंधकाकडे आलेली सर्व फी आणि शास्ती यांची रक्कम शासकीय कोषागारात जमा करण्यात येईल.

१३. ज्ञापनाचे नमुने पुरविणे (१) ज्ञापनाचे कोरे नमुने निबंधकाकडून विवाहाच्या पक्षकारांना विनामूल्य पुरविण्यात येतील.

(२) निबंधक कोणत्याही पुरोहितास, तलाठयास, पाटलास, शालेय शिक्षकास किंवा कोणत्याही नगर परिषदेस किंवा महानगरपालिकेस कोरे नमुने वाजवी संख्येत विनामूल्य पुरवू शकेल. मात्र असा पुरोहित, तलाठी, पाटील, शालेय शिक्षक, नगर परिषद किंवा महानगरपलिका यांनी अशा नमुन्यांचा आणखी पुरवठा करण्यासाठी विनंती करताना नमुन्यांचा हिशेब देण्याची हमी दिली पाहिजे.

१४. नोंदवह्या आणि अभिलेख यांचे जनत करणे (१) खाली नमुद केलेले अभिलेख आणि कागदपत्रे त्यांच्यासमोर विनिर्दिष्ट केलेला कालवधी संपल्यानंतर नष्ट करण्यात येतील.

अभिलेखाचे नाव	कालवधी
(अ) पावती पुस्तक	पाच
(ब) महानिबंधकांना पाठविलेल्या निर्देशांच्या संबंधातील टपाली पोच पावत्या	पाच
(क) नोंदवहीमधील उता-यासाठीचे अर्ज	पाच
(ड) रोकड वही	पाच
(इ) कोरी पुस्तके आणि नमुने यांचे हिशेब	तीन

RNI No. MAHBIL/2009/29236

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

भाग एक—मध्य उप-विभाग

वर्ष ६. अंक १६] गुरुवार ते बुधवार, जून २५-जुलै १, २०२०/आषाढ ४-१०, शके १९४२ [पृष्ठे २२, किंमत : रुपये १६.००

प्राधिकृत प्रकाशन

शासकीय अधिसूचना, नेमणुका इत्यादी

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

नवीन मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक २३ एप्रिल २०२०.

अधिसूचना

आनंद विवाह नोंदणी अधिनियम, १९०९.

क्रमांक विनोंको-२०१२/प्र.क्र. ३८७/कु.क. महाराष्ट्र आनंद विवाह नोंदणी अधिनियम १९०९ (१९०९ चा ७) व सुधारित आनंद विवाह अधिनियम २०१२ च्या कलम ६ (१) अन्वये प्रदान केलेल्या अधिकारानुसार महाराष्ट्र शासन आनंद विवाह नोंदणीसाठी विवाह निबंधक म्हणून खालील अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करत आहे :-

अ.क्र.	कार्यक्षेत्र	निबंधक आनंद विवाह नोंदणी
(१)	(२)	(३)
१	महानगरपालिका	संबंधित प्रभाग अधिकारी
२	नगरपालिका/नगर परिषद/नगर पंचायत/कटक मंडळ	संबंधित मुख्याधिकारी

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

वर्षा मुं. भरोसे,
शासनाच्या उप सचिव,

PUBLIC HEALTH DEPARTMENT

Mantralaya, Mumbai 400 032, dated 23rd April 2020.

NOTIFICATION

ANAND MARRIAGE ACT, 1909.

No. VINOKA-2012/C.R.378/F.W. In the exercise of the powers conferred by Sub section (1) of section 6 of the Anand Marriage Act, 1909 (VII of 1909) and amended Anand Marriage (Amendment) Act, 2012 and all other powers enabling it in that behalf, the Government of Maharashtra, hereby appoints :-

Sr.No. (1)	Jurisdiction (2)	Registrar for Anand Marriage (3)
1	Municipal Corporation	Ward Officers of the Concerned ward were the Marriage is registered.
2	Municipality/Municipal Council/Nagar Panchayat/Cantonment Board	Chief Executive Officer

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

VARSHA M. BHAROSE,
Deputy Secretary to Government.

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

मंत्रालय, मुंबई ४०० ००१, दिनांक २३ एप्रिल २०२०.

नियमांचा मसुदा

(आनंद विवाह अधिनियम, १९०९ अंतर्गत)

महाराष्ट्र आनंद विवाह नोंदणी नियम, २०२०

क्रमांक विनोंको-२०१२/प्र.क्र. ३८७/कुटुंब कल्याण. आनंद विवाह अधिनियम १९०९ (१९०९ चा ७) यांच्या कलम ६ (१) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्र शासन, आनंद विवाह नोंदणी संदर्भात तरतूद करण्यासाठी याद्वारे पुढील नियम करत आहे ते असे :-

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ :-

१) या नियमांस महाराष्ट्र आनंद विवाह नोंदणी नियम, २०२० असे म्हणावे.

२. व्याख्या :- या नियमांना, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,

(क) अधिनियम" याचा अर्थ, आनंद विवाह अधिनियम, १९०९ (१९०९ चा VII) आहे.

(ख) "आनंद विवाह" यावा अर्थ, अधिनियमांतर्गत यथाविधी सामान्यतः आनंद करज म्हणून केलेला आनंद विवाह, असा आहे.

(ग) “जिल्हा निबंधक" याचा अर्थ, नोंदणी कायदा, १९०८ (१९०८ चा १६) नुसार जिल्ह्यांसाठी नियुक्त केलेला सह जिल्हा निबंधक, असा आहे.

(घ) "प्रपत्र" याचा अर्थ, या नियमांना जोडलेले प्रपत्र, असा आहे.

(च) "नोंदवही" याचा अर्थ. विवाह निबंधकाने आनंद विवाहाची नोंद करण्यासाठी ठेवलेली नोंदवही, असा आहे.

(छ) "निबंधक" याचा अर्थ, कायद्याच्या कलम ६ (१) नुसार राजपत्रात प्रसिध्द केलेल्या अधिसूचनेनुसार राज्य शासनाचा अधिकारी किंवा राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेला स्थानिक प्राधिकारी, असा आहे.

३. अधिकारिता :-

आनंद विवाहाची नोंदणी ज्याच्या कार्यक्षेत्रात विधीवत आनंद विवाह संपन्न होईल त्या संबंधित निबंधकाकडे नोंदविण्यात येईल.

४. आनंद विवाह नोंदवही ठेवणे :-

१) निबंधक, प्रपत्र एक मध्ये आनंद विवाह नोंदवही जतन करेल.

२) अधिनियमातील कलम ६ (२) नुसार निबंधक, अर्जदाराच्या मागणीनुसार विवाह नोंदवहीतील प्रमाणित प्रती उपलब्ध करून देईल. प्रत्येक प्रमाणित प्रतीसाठी प्रती पान रु. २/- इतके शुल्क आकारले जाईल.

५. नोंदणीची कार्यपध्दती :-

१) आनंद विवाह विधीसंपन्न झाल्याच्या दिनांकापासून तीस दिवसाच्या कालावधीत संबंधित पक्षकार नोदणी शुल्क रु. ५०/- व विवाह झाल्याच्या पृष्ठ्यार्थ दस्तऐवजांसह विवाह नोंद करण्यासाठी प्रपत्र दोन मध्ये दोन प्रतीत निबंधकांकड़े ज्ञापन सादर करतील.

परंतु, या नियमाच्या प्रारंभपूर्वी विधीसंपन केलेल्या विवाहांच्या नोंदणीसाठी, असे ज्ञापन हे रू. २००/- नोंदणी शुल्क आणि प्रपत्र-तीन सह नियम लागू झ्याल्याच्या दिनांकापासून एक या कालावधीत सादर केले जाईल.

२) ज्ञापन, आनंद विवाह करणाऱ्या संबधित दोन्ही पक्षकार आणि या विवाहाचे किमान दोन साक्षीदार यांचे स्वाक्षरीने करण्यात येईल.

३) पोटनियम (१) अन्य विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीमध्ये ज्या आनंद विवाहाची नोंद झाली नाही, अशा विवाहाचे संबधित पक्षकार प्रपत्र-दोन आणि प्रपत्र-तीन मधील प्रतिज्ञापत्रासह आनद विवाह झाल्याच्या पृष्ठ्यर्थ आवश्यक दस्तऐवजाच्या पुराव्याराह व "दोनशे रूपये" इतके नोंदणी शुल्कासह संबंधित निबंधकांकडे ज्ञापन सादर करून नोंदणी करतील.

परंतू, असे प्रतिज्ञापत्र से संसद सदस्य किंवा विधानसभा सदस्य किंथा स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या सदस्य किवा राजपत्रित अधिकारी अथवा नोटरी यांच्याकडून साक्षांकित करण्यात येईल,

६. पडताळणी व विवाह नोंदणी...

(१) नियम ५ पोटनियम (५) किंवा पोटनियम (३) अन्वये प्राप्त ज्ञापन व दस्तऐवजांच्या महताळणी व छाननीअंती आनंद विवाह विधीपूर्वक झालेला आहे अशी निबंधकांना खात्री होताच, तो नोंदवहीत्त विवाहाचा तपशील नोंदवेल आणि प्रपत्र धार मध्ये आनंद विवाहाचे प्रमाणपत्र देईल.

(२) जेव्हा निबंधकाला,

(क) संबंधित पक्षकारांचा विवाह आनंद विवाह विधी अनुसार पार पडलेला नाही, किंथा

(ख) पक्षकारांच्या ओळखीबास्त अथवा आनंद विवाह संपन्न झाल्याची साक्ष देणाऱ्या 'संबंधित साक्षीदाराची ओळख सिध्द झालेली नाही, अथवा

(ग) पुरविण्यात आलेल्या दस्तऐवजावरून संबंधित पक्षकारांची विवाहित स्थित्ती सिध्द होत नाहीत, असे मानण्यास कारणे असतील तर तो निवेदन मिळाल्याच्या दिनांकापासून तीस दिवसांच्या कालावधीत त्याला सादर केलेल्या माहितीचा अचूकपणा सिध्द करण्यासाठी किंवा संबंधित पक्षकार व साक्षीदारांची ओळख सिध्द करण्यासाठी, त्याला आवश्यक वाटेल, अशी अधिक माहिती किंवा कागदपत्रे देण्यास संबंधित पक्षकारांना निर्देशित करेल.

७. आनंद विवाहाच्या नोंदणीस नकार :-

निबंधक, नियम ६ च्या पोटनियम (२) अन्वये त्याने दिलेल्या निदेशाचे अनुपालन करण्यात विवाह नोंदणीचे संबंधित पक्षकार अपयशी ठरत असल्यास, लेखी कारणे नमूद करून, विवाह नोंदणीस नकार देईल.

८. नोंदवहीतील नोंदीच्या दुरुस्ती

निबंधक, आनंद विवाह नोंदणीच्या पक्षकाराने केलेल्या अर्जावर, नाव, वय किंया विवाहाचा दिनांक याच्याशी संबधित नोंदणी प्रमाणपत्रावर किंवा नोंदवहीत केलेल्या नोंदींमध्ये टंकलेखन विषयक किवा लेखनासंबंधी चुका आहेत याचे समाधान झाले तर, जिल्हा निबंधकांच्या पूर्व मंजूरीने योग्य दुरूस्ती करेल व अशा प्रत्येक दुरूस्तीसाठी त्याची स्वाक्षरी करेल.

९. अपील :-

१) निबंधकाव्या निर्णयामुळे व्यथित झालेली कोणतीही व्यक्ती अथवा पक्षकार निर्णय विदित्त केल्याच्या दिनांकापासून तीन महिन्याच्या कालावधीमध्ये जिल्हा निबंधकाकडे अपील दाखल करेल.

परंतु, असे अपील दाखल करण्यात विलंव झाल्यास, अर्जदाराने त्यांचा विनिर्दिष्ट कालावधीमध्ये अपील दाखल न करण्यासाठी पुरेसे कारण होते. याबाबत जिल्हा निबंधकाचे समाधान केले तर, जिल्हा निबंधक त्याची कारणे लेखी नोंदवून विलंब क्षमापित करेल.

२) जिल्हा निबंधक, संबंधित व्यक्तींना सुनावणीची संधी देऊन, पंधरा दिवसांच्या कालावधीत अपील निकाली काढेल.

१०. ज्ञापन जमा करणे :-

१) प्रत्येक महिन्याच्या १० तारखेपूर्वी निबंधक त्याच्याकडे महिन्याभरात प्राप्त झालेल्या ज्ञापनाच्या दुय्यम प्रती जिल्हा निबंधकाना अग्रेषित करेल.

२) महाराष्ट्र विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ (महा १९९९ चा XX) नुसार निबंधक तथा जिल्हा निबंधक प्राप्त झालेल्या ज्ञापनाच्या मूळ प्रती व दुय्यम प्रती जतन करेल.

३) निबंधक नियम ७ अनुसार केलेल्या सुधारणांचा तपशील सुधारणेच्या दिनांक य प्रत्तीसह जिल्हा निबंधकांना अग्रेषित करेल.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

वर्षा मुं. भरोसे,
शासनाच्या उप सचिव.

प्रपत्र एक

(पहा नियम ४ पहा)

आनंद विवाहाची नोंदवही

१. आनंद विवाहाचा दिनांक

२.

आनंद विवाहाचे ठिकाण (सभागृह, प्रेक्षागृह, इत्यादी विनिर्दिष्ट करा.)	स्थानिक क्षेत्र	गाव	तालुका	जिल्हा

पतीचे छायाचित्र		पत्नीचे छायाचित्र

पतीची स्वाक्षरी **पत्नीची स्वाक्षरी**

३. विवाहासाठीच्या संबंधीत व्यक्तीचा तपशील (विवाहाच्या दिनांका रोजी असल्याप्रमाणे)

	तपशिल	**पती**	**पत्नी**
(क)	संपूर्ण नाव (नाव अक्षरात)		
(ख)	राष्ट्रीयत्व		
(ग)	वय आणि जन्मदिनांक (पुरेसा पुरावा सादर करावा)		
(घ)	कायमस्वरुपी पत्ता		
(च) (छ)	पूर्वीची वैवाहिक स्थिती सध्याचा पत्ता (विवाहित अविवाहित विधूर विधवा घटस्फोटीत)		
(ज)	कोणतेही वैवाहिक साथीदार हयात आहे किंवा कसे (असल्यास हयात वैवाहिक साथीदाराची संख्या)		
(क)	वडीलांचे किंवा पालकाचे नाव न नात (एक) वय (दोन) पत्ता		
(ट)	आईचे नाव आधार क्र. (उपलब्ध असल्यास) (एक) वय (दोन) पत्ता		

★ जे काही लागू असेल त्यावर (√) खूण करा

४. विधिसंपन्न विवाहाचे साक्षीदार

१. (क) नाव:

(ख) पत्ता:

२. (क) नाव:

(ख) पत्ता:

कार्यालयीन कामकाजासाठी.

५. निवेदन मिळाल्याचा दिनाक

६. नियम ९ अन्वये आवश्यक असलेल्या विवाहाची कागदपत्रे नोंदी / पुरावा इत्यादीचा तपशील

दिनाक:

निबंधक:

नोंदणी क्र. /वर्ष

दिनांक

निबंधक

प्रपत्र २

(नियम ५ (१) पहा)

आनंद विवाहाच्या नोंदणीचे ज्ञापन

१. आनंद विवाहाचा दिनांक

२.	आनंद विवाहाचे ठिकाण (सभागृह, प्रेक्षागृह, इत्यादी विनिर्दिष्ट करा.)	स्थानिक क्षेत्र	गाव	तालुका	जिल्हा

३. विवाहाशी संचंधीत पक्षकारांचा अपशील विवाहाच्या दिनांका रोजी असल्याप्रमाणे)

	तपशिल	**पती**	**पत्नी**
(क)	संपूर्ण नाव (नाव अक्षरात)		
(ख)	स्वाक्षरी		
(ग)	राष्ट्रीयत्व		
(घ)	धर्म		
(च)	वय आणि जन्मदिनांक (पुरेसा पुरावा सादर करावा)		
(छ)	कायमस्वरुपी पत्ता		
(ज)	सद्याचा पत्ता		
(झ)	पूर्वीची वैवाहिक स्थिती (वैवाहिक अवैवाहिक विधूर विधवा घटस्फोटीत)		
(ट)	वैवाहिक साथीदार हयात आहे किंवा कसे (असल्यास हयात वैवाहिक साथीदाराची संख्या)		
(ठ)	वडीलांचे नाव (एक) वय (दोन) पत्ता दिनांकासह स्वाक्षरी (सहमती पक्षकार असल्यास)		
(ड)	आईचे नाव (एक) वय (दोन) पत्ता दिनांकासह स्वाक्षरी (सहमती पक्षकार असल्यास)		

★ जेथे लागू असेल (√) तेथे चिन्हांकीत करावे.

४. आनंद विवाह विधीसपंन्न झाल्याचे साक्षीदार

१. (क) नाव :

(ख) पत्ता :

(ग) स्वाक्षरी दिनांकासह

२. (क) नाव :

(ख) पत्ता:

(ग) स्वाक्षरी दिनांकासह

५. नियम ५ अन्वये आनंद विवाह विषयक आवश्यक दस्तऐवज / कागदपत्रे/अभिलेख /पुरावा यांचा तपशील :

दोन्ही पक्षकारांचे प्रतिज्ञापत्र

आम्ही .... याव्दारे असे जाहीर करतो की, आमचा विवाह शिख आनंद विवाह आनंद कराज म्हणून ज्ञात असलेल्या रितीरीवाजानुसार विधीसंपन्न झाला आहे.

वर दिलेली माहिती आमच्या माहितीप्रमाणे व विश्वासपूर्वक सत्य आहे.

पक्षकारांची स्वाक्षरी

ठिकाणः १. पती

दिनांकः २. पत्नी

....

केवल कार्यालयीन वापराकरिता

.... कडून डाकेने / प्रत्यक्ष प्राप्त झाले

निबंधक

.... रोजी, नोंद क्र. .... म्हणून विवाह नोंदणी नोंदवहीमध्ये सामईक नोंदविण्यात आला.

निबंधक

प्रपत्र क्रमांक तीन

(नियम ५ (३) पहा)

प्रतिज्ञापत्र

आम्ही ....

(पती व पत्नीचे नाव) याव्दारे जाहीर करतो की आमचा विवाह ....

(विवाहाचा दिनांक) ला .... येथे (विवाहाचे ठिकाण) शिख आनंद विवाह धार्मिक रित्तीरीवाज / विधीनुसार संपन्न झाला. नियग ५ मधील विनिध्दिष्ट कालावधीत नोंदणीसाठी पुढील कारणास्तव .... ज्ञापन सादर करता आले नाही. सथव प्रपत्र २ सह विवाह संपन्न झाल्याच्या आवश्यक कागदोपत्री दस्तऐवजांसह आनंद विवाह नोंदणीसाठी ज्ञापन सादर करण्यात येत आहे.

ठिकाणः

दिनांक :

पतीची स्वाक्षरी **पत्नीची स्वाक्षरी**

****

<u>घोषणापत्र</u>

राजपत्रित अधिकारी / संसद सदस्य / विधानमंडळ आमदार/स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे सदस्य यांच्या सहीने सांक्षांकीत करुन द्यावेत.

मी .... आणि याद्वारे प्रमाणित करत आहे की, ... आणि .... शिख आनंद विवाह धार्मिक रितीरीवाज / विधीनुसार दिनांक .... रोजी पार पडला, आणि ही वस्तुस्थिती गला वैयक्तिक ज्ञात/माहित आहे.

स्थळ, दिनांक व सही शिक्यानिशी

प्रपत्र क्र. चार

(नियम क्र. ६ पहा)

महाराष्ट्र शासन

विवाह नोंदणी प्रमाणपत्र

[महाराष्ट्र आनंद विवाह नोंदणी नियम, २०२० च्या नियम ६ नुसार जारी]

प्रमाणित क्र. ....

दिनांक : ....

हे प्रमाणित करण्यात येते की. सदर माहिती विवाह निबंधक कार्यालयात ठेवलेल्या नमुना क.१ मधून घेण्यात आली आहे.

१. विवाहाची तारीख ....

२. विवाहाचे स्थळ ....

३. लग्नाच्या पक्षकारांची माहित्ती

माहिती	पती	पत्नी
(क) संपूर्ण नाव		
फोटो		
(ख) नागरिकत्व		
(ग) वय आणि जन्मतारिख		
(घ) व्यवसाय		
(च) कायमच्या निवासस्थानाचा पत्ता		
(छ) पालकाचे नाव व त्यांच्याशी नाते (i) वडील (ii) आई (iii) पालक		

निबंधकाचे नाव व सही

(स्थानिक विभागाचे नाव)

टिप :- विवाह नोंदणी प्रमाणपत्रावर कार्यालयाचा शिक्का मारण्यात यावा.

PUBLIC HEALTH DEPARTMENT

10th Floor, G. T. Hospital, Complex Building,

New Mantralaya, Mumbai 400 001, dated 23rd April 2020.

NOTIFICATION

ANAND MARRIAGE ACT, 1909.

No. VINOKA-2012/CR 387/F.W. :- In exercise of the powers conferred by sub-sections (1) and (2) of section 6 of the Anand Marriage Act, 1909 (7 of 1909), the Government of Maharashtra hereby makes the following rules to provide for registration of Anand Marriages, Namely:-

1. Short Title: These rules may be called the Maharashtra Anand Marriages Registration Rules, 2020
2. Definations- In these rules, unless the context requires otherwise-
   a) "Act" means the Anand Marriage Act, 1909 (7 of 1909)
   b) "Anand marriage" ineans the marriage solemnized according to the Sikh Marriage ceremony called Anand (Commonly known as Anand Karaj),
   c) "District Registrar" means the Joint District Registrar appointed under the Registration Act, 1908 (16 of 1908) for the District.
   d) "Form" means a register of Anand marriages maintained by the Registrar under the Act,
   e) "Register" means a register of Anand marriages maintained by the Registrar under the Act,
   f) "Registrar" means such officer of the State Government or of a local authority authorized by the State Government, by notification in the Official Gazette, under sub-section (1) of section 6 of the Act.
3. Jurisdiction:- The Anand marriage shall be registered with the Registrar within whose jurisdiction such marriage is solemnized.
4. Maintenance of Register of Anand Marriage-
   (i) The Registrar shall maintain Register of Anand marriage in Form-1
   (ii) The Registrar shall on an application give a certified extract from the Register to the parties of the marriage on payment of a fee of rupees two per page.
5. Procedure for Registration-
   (1) The parties to the Anand marriage shall prepare a memorandum in duplicate in Form-11 and submit the same to the Registrar alongwith documents to prove

the solemnization of the Anand marriage to the satisfaction of the Registrar and registration fee of rupee fifty within a period of thirty days form the date of solemnization of their Anand marriage:

Provided that, for registration of anand marriage solemnized before the commencement of these rules, sucis memorandum may be submitted within a period of one year from the date n commencement of these rules.

(2) The memorandum shall be signed by both the parties to the Anand marriage and at least two other persons who have witnessed the Anand marriage.

(3) The parties to the Anand marriage who have not registered their Anand marriage within the period specified under sub-rule(1) may get their Anand marriage registered by submitting the memorandum to the Registrar in Form-II and a Declaration in Form-III along with documents to prove the solemnization of the Anand marriage to the satisfaction of the Registrar and Registration alongwith a fee of rupees of two hundred:

Provided that, such Declaration shall be attested by a Gazetted Officer of Member of Parliament or Member of Legislative Assembly or Local Self Government Institutions or notary.

6. Verification and registration of marriages:-

(1) Where on verification and scrutiny of the memorandum and documents received under sub-rule (1) or sub-rule (3) of rule 5 the Registrar is satisfied that the Anand marriage has been solemnized, be may enter the particulars of the Anand marriage in the Register and issue a Certificate of Anand Marriage in Form-IV.

(2) Where the Registrar has reasons to believe that:-

(a) the marriage between the parties has not been performed in accordance with Anand marriage ceremony; or

(b) the identity of the parties or the witness testifying the solemnization of the Anand marriage is not established; or

(c) the document tendered before him do not prove the marital status of the parties,

he may, call upon the parties to produce such further information or documents as he may deem necessary, for establishing the identity of the parties and witness or correctness of the information or documents presented to him within a period of thirty days from the date of receipt of memorandum.

7. Refusal of registration of Anand marriage: The Registrar may, for the reasons to be recorded in writing, refuse the registration of Anand marriage, if the parties of the Anand marriage fails to comply with the directions issued by him under sub-rule (2) of rule (6)

8. Correctness of the parties of Anand marriage: (1) The Registrar may, on an application made by any party to the Anand marriage, if satisfied that there is typographical of clerical mistakes in the entries made in the Register or in the Certificate of Registration in relation to the name, age or date of Anand marriage, make suitable corrections with previous sanction of the District Registrar and aflix his signature to each such correction.

9. Appeal:-

(1) Any person or party aggrieved by the decision of the Registrar may, file an appeal to the District Registrar within a period of three months from the date of communication of such decision:

Provided that, the delay, if any, in filing such appeal may be condoned for the reasons to be recorded in writing by the District Registrar, if the appellant satisfies District Registrar that he had sufficient cause for not preferring an appeal within the specified period.

(2) The District Registrar shall, after giving an opportunity of hearing to the parties concerned, dispose of the appeal within a period of fifteen days.

10. Filling of memorandum:

(1) The registrar shall forward duplicate copies of the memorandum received in a month to the District Registrar before the 10th day of every subsequent month.

(2) The originals of the memorandum received by the Registrar and duplicate copies forwarded to the District Registrar shall be retained under the Maharashtre. Registration of Marriage Bureaus and Registration of Marriages Act, 1998 (Mah. XX of 1999).

(3) The Registrar shall also forward particulars of the corrections made under rule 7 with the date of correction and a copy thereof to the District Registrar.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

VARSHA M. BHAROSE.
Deputy Secretary to Government.

FORM-I

[See Rule 5]

REGISTRAR OF ANAND MARRIAGE

1. Date of Marriage:

2.

Place of Marriage: (Specity hall, auditorium ete.)	Local area	Village	Taluka	District

Signature of the Husband

Photo of the Husband to be affixed	Photo of the Wife to be affixed

Signature of the Wife

3. Details of Parities to the Marriage (As on the date of marriage)

Details	Husband	Wife
(a) Name in full (in capital letters)		
(b) Nationality		
(c) Age and date of birth (sufficient proof shall be produced)		
(d) Permanent address		
(e) Present address		
*(1) Previous marital status Married Unmarried Widower Widow Divorced		
(g) Whether any spouse is living (if yes, number of spouse living)		

(h) The Name of father or guardian and the relationship (i) Age (ii) Address		
(i) Name of mother (i) Age (ii) Address		

★Put (√) mark on whichever is applicable.

4. Witness of solemnization of marriage

1. (a) Name:

   (b) Address:

2. (a) Name:

   (b) Address:

SPACE FOR OFFICE USE

5. Date of Receipt of Memorandum ....
6. Details of Documents/records/Proof of marriage required under rule 6:

Date:

Registrar

Registration No. /(Year) Date

Register

FORM-II

[See Rule 5 (1)]

MEMORANDUM FOR REGISTRATION OF ANAND MARRIAGE

1. Date of Marriage:

2.

Place of Marriage: (Specity hall, auditorium ete.)	Local area	Village	Taluka	District

3. Details of Parities to the Marriage (As on the date of marriage)

Details	**Husband**	**Wife**
(a) Name in full (in capital letters)		
(b) Signature		
(c) Nationality		
(d) Religion		
(e) Age and date of birth (sufficient proof shall be produced)		
(f) Permanent address		
(g) Present address		
*(1) Previous marital status Married Unmarried Widower Widow Divorced		
(h) Whether any spouse is living (if yes, number of spouse living)		
(i) Name of father / mother (1) Age (2) Address Signature with date (if he / she is a consenting party)		
(j) Name of mother (1) Age (2) Address		

(h) The Name of father or guardian and the relationship (i) Age (ii) Address		
(i) Name of mother (i) Age (ii) Address		

★Put (√) mark on whichever is applicable

4. Witness of solemnization of marriage

1. (a) Name:

   (b) Address:

2. (a) Name:

   (b) Address:

5. Details of Documents records/proof of marriage required under rule 6:

Declaration of Parties

We .... do hereby declare that our marriage has been solemnized as per Sikh anand marriage ceremony the details shown above are ture to the best of our knowledge and belief.

Signature of Parites:

Place: Date:	1. Husband 2. Wife

(For Office Use)

Received in person on ....

Register

Registered in registrar of Marriages (Common) ....

.... As Regisration No. ....

Register

FORM No. III

[See Rule 5 (3)]

DECLARATION

WE, ... (Name of the husband and wife) do hereby declare that our matriege was solemnized as per Sikh anand marriage ritual ceremony on .... (Date of tmarriage) at (place of marriage). The memorandum for registration of marriage could not be submitted within period specified under rule 6 due to .... (specify reason). We hereby submit memorandum (Forum-11) along with doenments to prove the solemnization of the marriage for the purpose of registration of our marriage

Place:

Date

Signature of husband **Signature of wife**

DECLARATION TO BE ATTESTED BY GAZETTED OFFICER/MEMBER O PARLIAMENT/MEMBER OF LEGISLATIVE ASSEMBLY/MEMBER OF LOCAL SELF GOVERNMENT INSTITUTIONS

I .... hereby certify that the marriage between .... and .... was Solemnized on and the fiset is personally known to me.

Signature with place, date and seal

FORM NO. IV

(See Rule 6)

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

Department of Maharashta

CERTIFICATE OF MARRIAGE

[Issued under rule 6 of the Maharashtra Anand Marriages Registration rules, 2020]

Certified No. ....

Dated ....

This is to certify that the following information has been taken from the registrar of Anand Marriages maintained in Form NoI in the Office of the Registrar of (Local area).

1. Date of marmage ....
2. Place of Marriage ....
3. Details of parties to the martiage

Details	Husband	Wife
(a) Name in foll (in capital letters)		
(b) Nationality		
(c) Age and date of birth		
(d) Decmationa		
(e) Permanent address		
(f) Name of parents or guardize and the relationship (i) fatter (ii) Mother		
Photographs; Office sead covering Photographs		

Registration No. with year ....

Date of Registration . ...

Registrar

(Name of Local Area)

Issued under my hand and seal on this the .... Day of ....

****

अधिसूचना

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
मंत्रालय, मुंबई-४०००३२
दिनांक: १० ऑगस्ट, २००९

महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८. (१९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्र. २०)

क्र. विनोंका २००८/प्र.क्र.२४०/कु.क.२ महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ (१९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्र. २०) यांच्या कलम ३ च्या पोट कलम (१) मधील प्रदान करण्यात आलेले अधिकार व त्याबाबतीत सहाय्य करणाऱ्या सर्व अधिकारांचा वापर करुन, महाराष्ट्र शासन, याव्दारे खालील अधिका-यांची त्यांच्या अधिकारक्षेत्रासाठी विवाह-नोंदणी अधिकारी म्हणून नियुक्ती करीत आहे.

१. संचालक, आरोग्य सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई- निबंधक, विवाह मंडळ व विवाह (राज्यस्तरीय)

२. उपसंचालक, आरोग्य सेवा (आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी), पुणे-निबंधक, विवाह मंडळ व विवाह (विभागस्तरीय समन्वय)

३. मुंबई महानगरपालिकेतील प्रत्येक प्रभागांतर्गत असलेल्या वैदयकिय अधिकारी (आरोग्य) यांच्या अधिकारितेतील स्थानिक क्षेत्रासाठी निबंधक, विवाह मंडळ व विवाह

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(शोमिता बिस्वास)
महाराष्ट्र शासनाच्या सह सचिव

प्रति,
मा. राज्यपालांचे सचिव, मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांचे कार्यालय, मुंबई
मा. मुख्यमंत्र्यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र राज्य मंत्रालय, मुंबई
मा. उपमुख्यमंत्र्यांचे खाजगी सचिव मंत्रालय, मुंबई
मा. मंत्री (आरोग्य) यांचे खाजगी सचिव मंत्रालय, मुंबई
मा. राज्यमंत्री (आरोग्य) यांचे खाजगी सचिव मंत्रालय, मुंबई मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
अतिरिक्त मुख्य सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग यांचे स्वीय सहाय्यक मंत्रालय, मुंबई.
सचिव व आयुक्त (कुटुंब कल्याण) सार्वजनिक आरोग्य विभाग यांचे स्वीय सहाय्यक, मंत्रालय, मुंबई.
प्रधान सचिव, विधी व न्याय विभाग, मंत्रालय, मुंबई,

14 SEP 009

प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
प्रधान सचिव, वैद्यकिय शिक्षण व औषधी द्रव्ये विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
संचालक, आरोग्य सेवा, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई (त्यांच्या अखत्यारीतील सर्व अधिका-यांना कळविण्याच्या विनंतीसह).
अतिरिक्त संचालक, आरोग्य सेवा (कुटूंब कल्याण) महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
संचालक, वैद्यकिय शिक्षण आणि संशोधन, मुंबई.
सचिव, केंद्र शासन स्वास्थ्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालय, (कुटूंब कल्याण विभाग) निर्माण भवन, नवी-दिल्ली.
महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, मंत्रालय, मुंबई. (या अधिसूचनेस व्यापक प्रमाणात प्रसिध्दी देण्याच्या विनंतीसह)
संचालक, भारतीय वैदयकीय संशोधन परिषद, नवी दिल्ली.
अध्यक्ष, राज्य महिला आयोग, महाराष्ट्र राज्य.
नोंदणी महानिरीक्षक व मुद्रांक नियंत्रक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
उपसंचालक आरोग्य सेवा (आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी) पुणे
महसंचालक / उपसंचालक आरोग्य सेवा (सर्व)
विभागीय आयुक्त (सर्व)
जिल्हाधिकारी (सर्व) (त्यांच्या अखत्यारीतील सर्व अधिका-यांना कळविण्याच्या विनंतीसह)
आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व) (त्यांच्या अखत्यारीतील सर्व अधिका-यांना कळविण्याच्या विनंतीसह).
व्यवस्थापक, मध्यवर्ती शासकिय मुद्राणालय, मुंबई (यांना विनंती करण्यात येते की, सदरहू शासन
अधिसूचना राज्य शासनाच्या राजपत्रात प्रसिध्द करावी व त्याच्या ५०० प्रती या विभागास कृपया पाठवाव्यात.)
सार्वजनिक आरोग्य विभागातील सर्व सह सचिव / उप सचिव यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
गार्वजनिक आरोग्य विभागातील सर्व कार्यासने
सर्व मंत्रालयीन विभाग
निवडनस्ती, कु.क. २

<u>अधिसूचना</u>

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
बी-विंग, १० वा मजला
गो.ते. रूग्णालय संकूल इमारत
नवीन मंत्रालय, मुंबई
दि. ११ नोव्हेंबर, २०१६

महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम १९९८

क्र. याचिका -२०१६/प्र.क्र.८८/कु.क.:- महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम १९९८ (१९९९ च्या महाराष्ट्र अधिनियम २०) यांच्या कलम ३ च्या पोटकलम (१) मधील प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा आणि याबाबतीत त्यास समर्थ करण्या-या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून तसेच शासन अधिसूचना, सार्वजनिक आरोग्य विभाग क्र. एस.३०/१००७/८४८/प्र.क्र. २८४/कु.क.२ च्या ऐवजी शासन खालील अनुसूचीत निर्दिष्टित केल्याप्रमाणे नागरी क्षेत्राकरीता "निबंधक, विवाह मंडळ आणि विवाह नोंदणी" म्हणून नियुक्त करीत आहे.

अनुसूची

अ.क्र.	निबंधक, विवाह मंडळ व विवाह नोंदणी	कार्यक्षेत्र
१.	संबंधित प्रभाग वैद्यकीय अधिकारी	महानगरपालिका
२.	वैद्यकीय अधिकारी नगरपालिका किंवा वैद्यकीय अधिक्षक, ग्रामीण रुग्णालय / उपजिल्हा रुग्णालय	नगर पालिका / नगर परिषद /नगर पंचायत
३.	वैद्यकीय अधिकारी, कटक मंडळे किंवा वैद्यकीय अधिक्षक, ग्रामीण /उपजिल्हा रूग्णालय	कटक मंडळ

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने

(तु.मु. शिंदे)
महाराष्ट्र शासनाचे कार्यासन अधिकारी

NOTIFICATION

Public Health Department

B-Wing, 10th Floor, G.T. Hospital Complex, Building New Mantralaya, Mumbai-01

Date: 11th November, 2016

Maharashtra Regulation of Marriage Burcaus and Registration of Marriages Act, 1998

No. Yachika2016/CR 88/ FW :- In exercise of the powers conferred by sub-section (1) of section 3 of the Maharashtra Regulation of Marriage Bureaus and Registration of Marriages Act, 1998 (Mah XX of 1999), and of all other powers enabling it in that behalf and in supersession of the Government Notification, Public Health Department No. S.30/1007/848/ C.R.284/FW.2 dated the 27t February, 2008, the Government of Maharashtra hereby appoints the officers specified in column (2) of the Schedule appended hereto to be Registrars of Marriage Bureaus and Marriages for the areas respectively specified against them in column (3) of the Schedule.

Schedule

Sr. No.	Officer Designated as Registrar, Marriage Bureaus and Marriage	Areas
1.	Medical Officer of concerned Ward	Municipal Corporations
2.	Medical Officer, Corporation or Medical Superintendent of concerned Rural Hospital /Sub-District Hospital	Municipalities/ Municipal Councils/ Nagar Panchayats
3.	Medical Officer, Cantonment Board or Medical Superintendent of concerned Rural Hospital/ Sub-District Hospital	Cantonment Board

By the Order and in the name of the Governor Of Maharashtra

(T.M.Shinde)

Section Officer to Government of Maharashtra

<u>महाराष्ट्र शासन</u>

क्रमांकः- जमृनो २०१६/ २८६४/ प्र.क्र.६९७/ कु.क.
सार्वजनिक आरोग्य विभाग, जी.टी. संकूल
इमारत. १० वा मजला. मुंबई-४०० ००१.

दिनांकः-२५.१०.२०१८

प्रति,
संचालक, आरोग्य सेवा
तथा विवाह निबंधक (राज्यस्तर)
मुंबई.

विषय :- विवाह नोंदणी करताना पती किंवा पत्नी यापैकी एखादी व्यक्ता मयत असल्यास अशा प्रकरणांमध्ये मार्गदर्शन मिळण्यावावत

संदर्भ :- आपल्या कार्यालयाचे जा.क्र. संआसे/कक्ष-१८/विनों/जोडीदार मयत/१२९८-९९/१७, दिनांक १९/०५/२०१७ चे पत्र

महोदय,

उपरोक्त विषयावरील आपले संदर्भीय पत्र कृपया पहावे.

२. विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ व महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी नियम, १९९९ मधील तरतुदी विशेषतः ६.७(१) (२) कडे आपले लक्ष वेधण्यात येत आहे. विवाह नोंदणी करण्यापुर्वी संबंधीताचा विवाह झाला असल्याची खातरजमा करुन विवाह नोंदणी करण्यास विवाह निबंधक सक्षम प्राधिकारी आहेत. विवाह निबंधकांनी उपरोक्त कायद्यातील तरतुदी व नियम यांनुसार कार्यवाही करणे अपेक्षित आहे. तरी महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी नियम १९९९ मध्ये सुधारणा करण्याची आवश्यकता नसल्याचे आपणास कळविण्यात येत आहे.

आपली विश्वासु,

(उज्वला अ. रणसिंग)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत :- १. उपसंचालक, आरोग्य सेवा तथा विवाह निबंधक (विभागस्तर), आमाजिआ, पुणे
२. निवडनस्ती,

D:\Kishur Nanavare Marriage Registration/प्र.क्र.६१७-२०१६ विवाह नोंदणी करण्यापुर्वी पतीपत्नह मृत्यु पावल्यास Doc

रा (आ.मा.जी.आ.)
प्र. सहाय्यक (आ.मा.जी.आ.)
पुणे 762
05 FEB 2019
06 FEB 2019

<u>महाराष्ट्र शासन</u>

क्र. विनोका-२०१७/प्र.क्र.२९२/कु.क.
सार्वजनिक आरोग्य विभाग, १० वा
मजला, जी.टी. हॉस्पिटल नवीन मंत्रालय,
मुंबई-४०० ००१

दि: २४.०१.२०१९.

प्रति,
उपसंचालक, आरोग्य सेवा (आमाजिआ),
तथा निबंधक, विवाह मंडळ,
व विवाह नोंदणी (विभागीय समन्वय), पुणे

विषय :- विवाह नोंदणी दाखला, दुय्यम प्रत देण्याबाबत व विवाह नोंदणी दाखल्यामध्ये दुरूस्ती करण्याबाबत

संदर्भ :- आपल्या कार्यालयाचे जा.क्र. आमाजिआ/कक्ष-८२/विवाह नोंदणी/मार्गदर्शन/९०३-०४/१८ दिनांक २५ जानेवारी २०१८

महोदय,
उपरोक्त विषयावरील आपले संदर्भीय पत्र कृपया पहावे.

२. प्रस्तुत प्रकरणी विधी व न्याय विभागाने दिलेल्या अभिप्रायाची प्रत सोबत जोडुन पाठविण्यात येत आहे. ज्याअर्थी निबंधकास विवाह नोंदणी प्रमाणपत्र देण्याचे अधिकार आहेत, त्याअर्थी General Clauses Act च्या कलम २१ नुसार निबंधकास नोंदणी प्रमाणपत्र दुरूस्त करण्याचे अधिकार आहेत. विवाह नोंदणी प्रमाणपत्र निर्गमित करण्याच्या अधिकारात विवाह नोंदणी प्रमाणपत्र दुरूस्त करण्याच्या अधिकाराचा समावेश होतो, त्यामुळे विवाह निबंधकास विवाह नोंदणी प्रमाणपत्रात दुरूस्ती करण्याचे अधिकार देण्यात कोणतीही कायदेशीर अडचण नाही.

३. जन्म प्रमाणपत्राची/शाळा सोडल्याचा दाखल्याची दुय्यम प्रत देण्यात येते तसेच विवाह प्रमाणपत्राची दुय्यम प्रत देण्याबाबत संबंधीत नियमात तरतुद आहे का, ही बाब तपासुन पहावी. तरतुद नसल्यास नियमांमध्ये सुधारणा करणे आवश्यक असल्यास नियम दुरूस्तीबाबतचा प्रस्ताव संचालक, आरोग्य सेवा यांचेमार्फत शासनास पाठविण्यात यावा, ही विनंती.

आपला विश्वासू,

(ज. स. तडवी)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

सोबत - सहपत्र

प्रत सहपत्रासह - १. आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोगय अभियान, मुंबई
२. संचालक, आरोग्य सेवा संचालनालय, मुंबई
३. निवडनस्ती

RNI No. MAHBIL/2009/29236

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

भाग एक—मध्य उप-विभाग

वर्ष ६. अंक १६]   गुरुवार ते बुधवार, जून २५-जुलै १, २०२०/आषाढ ४-१०, शके १९४२   [पृष्ठे २२, किंमत : रुपये १६.००

प्राधिकृत प्रकाशन

शासकीय अधिसूचना, नेमणुका इत्यादी

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

नवीन मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक २३ एप्रिल २०२०.

अधिसूचना

आनंद विवाह नोंदणी अधिनियम, १९०९.

क्रमांक विनोंको-२०१२/प्र.क्र. ३८७/कु.क. महाराष्ट्र आनंद विवाह नोंदणी अधिनियम १९०९ (१९०९ चा ७) व सुधारित आनंद विवाह अधिनियम २०१२ च्या कलम ६ (१) अन्वये प्रदान केलेल्या अधिकारानुसार महाराष्ट्र शासन आनंद विवाह नोंदणीसाठी विवाह निबंधक म्हणून खालील अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करत आहे :-

अ.क्र.	कार्यक्षेत्र	निबंधक आनंद विवाह नोंदणी
(१)	(२)	(३)
१	महानगरपालिका	संबंधित प्रभाग अधिकारी
२	नगरपालिका/नगर परिषद/नगर पंचायत/कटक मंडळ	संबंधित मुख्याधिकारी

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

वर्षा मुं. भरोसे,
शासनाच्या उप सचिव,

PUBLIC HEALTH DEPARTMENT

Mantralaya, Mumbai 400 032, dated 23rd April 2020.

NOTIFICATION

ANAND MARRIAGE ACT, 1909.

No. VINOKA-2012/C.R.378/F.W. In the exercise of the powers conferred by Sub section (1) of section 6 of the Anand Marriage Act, 1909 (VII of 1909) and amended Anand Marriage (Amendment) Act, 2012 and all other powers enabling it in that behalf, the Government of Maharashtra, hereby appoints :-

Sr.No. (1)	Jurisdiction (2)	Registrar for Anand Marriage (3)
1	Municipal Corporation	Ward Officers of the Concerned ward were the Marriage is registered.
2	Municipality/Municipal Council/Nagar Panchayat/Cantonment Board	Chief Executive Officer

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

VARSHA M. BHAROSE,
Deputy Secretary to Government.

राज्य आरोग्य माहिती व जीवनाविषयक आकडेवारी कार्यालय

महाराष्ट्र शासन - सार्वजनिक आरोग्य विभाग

डॉ. नायडू सांसर्गिक रुग्णालय आवार, केनडी रोड पुणे ४११००१

उपसंचालक आरोग्य सेवा (आ मा जी आ)
तथा उपमुख्य निबंधक जन्म मृत्यू
महाराष्ट्र राज्य पुणे -०१ णे-०१

संकेतस्थळ : arogya.maharashtra.gov.in
कार्यालय : ०२०-२६०५९५३०
नानोप विभाग : ०२०-२६०५८२९२
विवाह नोंदणी : ०२०-२६०५८६१०
ई-मेल : mahvivah@gmail.com

आरोग्य सेवा विवाह नोंदणी	जा.क्र. आमाजीआ/कक्ष-८२/ विवाह नोंदणी विहीन नमुने / ९४३६-९६१०/२०२५ दिनांकः- १८/०७/२०२५

प्रति

१) जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
२) जिल्हा शल्य चिकीन्मक, जिल्हा रुग्णालय (सर्व)
३) कार्यकारी आरोग्य अधिकारी तथा विवाह निबंधक, बृहनमुंबई महानगरपालिका, मुंबई.
४) वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी नथा विवाह निबंधक, महानगरपालिका (सर्व)
५) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (ग्रामपंचायत), जिल्हा परिषद (सर्व)
६) मुख्याधिकारी तथा विवाह निबंधक, नगरपरिपद/नगरपालिका/नगरपंचायत (सर्व)
७) वैद्यकीय अधिकारी तथा विवाह निबंधक, कटक मंडळ

विषय : विवाह नोंदणी बावन विहीत नमुने

संदर्भ : १) महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम १९९८
२) महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी नियम १९९९

महाराष्ट्रातील सर्व भागाम महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम १९९८ व महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी नियम १९९९ लागू आहे. विवाह मंडळांची नोंदणी व विवाह नोंदणीसाठी विहीत नमुने गोबत जोडून पाठवत आहोत त्यानुसार विवाह मंडळांची नोंदणी व विवाह नोंदणी प्रक्रियेसाठी हे विहीत नमुने वापरावेत.

वैद्यकीय अधिक्षक, उपजिल्हा रुग्णालय/ग्रामीण रुग्णालय यांना जिल्हा शल्यचिकित्सक यांच्या मार्फत विवाह नोंदणीचे विहीन नमुने ईमेल द्वारे पाठवावे.

जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद यांचे मार्फत मुख्याधिकारी तथा विवाह निबंधक, नगरपरिषद/नगरपालिका / नगरपंचायत, वैद्यकीय अधिकारी गटक मंडळे यांना विवाह नोंदणीचे विहीत नमुने ईमेल द्वारे पाठवावे.

वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी, महानगरपालिका यांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील प्रभाग वैद्यकीय अधिकारी यांना विवाह नोंदणीचे विहीत नमुने ईमेल द्वारे पाठवण्यात यावे. तमेच जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (ग्रामपंचायत), जिल्हा परिषद यांना याबाबत कळवून त्यांच्या स्तरावरील ग्रामपंचायतींना विवाह नोंदणीचे विहीन नमुने ईमेल द्वारे पाठवण्याबावत मूचित करावे.

विहीत नमुने खालील प्रमाणे आहेत.

१) विवाह मंडळांची नोंदणी/ नोंदणीने नूतनीकरण करण्याकरीता अर्ज (नमुना 'अ')

२) विवाह मंडळांची नोंदणी/ नोंदणीचे नूतनीकरण केल्याचे प्रमाणपत्र (नमुना 'ब')

३) विवाह मंडळांची नोंदणी/ नोंदणीचे नूतनीकरण करण्यास नकार देणारा आदेश (नमुना 'क')

४) विवाहाचे ज्ञापन (नमुना 'ड')

५) विवाह नोंदणीचे प्रमाणपत्र (नमुना 'ड')

६) विवाहाची नोंदणी करण्यास नकार देण्याबाबन आदेश (नमुना 'क')

७) नमुना 'ग'

८) विवाह मंडळांची नोंदवही (नमुना 'ह')

९) विवाह नोंदवही (नमुना 'आय')

विवाहाचे ज्ञापन (नमुना 'ड') भरताना त्यामध्ये दिलेली सर्व रकाने भरावे व त्यासाठी लागणारी आवश्यक ती सर्व कागद पत्रे घ्यावीत. विवाह नोंदणीचे प्रमाणपत्र नमुना 'ड' मध्येच देण्यात यावीत व विवाह नोंदवही (नमुना 'आय') मध्ये दिलेले सर्व रकाने भरण्यात यावीत. यानुमार सर्व संबंधितांना आप-आपल्या स्तरावरून सूचना देण्यात यावीत व केलेल्या कार्यवाहीचा अहवाल जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा निबंधक यांच्या मार्फत या कार्यालयास सादर करावा.

सोबत - १ ते ९ विहीत नमुने

(डॉ. वी. एस. कमलापूरकर)
उपसंचालक, आरोग्य सेवा (ओ.मा.जी.आ.)
तथा विवाह निबंधक (विभागस्तरीय समन्वय)
महाराष्ट्र राज्य, पुणे

प्रत माहितीम्तव सविनय सादर :-

१) मा. सचिव १, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, गोकुळदस तेजपाल रुग्णालय संकुल इमारत, १० वा मजला, मंत्रालय, मुबई-१

२) मा. आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई.

३) मा. संचालक, आरोग्य सेवा, आरोग्य भवन, मुंबई.

४) मा. संचालक, आरोग्य सेवा तथा निबंधक विवाह मंडळ व विवाह नोंदणी (राज्यस्तरीय), पुणे.

नमुना- "अ"

विवाह मंडळाची नोंदणी / नोंदणीचे नूतनीकरण करण्याकरीता अर्ज

(कलम ५ (१) आणि नियम ३ पाहा)

व्दारा :

प्रति,

(अर्जदाराचे नांव व पत्ता)

....

....

....

(कायमस्वरुपी पत्ता) (सध्याचा पत्ता)

प्रति,

निबंधक,

विवाह मंडळ व विवाह नोंदणी,

महोदय,

मी, उपरोल्लिखित अर्जदार, खालील विवाह मंडळाच्या नोंदणीकरिता नोंदणीचे नूतनीकरण करण्याकरिता अर्ज करु इच्छितो :

विवाह मंडळाचे नांव आणि पूर्ण पत्ता

....

(मंडळाचे नोंदणीकृत कार्यालय ज्या ठिकाणी असेल किंवा

होणार असेल ते ठिकाण)

२. मी यासोबत खालील दस्तऐवज जोडीत आहे :

(एक) ....

(दोन) ....

(तीन) ....

ज्या अटीस व शर्तीस अधीन राहून नोंदणी करण्यात येईल अशा सर्व अटी व शर्ती माझ्यावर /आमच्यावर बंधनकारक असतील, यास मी / आम्ही वचनबध्द आहे / आहोत.

आपला विश्वासू

ठिकाण :

दिनांक :

(अर्जदाराची स्वाक्षरी)

नमुना-"ब"

विवाह मंडळाची नोंदणी / नोंदणीचे नूतनीकरण केल्याचे प्रमाणपत्र

(कलम ५ (२) आणि नियम ४ पाहा)

प्रमाणित करण्यात येते की, नमुना "अ" मध्ये सादर केलेल्या अर्जानुसार श्री. .... रा. .... यांच्या .... येथे नोंदणीकृत कार्यालय असलेल्या (नोंदणीकृत कार्यालयाचा पत्ता) विवाह मंडळाची महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे नियमन व विवाह नोंदणी विधेयक, १९९८ या मधील तरतुदीनुसार आणि मागील पृष्ठावरील अटींस व शर्तीस अधीन राहून, मी नोंदणी केली आहे.

सदर प्रमाणपत्र .... १९ .... पर्यंत ग्राहय आहे.

.... विवाह मंडळाचे .... चे नोंदणीकृत कार्यालय,

शिक्का

ठिकाण :

स्वाक्षरी

(अटी आणि शर्ती)

दिनांक :

या प्रमाणपत्राचे .... पर्यंत नूतनीकरण करण्यात आलेले आहे.

शिक्का

ठिकाण :

स्वाक्षरी

नमुना- "क"

विवाह मंडळाची नोंदणी / नोंदणीचे नूतनीकरण करण्यास नकार देणारा आदेश

(कलम ५ (६) आणि नियम ३(५) पाहा)

मी, विवाह मंडळाच्या निबंधक, ... अर्जाची व त्यासोबत सादर केलेल्या इतर सर्व दस्तऐवजांची व कागदपत्रांची छाननी केल्यानंतर आणि दिनांक ..../......./ १९ रोजी अर्जदाराचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर. सदर विवाह मंडळाची नोंदणी करण्यास / नोंदणीचे नूतनीकरण करण्यास खालील कारणास्तव नकार देत आहे :

....

....

ठिकाण :

दिनांक :

विवाह मंडळाचे निबंधक

शिक्का

FORM 'D' / नमुना 'ड'

MEMORANDUM OF MARRIAGE

विवाहाचे ज्ञापन

[See Section 6 and rule 5 / पहा कलम ६ आणि नियम ५]

1. Date of Marriage : ....
   विवाहाचा दिनांक :

2. Place of Marriage (With full Particulars) : ....
   विवाहाचे ठिकाण (संपूर्ण तपशिलासह) :

3. Personal law according to which the marriage between the parties was solemnized : ....
   पक्षकारांमधील विवाह ज्या व्यक्तिगत कायद्यान्वये विधी संपन्न झाला तो कायदा :

4. **Details of Husband / वराची संपूर्ण माहिती**

   a) Full Name of the Husband
      पतीचे संपूर्ण नांव

Surname / आडनाव	Name / नाव	Father Name / वडिलांचे नाव

      UID No. / आधार क्र.

      Photo of Husband

      Thumb

   b) Other Name/s (if any) Which the husband known : ....
      पतीला दुसऱ्या नावाने (कोणतेही असल्यास) ओळखत असल्यास ते नांव / ती नावे : ....

   c) Religion (i) By Birth : ....
      (ii) By adoption (if any) : ....
      धर्म (१) जन्माने :
      (२) दुसरा धर्म स्वीकारला असल्यास (कोणताही असल्यास) :

   d) Age as on the date of Solemnization of marriage : .... Years ....Months
      विवाह विधी ज्या तारखेत संपन्न झाला असेल त्या तारखेस असलेले वय :.......................... वर्ष .... महिना

   e) Occupation along with Office address. : ....
      व्यवसाय कार्यालयाच्या पत्त्यासह :..

   f) Status at the time of marriage : Unmarried / Widower / Divorced
      विवाहाच्या वेळची स्थिती : अविवाहीत / विधुर / घटस्फोटित

   g) Full address of the husband : ....
      पतीचा संपूर्ण पत्ता :..

   h) Signeture of the Husband With date : ....
      पतीची तारखेसह स्वाक्षरी :

5. **Details of Wife / वधुची संपुर्ण माहिती**

a) Full Name of the Wife ______ ______ ______
Surname Name Father Name

पत्नीचे संपूर्ण नांव ______ ______ ______
आडनाव नाव वडिलांचे नाव

UID No. आधार क्र. | | | | | | | | | | | | |

Photo of Wife

Thumb

b) Other names /s (if any) by Which the wife is known : ....
पत्नीला दुसऱ्या नावाने (कोणतेही असल्यास): ....
ओळखत असल्यास ते नांव / नावे

c) Religion (i) By Birth : ....
(ii) By adoption (if any)
धर्म (१) जन्माने : ....
(२) इतर धर्म स्वीकारला असल्यास (कोणताही असल्यास) :

d) Age as on the date of Solemnization of marriage : .... Years.......... Months
विवाह विधी ज्या तारखेस संपन्न झाला असेल त्या तारखेस असलेले वय : .... वर्ष .... महिना

e) Status at the time of marriage : Unmarried / Widow / Divorced
विवाहाच्या वेळची स्थिती : अविवाहीत / विधवा / घटस्फोटीत

f) Full address of the wife before of at the time of marriage : ....
विवाहाच्या पूर्वीचा अथवा वेळचा पत्नीचा पुर्ण पत्ता : ....

g) Signeture of the wife with date : ....
पत्नीची तारखेसह स्वाक्षरी : ....

6. **Witness / साक्षीदार**

1) i) Name : ....
नांव : ....
UID No. आधार क्र. | | | | | | | | | | | | |

Photo of Witness 1

Thumb

ii) Adress : ....
पत्ता : ....

iii) Occupation and office address : ....
व्यवसाय आणि कार्यालयाचा पत्ता : ....

iv) Relation (if any) :
विवाहीत जोडप्याशी असलेले नाते (कोणतेही असल्यास) : ....

v) Signature with date : ....
तारखेसह स्वाक्षरी :

2) i) Name : ....

नांव : ....

UID No.
आधार क्र.

Photo of Witness 2

Thumb

ii) Adress : ....
पत्ता : ....

iii) Occupation and office address : ....
व्यवसाय आणि कार्यालयाचा पत्ता :..

iv) Relation (if any) : ....
विवाहीत जोडप्याशी असलेले नाते (कोणतेही असल्यास) :

v) Signature with date : ....
तारखेसह स्वाक्षरी :

3) i) Name : ....

नांव : ....

UID No.
आधार क्र.

Photo of Witness 3

Thumb

ii) Adress : ....
पत्ता : ....

iii) Occupation and office address : ....
व्यवसाय आणि कार्यालयाचा पत्ता :..

iv) Relation (if any) : ....
विवाहीत जोडप्याशी असलेले नाते (कोणतेही असल्यास) :

v) Signature with date : ....
तारखेसह स्वाक्षरी :

7. Priest / पुरोहित

a) Name of the Priest : ....
पुरोहिताचे नांव :

b) Full Address : ....
पूर्ण पत्ता :

c) Religion / धर्म : ....

d) Age / वय : ....

e) Signature with date : ....
तारखेसह स्वाक्षरी :

8. Documents presented along with this Memorandum :

1) .... 4) ....

2) .... 5) ....

3) .... 6) ....

❖ **सदर विवाहाची नोद वराकडे / वधुकडे करण्यात आलेली नाही (नको असलेले खोडावे)**

9. Date of Submission to registrar : ....
निबंधकाकडे सादर केल्याचा दिनांक :

N.B. : Any person making any statement or declaration in the memorandum which is false in any material particular or submits any documents which he/she known or has reason to believe to be false shall be liable for penal action under section 12

टिप : कोणत्याही व्यक्तीने ज्ञापनामध्ये केलेले विधान किंवा प्रतिज्ञापत्र जे खोटे असेल अथवा सादर केलेला कोणताही दस्तऐवज, जे खोटे असल्याचे त्याला / तिला माहित असेल अथवा जे खोटे असल्याचे मानण्यास कारण असेल, तो / ती व्यक्ती कलम १२ अन्वये दंडनीय कारवाईस पात्र ठरेल.

वराचा
फोटो

वधुचा
फोटो

महाराष्ट्र शासन

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

विवाह नोंदणी कार्यालय ....

Marriage Registion Office..

तालुका..................... जिल्हा ...., महाराष्ट्र, भारत

Taluka .... District ...., Maharashtra, India

नमुना-'इ'/Form 'E'

विवाह नोंदणीचे प्रमाणपत्र

Certificate of Registration of Marriage

[पहा कलम ५(१) आणि नियम ५/See Section 6(1) and Rule 6]

प्रमाणित करण्यात येते की, पतीचे नांव ....
आधार क्र. | | | | | | | | | | | | | राहणार :.......................................
.... आणि पत्नीचे नांव :...
आधार क्र. | | | | | | | | | | | | | राहणार.......................................
..............................यांचा विवाह दिनांक ..../..../२०.....रोजी ....
.... (ठिकाणी) येथे विधी संपन्न झाला. त्याची महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन आणि विवाह नोंदणी अधिनियम, १९९८ अन्वये ठेवण्यात आलेल्या नोंदवही च्या खंड क्रमांक ..... च्या अनुक्रमांक .... वर दिनांक..../..../२०.... रोजी माझ्याकडून नोंदणी करण्यात आली आहे.

Certified that Marriage between, Husband's name: ....
UID No. | | | | | | | | | | | | | Residing at..
.... and Wife's name...
UID No. | | | | | | | | | | | | | Residing at ....
....Solemnized on ....../....../20...... at
....(place) is Registered by me on ...../..... /20.....
at Serial No: .... of Volume .... of register of Marriages maintained under the Maharashtra Regulation of Marriage Bureaus and Registration of Marriages Act,1998.

Place:
Date :

SEAL

Signature
Registrar of Marriages
Marriage Office,...............

नमुना-"फ"

विवाहाची नोंदणी करण्यास नकार देण्याबाबत आदेश

(कलम ७ आणि नियम ६ पाहा)

मी, विवाह मंडळाच्या निबंधक, ... ज्ञापनाची आणि ज्ञापनासोवत सादर केलेल्या अन्य सर्व दस्तऐवजांची छाननी केल्यानंतर, आणि दिनांक .... रोजी पक्षकारांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर, विवाहाची नोंदणी करण्यास खालील कारणास्तव नकार देत आहे :

....

....

शिक्का

ठिकाण :

स्वाक्षरी
विवाह निबंधक

दिनांक :

नमुना 'ग'

(कलम ७ (२) आणि नियम ६ पाहा)

नोंदणीकृत डाकेने दिनांक ....

द्वारा:

महानिबंधक,
विवाह मंडळ नियमन व विवाह नोंदणी,
महाराष्ट्र राज्य, पुणे

विषय :- महराष्ट्र विवाह मंडळाचे नियमन व विवाह नोंदणी विधेयक, १९९८ च्या कलम ७ च्या पोट-कलम (२) च्या अंतर्गत निबंधक (ठिकाण) यांच्या कडील निर्देश

प्रति,

(१) पतीचे नांव :- ....

(पत्ता) :- ....

(२) पत्नीचे नांव :- ....

(पत्ता) :- ....

(३) साक्षीदाराचे नांव :- ....

(पत्ता) :- ....

(४) साक्षीदाराचे नांव :- ....

(पत्ता) :- ....

ज्याअर्थी, निबंधक, विवाह मंडळ आणि विवाह .... (ठिकाण) यांनी .... (पती) आणि .... (पत्नी) या दोघांच्या .... या ठिकाणी विधिसंपन्न झालेल्या विवाह नोंदणीस नकार दर्शविला आहे आणि महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे नियमन व विवाह नोंदणी विधेयक, १९९८ (१९९८ चा महाराष्ट्र विधेयक क्र. ....) कलम ७ च्या तरतुदीनुसार माझ्याकडे निर्देश केला आहे.

त्याअर्थी आता, उक्त विधेयकाच्या कलम (८) अन्वये प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करुन, निबंधकांनी दिलेला आदेश्शला कायम करण्यात येऊ नये. याची कारणे देण्याबाबत, मी, याद्वारे, ... या दिवशी .... वाजता मध्यान्हपूर्व /मध्यान्होत्तर, खालील पत्त्यावर माझ्या समक्ष हजर राहण्यासही फर्मावित आहे.

२. आपल्या दाव्याच्या पुष्ठयर्थ, आपण आपल्याला दिलेल्या दिवशी, वेळी व ठिकाणी अतिरिक्त दस्तऐवज आणि साक्षीदार आणू शकतात.

३. ठरल्यानुसार, आपण उपस्थित न राहिल्यास, त्याविषयी आपणास काहीही म्हणावयाचे नाही असे गृहीत धरण्यात येईल व महानिबंधक योग्य ते आदेश देतील.

दिनांक :

स्वाक्षरी
महानिबंधक

नमुना- "ह"

विवाह मंडळाची नोंदवही

(कलम ५ (२) आणि नियम ९ पहा)

.... या वर्षाची विवाह मंडळाची नोंदवही

अनुक्रमाक	मंडळाचे नांव आणि पत्ता	मंडळ चालविणा-या व्यक्तीचे नांव आणि पत्ता

नमुना-" आय"

विवाह नोंदवही

(कलम ६ (१) (इ), आणि नियम ९ पहा)

.... या वर्षाची विवाह नोंदवही

अनु क्रमांक	विवाहाचा दिनांक व ठिकाण	पतीचे नांव व पत्ता	विवाहाच्या वेळेचे त्यांचे वय	पतीचा धर्म	पत्नीचे नांव व पत्ता	विवाहाच्या वेळेचे तिचे वय	पत्नीचा धर्म	नोंदणीची तारीख	शेरा
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)

माहिती, शिक्षण आणि संवाद (IEC) साहित्य

निबंधक जन्म - मृत्यू नोंदणी कार्यालय
घरी
(At Home)
कुटुंब प्रमुख/
नातेवाईक
तुरुंग
(In Jail)
तुरुंग अधिकारी
सार्वजनिक ठिकाण
पोलिस
अधिकारी
कलम ८ व ९
जन्म व मृत्यू नोंदणीसाठी
जबाबदार व्यक्ती
नोंदणी प्रक्रिया आणि शुल्क
नोंदणी विनाशुल्क आहे.

आईची काळजी म्हणजे
बाळाच्या आयुष्याची सुरक्षा

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन
आईची काळजी म्हणजे बाळाच्या आयुष्याची सुरक्षा
अर्भकमृत्यू प्रतिबंधात्मक उपाय
लक्षात ठेवा!
अधिक माहितीसाठी
आपल्या जवळच्या
सार्वजनिक आरोग्य केंद्रास भेट द्या.

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन

प्रत्येक उपजतमृत्यू नोंदणी करणे महत्वाचे आहे!

जबाबदारी स्वीकारूया, उपजतमृत्यूची नोंद करूया!

उपजतमृत्यूची योग्य नोंदणी झाल्यास-

- कारणांचे विश्लेषण करता येते.
- आरोग्य सेवांमध्ये सुधारणा करता येते.
- भविष्यातील उपजतमृत्यू टाळता येतात.

उपजतमृत्यूची नोंद ७ दिवसांच्या आत निबंधकाकडे करणे आवश्यक आहे.

जन्म असो वा मरण, आवश्यकता आहे नोंदणीकरण!

मृत्यूच्या कारणाचे वैद्यकीय प्रमाणपत्र (MCCD) योजना
Medical Certification of Cause of Death

सर्वांचे मनापासून

धन्यवाद

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन

Global Health Advocacy Incubator

राज्य आरोग्य माहिती व जीवन विषयक आकडेवारी कार्यालय,
पुणे, महाराष्ट्र